

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

FEHÉR ISTVÁN

AZ UTOLSÓ PERCBEN

MAGYARORSZÁG NEMZETISÉGEI
1945-1990

F-33/T

MO.903/93

1 82/119 00006797

ELTE BTK Közp. Olvasóterem

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1993

A SZERZŐ KÖSZÖNETET MOND
A BÁCS-KISKUN MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, KÖTÖRŐ MIKLÓSNAK,
A BÉKÉS MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, DR. SIMON IMRÉNEK,
A FEJÉR MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, PAÁL HUBÁNAK,
A GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, BOTOS GÁBORNÁK,
A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK,
DR. KOVÁCS GYÖRGY ZOLTÁNNÁK,
A MAGYARORSZÁGI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEKÉRT ALAPÍTVÁNYNAK,
A MUOSZ SZOLIDARITÁS ALAPÍTVÁNYÁNAK,
A PEST MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, DR. INCZÉDY JÁNOSNAK,
A PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE ALAPÍTVÁNYNAK,
A TOLNA MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, PRIGER JÓZSEFNEK,
A VESZPRÉM MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK,
A SOROS ALAPÍTVÁNYNAK, DR. ZONGOR GÁBORNÁK, VALAMINT
A ZALA MEGYEI KÖZGYŰLÉS ELNÖKÉNEK, DR. PÁLFI DÉNESNEK
A KÖNYV ELKÉSZÍTÉSÉHEZ NYÚJTOTT ANYAGI TÁMOGATÁSÁÉRT.

LEKTOR:
TILKOVSKY LORÁNT

ISBN 963 09 3663 1
© FEHÉR ISTVÁN 1993
(4877)

ELŐSZÓ

Amikor több mint ezer évvel ezelőtt a magyarok bejöttek a Kárpát-medencébe, különböző etnikumú népeket találtak itt, s keveredtek velük. Később, a betelepítések idején jelentősen nőtt a nem magyar népesség száma, s a 19. században az ország lakosságának több mint fele nemzetiségi volt. A szakemberek a 18–19. századra teszik a soknemzetiségű Magyarország kialakulását. Pedig kezdettől fogva, tehát a honfoglalástól vegyes nyelvű, vegyes etnikumú népek lakták Magyarországot, amely története során soha nem volt nemzeti állam. S jelenleg sem az, bármennyire csökkent is a nemzetiségi lakosok száma. Egyesek azt állítják, hogy hazánk lényegében nemzeti állam. Ez nemzetiségellenes állítás, mert lényegtelennek ítéli a nemzetiségeket. Ha az ország lényegében nemzeti, akkor nem lényegesek a nemzetiségek.

Magyarország története az itt élő nemzetiségek története is. S ez fordítva is igaz. Hosszú évszázadokon át közös sorsunk volt, közös érdekeink voltak, ha ez utóbbiakat nem is ismertük mindig fel. Konfliktusainkból rendszerint mások húzták a hasznot. Magyarország története nem lehet teljes és kerek az itt élő népek, nemzetiségek története nélkül: ennek őszinte megírása, torzulásmentes feltárása nemzeti érdekünk. Különösen érvényes ez az 1945 utáni történetírásra. Az elmúlt ötven évben az egyedül helyesnek és csalhatatlannak kikiáltott nemzetiségi politika Közép-Kelet- és Kelet-Európa államaiban nem állta ki az idők próbáját. Déli szomszédainknál a nemzetiségi ellentétek véres, kegyetlen háborúba torkollottak, de a volt Szovjetunió területén is több helyen a fegyverek próbálnak dönteni nemzetiségi kérdésekben.

A nemzetiség-történetírásban az egyik legfontosabb elv az őszinteség, a kendőzetlenség. Az igazságot csak rövid időre lehet elhallgattatni. A nemzetiségi politikában egyenesen nemzeti érdekünk a valóság feltárása határainkon belül és kívül, hiszen nincs még egy olyan nemzet a földön, mint a magyar, amelynek egyharmada határainkon kívül él. S ha őszinteséget és igazságot akarunk a külföldön élő magyarságnak, kötelességünk megadni

ezt nemzetiségeinknek is. Munkám megírásakor ezt tartottam szem előtt.

Az elmúlt 50 évben sérültté váltak nemzetiségeink. A németeknek egy részét a kollektív büntetés keretében kitelepítették, a magyarországi szlovákok létszáma lakosságcserevel csökkent, a horvátok, szerbek, szlovének a jugoszlávellenes politika során sérültek meg. Nem a sebek feltépése a cél, hanem a sebek jogos utókezelése, a történelmi igazságtevés, a tudományos jóvátétel. Nemcsak a nemzetiségi identitástudat egészséges fejlődése követeli ezt meg, hanem a magyar nemzeti identitás is, amely közelről sem megnyugtató. Hiszen annak idején a németek kitelepítését, a jugoszlávellenes politikát nemzeti érdeknek tüntették fel.

Nemzetiségeink eddigi története küzdelem volt a létért, a fennmaradásért, különösen az utolsó évtizedekben. Ha meggondoljuk, hogy a gyorsuló ütemű asszimiláció tendenciája érvényesül, akkor valóban az utolsó percben vagyunk. Senkinek sem lesz jobb az országban, ha eltűnnek nemzetiségeink; ezen mindenki csak veszthet. Van kiút, van megoldás.

Pécs, 1992. szeptember

A szerző

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS IDŐSZERŰSÉGE

A világ mintegy másfél száznyi államában 2000–2500 nemzetiség él 600 milliós létszámban. Afrikában és Ázsiában 1600, Nyugat-Európában és Amerikában 400, Kelet-Európában 250, más területeken 250 nemzetiség található. Mindezek különböző társadalmi szinteken, más-más fejlettséggel és eszközökkel folytatják harcukat a kibontakozásért, a nemzetiségi, társadalmi fejlődésért, a fennmaradásért, a létért. Az emberiség 90%-a sok- vagy többnemzetiségű államban él még ma is,¹ és az egyes államoknak nemcsak a történetét szövik át a bonyolult, néha áttekinthetetlen nemzetiségi ellentmondások, hanem a jelenét is a jövőjét is. A múltat már csak értelmezni, magyarázni lehet, de az értelmezés alapján a jövőt alakítani is tudjuk, s ez nem közömbös a nemzetiségi politikában sem. Nincs túlzás abban az eléggé elterjedt és elfogadott véleményben, amely szerint egy állam politikájának minőségi jegye az, hogy milyen nemzetiségi politikát folytat. Akár visszafelé, akár előre tekintünk, egyetérthetünk François Mitterrand-nal, aki azt állította, hogy a nemzetiségi kérdés Európa kulcskérdése.

Afrikában az új államok kezdeti nehézségei, a nemzetté szerveződés napi gondjai, a törzsi és nyelvi ellentétek kusza szövevényei, a nemzeti létezés örömteli felfedezése és az önállóság tudatosodása más nemzetiségi folyamatokat szül, mint az Európa nyugati felében zajló nemzetiségi jelenségek. Itt, ez utóbbiaknál a nemzetiségi kérdés súlyos társadalmi feszültségek formájában jelentkezik, véres polgárháborús veszéllyel jár, s a felek nem rettennek vissza a terrorista módszerek alkalmazásától sem. Az emberi és a nemzetiségi jogaikért folytatott harc szorosán összefonódik egymással.²

Ismét más a helyzet Kelet-Európában és Közép-Kelet-Európában. Ez a néprajzilag rendkívül kevert terület az Alpoktól keletre, a Baltikumtól a Földközi-tengerig húzódik, s mintegy 25 különböző néphez, illetve nemzetiséghez tartozó 160 millió ember zsúfolódik össze rajta. (A volt Szovjetuniót külön területnek tekintjük.) Az első világháború után 18 kis- és középállam alakult itt, 1945

után néhányat összevontak, s az új államhatárok között még tarkább lett a nemzetiségi összetétel. Majd az 1990-es évek elején ismét a nemzetiségek különválásának a folyamata indult meg. Magyarország közvetlen szomszédainál 1945 után lényegesen csökkent a nemzetiségi lakosság száma, mégis fokozódtak a gondok, vagy éppen a létszámcsökkenés miatt éleződtek ki az ellentétek.

1945 előtt Csehszlovákia lakosságának 34,5%-át alkották nemzetiségiek, a közelmúltban 6,1%-át; Romániában ez az arány 22,1%-ról 14,5%-ra esett vissza; Jugoszláviában régen 18,8%, közvetlenül felbomlása előtt pedig 10,8% a nemzetiségi lakosság aránya; Magyarországon a második világháború előtt 10,4%-nyi volt a nem magyar lakosság, ma 1,8%.³ Véletlen-e, hogy ilyen mértékű létszámcsökkenés, létszámcsökkentés következtében fellendülnek a nemzetiségi kutatások? A tudósok elemzik az identitástudat alakulását, igyekeznek feltárni a fő- és hajszálgyökereket, szinte újjászületik az etnikai gondolat. Reneszánszát éli a nemzetiségi kérdés Európa e kis területén, de a vele való foglalkozás ma világjelenség is. Az ENSZ egyik szervezetének 1974. évi ohridi (volt Jugoszlávia) kisebbségi szemináriumán egyhangúlag elfogadták az alábbi határozatot:

„A diszkrimináció megszüntetésének s a nemzeti, etnikai és más kisebbségek jogai támogatásának és védelmének egymással elszakíthatatlanul összefüggő problémái az egész világot érintik és világjelentőségűek.”⁴

A nemzetiségi ellentétek nem lanyhulnak, nem csitulnak. Bizonyos időszakokban – általános gazdasági, társadalmi fellendülések idején – háttérbe szorulnak, de később annál erősebben és kegyetlenebbül törnek előre újra, utat keresve a hosszabb távú megoldásokhoz. A Szovjetunió, ahol a nemzetiségi kérdést korábban megoldottnak kiáltották ki, szinte napok alatt omlott össze, szakadt szét nemzeti államokra. Jugoszlávia sem létezik már, népei önálló államokat alkotnak. Senki nem vitatkozik azzal, hogy a 20. század egyik legégetőbb, legellentmondásosabb és legbonyolultabb kérdése a nemzetiségi elnyomás megszüntetése. A nemzetiségi viszályok és gondok eltüntetésével társadalmunk egyik legfájóbb sebet sikerülne begyógyítani, rengeteg országos és egyéni tragédia okozóját megszüntetni. Jogos a kérdés: lehetséges-e egyáltalán eltüntetni a nemzetiségi ellentéteket s ezáltal kiküszöbölni az államok közötti konfliktusok egyik okozóját, sok esetben a háborúba torkolló ellentéteket? A nemzetiségi szakiro-

dalomban megfogalmazott közvélemény eléggé pesszimista e téren. Egyedül a marxizmus ideológiája ad egyértelműen optimista választ, amely szerint az osztályellentétek megszüntetésével a nemzetiségi ellentétek is megszüntethetők.⁵ A volt Szovjetunió 75 éves fennállása, a kelet-európai népi demokráciák 46 éves története nem igazolta ezt az optimista álláspontot. A nemzetiségek talán soha nem voltak olyan aktívak és tevékenyek, mint napjainkban. Amíg él egy nemzetiség saját múltjában és hagyományában, mint utolsó tartalékaiban, addig nincs elveszve, addig reménykedhet fennmaradásában, fejlődésében.

A nemzetiségi kérdés megoldása talán azért tűnik rendkívül nehéznek és sokszor kilátástalannak, mert ahány nemzetiség, ahány nemzetiségi konfliktus és jelenség van, valamennyi egyedi megoldást követel.⁶ A nemzetiségi politika gyakorlati megvalósítása túri el legkevésbé a merev formák és sémák, az általános, differenciálatlan praxis alkalmazását. Lényegében nem is lehetnek bevált formák és sémák, mert nincs két egyforma nemzetiség, még kevésbé két egyforma nemzetiségi jelenség. Ha a felszínen némelyek ugyanolyannak is tűnnek, mélyebbre hatolva azt látjuk, hogy a történelmi múlt, a nemzetiségi tudat állapota, az érzelmi tényezők és megannyi más megkülönböztetik őket egymástól. A nemzetiségi politikában világviszonylatban nem az általános elvekkel, nem a határozatokba és jogszabályokba fogalmazott nemzetiségvédelemmel van baj, hanem mindezek gyakorlati alkalmazásával. A nemzeti kisebbségekre vonatkozó helyes döntések jelentős része a jogszabályok, rendeletek, törvények szintjén marad, be nem váltott ígéret lesz, soha nem válik társadalmi valósággá. S mindez minél gyakrabban ismétlődik, annál inkább veszíti el értelmét a helyes törvény, rendelet a nemzetiség előtt. Így van ez a világszervezetek esetében is és egy országon belül is.

Általában elmondható, hogy a nemzetiségekre vonatkozó határozatok, törvények, rendeletek, állásfoglalások a nemzetiségek érdekeit védik, jogaikat bővítik. Ezekből az absztrakt politikai és jogi elvekből nem következnek a konkrét feladatmeghatározások, még ha a rendeletek végrehajtási utasításait nézzük is. Az inkongruencia elvével és gyakorlatával állunk itt szemben, azaz: nem illik össze a nemzetiségi gyakorlati politika a kormányok hirdette általános nemzetiségpolitikai elvekkel.⁷ Hiába ad meg az alkotmány minden jogot a nemzetiségeknek, ha e jogok gyakorlati megvalósítására az illetékes kormány nem teremti meg a lehetőségeket, a feltételeket. Másrészt a gyakorlati nemzetiségi politiká-

ban nem támaszkodhatunk minden alkalommal egy kiforrott nemzetiségi elméletre, amely a konkrét feladatokban a leghasznosabb megoldás felé vezetne bennünket. Ilyen elmélet nincs. Nem az jelent problémát, hogy a nemzetiségek jogot követelnek. Ez természetes jelenség. Gond akkor van, ha ezeket a jogokat nem kapják meg. Szinte örök igazság van abban a bölcs jelszóban: ha jó barátot akarsz, bánj vele jól!

A nemzetiségi kérdés globális, felszínes kezelése, a differenciálás és a konkretizálás hiánya nem új keletű. Jászi Oszkár „úrlovas koncepciónak” nevezte azt a nemzetiségpolitikai felfogást, amely a nemzetiségi jogok biztosításával megoldottnak vélte a nemzetiségi kérdést. „Az úrlovas koncepciója alatt azt a politikai lelkiállapotot értem, amelyben vezető politikusaink ezt a kérdést úgy fogják fel, mint valami akadályversenyt, amelyen kellő bravúrral átvágtatni lehet. Anélkül, hogy a dolgok mélyére hatolni törekednének, meg vannak róla győződve, hogy az összes nemzetiségeket egyszerűen el lehet gázolni... itt voltaképpen probléma nincs, azt egyszerűen megoldották azzal, hogy az országban lakó minden egyes nemzetiségnek teljesen egyenlő jogokat biztosítanak minden magánjogban, minden közjogban.”⁸

De a struccpolitika sem vezet eredményre a nemzetiségi kérdés megoldásának folyamatában, mint ahogyan Kun Bélának tették 1919-ben: a nemzetiség szó kiiktatásával, használatának megtiltásával megszűnik a nemzetiségi kérdés, hiszen mindenfajta elnyomás megszüntetését nyilvánították ki 1919-ben. Ez az automatizmus köszönt vissza ránk 1948 után.

A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó nagy gondolkodók kútfőiből sokat meríthetünk, sokat tanulhatunk, de még a legnagyobb bölcseletek, a legtökéletesebb, legragyogóbb gondolatok sem adhatnak számunkra kulcsot a végleges megoldáshoz. Ki ne ismerne azt a klasszikussá vált jelszót, amely szerint nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.⁹ Csakhogy valóban egyik nép nyomja-e el a másikat, vagy az a politika, amelyet a nép nevében az egyes kormányok folytatnak? Mert ez esetben az elnyomó népnek úgy kell alakítania kormányát, hogy az szüntesse meg a nemzetiséget elnyomó politikáját. Csakhogy ezt az elnyomó politikát a kormány népi érdeknek tünteti fel. A népnek kell tehát a talpára állnia. Hiszen a nemzetiségi jogokat nem az államok és a kormányok adják önszántukból, hanem ki kell azokat harcolni.

A nemzetiségi kérdés megoldásának „két sine qua non feltétele

van. Az egyik: jó iskola, jó közigazgatás, jó bírászkodás a nép nyelvén. A másik: minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlessze. Ezt neveztem el a minimális nemzetiségi programnak¹⁰ – írja Jászi Oszkár. De – vetik fel egyesek – mit csináljon a többségi nemzet, ha nincs anyagi bázisa a nemzetiségi iskolák fejlesztésére? A nemzetiség soha nem azt kéri, nem azért küzd, hogy a többségi nemzet iskoláinál jobb intézményei legyenek, csak azért harcol, hogy rosszabbak ne legyenek. Nem az átlagosnál jobb körülményeket akar, hanem a diszkriminációt, a hátrányos különbségtételt akarja elkerülni.

A nemzetiségi politika sohasem választható el az adott ország általános politikájától. A történelem azt igazolja, hogy ahol csorbítják valamely nemzeti kisebbség jogait, ott gyakran a többségi nemzet demokratikus jogait sem veszik komolyan.¹¹ Ha a döntések meghozatalának és befolyásolásának társadalmi bázisa beszűkül, csökkennek a kisebbség esélyei is. A nemzetiségi politika egyik alapvető elve, hogy az állam társadalmi partnerként és hatalmi tényezőként ismerje el és kezelje a területén élő etnikumot.¹² A gyakorlatban távol vagyunk még ettől mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Sok helyen elterjedt az a téves – jóindulatú – felfogás, hogy a nemzetiségek számára elegendő csupán a lehetőséget biztosítani nyelvük, hagyományos kultúrájuk művelésére, és valamiféle magától értetődő öntudatból máris készek megfelelően élni ezekkel a lehetőségekkel. A valóság ennél jóval összetettebb.¹³ A nemzetiségnek segíteni kell, mert mindig a jóval erősebb pozícióban lévő többségi nemzet nyelvével és kultúrájával szemben kell konkurálnia, hogy életben maradjon.

Egy-egy nemzetiségen belül feltétlenül nő az összetartozás tudata a közös veszély, az asszimiláció ellen. Ez is időszerűvé teszi a nemzetiségi mozgalmak fellendülését. Még az Egyesült Államokban is mindent elkövetnek a bevándorolt népesség – amely nehezen nevezhető nemzetiségnek – etnikai karakterének megtartása érdekében. A több mint tízmilliós New Yorkban évekig vizsgálták a népcsoportok, etnikumok viselkedését, az etnikai eredet szerepét, s azt állapították meg, hogy a nagy olvasztótégelyben nem csökken, hanem nő az etnikai összetartás tudata.¹⁴ Tehát nemcsak vidéken, hanem a nagy városokban is megnőtt az érdeklődés a nemzetiségi, etnikai kérdések iránt.

NEMZETISÉG-TÖRTÉNETI KUTATÁSOK MAGYARORSZÁGON 1945 UTÁN

A világ nemzetiségeinek alapvető kérdéseivel tudományos szinten a kisebbségtudomány foglalkozik. A nemzetiségek szerteágazó, bonyolult létének kutatása és a megfelelő tudományos eredmények létrehozása nagyon összetett, komplex feladat az egész világon. E területen valóban vezérelv az interdiszciplinaritás. Történészek, nyelvészek, demográfusok, közgazdászok, jogászok, politológusok, néprajzosok, társadalomtudósok, muzeológusok, pszichológusok, irodalomkutatók és mások összehangolt munkájára van szükség e jelenségcsoport kutatásában.¹⁵ Éppen ezért kellene felállítani olyan, egy vagy több államot átfogó intézményt, amely összehangolná, koordinálná, esetleg irányítaná a kisebbségtudományi kutatásokat. A sok milliós nemzetiség megérdemelne ilyen tudományos figyelmet. A komplex, multinacionális intézmény a nemzeti kisebbségtudományi kutatásokat fogná össze, így sok felesleges munkát, valamint a szubjektívizmust is háttérbe szoríthatná. Természetesen ugyanilyen intézményre van szükség hazai viszonylatban is.

Az amerikai, angol kisebbségtudományi kutatások a második világháború után igen széles horizonton folytak, s az utóbbi időben kiterjedtek az afrikai nemzetiségi fejlődés elemzésére is. Jelentős eredményeket értek el a különböző nyelvterületeken a komplexitásra törekvő francia, belga, kanadai kutatások. Spanyolországban a nemzetiségi kutatások az 1970-es évek második felében kezdődtek meg.¹⁶ A németországi és ausztriai nemzetiiségkutató intézetek is számottevő eredményt tudnak felmutatni a kelet- és délkelet-európai német népességre vonatkozóan.

Közép- és Kelet-Európa államaiban különösen az 1950-es évek után fejlődött intenzíven a nemzetiségkutatás. A volt Szovjetunióban a Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete 250 kutatóval elsősorban a nemzetiségek néprajzát vizsgálta. A Csehszlovák Tudományos Akadémia Sziléziai Kutató Intézete, a Szlovák Tudományos Akadémia Kassán működő Társadalomtudományi Intézete, a brnói Balkanisztikai Kutatócsoport végez számottevő nemzetiségi kutatásokat. Romániában a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében, Jugoszláviában a ljubljanai Nemzetiségtudományi Intézetben és az Újvidéki Hungarológiai Intézetben, Bulgáriában és Lengyelországban több társadalomtudományi intézetben kutatják a nemzetiségek múltját és

jelenét; kiemelkedő az opolei Szilézia Intézet és a Lengyel Tudományos Akadémia Poznani Kutató Csoportja.¹⁷ E kelet-európai nemzetiségi kutatásoknak az 1980-as évek közepéig-végéig egyik fontos feladata volt a Szovjetunió nemzetiségi politikájának feltétlen dicsőítése és példaképpül állítása. E térségben a nemzetiségi kutatások bizonyos mértékig a napi hatalmi politikát szolgálták.

A nemzetiségi kisebbségtudományi kutatások általános tapasztalata azt mutatja, hogy a kizárólagos nemzeti szempontú vizsgálódás, a nemzetközi összefüggések figyelmen kívül hagyása és a nemzetközi tapasztalatok feldolgozásának elhanyagolása tévútra vezetheti a kutatót. A kérdés lényegének megértésénél és reális elemzésénél elsősorban a társadalom általános helyzetét kell figyelembe venni, s ebben a keretben kell vizsgálni az adott államban élő nemzetiségek konkrét állapotát, tényleges lehetőségeit.¹⁸ De az is általános tapasztalat, hogy egy adott ország nemzetiség-történetének megírásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a nemzetiségnek és anyanemzetének igen sokoldalú gazdasági, kulturális, nyelvi kapcsolatait, beágyazva mindezeket az általános társadalmi, államközi kapcsolatokba.

Magyarországon 1945 előtt igen komoly hagyományai voltak a nemzetiségi kutatásoknak, az 1918 előtti időszakot nem is említve. Az új, demokratikus Magyarországnak 1945–1948 között nem volt megfogalmazott nemzetiségi politikája sem befelé, sem kifelé, s az ilyen témájú kutatások igénye fel sem merült, hacsak néhány, elsősorban a napi politika érdekeit szolgáló, kutatást is igénylő, tanulmány formájában leadott jelentést nem számítunk ide. (Németek kitelepítése, csehszlovák–magyar lakosságcsere stb.) Szervezett munkáról vagy akár jelentősebb egyéni vizsgálódásokról sem beszélhetünk ebben az időben.

Az 1948 és 1960 közötti időszakban hazánkban és Kelet-Európa államaiban eluralkodott az automatizmus elmélete és gyakorlata, s ennek jelentős maradványai az 1980-as évek közepéig is hatottak. E felfogás alapján a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik, hiszen az osztályellentétek megszűnésével megszűnnek az alapvető nemzetiségi ellentétek is, mert a nemzetiségek ugyanolyan jogokat kapnak, mint a többségben élő nemzet tagjai. A nemzetiségi identitás megőrzése szempontjából eleve káros volt ez a felfogás, mert azzal számolt, hogy a nemzetiségek beolvadnak a többségi nemzetbe. A folyamatot nem lassítani, hanem gyorsítani akarja, hiszen, úgymond, ezt követeli a nemzetiségek érdeke. Az automatizmus lényegéből következik, hogy annál jobb

a nemzetiségek és az állam számára, minél kevesebbet beszélünk, következésképpen minél kevesebbet kutatunk, írunk róla. A rendelkezésre álló bibliográfiai adatok alapján 1948 és 1960 között nemcsak hogy önálló munkák, de még rövidebb cikkek, tanulmányok sem jelentek meg Magyarországon 1945 utáni nemzetiségi témakörben.¹⁹

Az automatizmus hívei a nemzetiségek asszimilációjának folyamatát 10–15 évben jelölték meg, azaz a mi esetünkben az 1960-as évek közepére Magyarország nemzeti állam lett volna. Az automatizmus kezdeti időszakában a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata alapján törvénysértő eljárások indultak meg nagyszámú szerb, horvát és szlovén nemzetiségű magyar állampolgár ellen.

A nemzetiségi automatizmus nem azt jelentette, hogy egyáltalán nem foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel. Éppen az 1950-es években kezdett kiépülni hazánkban a szerb, horvát, román, szlovák, szlovén iskolai és közművelődési hálózat, és korlátozott hatáskörrel ugyan, de működött a délszláv, a szlovák és a román nemzetiségi szövetség is; a német szövetség pedig 1955-ben alakult meg.²⁰

Bizonyos nemzetiségi kutatások is megindultak. Az MTA Történettudományi Intézetében 1950 elején I. Tóth Zoltán vezetésével megalakult egy nemzetiségi munkaközösség, amelyben tapasztalt és kezdő történészek vettek részt. Feladatuknak a nem magyar népek nemzeti mozgalmainak feltárását, elemzését tekintették a 18. század második felétől 1918-ig. A munkaközösség 1950 és 1953 között dolgozott, s háromévi „hőskor” után megszűnt. A románok történetével I. Tóth Zoltán, az ukránokéval és a szerbekével Perényi József, a szlovákokéval Arató Endre és Székely Erzsébet, a németekével V. Windisch Éva, az erdélyi szászokéval Sárközi Zoltán, a horvátokéval Kátus László foglalkozott. Az elkészült feldolgozások közül kiemelkedett I. Tóth Zoltán: „Az erdélyi és a magyarországi román nemzeti mozgalom (1710–1848)” (Budapest 1959. Értekezések a történelemtudomány köréből, Új sorozat 12.) című munkája és Arató Endre: „A nemzetiségi kérdés története Magyarországon (1790–1848)” (Budapest 1960.) című kétkötetes könyve. A munkák középpontjában az egyes nemzetiségek politikai fejlődése, a nemzetiségi mozgalmak kulturális, politikai fővonala állt.

A Történettudományi Intézetben 1959-ben ismét megalakult egy nemzetiségi munkaközösség P. Mayer Mária, Csatári Dániel,

Katus László részvételével. Ugyanebben az évben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kelet-Európa Története Tanszékén is létrejött egy nemzetiségi munkaközösség Arató Endre vezetésével. Egymással laza kapcsolatban álló, mintegy 25 tagja csak 1918-ig vizsgálta a magyarországi nemzetiségek életét.²¹ Ebben az időben nemcsak az 1945 utáni, de még a két világháború közötti időszak nemzetiségi kérdései sem merültek fel. Bár Kővágó László, Bellér Béla és Tilkovszky Loránt kutatta már a levéltárakat ez utóbbi korszak nemzetiségi problémáinak a feltárása érdekében.

Abban, hogy az 1960-as években a figyelem egyre inkább ráirányult e témakörre, jelentős szerepe volt a személyi kultusz felszámolásának, a szektás, dogmatikus politika háttérbe szorításának. Magyarországon is határozat született a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról, amelyet az MSZMP Politikai Bizottsága hozott 1958. október 7-én. Ez lényegében a folytatása volt az MDP Központi Vezetősége 1956. május 21-i állásfoglalásnak. Bár a határozatok nem szóltak a nemzetiségek történetének kutatásáról, de hatásukra fellendültek a nemzetiségi helytörténeti, honismereti és néprajzi vizsgálódások. Bár azt is hangoztatták, hogy „a nemzetiségi kérdés nálunk nem tartozik a legégetőbb, legfontosabb kérdések közé”, az MSZMP felsőbb fórumain a hetvenes években már határozottabban nyilatkoztak: „Elutasítjuk a nemzetiségi kérdés iránti közömbösséget.”²²

A magyarországi nemzetiségi kutatások igazán az 1970-es években bontakoztak ki, s ennek alapvető külső oka a nemzetiségi kérdés világszerte tapasztalható reneszánsza volt. Lényeges változások következtek be a kutatások irányában is: az 1970-es évektől kezdődően nemcsak a nemzetiségek múltjára, hanem jelenére is széles körben kiterjedtek.²³

A jelenkorra is kiterjedő nemzetiségi kutatások kibontakozásának belső politikai előfeltétele az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. szeptember 17-i ülésének határozata volt. Az 1960-as évek végétől az 1970-es évek végéig az alábbi nemzetiségi témákkal foglalkozó kutatóhelyek alakultak meg és működtek hazánkban: az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Országos Pedagógiai Intézet Nemzetiségi Tanszéke, később Nemzetiségi Osztálya (1969), a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Osztálya (1970), Magyar Tudományos Akadémia Kelet-európai Nemzetiségi Kutató Csoportja (1975), Állami Gorkij Könyvtár (ÁGK) Nemzetiségi Kutató és Dokumentációs Központja (1978), Magyar

Tudományos Akadémia I-II. Osztályának Kelet-európai Nemzetiségi Komplex Bizottsága (1979). Felerősödtek a nemzetiségi kutatások a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében is.

Az 1945 utáni általános magyar társadalmi, történeti események feldolgozása és publikálása a hetvenes években felgyorsult. A megjelent cikkekben, tanulmányokban és önálló kötetekben azonban alig akad olyan fejezet, amely a nemzetiség-történet valamely részkérdésével foglalkozott volna. Teljesen feldolgozatlan volt a második világháború utáni telepítések története, a németek kitelepítése, a csehszlovák-magyar lakosságcsere és következményei. „Egyre gyakrabban, egyre sürgetőbben merült fel annak a szükségessége, hogy mindezeket a kérdéseket feldolgozzák, értékeljék és megfelelően elhelyezzék hazánk közelmúltjának történetében. Ez annál is szükségesebb lenne, mert a közelmúlt eseményeinek feldolgozása és értékelése közvetlen segítséget nyújthatna nemzetiségi politikánk alakításához is.”²⁴

Jelentős eseménynek számít, hogy az ÁGK Nemzetiségi, Közművelődési Kutató- és Dokumentációs Központjának Bibliográfiai Munkacsoportja is megkezdte tevékenységét, és a nemzetiségi alap- és szakkönyvtárak koordinációs központjává vált.²⁵ Ugyancsak eredményként értékelhető, hogy 1976-ban megindultak a nemzetiségi oktatást fejlesztő célzatú kutatások, amelyek a nemzetiségi oktatás-nevelés tartalmi megújítására, az új oktatási formák, iskolatípusok kialakítására és a nemzetiségi pedagógusképzés korszerűsítésére, mennyiségi és minőségi továbbfejlesztésére irányultak. A nemzetiségi oktatásügy segítésére mind több cikk, tanulmány látott napvilágot.²⁶

Az 1980-as években tovább nőtt a nemzetiségi kutatóhelyek száma, és tovább bővült a témakör is. Korunkban az alábbi intézményekben folynak jelentősebb nemzetiségi kutatások, amelyek egy része már az 1970-es években is működött: Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, Magyar Külügyi Intézet, Központi Statisztikai Hivatal Népeségstatisztikai Főosztálya, Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Tanszéke és a Szláv Filológiai Tanszékhez kapcsolt Kelet-európai Kutató Csoport, a Kelet-európai Nemzetiségi Munkaközösség, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, a Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Új- és Legújabbkori Történelmi Tanszéke, a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történettudományi és

Nemzetiségi Intézete és jogi karának Nemzetközi Jogi Tanszéke, a Közgazdaságtudományi Kar Módszertani Intézete, a Baranya Megyei Levéltár, a Miskolci Hermann Ottó Múzeum, a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszéke, a Szombathelyi Savaria Múzeum, a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszéke, a Népművelési Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete, amely a nyolcvanas években jelentősen átalakult.²⁷

A kutatások fejlesztését szolgálta az ÁGK által megjelentetett „Nemzetiségek Magyarországon” című többkötetes, több ezer oldalas, több tízezer adatot magában foglaló komplex kiadvány. A Käfer István vezetésével szerkesztett kötetek 1983-tól folyamatosan jelentek meg, s a németek, a románok, a szlovákok és a hajdani délszláv fogalomba tartozó szerbek, horvátok és szlovének életéről szóló bibliográfiai adatokat ölelik fel az 1945 és 1975 közötti időszakban. Tartalmazzák a napi és hetilapok, a folyóiratok nemzetiségi vonatkozású cikkeit, tanulmányait, a megjelent önálló köteteket, valamint a témáról külföldön napvilágot látott írásokat.

A hatvanas-hetvenes évektől kibontakozott néhány neves kutató publikációs tevékenysége. E kutatók a már említett kutatócsoportokban, részben önállóan dolgoztak, s műveikkel hazai és nemzetközi tekintélyt vívtak ki maguknak. Ide tartozott Arató Endre, aki Magyarország és Kelet-Európa nemzetiségeivel foglalkozott; Bellér Béla témája a magyarországi nemzetiség; Tilkovszky Loránté a Trianon utáni németek sorsa; Kővágó László a hazai nemzetiség-politika történetét és jelenét elemezte; Balogh Sándor a második világháború utáni telepítéspolitikával foglalkozott; Joó Rudolf a nemzetiségek nemzetközi jogvédelmét tárgyalta; Deme László a nyelvtudományon át vizsgálja a nemzetiségi kérdést; Szabó Imre munkáiban a nemzetiségek és a jog kölcsönhatását elemezte. A nemzetiségi kérdések tisztázásában természetesen jelentős szerepet játszanak azok a kutatások, amelyek az irodalomtudomány keretén belül a szomszédos államokban élő magyarság múltjával és jelenével foglalkoznak. Czine Mihály erdélyi, Görömbei András szlovákiai, Kiss Ferenc vajdasági és kárpátaljai, Pomogáts Béla az erdélyi magyar kisebbségi irodalommal kapcsolatban ad jelentős tapasztalatokat.

A magyarországi nemzetiségi kutatások ma már igen jelentős tematikai sávon folynak. Szinte minden gazdasági, társadalmi,

kulturális és elméleti kérdést felölelnek: nemzeti, nemzetiségi, kisebbségi, etnikumi elvi, elméleti kérdések, a nemzetiségek általános helyzetének vizsgálata, nemzetiség-történet, a nemzetiségek földrajzi települései, a demográfia, a nemzetiségi néprajz, kultúra, sajtó, alap-, közép- és felsőfokú nemzetiségi oktatás, a kétnyelvűség, a nemzetiségi anyanyelv, az identitástudat, a nemzetiségi jogok, egyéni és kollektív jogok stb.²⁸

A központi kutatóhelyeken folyó munka mellett örvendetesen megindultak és fellendültek a helytörténeti kutatások is, megjelentek a nívós honismereti munkák. A Dél-Alföldön, a Dunántúlon és Észak-Magyarországon, ahol több nemzetiség él, a helytörténeti kutatások természetesen kiterjednek a nem magyar lakosság történetjének, népéletének a feltárására is. Rangos monográfiák, tanulmánykötetek jelentek meg Békéscsaba, Szarvas, Gyula, Elek, Gyoma, Tótkomlós, Mezőberény, Baja, Csákvölgy, Csanád-alberti, Szőreg történetéről. E munkák igazán méltó helyet és terjedelmet szentelnek az itt élő németek, szlovákok, szerbek és románok életének ábrázolására. Ritka kivétel az olyan munka, amely önállóan vizsgálja a nemzetiségek életét, történetét, mint pl. a Mezőberényről szóló monográfia.²⁹ A Deszkről készült rangos helytörténeti munka, a színvonalas falumonográfia a sokat szenvedett határ menti községek fő tanulságait vonja le: a nemzetiség a fő kárvallottja annak, ha ellentétek keletkeznek a két határos állam között. A deszki általános iskola alsó tagozatán szerb anyanyelvű oktatás folyik, s néhány magyar gyerek is együtt tanul szerb társaival. Az itt lakó szerbek „kettős kötődése sokszor jár együtt hátrányokkal; itt az ideje, hogy a múlt tanulságait jóra fordítsuk” – állapítják meg a szerzők. A helytörténeti munkák megírásában a nem hivatásos kutatók mind nagyobb számban vesznek részt.³⁰

Amilyen örvendetes a nemzetiségi kutatások fellendülése, tematikai és területi kiterjedése, olyan hiányos a szervezettsége: az együttműködés szinte teljesen hiányzik. Kevés az a hivatásos kutató, aki főállásban foglalkozik nemzetiségi témával. De az említett kutatóhelyeken mellékállásokban mintegy 300 fő dolgozik. Ez lehetővé tenné az eredményes munkát, a tudományosan elismert művek megjelenését, ezek azonban – néhány kivételtől eltekintve – még váratnak magukra. Itt az ideje, hogy a szétszórt, szétaprózott, néha egymásnak feszülő energiákat egy irányító intézmény egyesítse, bár a koordináció megvalósítása nélkül is lehetséges.

A nemzetiség-történeti kutatásokat távol kell tartani mindenfajta indulattól, érzelmi túlzásoktól, szubjektív tényezőktől. Magyarország nemzetiségei nem a megszépített, lakkozott múltjukra kíváncsiak, nem is magatartásuk egyoldalúan elítélő bemutatására, hanem az igazság feltárására, legyen az örvendetes vagy fájdalmas. Itt nincsenek külön törvények, szabályok. A hazai nemzetiségek kívánságát fejezi ki Hambuch Géza, a Magyarországi Német Szövetség főtitkára: „Múltunkban a lényegeset, az igazat akarjuk látni, s nem azt, ami tetszik nekünk. Csak így adhat a múlt támaszt a jelenben és a jövőben a további együttéléshez.”³¹ De az őszinteséget, az objektivitást mások is jogosan követelik a nemzetiség-történet megírásánál.³² Nemcsak azokat a bűnöket kell feltárni, amelyeket mi követtünk el hazai nemzetiségeinkkel szemben, hanem azokat is, amelyeket a magyar nemzetiségűekkel szemben követtek el határainkon túl – követelik mások jogosan. E könyv megírásakor természetesen nem vezérelhetett a kölcsönösség rosszul felfogott elve és káros gyakorlata: csak akkor írunk őszintén és objektíven, ha mások is így tesznek. Nem eshetünk az inszINUÁCIÓ hálójába, amely szerint nemzetiség-politikai törekvéseinket – benne nemzetiségi történetírásunkat is – csupán a környező országok magyar kisebbségének léte és a velük szemben alkalmazott mód határozza meg. Nemzetiségpolitikánkban visszafelé és előre egyaránt el kell vetni a tálió kegyetlen elvét és gyakorlatát. A tudományosság igénye, a tudományosság lelkiismerete a valóság, az igazság őszinte feltárására kötelez bennünket.

Nemzetiségi történetírásunk örvendetes fejlődésének és továbbfejlődésének ma nincsenek alapvető társadalmi akadályai. A szerteágazó kutatásokat a Minisztertanács mellett működő Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, esetleg egy megalakuló Nemzetiségi Minisztérium eredményesen koordinálhatná. „A nemzetiség-történet patakocskája életre kelt. Addig elnémított csobogása egy szabadabb, tágabb mederben hallatja hangját. Élettől duzzadó tiszta dallam ez, amely beleolvad a megértés, az egymásért dolgozó emberi közösség kórusába... Valamennyi tisztességes ember ügye, hogy e hazában kölcsönösen és minél mélyebben ismerjük meg egymást magyarok és nem magyarok, s kéz a kézben tegyünk meg mindent közös értékeink megóvásának fejlesztéséért.”³³ – vallja a Magyarországi Szlovák Szövetség akkori főtitkára. S éppen ebben rejlik a nemzetiségi történetírás legszebb feladata is. Az 1945 utáni nemzetiségi történetírás mozaikokból

állt; ezért éppen a történetiség maradt ki belőle. Az elemekből álló történetírás ugyanis nem mutatja be a folyamatot, a fejlődést vagy visszafejlődést. A nemzetiségi politika állandóan változik, s ha a folyamat bemutatása hiányzik, téves az értékelés. A történetiség a jelenségeknek keletkezésükben, fejlődésükben, összefüggéseikben való szemlélete. Ez a szemlélet alaptörvény a nemzetiségi történetírás művelésében is.

Nem különös érdemként említendő, de mi, magyarok alkottuk meg Európa első nemzetiségi törvényét: 1849. július 28-án Szege- den,³⁴ mert a történelmi fejlődés rákényszerített erre bennünket. Akkor Magyarország lakosságának több mint 50%-a nem magyar nemzetiségű volt. Azóta sok minden történt. A teendők felismeréséig már eljutottunk, most már a praxis következik.

A NEMZETISÉG FOGALMA

A nemzet és a nemzetiség fogalma sok esetben szinonim értelemben szerepel a témával foglalkozó szerzők munkáiban. Ennek egyik fő oka az, hogy a fogalmak a valóság egymással összefüggő, gyakran egymást fedő vagy egymásból következő jelenségeit fejezik ki. A fogalmak interferenciája tehát a társadalmi lét azonos, illetve érintkező területeit, folyamatait közvetíti.³⁵ A nemzet és a nemzetiség használatának felcserélése gondot okozott s okozhat a jövőben is. Fontos tehát a fogalmak elhatárolása.

A nemzetiséget Finnországban nemzeti kisebbségnek hívják; a kelet-európai államokban nemzetiségnek és kisebbségnek; Romániában együtt élő nemzetiségnek; Belgiumban, a Fülöp-szigeteken kulturális közösségnek; az Egyesült Államokban bevándorló csoportnak; Dél-Amerikában, Ausztráliában őslakos csoportnak; Franciaországban helyi nyelvjárást beszélő csoportnak; Srí Lankán faji, vallási csoportnak.³⁶

A nemzetiségnek az egész világra vonatkozóan nem lehet egységes fogalma. Nem könnyű ezt megfogalmazni azért sem, mert az adott közösség minden tagját nem jellemzik azonos intenzitással a megkülönböztető jegyek. Az etnikai társadalom lakóterületi, képzettségi tagoltsága, kor- és foglalkozási összetétele szerint az egyének eltérően kötődnek kultúrájukhoz, különböznek a saját csoportjuk múltjáról és jelenéről szerzett ismereteik és az ezzel kapcsolatos élményviláguk.³⁷ Magyarországon a politikai nemzet fogalmának használata is nehezítette a nemzetiség fogalmának

megalkotását. A politikai nemzet fogalmába sűrítették az országban élő nemzetiségeket is, így próbálták megteremteni az egyetlen nemzet látszatát. Ilyen a gyakorlatban soha nem volt.³⁸ A politikai nemzet fogalma lényegesen leértékeltette a nemzetiségeket, másodrangúnak, német, szerb, román, szlovák, horvát ajkúnak minősítette, háttérbe szorította őket és egész problémájukat.³⁹ A nemzetiségek vissza is utasították a „csak egy nemzet van” magyar koncepciót, amely azonosította a nemzetet és az államot, amely szerint a nemzetet az állampolgárok összessége alkotja. Végül nehezíti a nemzetiségfogalom megalkotását az a gyakorlat, amely szerint a nemzetiségeket nem csoportonként, egységenként fogják fel, hanem egyénenként, az egyéni emberi jogokat vizsgálják, pedig köztudomású, hogy a kisebbségi jogok alapvetően kollektív jogok.⁴⁰ A „politikai nemzet” nem sajátos magyar jelenség, múltja és jelene van Nyugat-, Közép- és Kelet-Európa számos országában.

A nemzetiségeket négy kritérium alapján csoportosíthatjuk:

1. Számarányuk alapján:

- jelentős tömegűek,
- nem jelentős tömegűek.⁴¹

2. Származás, eredet szerint:

- az adott állam létrejötte előtt már az ott élő őslakosok voltak,
- az adott állam létrejöttével annexióval alakultak ki,
- az adott állam létrejötte után bevándoroltak,
- határmódosításokkal, amikor az állam és az etnikai határok nem azonosak.

3. Földrajzi elhelyezkedésük alapján:

- az ország egy körzetében a lakosság nagy részét alkotják,
- az ország egy körzetében a lakosság kis hányada,
- szórványban élnek.

4. Az állam etnikai összetétele szerint:

- több etnikum, több nyelvű föderatív állam,
- egy többségi nemzet, jelentős számú kisebbség
- etnikailag homogén államban élő kisebbségek.⁴²

A nemzetiség meghatározásához feltétlenül tisztáznunk kell olyan fogalmakat, mint etnikum, kisebbség, nemzeti kisebbség, szórvány, mert e fogalmak is keverednek a nemzetiséggel. Az etnikum bizonyos nép, népcsoport jellemző sajátosságainak összességét jelenti. Lényege a tudatosult különbözőség. Az etnikum hazájában nem alkot saját államot, települése nemzetiségi álla-

mán kívül van, lényeges eleme a nyelv és a vallás. Egyesek azt állítják, ahány nyelv, annyi etnikum. A vallás inkább az Európán kívüli térségben fontos az etnikum számára. Etnikumnak a gyakorlatban igen sokféle csoportot nevezünk: a legszélesebb értelmű nyelvi, kulturális nemzettől a nemzetiségi közösségen és a törzsi közösségen át a faji kisebbségekig. Egyes szerzők az etnikai-nyelvi kisebbség fogalmát is használják. Albert Soboul szerint az etnikum a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúra egységében kifejeződő lelki alkat történelmileg létrejött állandó közössége.⁴³ Soboul szerint az etnikum szinte teljesen azonos a sztálini nemzetfogalommal.

A kisebbség az állam nemzeti jellegét meghatározó néphez képest kisebb számarányú népcsoport, etnikai elem. A kisebbség általános etnikai jelenség, fogalmát főként Kelet-Európa jellemző eseteinek leírására használják. A kisebbség jogi, politikai fogalmával mennyiségi viszonyt jelez, amellyel az adott etnikai közösségek státusát lehet kiemelni. Ez a fogalom a nemzetközi jogi és diplomáciai nyelvezetben az első világháború utáni népszövetségi rendszerben vált gyakorlattá. A kisebbség mennyiségi viszonyából következik a rész és az egész kapcsolata. A kisebbség nemcsak azzal a többségi nemzettel együtt alkot egészet, amellyel egy országban él, hanem a határon túl élő anyanemzetével is. Mivel ez utóbbi egység a valóságban soha nem jön létre – ha létrejönne, a kisebbségi státus megszűnne –, a kisebbségek egyenlőtlen peremhelyezete, eleve hátrányos volta a világ számos országában tény. A számszerű kisebbség politikai kisebbséget is tükröz, mivel az esetek döntő többségében nemcsak vallási, hanem nemzetiségi kisebbségről is szó van, s ez utóbbi nem tartozik az uralkodó csoportokhoz vagy az uralkodó nemzethez. A kisebbségi tudat nem más, mint a gazdasági, politikai, kulturális elnyomásnak, a diszkriminációnak, a szegregációnak, a hátrányos különbségtételnek a nyomasztó tudata. Ez még akkor is igaz, ha a paternalista kisebbségvédelem viszonylag jobb helyzetbe hozza a nemzeti kisebbségeket. Yves Person francia szerző azt állítja, hogy a nemzeti kisebbségek olyan kulturális egységek, amelyeknek nem sikerült nemzeti államokká alakulniuk, amelyeket elszakítottak nemzeti államuktól, vagy amelyeknek felszámolták nemzeti államát.⁴⁴ A nemzetiség-kutatás nyelvészeti ágának képviselői az etnikai csoport helyett a nyelvi csoport vagy nyelvi közösség fogalmát részesítik előnyben, mert ezzel hangsúlyoz-

zák, hogy valamely nyelv fenntartása és fejlesztése az etnikumok és nemzetek legfontosabb feladata.⁴⁵

A szórvány idegen nyelvterületbe, illetve más vallásúak közé elszórtan beékelődött más nyelvű, más felekezetű kisebb embercsoport. Ez az idegen nyelvterület más ország is lehet; de az adott országban a nemzetiségi területről levált, attól elszigetelődött, etnikailag kevert nyelv- és vallási területen élő kis létszámú populáció is szórványt alkot. Általában a szórványokban élő etnikumoknak kell a legkeményebb küzdelmet vívniuk fennmaradásukért, őket fenyegeti legjobban az asszimiláció.

*

A nemzetiség fogalmának meghatározásánál a magyar és a külföldi szerzők döntő többsége a nemzetiség történeti fejlődését vizsgálja, s a nemzetiséget a nemzetté válás folyamatában egy szakasznak, egy korszaknak, előnemzetnek tekinti. A nemzetiség fogalma, ahogyan ma többnyire használják, egyfajta retrospektív kategória – írja Szűcs Jenő. Azaz, nemzetiségekről szólva, történeti kontextusban, rendszerint azokra a képletekre gondolunk, amelyekből a történelem végül is modern nemzeteket formált.⁴⁶

Pierre Fougere francia szerző szerint a nemzetiség olyan nép, amely potenciálisan nemzet, és amelyet a történelmi akadályok meggátoltak abban, hogy teljesen nemzetté váljon.⁴⁷ A nemzetiséget alnemzetnek nevezi William Petersen angol tudós, aki szerint „alnemzet az állam nélküli etnikum, kisebb lakosságcsoport, nép, amelyet olyan, többé-kevésbé változatlan jellemzők kapcsolnak össze, mint a közös származás, terület, történelem, nyelv, vallás, életmód és más”.⁴⁸ Robert Lafont elsődleges és másodlagos nemzeteket különböztet meg. Primer nemzetek az etnikai kisebbségek (állam nélküli etnikumok), amelyeket három tényező határoz meg: nyelv, kultúra-civilizáció és az öntudatos elit léte. A szekunder (politikai) nemzet nem etnikai, hanem történelmi és érdekközösség. A primer nemzet más nemzetekből születik kiszakadással vagy bevándorlással. De úgy is születik, hogy az egyik alkotó etnikum nemzetiségét az államhatalom segítségével ráerőszakolja a másokra.⁴⁹ Robert A. Kann megállapítja, hogy a nemzetiség esetében hiányzik az egyik vagy másik kritérium, amely a nemzet esetében sajátos alkotóelem. A nemzetiség szerényebb fogalom a nemzetnél.⁵⁰ Más vélemény szerint a nemzetiség a nemzet legkezdetlegesebb szakasza, a nemzet előtti

közösségek egyik korszaka, összekötő láncszem a nép és a nemzet között. A nemzetiség tehát *prenatio*.

A nemzetiség a többségi nemzet mellett nem a társnemzet, hanem az alárendelt, hátrányos helyzetű, időnként elnyomott nemzet rész szerepét játssza. A nemzetiség általában nem vesz részt a hatalomban; egy saját államisággal bíró nemzetnek más országban élő része. A nemzetiség olyan néptöredék, amelyet nyelvi, kulturális, történelmi kapcsolatok fűznek össze más országban élő anyanemzetével. Együtt tartó ereje a közös nyelv, a közös kultúra megtartásáért és fejlesztéséért, valamint az asszimiláció ellen, a fennmaradásért vívott szívós, tudatos harc. A nemzetiségnek alapvető érdeke az anyanemzettel való rendszeres, intenzív kapcsolat. E fogalom Közép- és Kelet-Európára lehet érvényes.

A nemzet fogalma szélesebb, tágabb a nemzetiségénél. Történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amelyet a közös nyelv, a közös terület és gazdasági élet s a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok tartanak össze. Csak a fenti ismérvek együttes megléte esetén beszélhetünk nemzetről.⁵¹ Az Új Magyar Lexikon fogalmával vessük össze Sztálin 1913-ban meghatározott nemzetfogalmát: „a nemzet az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, amely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak alapján keletkezett”.⁵²

Vajon ezek az ismérvek érvényesek-e napjainkban is? A közös terület, az államhatárok feltételei-e a nemzetnek? Ha elfogadjuk azt a felfogást, amely szerint a nemzetiségek az adott ország állampolgárai, de az anyanemzet részei, akkor az államhatárokkal körülvont közös terület nem lehet kritériuma a nemzetnek – vallja többek között Csoóri Sándor, a Magyarok Világszövetségének elnöke. A magyar nemzet tagjai nemcsak a trianoni Magyarország területén élnek, hanem azon kívül az egész világon. Aki nyelvében, nemzetségében vagy csak érzelmeiben vállalja a magyarságot, az is része a magyar nemzetnek. Ezért beszélhetünk 15 milliós nemzetről. De így van ez a gazdasági élet közösségével is. A nemzetek kialakulásának bizonyos fejlődési szakaszában fontos ismérv volt a közös gazdasági élet. Ez ma már teljesen elhanyagolható. A magyar nemzet része az az emigrált amerikai, aki magyarnak érzi és vallja magát éppen úgy, mint a vajdasági, kassai, háromszéki magyar. Hol van ezek között a közös gazdasági élet? Mi köti össze ezeket a magyarokat? A közös kultúra, a

tradíció, a sajátos magyar lelki alkat, sok esetben a közös nyelv. A nemzet legfontosabb kritériuma a közös kultúra, a közös lelki alkat, a történelmi tradíciók. A nemzet tehát olyan történelmileg kialakult tartós emberi közösség, amelynek tagjait a nyelv, a közös kultúra és a sajátos lelki alkat tartja össze akkor is, ha határok és különböző gazdasági rendszerek ékelődtek közéjük.

A sztálini összegezés tartalmazza a nemzeti jelenségek fontos, lényeges elemeit, és kiindulásul szolgál egy történelmi áttekintéshez is. Sztálin szinoním értelemben használta a nemzetet és a nemzetiséget. A nemzetről szóló munkáiban, cikkeiben a történetiségre törekedett, de a nemzetalakulat fejlődési elemzését történetileg lerövidítette, és a nemzetalakulás folyamatát túlságosan szűk értelemben rendelte hozzá a polgárosodás-iparosodás kategóriájához.⁵³ Sztálin a nemzetet és a nemzetiséget rövid életű történelmi jelenségnek tekintette, és nem akart érdekszereket e fogalmakhoz csatolni. Ugyanis nagy történelmi léptékekkel mérve az érdekszerek és érdekközösségek kizárólag osztályok szintjén, osztályok bázisán jönnek létre és érvényesülnek, míg a nemzeti érdekek többnyire csak a vezető, elnyomó osztályok érdekeit fejezik ki, s ez utóbbi egybeesése az egyetemes történelmi progresszióval esetleges és rövid időszakra jellemző.⁵⁴ A nemzetiségi kérdést Sztálin és Lenin is az osztályharcnak rendelte alá. Nem fő kérdésnek, hanem a szövetségesszerzés eszközének tekintette, s annak tulajdonított fontosságot, hogy a hatalomért folytatott harcban, illetve a hatalom megtartásában a nemzetiségek milyen oldalon vesznek részt. Lényegében 1945 után ez az irányzat határozta meg Kelet-Európa kommunista pártjainak a politikáját a nemzetiségi kérdésben. Lenin lényegében a politikai stratégiának rendelte alá a nemzetiségi kérdést, de Sztálinnál nagyobb jelentőséget tulajdonított neki.⁵⁵

A nemzet fogalmáról és a nemzeti fejlődésről az 1960-as években elhúzódó vita folyt a Szovjetunióban. Hatására Magyarországon is megindult az ún. Molnár Erik-vita. Sztálin nemzetfogalmának merev, dogmatikus kezelése akadályozta a nemzetelméleti kutatásokat, szükség volt tehát arra, hogy a nemzet fogalmát tovább elemezzék, pontosítsák. A Molnár Erik-vita középpontjában az a probléma állt, hogy az érdekközösségek kizárólag az osztályok szintjén nemzetközileg alakulnak, míg a nemzeti érdek többnyire csak a vezető, elnyomó osztályok érdekeit fejezi ki.⁵⁶ A hosszú távú érdekközösségek az osztályok, a rövidebbek a nemzetek területére érvényesek.⁵⁷ Molnár Erik az osztályok egymás

elleni küzdelmének rendelte alá a nemzeti, nemzetiségi kérdést. A nemzetfogalom sztálini értelmezése alapján a negyedik ismérvet, a lelki alkat közösségét nem tartotta elfogadhatónak. Molnár Erik szerint nem lehet beszélni az osztályokat átfogó közös lelki alkatról, hiszen az osztályok érdekei nem azonosak, sőt ellentmondanak egymásnak. Az emberek osztálytársadalomban elfoglalt helye nem teszi lehetővé a közös lelki alkat, illetve a kultúra kialakulását, legfeljebb közös elemekről lehet beszélni – írta Molnár Erik. Dömötör Sándor szerint a nemzetnek van sajátos lelki alkata. Az elnyomók és az elnyomottak nem alakíthatnak ki egységes lelki alkatot – erősítette meg véleményét Molnár Erik.⁵⁸

A nyugati államok nemzetfogalom-értelmezésében a nyelv, az öntudat, a jellem, a kultúra, a történelmi tradíciók, az összetartozás tudata, a vallás, a politikai intézmények, a nemzeti akarat, a plebiszcitumok, a fajiség, a közös eredet, a belső öntörvényűség, a csoportérdekek játszanak központi szerepet. A szovjet vitában egyértelmű volt a gazdasági egység és a nemzet történelmi jellege, vagyis az, hogy a polgári átalakulás tűzte napirendre a nemzet kialakulását. P. M. Rogacsov és M. A. Szverdlin a nemzet ismérveinek a gazdasági közösséget, az egységes irodalmi nyelvet, az egységes területet, az etnikai hovatartozás tudatát jelölték meg, a közös lelki alkatot nem fogadták el, helyette a pszichikum néhány sajátosságát jelölték meg. I. F. Irozov a hagyomány szerepét hangsúlyozta. Mások fontos sajátosságnak, ismérvnek tartották az államiséget, a pszichikai vonásokat, a nemzeti öntudatot.⁵⁹

A magyarországi nemzetvita az 1970-es évek elején továbbfolytatódott, kiszélesedett, s központjába a hazafiság és a nemzetköziség került. Ennek fogalmait, ellentmondásait és harmonizálását elemezték. Király István a hazafiság és internacionalizmus egységéről, a szocialista hazafiságról és a magyar szabadságharcos hagyományokról fejtette ki véleményét.⁶⁰ Pach Zsigmond Pál nemcsak a hazafiság és az internacionalizmus összefüggéseit, kölcsönhatásait, hanem a nacionalizmust is nyomós érvekkel elemezte.⁶¹ Még többen is hozzászóltak, majd Stier Miklós összefoglalta a szerteágazó vita lényegét.⁶²

A nemzetről, a hazafiságról szóló vita nem zárult le, csak ideiglenesen abbamaradt. E bonyolult elméleti vitát nem is szabad lezárni, s valamely álláspontot vagy álláspont-csoportot igaznak, tökéletesnek kikiáltani. Szinte természetes, hogy ebben az időben fel sem merülhetett az, hogy az internacionalizmust szovjet érdeknek minősítse valaki. A vitákban még a fő frontok sem tisztá-

zódtak. A nemzetfogalomról alkotott kép nem lett világosabb és gazdagabb, mégis igen hasznos volt ez a vita. Megindított egy folyamatot, amely az 1970-es években ugyan abbamaradt, de megfogalmazódtak a kérdések, amelyekre egyelőre nem született elfogadható válasz. A vita további műhelymunkára serkentett; remélhető, hogy még ebben az évszázadban jobb feltételek között továbbfolytatódik és nagyobb eredményeket hoz.

Glatz Ferenc 1988-ban olyan javaslatot tett, hogy meg kell szüntetni a nemzetiség fogalmát és nemzetfelfogásunk államközpontságát. Ne beszéljünk nemzetiségről, hanem nemzetről, beszéljünk magyarországi németekről, románokról, horvátokról stb., mint akik szerves részei, állampolgárai a magyar államnak, de akik szerves részei a német, a román, a horvát nemzeti kultúrának is. Ez utóbbi nem új javaslat; Glatz Ferenc szerint hosszú évek óta gyakorlat Magyarországon, s nincs ellentétben a nemzetiség létevel. A nemzetiség attól még megmarad, ha nem beszélünk róla, hiszen lényegéhez tartozik a másság, a megkülönböztetés. Ezt jól látja Glatz Ferenc is, amikor felteszi a kérdést: képesek vagyunk-e Magyarországon elviselni, hogy a nemzetiségek állampolgári jogukat saját anyanyelvükön gyakorolják?⁶³ Hol vagyunk még ettől; hiszen még a kétnyelvű táblákat sem raktuk ki minden nemzetiségi település szélére. De Glatzcal ellentétben a kulturális nemzetközösséget csak magyar vonatkozásban hangoztatták hazánkban, és nem akarták elismerni ugyanezt a nemzetiségeknél, ahol ezt a folyamatot pánszlávizmusnak, pángermanizmusnak bélyegezték.

A nemzet élhet nemzetiség nélkül is, hiszen vannak nemzeti államok. De a 20. század közepén Kelet-Európában is megszületett a nemzeti állam koncepciója, azaz a nemzetiségek kiűzése az adott államok területéről. Ez szerencsére nem valósult meg teljesen.

A NEMZETISÉGI IDENTITÁSTUDAT

A nemzetiségi tudat a nemzetiségi létnek az ösztönösséget jóval meghaladó, pozitív töltetű tükröződése. Mint ahogyan a nemzeti tudat, a nemzetiségi tudat sem születik az emberrel együtt. A nemzetiségi tudat a társadalmi fejlődéssel együtt járó egyedi vagy társas tulajdonság, annak a függvénye, hogy milyen társadalmi környezetbe, milióbe születik bele valaki, és az ott szerzett benyomások hogyan kísérik egész életében végig.⁶⁴ A nemzetiségi tu-

dat a nemzetiségi ideológia történelmileg kialakult eszmeiségében gyökerezik. Ez Magyarországon a 18. században, a feudalizmus válságának időszakában bontakozott ki a nyelvi, politikai és kulturális küzdelmek folyamán, amelyek létrehozták a magyarországi nemzetiségek eszmerendszerét. Ideológiájuk megelőzte a polgári átalakulást, segítette annak kibontakozását,⁶⁵ támogatta a társadalmi fejlődést. A nemzetiségi tudat kialakulása mindenekeelőtt egységes nézetek, érzelmek, hagyományok, célok, gondolatok rendszerének vállalását jelentette, egyfajta, legalábbis bizonyos vonatkozásokban egységes gondolati rendszer kialakulásának a követését.⁶⁶

A magyar nemesség a múlt század folyamán a nem magyar népek többségét nem tartotta képesnek önálló állam alakítására, és ennek megfelelően járt el velük. A nemzetiségi egyenjogúságot éppen a történetiséget hiányolva tagadta meg tőlük.⁶⁷ A magyar nemesség a magyar politikai nemzetfogalom alapján szemben állt a nemzetiségi ideológiákkal is. Magyarországon csak egy nemzet van, a magyar, s ebbe beletartozik minden nemzetiség. Csoda-e, ha a takaréokra állított nemzetiségi tudat hosszú ideig az elnyomás, a háttérbe szorítás tudata volt, hiszen a politikai nemzet fogalma szinte 1945-ig élt hazánkban? Igaza volt Bibó Istvánnak, aki 1946-ban azt írta, hogy a kisebbségi ember, ha egy kicsit is jelét adja nyelvéhez és népéhez való ragaszkodásának, gyanússá válik és gyanúsként kezelődik. Ez pedig a kisebbségi ember helyzetét ellentmondásossá és idegenné teszi akkor is, ha történeti kisebbség, még inkább akkor, ha frissen csatolt kisebbség... Erőteljesebb üldöztetés esetén a kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni, háttérbe szorított, nyomott létté válik.⁶⁸ Bibó véleménye egyaránt vonatkozott a határon belül és kívül élő nemzetiségre.

Több helyen szinte jelszóvá vált az a felfogás: minél többet megadnak a nemzetiségnek, minél jobb annak társadalmi, gazdasági, politikai helyzete, annál inkább gyengül nemzetiségi tudata, annál inkább erősödik soraiban az asszimiláció. S ennek alapján az alábbi állítás is igaz: a hátrányos megkülönböztetés nyomán olyan közösségi tudat jön létre, amely a végsőkig konzerválja a nemzetiség létét, a nemzetiségi nyelvet, egyáltalán a nemzetiség különállását.⁶⁹ Erősíti a nemzetiségi csoport-hovatartozást, a nemzetiségi tudatot, ha sértő, negatív kihívás éri a nemzetiséget egy közömbösnek vagy negatívnak tartott fél részéről. Agressziót, előítéletet, ellenségességet tapasztalunk önmagunk irányában, amely nem valamely személyes tulajdonságunkkal, hanem észlelt

csoport-hovatartozásunkkal függ össze.⁷⁰ Természetesen téves lenne az a következtetés, hogy a nemzetiségi tudat fejlesztése érdekében fokozni kell a nemzetiségi elnyomást. Ha a nemzetiségek minden jogot, minden lehetőséget megkapnának a gyakorlatban is fejlődésük, teljes kibontakozásuk érdekében – ettől egyelőre a legtöbb helyen nem kell tartani –, akkor sem csökkenne nemzetiségi tudatuk, hanem minőségileg más irányú lenne; nem az elnyomás, a hátrányos helyzet megszüntetésére, hanem a teljes nemzetiségi kibontakozásra, az önmegvalósulásra irányulna. Nem kell tehát félteni a nemzetiségi jogok megvalósításáért folytatott harcban a nemzetiségi tudatot. Jászi Oszkár minimális nemzetiségi programja szerint mindegyik nép a nemzeti önkifejezésre, saját kultúrájának és nyelvének fejlesztésére vágyott, és azt kívánta, hogy saját nyelvét használhassa az iskolában, a templomban, a közigazgatásban és a bíróságokon... A nemzetiségi kérdés nem más, mint a társadalmi önkifejezés és emancipáció másik oldala. Tehát a nemzetiségi jogok megvalósítása egyenjogúsítja, felszabadítja a nemzetiséget és megindítja beláthatatlan fejlődését. Jászi azt vallja, hogy a nemzeti, nemzetiségi érzés egyenes arányban növekszik az illető nép gazdasági, politikai erejével.⁷¹ De lényegében fordítva is igaz az állítás.

A nemzetiségi tudat alakulásának vizsgálatánál elég tágra kell nyitnunk a horizontot, hogy az összefüggéseket világosan lássuk. Az anyagi, társadalmi helyzet elemzésén túl vizsgálni kell azt is, hogy a többség hogyan viselkedik a nemzetiséggel szemben: kezét nyújt neki vagy szembehelyezkedik vele? A nemzetiség viselkedését is vizsgálni kell: a többségi nemzettel szemben ellenszenvet vagy rokonszenvet táplál-e? Nem közömbös a nemzetiségi tudat fejlődésénél az sem, hogy a nemzetiség vállalása nem hátrányos-e adott körülmények között a nemzetiség számára. Többen ezt mérlegelik a népszámlálásoknál is. Az, hogy a nemzetiség egyszer a tartózkodást, sőt az elzárkózást véli önmegettartónak, máskor pedig a barátkozást, a nyitottságot, azt belső, de alapvetően külső tényezők határozzák meg. Nem jó fényt vet a többségi nemzet politikájára, ha a nemzetiségi értelmiséginek a karrierje vagy a nemzetisége között kell választania, mert numerus clausus alá kerül, vagy lemond nemzetiségéről. A tehetség elbukik az előítéletekkel szemben.⁷² Hambuch Géza szerint a kisebbség nemzetiségi tudatát a többségben élő nemzet viselkedése messzemenően meghatározza. A kisebbség mindig hálás a jóakaratóért, a

segítésért. Háláját többek között viselkedésével, szorgalmával, munkájával, a barátságra törekvéssel fejezi ki.⁷³

A nemzetiségek nemcsak közelednek, hanem távolodnak is egymástól,⁷⁴ attól függően, milyen belső és külső tényezők hatnak rájuk. Goethe egyik híres művében azt írja, hogy a nemzeti gyűlölködés a kultúra legalsó fokán a legerősebb és leghevesebb, egy fokon azonban teljesen megszűnik, ahol az ember úgyszólván nemzetek felett áll: a szomszéd nép baját és javát ugyanúgy átérzi, mintha a saját népéé volna. (Faust II. rész.) Ekkor egyértelmű a közeledés. Sajnos, a gyűlölködés s az ezzel együtt járó távolodás még korántsem a múlté, hanem a jelené, s még a jövőben is számítanunk kell rá, hiszen a gyűlölködés alapja, a nemzetiségi elnyomás nem szűnt még meg.

Nagy gondolkodóink egyértelműen kifejezték véleményüket a követendő nemzetiségi politikáról. Mocsáry Lajos azt állította: arra kell törekednünk, hogy minden nemzetiség, amely e hazát lakja, itthon érezze magát.⁷⁵ Jászi Oszkár 1918 végén, amikor a nemzetiségek elszakadása már szinte valósággá vált, a magyar nemzet és a nemzetiségek közös érdekeinek érvényesítését tartotta fontosnak. Varga Jenő azt írta: minden nép, legyen kicsi vagy nagy, önmaga döntse el, saját tudata alapján autonóm módon, minden erőszakos beavatkozás kizárásával, hogy mely államterületekhez és milyen feltételekkel akar tartozni.⁷⁶

A nemzetiségi tudat formálásában kezdettől fogva szerepet játszottak a nemzetiségi lapok. Már századunk első évtizedében formálta olvasóinak gondolkodását a román Adeverul (Igazság), a szerb Narodni Glasz (Népszava), Sloboda (Szabadság), a szlovák Slovenske Noviny (Szlovák Munkásújság), a német Volkstimme (Népszava).⁷⁷ A szociáldemokrata lapokon kívül más nemzetiségi lapok is fejlesztették a nemzetiségi tudatot.

Nézzük, milyen e téren a helyzet. Betelepítésükkor a németek érkeztek a legfejlettebb nemzettudattal, mégsem beszélhetünk a magyarországi németség egységes tudatáról. Ez a németség minden időszakban elég heterogén volt, nyelvi szigetek formájában szétszórtan élt és ma is szétszórtan él. Földrajzi elhelyezkedésén kívül sem nyelvi, sem származási vonatkozásban nem lehet egységes, homogén németségről beszélni. De az identitástudat mégis körvonalazható. Ahol viszonylag erős német közösségek voltak, ahol kohéziós erőként működtek az egyházak, a dalkörök, a tánc-csoportok, ünnepi eseményekre, egyházi ünnepekre eljárak, ott erősödött a nemzetiségi tudat. Az Ungarndeutschtum sajátos

jelenség a Duna völgyében; eltér a világ összes németjétől. E németiség a mai napig sem tudott teljesen megszabadulni az 1945 utáni nagy félelemtől, a kitelepítések idején őket körülvevő gyűlölködésektől.⁷⁸ Ez utóbbi ugyan erősíti az összetartozás tudatát, de az igazi nemzetiségi felszabadulás még mindig nem teljes. A tudat szintjének meghatározásakor a németiségnél és más nemzetiségnél is fontos tényező, hogy valaki nyilvánosan vállalja-e nemzetiségét, és ez aktivitásban tükröződik-e. Talán egyfajta külsőségnek tűnik, de komoly tartalmat takar: az öltözködést, viselkedést, szokásait folytatja-e, büszke-e ezekre, részt vesz-e nemzetisége közművelődési megmozdulásain? Ez a tudat egyik szintje. A magasabb szintet az a nemzetiségi egyén képviseli, aki az előbbieket mellett rendszeresen használja anyanyelvét, aktívan részt vesz az anyanyelv pallérozásában és másokat is erre buzdít.⁷⁹ A tudat fejlesztésében minden nemzetiségnél jelentős szerep hárul az értelmiségre. A magasan képzett nemzetiségi fiatalok egy része azonban teljesen elvész a nemzetiség számára, mert zömük – műszakiak, orvosok stb. – nem szívesen vagy egyáltalán nem megy vissza falujába, legtöbbször teljesen kiszakad nemzetiségi környezetéből, ami egyet jelent az önkéntes asszimilációval. Pedig a nemzetiségi értelmiségre az élet minden területén nagy szükség van. Az önismerethez, az önbecsüléshez szükség van a múlt feltárására, a tanulságok levonására, a jó nemzetiségi kiadványokra,⁸⁰ s e feladatokat a nemzetiségi értelmiségnek kell megoldania.

A szerbek betelepítésük idején a németekhez hasonlóan fejlett nemzetiségi öntudattal rendelkeztek. A horvátokról, románokról, szlovákokról és a szlovénekről ugyanez nem mondható el. A szlovákok ezen a téren eléggé háttérben állnak⁸¹ – írta Kósa László 1969-ben. A magyarországi szlovákok mai gyengébb nemzetiségi tudatának okai a múlt századi fejlődési nehézségekben, az egyes szlovák nyelvszigetek teljes nyelvi izoláltságában, valamint a magyarosodásban és a magyarosításban keresendők. Egyes szlovák nyelvszigetek 1945-ig alig tudtak egymásról. Az evangélikus egyház közösségei, illetve a családok tartották egymással a kapcsolatot. Írásbeliség, megfelelő anyanyelvi oktatás, iskolán kívüli művelődési lehetőség a legtöbb helyen nem volt.⁸² S e fejlődés 1945 után sem változott meg döntően. A határaink között maradt szlovákok nemzetiségi tudatának fejlődését gátolta a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény következtében beállott telepítéspolitika, hiszen az öntudatosabb szlovákok jelen-

tős része Szlovákiába került. Egyes szlovák településeken, ahol korábban is gondot fordítottak a múlt, a hagyományok, az anyanyelv és a nemzetiségi kultúra értékeinek megőrzésére, biztatóbb a helyzet. Kiskőrös lakosságának közvéleménye szerint a város ma is szlovák vagy szlovák származású.⁸³ Más területeken a szlovákok népi kultúrájának ápolása és fejlesztése, a szerteágazó népi kultúra termékenyítően hat a szlovák nemzetiségi tudatra.⁸⁴ De a legfontosabb mégis az anyanyelv fejlesztése, az anyanyelvi kultúra tudatos ápolása.⁸⁵

A szlovákok zömmel a 18. század első felében telepedtek le Magyarországon. A mai Szlovákia területéről jöttek; a levéltári adatokból még az is megállapítható, hogy az egyes családok melyik megyéből és községből települtek át. A telepések egy része megmaradt első letelepedési helyén, másik része pedig néhány közbeeső állomás után egyre délebbre vándorolt. Az első letelepedési helyen megmaradtak a Nógrád megyei szlovákok, a továbbvándorlók pedig eljutottak Békésbe. A két évszázados együttélés során a magyar falvak közé ékelődött szlovákok sok mindent vettek át a környék magyar lakosságától és sok mindent adtak is neki. Bár beilleszkedtek a helyi gazdasági rend formáiba és kulturális életükre jelentős hatással volt a magyarság, mégis mind a mai napig megőriztek olyan kulturális sajátosságokat, etnikai hagyományokat, amelyek az áttelepülés előtti időszakra, egykori lakóhelyükre voltak jellemzőek.⁸⁶ Miért települtek át a szlovákok Magyarországra? Elsősorban gazdasági kényszer hatására. Szlovákia a 18. század első felében túlnépesedett volt, földhiány keletkezett, s nagyok voltak a földesúri terhek. Másrészt vallási okok miatt hagyták ott régi otthonukat. A szlovákok nagy többsége evangélikus vallású volt, és az ellenreformáció idején állandó üldöztetésben volt részük. Ján Sirácky szlovák történész szerint 200 000 szlovák hagyta el szülőföldjét a 17–18. században.⁸⁷

Egy nemzetiség fennmaradásában, tudatának ápolásában, nyelvi és kulturális funkcionálásában nem a központi makrokategóriákra, hanem a nemzetiségi csoportok működőképes belső erejére kell támaszkodnunk, hogy e sorsközösségnek az eredeti hazához kötő szálait a nyelvi-kulturális komfortérzet tartós hiánya ne lazítsa meg.⁸⁸ Nem nélkülük, nem csak globálisan, hanem velük együtt, mélyre hatolva kell fenntartani, ápolni ezt a nemzetiségi komfortérzetet.

A szláv nyelveket beszélő népek három nagy nyelvcsaládra oszlanak:

- a) keleti nyelvcsalád: oroszok, belorusszok, ukránok,
- b) nyugati nyelvcsalád: lengyelek, csehek, szlovákok,
- c) déli szláv nyelvcsalád: szlovének, szerbek, horvátok, macedónok, bolgárok.

Nagy zűrzavar tapasztalható a délszláv összefoglaló fogalom ma már idejétmúlt használatánál, különösen Jugoszlávia megszűnése után. Magyarországon egyértelműen három déli szláv eredetű nemzetiség van: horvát, szerb, szlovén. A rácok Szerbiából betelepült pravoszláv vallású szerbek, a sokácok és a bosnyákok pedig Boszniából betelepült katolikus horvátok, a bunyevácok Hercegovinából idejött katolikus szerbek.⁸⁹ Ezen utóbbi etnikai csoportok részei az első három déli szláv nemzetiségi népességnek.

A bunyevácok etnikai csoportja Baján, Bácsalmáson, Csávo-lyon, Csikérián, Felsőszentivánban, Garán, Katymáron, Vaskúton és Mátételkén él. A sokácok négy csoportba tartoznak:

- a) Bácskai sokác – Hercegszántó,
- b) Mohácsi sokác – Mohács, Mohács-sziget,
- c) Falusi sokác – Nagykozár, Magyarsarlós, Lothard, Birján, Olasz, Erdősmárok, Belvárdgyula, Monyoród, Versend, Lánycsók, Töttös, Maráza, Kátoly,
- d) Dráva menti sokác – Kásád, Alsószentmárton, Beremend.

Bosnyák települések: Áta, Kökény, Németi, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szőkéd, Szőke.

A horvátok elhelyezkedése:

- a) Dráva menti horvátok – I. Drávasztára, Révfalu, Drávakeresztúr, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótújfalú,
- b) Dráva menti horvátok – II. Berzence, Bélavár, Vízvár, Babócsa, Bolhó, Tarany,
- c) Somogyi horvátok – Tótszentpál, Táska, Buzsák (elmagyarosodtak),
- d) Mura menti horvátok – Murakeresztúr, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Semjénháza, Petrivente,
- e) Nyugat-magyarországi horvátok – I. Narda, Horvátzsidány, Peresznye, Olmód, Felsőcsatár, Szentpéterfa, Horvátlövő,
- f) Nyugat-magyarországi horvátok – II. Bezenye, Kimle, Kópháza, Fertőhomok, Hidegség, Und,
- g) Bácskai horvátok – Bátya, Dusnok, Érd, Ercsi, Tököl.

Szlovének – Alsószölnök, Apátistvánfalva, Felsőszölnök, Kétvölgy, Rábatótfalu, Szakonyfalu, Orfalu, Szentgotthárd.⁹⁰

A szerbek fejlett nemzetiségi tudatát a 18. században létrejött szerb nemzeti ideológia jól megalapozta, s ezzel a későbbiek folyamán is közvetlen kapcsolatot tartottak fenn.⁹¹ A szerb öntudatosodásban nagy szerepet játszott a szerb irodalom, amely korábban éppen a szerbek által lakott magyar területeken bontakozott ki. „A mai értelemben vett szerb irodalom Magyarországon vert gyökeret és lombosodott ki, itt vívta meg nyelvújítási harcát és itt vált azzá, amit ma tulajdonképpen irodalom alatt értünk.”⁹² – túlozta el kissé az értékelést Csuka Zoltán. A Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Szövetségében végig határozottan jelen volt a markáns szerb irányzat. Többek között ezért is került sor 1990-ben a Magyarországi Horvátok, korábban a Magyarországi Szlovének Szövetségének megalakítására. A szerb-horvát és a szerb-szlovén ellentétek szükségszerűen szakadáshoz vezettek.

A horvát nemzeti mozgalom és nemzeti ideológia gyökerei is a 18. századba nyúlnak vissza. Horvátország a magyar korona társországaként rendkívül széles körű autonómiát élvezett, ami kedvező lehetőséget nyújtott a nemzeti fejlődéshez.⁹³ Horvát nemzetiségünk zömmel a Dráva és a Mura partján telepedett le, s szinte közvetlen kapcsolatban maradt anyanemzetével. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok kutatása és feltárása fejlesztette identitástudatukat, de a horvát-magyar kulturális kapcsolatok is hozzájárultak a magyarországi horvátok tudati fejlődéséhez.⁹⁴ Helyesen határozták meg saját feladatukat a délszláv szövetség XI. kongresszusán: a családi nevelés magasabb színvonalának elérése, az értelmiség számának növelése, az ifjúság nevelése és az anyanyelvi-kulturális átörökítés fejlesztése.⁹⁵ A horvát értelmiség identitást alakító feladatát országos és helyi fórumokon, kiadványokban egyaránt hangsúlyozták.⁹⁶

Horvát nemzetiségünk identitástudatára még ma is hatással van a mohácsi sokácok által megrendezett busójárás, amely a fesztivál jellegű, kavalkádos látványosság mellett a győzelem, az erő tudatát is sugározza. A monda alapján az 1526 utáni török elnyomás alá került város lakossága a szigetre menekült. Sokat szenvedtek a törököktől. Erejük kicsi volt ahhoz, hogy szembe szállhassanak volna a török csapatokkal, tehát furfanghoz kellett folyamodniuk. A másfél százados elnyomás utolsó időszakában a hideg téli estéken borzalmas álarcokat, kereplőket, kürtöket faragtak, összegyűjtötték a kolompokat, újakat öntöttek. Minden

olyan tárgyat előkészítettek, amely ijesztőleg hathatott a babonás törökre. Farsang éjszakáján felkerekedett a borzalmas menet, keresztülvonult a Duna jegén. Mentek házról házra, egy török családot sem hagytak ki. Az őrszemek megrémülve futottak el az útjukból. Ami nem sikerült első nap, sikerült másod-harmadnap. Mire elmúlt a farsang, megtisztult a város a törököktől. Felszabadult minden ember. Szabadon jártak-keltek az ifjak és az öregek, nem fenyegette őket sem a rabság, sem a hárembe való cipelés. Ujjongott mindenki. Nagy ünnep volt ez.⁹⁷ Persze a felszabaduláshoz Savoyai Jenő herceg és hadserege is lényegesen hozzájárult.

A magyarországi szlovénség hazánk legkisebb nemzetisége, létszáma alig éri el az 5000-et. Nyugat-Magyarországon, Vas megyében helyezkednek el. Az összefüggő szlovén települések a 11. század óta Magyarországhoz tartoznak. A szlovéneket vendnek is nevezik, amely a német windisch szóból származik, de a szlovének ezt sohasem fogadták el és sértőnek találták. A hazánk történetét tárgyaló nagyobb művek nem is említik a szlovéneket, valószínűleg azért, mert nagyon kevesen vannak, évszázadokon át csendben éltek, ma is csendesek. Sokáig úgy tekintették őket, hogy nincsenek nemzeti törekvéseik, nincs nemzeti mozgalmuk.⁹⁸ Saját nyelvük, kultúrájuk fejlődéséért már korábban is sokat tett a kis létszámú szlovén értelmiség.⁹⁹ A szlovénség identitásának fenntartásában és egészséges fejlődésében jelentős szerepet játszott a vallás, mint fontos kohéziós erő. Az egyház elsősorban a nemzetiségi nyelv megtartását segítette. Az egyházi és az iskolai nevelés ellentétbe kerülhet egymással, de ebből csak akkor lesz egyértelmű jellemromboló hatás, ha a nevelés erőszakos, türelmetlen, egyoldalú, a más nézetek teljes kizárására törekvő. Ha a nevelés toleráns és nyitott a különböző nézetek felé, akkor a személyes meggyőződés kialakítása lehetővé válik, és a folyamat segíti a nemzetiségi tudatot is.¹⁰⁰ A szlovén identitástudat fejlesztésének központjában az iskola áll. A szlovén tannyelvű iskolák számszerű fejlesztése, a szlovén nyelvet tanuló gyermekek számának emelése, a szlovén pedagógusképzés jobb megszervezése a legfontosabb feladat.¹⁰¹ A szlovén nemzeti fejlődés kiváló szakértője, Edward Kardelj, utópisztikusan a munkásmozgalomtól várta a kis nemzetiségek alapvető gondjainak megoldását. A kis népek, nemzetek legfőbb szövetségesei azok a haladó demokratikus erők, amelyek már szociális szerepüknel fogva is

kizárják a nemzeti elnyomást: a munkásság, a parasztság.¹⁰² Ez a felfogás lényegében az automatizmus egyik válfaja.

A magyarországi románok – hasonlóan a szlovénekhez – a csekély számú nemzetiségek közé tartoznak. Tudatuk egyaránt tartalmaz román etnikai és magyar nemzeti elemeket. A román anyanyelvhez, szokásokhoz való ragaszkodáson kívül értelmileg és érzelmileg egyaránt közösséget vállalnak a magyar néppel és más hazai népcsoportokkal, az ország eseményeit, sikereit sajátjuknak vallják, s éppen olyan hazafias átéléssel képesek ezekhez viszonyulni, mint a többi magyar állampolgár. Magyarországot természetes hazájuknak tekintik. A romániai románsághoz nyelvi és kulturális rokonságból fakadó etnikai szimpátiával kötődnek. Az egyetlenek nemzetiségeink között, akik 1945 után politikailag nem sérültek meg, akiket nem érintett a lakosságcsere, a kitelepítés, a Tito-ellenes politika. A fejlődés útjára azonban hátrányos történelmi adottságokkal léptek. Nem voltak örökölt kulturális intézményeik, központjaik; saját nevelésű értelmiségük az 1960-as években jelent meg. A 25 000–30 000 főnyi románság a román tájnyelv területenként, községenként eltérő változatait használja. „A román előjelű mi-tudat az emberek nagy többségénél csupán helyi kiterjedésű, a nagyobb közösségeket érintő élő kapcsolatok rendkívül alkalmiak.”¹⁰³ Román identitásukat nem fogták fel öntudatosan és nem tartották értéknek. Ezért mai csökkenését sem tekintik valamiféle értékvesztésnek. A változásokat a hétköznapi tudat nem is minősíti egyszerű magyarosodásnak, hanem inkább az életminőség fejlődésének természetes megnyilvánulásaként fogadja. Értékrendjükben saját románságuknál jóval fontosabb helyet foglalnak el az általános emberi erények. „Csak az a fontos, hogy rendes ember legyen”¹⁰⁴ – mondják.

A magyarországi románság nemzetiségi tudatának fejlesztése során teret nyert a pallérozottabb román nyelv és műveltség, alkalmanként a tudományos és szépirodalmi kifejezőkészség erejével is; az ilyen minőségű ismeretek azonban nem lettek igazán aktív elemei a románság mai életének, a tájnyelv és a népi kultúra által fokozatosan elvesztett szerepet nem tudták átvenni. Ezeket egy szűk értelmiségi csoport alkalmazza csak.

A hazai románság saját értelmiség nélkül érte meg 1945-öt. Korábban az iskolában magyar értelmiségiek tanították a román nyelvet. Lassan, elsősorban a tanítókból, tanárokból alakult ki a saját, nemzetiségi hagyományokhoz kötődő értelmiség.¹⁰⁵

Ellentétben azzal, ahogy hazai németségünkre elfogadott az

Ungarndeutsch megjelölés, hiányzik és igazságtalan, hogy a hazai románokat leginkább a szomszéd Románia elemeinek, nem pedig magyarországi románoknak tekintik. A nemzetiségek megtartják eredeti tulajdonságaikat, annak a nemzetnek a részeiként, amelyhez etnikailag tartoznak; elsősorban művelődési természetű sajátosságait magukban hordozzák, de átszövik őket annak a környezetnek a tulajdonságaival, amelyben élnek.¹⁰⁶ Az évszázados együttlét a többségi nemzettel és más nemzetiségekkel lényegesen hat az adott nemzetiségre, megváltoztatja életmódját, befolyásolhatja szokásait. Sőt néha pár évtized is elegendő ahhoz, hogy számottevő változás következzen be egy nemzetiség szokásaiban, magatartásában.¹⁰⁷

Egy felmérés szerint a magyarországi nemzetiségeket jobban érdekli Magyarország sorsa, jövője, mint az anyanemzeté. Nemzetiségeink megnyugtatóan integrálódtak hazai viszonyaink közé, lényeges elzárkózás nem mutatkozik, szeparatizmus nem tapasztalható.¹⁰⁸ Persze nemzetiségeink területi elhelyezkedése miatt ez utóbbi nem is reális kívánság. A kis létszámú nemzetiségnél különösen nehéz az önazonosság megőrzése.

Amikor a magyarországi nemzetiségek tudatának alakulását, annak színvonalát vizsgáljuk, feltétlenül szólnunk kell arról a nemzetiségeink számára objektív, egyébként szubjektív körülményről, hogy Magyarországon az uralkodó elit, a vezető párt ideológusai az elmúlt évtizedekben a hamis internacionalizmus álarca mögé rejtőzve közömbösek, közönyösek voltak mindenfajta önazonosság-tudattal kapcsolatban. A magyarral is. Nemcsak azt a kérdést nem lehetett felvetni, hogy mit ér az ember, ha magyarországi román, szlovák, német, szerb, szlovén, hanem azt sem, ha magyarországi magyar. Ennek alapján hazánkban nem tudatos elmagyarosítás, hanem elmagyarosodás volt a közömbösség, a közönyösség miatt,¹⁰⁹ hiszen a domináló nemzetközi érdekek mögött lényegesen eltörpültek a nemzeti, nemzetiségi érdekek. A nemzetiségi identitástudat perifériára került. Lényegesen bonyolítja a helyzetet az a tény, hogy nemcsak a nemzetiségek, hanem a többségi nemzet sincs tisztában önmagával. A magyar nemzettudat sincs a helyén. De éppen ez utóbbi érdekében kell a magyaroknak türelmeseknek és segítőkészeknek lenniük az országban élő nemzetiségek iránt. Így válik a nemzetiségi politika nemzeti érdekünké. Magunk ellen harcolunk, ha nem védjük nemzetiségeink létét és tudatát. A magyar kultúrának és műveltségnek volt alkalma a legkülönfélébb áramlatokkal és elemekkel

találkozni az elmúlt ezer év folyamán, s azokat vagy befogadta és újrafogalmazta, vagy elvetette. A nemzetiségek kultúráját mindig befogadtuk,¹¹⁰ és egymás kultúrájának elemei ezáltal kölcsönösen megtermékenyültek. Ha egy nemzetiség elveszti tudatát, súlyos károsodást szenved, néprajzi-etnográfiai csoportnak minősül.

Garai Gábor 1969-ben gyönyörűen fogalmazta meg a nemzeti és nemzetiségi érdekek összhangját: tulajdon anyanyelvem iránti szerelmem csak akkor lehet harmonikus, ha tudom, hogy az a szarvasi kisgyerek, aki ma szlovákul tanul kenyeret kérni, holnap – miközben jó állampolgár lesz ebben a hazában – saját anyanyelvén is megismerkedhetik a szépség és az emberség ígéivel. A lehetőség, tudom, megvan hozzá, de hogy éljen is vele, az igényt serkenteni kell. Mert nem csupán törvényesen biztosított lehetőségek, de jól tápláló természetes igények gyűjtőfogalma is a szabadság, a nyelv, az anyanyelvi nevelés szabadsága.¹¹¹ A nemzetiséget fel kell emelni, meg kell erősíteni, hogy ellenálljon az asszimilációnak. A gyenge nem tud ellenállni, csak alkalmazkodni.

A KÉTNyelvűség

Nincs semmi túlzás abban a közismert megállapításban, amely szerint egy nemzetiség jogainak biztosítása az oktatásügyi kérdésekkel, azok megoldásával kezdődik. Az anyanyelven történő oktatás a nemzetiség létkérdése, ennek pedig fontos része a kétnyelvűség. Az automatizmus káros elmélete és gyakorlata ellenére az 1950-es évek végére kialakult Magyarországon valamiféle nemzetiségi oktatási rendszer, hálózat. Voltak nemzetiségi tanítási nyelvű iskolák és nemzetiségi nyelvet oktató iskolák. Ez utóbbiból tízszer annyi volt, mint az előbbiből.

A nemzetiségi oktatás rendszerét a Művelődésügyi Minisztérium 1960 tavaszán az általános iskolai reform bevezetésére hivatkozva, egy osztályvezetői rendelettel megszüntette. Ez a 44176/1960. számú osztályvezetői körlevél kötelezte a nemzetiségi tannyelvű iskolák vezetőit, hogy a következő tanévtől a testnevelést és a természettudományi tárgyakat magyar nyelven oktassák. A nemzetiségi tannyelvű iskolákban addig minden tantárgyat a nemzetiség nyelvén tanítottak. Ez természetes is volt. Nemzetiségi iskoláink 1960-tól kétnyelvűek lettek.

A kétnyelvű általános iskolák és gimnáziumok bevezetése ne-

Kétnyelvű általános iskolák:

Év	Német iskolák, tanulók száma	Román iskolák, tanulók száma	Szerb-horvát iskolák, tanulók száma	Szlovén iskolák, tanulók száma	Szlovák iskolák, tanulók száma	Összesen: iskolák, tanulók száma
1960/61	2	10	13	-	6	31
	142	1087	548	-	740	2517
1968/69	1	8	8	-	6	23
	24	802	459	-	706	1991
1974/75	2	7	8	-	5	22
	135	618	471	-	679	1903
1979/80	2	7	6	-	5	20
	148	637	499	-	474	1758
1985/86	3	6	7	3	5	24
	482	714	496	215	804	2711

Kétnyelvű gimnáziumok:

1960/61	4	1	1	-	2	7
	348	96	116	-	123	683
1968/69	3	1	1	-	2	7
	396	72	105	-	144	717
1974/75	3	1	1	-	2	7
	292	115	106	-	137	650
1979/80	3	1	1	-	2	7
	322	121	127	-	133	703
1985/86	3	1	2	-	2	8
	489	118	205	-	141	953

gátívan hatott a tanulók szókincsének, nyelvismeretének fejlődésére. A természettudományokat és a testnevelést oktató tanárok nem ismerték a nemzetiség nyelvét; az iskolában terjedt, helyenként eluralkodott a magyar nyelv használata – a tanári szobában, folyosón, udvaron stb. is. A nemzetiségi oktatásban egyértelműen stagnálást, sőt visszaesést lehetett tapasztalni. Pedig az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata az anyanyelvi oktatás fejlesztése mellett foglalt állást. A határozat felsorolja, hogy 49 óvodában, 321 általános iskolában, 8 általános gimnáziumban, 5 tanító- és óvónőképzőben, 4 főiskolai tanszéken, 7 önálló diákotthonban folyik anyanyelvi oktatás. „A Művelődésügyi Minisztérium elégítse ki a nemzetiségek anyanyelvi igényeit, anyanyelvi művelődési kívánságait.”¹¹² E párthatározat kötelező volt a Művelődésügyi Minisztériumra, mégis megszüntették a nemzetiségi tannyelvű iskolákat. Mivel indokolták döntésüket? „Az érdekelt iskolák tantestületei... sokoldalúan és körültekintően elemezték és vitatták meg az élet által felvetett problémákat. Jól látták, hogy csak a kétnyelvű tanítás felel meg a társadalom reális követelményeinek, a szülők kívánságának és a pedagógiai elveknek is... Mai nemzetiségi tannyelvű iskoláink már nem felelnek meg ezeknek a célkitűzéseknek, tanulóink hiányos nyelvismerete nagyon megnehezíti valamennyi tárgynak nemzetiségi nyelven való tanulását, ami pedig a tantervi követelmények rovására történik... Szükség van tehát a kétnyelvűség gyakorlati érvényesítésére, a magyar nyelv fokozott művelésére s ezért a műszaki-gyakorlati oktatással összefüggő reáltárgyak magyar nyelven való tanítására... A változás csak fokozatosan történhet, és az iskola jellegében változást nem hozhat.”¹¹³

A nemzetiségi tannyelvű iskolák megszüntetése nem ment zökkenőmentesen. A sok példa közül elegendő egyet kiemelni. „Az utóbbi időben egyre több gondot jelent horvát ajkú nemzetiségi községeinkben a horvát nyelv oktatása” – olvasható az MSZMP szombathelyi járási bizottságának 1962-ben kelt jelentésében. – Felsőcsatáron a szülők kérésére a Művelődésügyi Minisztérium engedélyezte a horvát nyelv eltörlését a felső tagozaton, amelyet a Délszláv Szövetség főtítkárának kérésére ez év szeptemberében a megyei tanács művelődési osztályának utasítására újra bevezettek. A járási pártbizottság véleménye: „Ezt az intézkedést részünkről helytelenítjük, mivel a szülők kívánsága ellenére történt a szerb-horvát nyelv oktatásának kötelezővé tétele, melyet sem a felnőtt lakosság, sem a gyerekek nem értnek meg és nem hasz-

nálnak. A gyerekek sok nehézséggel bajlódnak. Először meg kell tanulniuk magyarul, majd szerb-horvátul, a felső tagozaton oroszul. Emiatt egyik nyelvet sem tudják elsajátítani. A többi horvát nemzetiségű községben is mind erőteljesebb az az igény, hogy legalább a felső tagozaton szüntessék meg a szerb-horvát nyelv oktatását. A mi véleményünk egyezik a szülők kívánságával.”¹¹⁴ Tehát a felsőbb párthatározat az anyanyelvi oktatásról a gyakorlatban, Felsőcsatáron és másutt szinte semmivé vált. Hiába nyilvánította ki a Művelődésügyi Minisztérium, hogy a nemzetiségi iskolák jellegében változás nem következik be, igenis bekövetkezett lényeges változás, hiszen a tantárgyak 50%-át magyar nyelven oktatták. Csupán abban nem következett be változás, hogy a kétnyelvű iskolákat továbbra is nemzetiségi iskoláknak nevezték. Később, 1976-ban kiadtak egy új rendeletet – 129/1976. MK 13/OM –, amely szabályozza, hogy az általános iskolák alsó tagozatán osztályonként évi 80-80, majd 112-112, a felső tagozaton osztályonként 128-128 órában kell tanítani nemzetiségi nyelven, a többi órában magyar nyelven. Az 1979-ben megjelent 103/1979. MK. 6. számú oktatásügyi miniszteri utasítás továbbfejlesztette a három évvel korábban megjelent határozatot, és az általános iskolák 8 éves teljes óraszámából, a 7616 órából 4512 órát nemzetiségi anyanyelven, 3104 órát magyar nyelven kell tanítani. Sőt olyan megoldások is elképzelhetők, ha a feltételek adottak, hogy további órákat is tartsanak a nemzetiség nyelvén. A nemzetiségi gimnáziumokban a két nyelv aránya: 50-50%. Nemzetiségi tanulóink jelentős részének a következő fejlődési szakaszokat kell végigjárniuk: a) a magyar egynyelvűségtől a kétnyelvűségig, b) a kétnyelvűségtől a magas szintű kétnyelvűségig.

A kétnyelvűség ma nem ugyanaz, mint régebben volt. Kelet-Európa nemzetiségei az első világháború végéig viszonylag kompakt tömegekben éltek, az asszimilációs törekvések kevésbé érték el céljukat. Az első világháború után különösen Magyarországon lényegesen megváltozott a helyzet. A nemzetiségekre a határmódosítások negatív hatással voltak, s a magyar nemzetiségi politika sürgette a magyar nyelv dominanciáját. A második világháború után az ismert okok következtében még inkább felerősödött a magyar nyelv használata, olyannyira, hogy sok tekintetben kiszorította a nemzetiségi nyelvet, azaz majdnem egynyelvűség jött létre a magyar nyelv kizárólagos használatával. Manapság tehát a kétnyelvűség visszaállítása a nemzetiségi nyelv használatának fokozását, elterjedését célozza, s ez haladó nemzetiségpolitikai

folyamat. A nemzetiségek egynyelvűségének közeli visszaállítása Magyarországon nem reális követelés.

Az 1980-as évek végén a nemzetiségi települések iskoláinak 92%-ában csak nemzetiségi nyelvet tanult 55 786 tanuló, és csupán 3031 tanuló járt kétnyelvű iskolába.¹¹⁵ Az Országos Pedagógiai Intézet kimutatása alapján 1960–1986 között kétnyelvű általános iskoláink és gimnáziumaink száma a közölt táblázat szerint alakult.¹¹⁶

A kétnyelvűség az a központi kategória, amely köré a nemzetiségek értékrendszere szerveződik. Tehát a kétnyelvűségért folytatott küzdelem központi feladat, amelyet az érintettekkel közösen lehet megvalósítani.¹¹⁷ A kétnyelvűség a kettős kultúra egyik központi kérdése.

Kelet- és Közép-Európa sok-sok területén találkozunk a két-, sőt háromnyelvűség jelenségével. S ez a mások számára furcsa állapot tükröződik a mindennapi nyelvhasználaton kívül a tájak folklórjában, népi kultúrájában, nehéz probléma elé állítva a nyelvészeket, etnográfusokat, akik egy-egy jelenség átadása-átvétele, nemzeti hovatartozása kérdésében szeretnék kimondani a döntő szót, ám igen gyakran csak az interlingvális, interetnikus hatások konstatálásáig jutnak el.¹¹⁸ Magyarországon a kétnyelvűség olyan régi keletű, mint az együtt élő nemzetiségek számos más problémája. A határokon kívül élő magyar nemzetiség is kétnyelvű.¹¹⁹ Az 1960-as évek elejétől nemzetiségeink új körülmények között indították meg a küzdelmet a kétnyelvűségért.

Kétnyelvűségnek általában azt a jelenséget tekintjük, amikor egy kisebb vagy nagyobb népcsoport – a legkisebb a család – két nyelven beszél, a társadalmi életben két nyelvet használ. Tehát itt két nyelvnek nem egyes egyének által való használatáról van szó, hanem egyes népcsoportok kétnyelvűségéről.¹²⁰ A kétnyelvűség jelenségével elsősorban ott találkozunk, ahol különböző nyelvű népcsoportok, nemzetiségek élnek együtt, és szoros társadalmi érintkezésben állnak egymással. A kétnyelvűség jellemző területe az az állam, ahol nemzetiségek élnek.

A kétnyelvűség megszerzésének vagy elvesztésének főbb állomásai az iskolai oktatás folyamatában:

- a) Egynyelvű nemzetiségi tanuló, aki anyanyelvét jól beszéli, magyarul nem beszél. Számuk csekély, néhány német-, horvát-, szerb-, román-lakta településen élnek.
- b) Kétnyelvű nemzetiségi tanuló, akinél az anyanyelv a fő nyelv, magyarul ért, de nem beszél. Ritka jelenség iskoláinkban.

- c) Kétnyelvű nemzetiségi tanuló, aki nemzetiségi nyelven jól, magyarul rosszul beszél. Számuk nem jelentős.
- d) Mindkét nyelven rosszul beszélő tanuló. A nemzetiségi tanulók 40%-a ide tartozik.
- e) Mindkét nyelven jól beszélő tanuló. A szabályosan előírt kétnyelvűség talaján áll. Nem gyakori jelenség.
- f) Magyarul jól beszél, nemzetiségi nyelvtudása gyenge. A legtöbb tanuló ebbe a csoportba tartozik.
- g) Magyarul jól beszél, nemzetiségi nyelven nem ért, nem beszél. A tanulók kis része tartozik ide.¹²¹

Lehetne tovább differenciálni a folyamatot, de a tendencia így is eléggé világos: nemzetiségi tanulóink döntő többsége nem jól beszéli saját anyanyelvét. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint – az 1990. évi népszámlálást is beleszámítva – fokozatosan csökken nemzetiséglakta községeinkben a nyelvet használó, kulturális igényű népesség száma. Az életkor emelkedésével egyre szűkül az a nyelvi kommunikációs bázis, amelyre a nemzetiségi hagyomány és kultúra támaszkodhat. Ellentmondás van a nemzetiségi különjogok és azok igénybevétele között.¹²² Itt tehát nem arról a jelenségről van szó, amikor az adott állam közvetve vagy közvetlenül lehetővé teszi vagy korlátozza a nemzetiségi nyelvek használatát.¹²³ Az anyanyelvhasználat korlátozásának durva módszereivel ma már ritkán találkozunk. Kifinomult formáival annál inkább. A szlovének a közéletben sem használhatják anyanyelvüket, mert erre objektíve nincs lehetőség. Szentgotthárdon és más szlovénlakta településeken alig fordulnak elő kétnyelvű feliratok. A szentgotthárdi tanácsépület homlokzatán még 1987-ben sem volt kinn a kétnyelvű tábla, pedig erre már több mint 20 éve országos döntés volt. A kétnyelvű táblák és feliratok a nemzetiségi lakosság megbecsülésének elemi morzsái. A helységnevek és a kétnyelvű táblák a nemzetiségi identitás szimbólumai.¹²⁴

A nyelvpolitikának ma is három érvényes eleme van: a) a nem magyar ajkú állampolgárok anyanyelvükhöz való jogának biztosítása, a Magyarországon honos nemzetiségi nyelvek megőrzésére, fejlődésére irányuló törekvés, b) a magyar nemzeti nyelv funkciójának további gazdagítását, a magyar nyelvű kommunikációs kultúra fejlesztését célzó munka, s végül c) a magyar állampolgárok idegen nyelvű ismereteinek széles körű fejlesztése. E három elem szerves egységet alkot, és a nemzetközileg érvényes etikai normákkal összhangban a magyar állam gazdasági és politikai erősítését, erkölcsi tekintélyének gyarapodását, egységének szí-

lárdítását szolgálja.¹²⁵ Tehát a nyelvpolitika meghatározásánál is hangsúlyt kap az a lényeges elv, hogy a nemzetiségi nyelv nem egyszerűen idegen nyelv.

A nemzetiségi nyelvek használata, a gyakorlati kétnyelvűség a család átörökítő szerepében gyökeredzik. A nemzetiségi óvodákba járó gyerekek 3–5%-a beszél egy adott tájnyelven, 20–25%-a érti a nyelvet, a receptivitás azonban magyar nyelvű produktívításba megy át, ugyanis az anyanyelvi kérdésre magyarul válaszolnak. Ebből következik, hogy az anyanyelv ismeretéről, az óvodás korú gyerekek kétnyelvűségéről az óvodába lépéskor nem beszélhetünk. Mindez annak a következménye, hogy a gyerekek mikrokörnyezete, a család sem tartja fenn a kétnyelvűséget.¹²⁶ A nyelvismeret hiánya a kétnyelvűség feladásából fakad, s ez nem tekinthető rövid átmeneti időszaknak. Ha a szülők egymás között nem használják anyanyelvüket s a nagyszülők is egyre inkább magyarul beszélnek, akkor nem lehet szó az óvodáskorú gyermekek kétnyelvűségéről. A hosszú éveken át elmulasztott feladatot nem lehet behozni máról holnapra.¹²⁷ Csakis a helyes nemzetiségpolitika eredményes folytatása és a családi átörökítés fejlesztésének kölcsönös hatása hozhat itt lassú változást. Nem ünnepi, magamutogató, öndicsérő, hanem hétköznapi, csendes nemzetiségpolitikára van itt szükség.

Az anyanyelv szavait egykor nemzedékek egész sora tanulta meg a nagyszülők meséiből, dalaiból, az otthon nyugodt, derűs, meghitt légkört sugárzó beszélgetéseiből, ami napjainkban szinte elképzelhetetlen már. Különösen erős volt ez a hatás zárt nemzetiségi környezetben. E zártság feloldódott, lényegesen csökkent a többgenerációs családok száma, nőtt az urbanizáció, megváltozott a nemzetiségek kétnyelvűségének állapota. A magyar környezeti hatások révén a domináns nyelv a magyar lett. Széttört az anyanyelvbe való belenövés struktúrája. A nemzetiség kétnyelvűsége csupán az idősebb generáció nyelvhasználatában mutatkozik meg. „A sajátos kultúra és hagyomány, a tájnyelv használatának háttérbe szorulása miatt a fiatal szülők nyelvi kommunikációjában az anyanyelv helyébe a magyar nyelv lépett. Ennek következtében napjainkban ritkán beszélhetünk kétnyelvű kiegyenlítődéstről”,¹²⁸ hiszen a nemzetiségi lakosság többsége a magyar nyelvhasználatot részesíti előnyben.

Magyarországon 1980-ban 8980 gyerek járt nemzetiségi óvodába, de közülük csak 4926 volt nemzetiségi; 1990-ben 13 763 nemzetiségi óvodába járó gyerek volt, de arról nem készült statisztika,

hogy ebből mennyi volt a nemzetiségi; 1980-ban a 4926 nemzetiségi óvodás közül 2708-nak mindkét szülője nemzetiségi volt, 2218-nak egyik szülője volt az. A 4926 gyerekből 1092-en hozták hazulról nemzetiségi anyanyelvüket, 1500-an értették, de nem beszélték azt. Nemzetiségi óvodáinkból 1980-ban 102 német, 8 román, 51 szlovák, 27 szerb, horvát, szlovén óvónő hiányzott.¹²⁹ Az óvodai pedagógusok száma 1990-ben 650 volt. A nemzetiségi tannyelvű óvodáknak kikiáltott kétnyelvű óvodák száma 1985-ben 12 volt Magyarországon, a nyelvoktató óvodák száma pedig 247, azaz az összes óvodának alig több mint 5%-a volt kétnyelvű óvoda.¹³⁰ Ez az arány egyáltalán nem megnyugtató. S ehhez még az is hozzátartozik, hogy helyenként a nemzetiségi óvodákba magyar gyerekek is járnak. A battonyai román nemzetiségi óvodába 1978-ban 28 gyerek járt, közülük csak nagyon kevesen tudtak románul, csak ketten-hárman hoztak hazulról – nagyon kevés – nyelvtudást. A román óvodába magyar gyerekek is jártak és tanultak románul.¹³¹

Nem jobb a helyzet az általános iskolákban sem. A nemzetiségek nem igénylik az anyanyelvi oktatást – jelentették a megyékből a központba. „Bezenyén a szülők nem igénylik a nyelvoktatást. Pedagógus nincs, igaz, nem is ösztönöztük, lakást nem biztosítottunk, szakfelügyelő nincs, a megyei tanácsban egy nemzetiségi tag sincs.” Kópházán az asszimilációt sürgették. A kópházai általános iskolában a heti 31 órából 3 óra horvát nyelvoktatás volt beépítve az órarendbe. „Ez az asszimilációs folyamat lelassítását célozza, ami káros” – jelentette ki a soproni járási párttitkár. A Győr-Sopron megyei gyakorlat azt igazolja, hogy több előnyt lehet szerezni azzal, ha valaki magyarnak vallja magát... Arra kell törekedni, hogy a nemzetiségi hagyományok természetes körülmények között alakuljanak át, szűnjenek meg – hangzott el a fenti pártbizottsági ülésen.¹³² Tehát nem szabad erőszakosodni a nemzetiségekkel, az asszimilációt sem kell gátolni, a nemzetiségi hagyományok majd csak elhalnak. Ez volt az automatizmus politikája az 1960-as évek végén. De Nógrádban is úgy vélekedtek a megyei pártbizottságon, hogy a nemzetiségek nyelvi kultúrájának előrehaladásában nincs fejlődés 1988-ban. Ennek döntő oka a nemzetiségek magatartása,¹³³ és nem a nemzetiségi politika.

A nemzetiségi nyelv használatának térvesztése egyet jelent a kétnyelvűség csökkenésével is. A nemzetiségi nyelv használata csökken a családon belül, a közös szokások, hagyományok közepe csökken, erejét veszti a kohézió. Az anyanyelv további tér-

vesztése, sorvadása létükben fenyegeti a nemzetiséget,¹³⁴ s mind ez tény és valóság volt 1988-ban.

A nemzetiségi anyanyelvi képzés és az anyanyelv használatának további térnyerése érdekében fontos feladat tisztázni a kétnyelvűség lényegét, mert még a nemzetiségi értelmiség sincs egy állásponton ebben a kérdésben. Két véleményt nyilvánít a kétnyelvűségről, illetve a kétnyelvű iskolákról: *a) a kétnyelvű iskolák történelmileg jogosak, 1945 után ilyeneket kellett volna teremteni, ez felel meg leginkább a nemzetiségnek és a társadalomnak, b) ez az oktatás elit, válogatott tanulókat emel ki, s ez a hátrányos helyzetben lévő falusi nemzetiségi tanulók számára nagy megterhelést jelent,*¹³⁵ a két nyelv közül az egyiket sem tudják megtanulni.

A kétnyelvűség a nyelvcsere egyik állomása. Az az állapot, amelyben még él és hat az eredeti nyelv, de már használatban van és mindinkább sajátunkká válik a másik, az utóbb választott nyelv – vallják más szerzők. A kétnyelvűség két nyelv tudásának legmagasabb foka – mondják mások. – Az a nyelvismereti szint, amikor a mikroanyanyelv helyett tulajdonképpen anyanyelvekről kellene beszélnünk, mert az életben minden vonatkozásban mindkét nyelvet egyformán könnyedén és kifejezően vagyunk képesek használni, kezelni. Más vélemények szerint ez nyelvhasználati kérdés. A kétnyelvűség sem több, sem kevesebb, mint egy másik nyelv elsajátítása olyan fokon, hogy az élet egyes vonatkozásaiban ez is a közlés természetes eszköze legyen.¹³⁶ A kétnyelvűség nem egyszerűen oktatáspolitikai, szakmai kérdés, hanem olyan nemzetiségpolitikai jelenség, amely a nemzetiségek nyelvhasználatáért, nyelvük fejlesztéséért, végső soron fennmaradásukért száll síkra.

A kétnyelvűség megtartása, fejlesztése igen nehéz feladat a tanulók számára. Kétnyelvűségről beszélünk, de lényegében három, sőt 1990-ig a kötelező orosz nyelvvel együtt négy nyelvről volt szó. Hiszen a tanuló otthon hallhatta, tanulhatta a nyelvjárássos nemzetiségi nyelvet, majd az iskolában tanulta az irodalmi nyelvet,¹³⁷ persze magyarul is tanult, s negyediknek ott volt az orosz. A társadalomban a nyelvtudás foka a környezettől függ, attól, hogy a társadalmi cselekvésnek mely területein van közvetítő szerepe a nemzetiségi nyelvnek, hogy a mindennapi nyelvhasználat átlépi-e a szűkebb családi, rokoni kör határát.

Nagyon fontos, hogy melyik nyelv az iskola munkanyelve a tanórán belül és kívül. A nyelvek használati aránya nem közöm-

bős a nemzetiség számára. A kétnyelvűség iskolai megjelenésének legfőbb alapelvei: *a)* az iskolai munkanyelv a magyar és a nemzetiségi nyelv legyen, *b)* az iskolába lépés idején az ismeretszerzés, a tanítás kezdő nyelve a magyar legyen, *c)* a nemzetiségi anyanyelvi ismeretek elsajátítására alapvetően és elsődlegesen a nemzetiségi anyanyelvi irodalom óráinak keretein belül kerüljön sor, *d)* a nyelvi képzés ne kizárólag a nyelvtan- és irodalomórák feladata legyen, hanem intenzív nyelvi előkészítés után más tárgyak is kapcsolódjanak be ebbe a folyamatba.¹³⁸ Ez a mechanizmus elfogadható, megfelel a nemzetiségi, társadalmi igényeknek. Az eredményes oktatáshoz tankönyvek, központi dokumentumok, segédletek kellene. Mindezek hiányában „jogos a szülők aggálya, hogy gyengébb a színvonal, mint más iskolákban, de a továbbtanulási lehetőség is kisebb”.¹³⁹

A nemzetiségi iskolai oktatás, de általában a nemzetiségi kultúra haladásának előfeltétele a megfelelő könyvellátás. A nemzetiségpolitika hazai irányítóinak figyelembe kellene venniük, hogy kis létszámú nemzetiségeink olyan időszakban települtek Magyarországra területére, amikor még nem volt irodalmi nyelvük, s ennek hatása napjainkban is következményekkel jár.¹⁴⁰ Az automatizmus időszakában csak azokat a nemzetiségi igényeket elégítették ki, amelyek a nemzetiség-részéről konkrét formában jelentkeztek: az oktatási igények egy része, az öntevékeny művészeti csoportok megalakítása, támogatása. Ezek az igények állandóan a felszínen voltak, jól látszottak, a művészeti csoportok felöltöztetésével és szerepeltetésével itthon és külföldön egyaránt még dicsekedni is lehetett. De ami kevésbé látványos, sőt amire igény sem volt, azzal nem törődtek. Ha nincs igény, nincs mit kielégíteni. Ilyen terület volt hosszú időn át a nemzetiségi könyvtárak ügye. Mivel nem volt igény a nemzetiségi könyvekre, nem is fordítottak rájuk kellő figyelmet. – A Somogy megyei Nágocson és Miklósiban hosszú éveken át nem kölcsönöztek a községi könyvtárból német könyveket, mert nem volt rá igény¹⁴¹ – olvasható egy 1981-ben kelt jelentésben. Az 1970-es években a nemzetiségi parasztcsaládok több mint 60%-ának egyáltalán nem volt könyve, vagy talán elvétve egy-két kötet. Nemzetiségeinket nem ösztönözték az olvasásra. Hiányzott az olvasó- és könyvbarátmozgalom, a könyvtári hetek, az író-olvasó találkozók, a nemzetiségi klubok, az irodalmi szakkörök rendszere. A nemzetiségek alig olvastak anyanyelvükön.¹⁴²

Nemzetiségi tankönyvkiadásunk 1949–1968 között:¹⁴³

Iskolatípus	Német	Román	Szerb, horvát, szlovén	Szlovák	Összesen
Általános isk.	36	68	118	86	308
Középiskola	35	36	46	48	165
Nyelvoktató isk.	16	9	16	18	59
Összesen:	87	113	180	152	532

Külföldről behozott tankönyvek és közös kiadások 1949–1960 között:

	Német	Román	Szerb, horvát, szlovén	Szlovák	Összesen
Behozott tankönyvek	–	2	22	10	34
Közös kiadás	1	1	9	3	14
Összesen:	1	3	31	13	48

Tehát közel 20 év alatt 580 tankönyvet adtunk ki Magyarországon, azaz évente 30-at. A német tankönyvek kiadása kissé lemaradt a többiek mögött. Ennek oka az, hogy a Német Szövetség is csak 1955-ben alakult meg, s a német tanulók száma csak az 1960-as évektől kezdett emelkedni. Örvendetes változásnak mondható, hogy 1984-ben megalakult a Tankönyvkiadó külön Nemzetiségi Szerkesztősége.

A nemzetiségi könyvtárolomány adatai Magyarországon 1974–1987 között:¹⁴⁴

	Közművelődési könyvtárak		Iskolai könyvtárak		Összesen		
	1974	1984	1974	1984	1974	1984	1987
Német	31 207	77 154	4 001	6 503	32 218	83 658	107 749
Román	6 578	12 362	4 991	6 176	11 569	18 538	16 029
Szerb, horvát, szlovén	25 939	41 892	11 298	10 741	37 237	56 633	45 942
Szlovák	21 810	58 277	9 708	12 011	35 518	70 288	72 111
Összesen:	85 534	189 685	29 998	35 431	116 542	229 117	241 831

Nemzetiségi báziskönyvtárak száma:

Év	Német	Román	Szerb, horvát, szlovén	Szlovák	Összesen
1985	7	1	5	5	18
1987	9	1	5	5	20

Az 1980-as évek elejétől kezdődően nemcsak a Magyarországon kiadott nemzetiségi anyanyelvi tankönyvek, hanem a nemzetiségeink anyanemzete által adományozott könyvek száma is lényegesen gyarapodott könyvtárainkban.¹⁴⁵

A kétnyelvűségért folytatott harcnak még a kezdetén vagyunk.

ASSZIMILÁCIÓ A NÉPSZÁMLÁLÁSOK TÜKRÉBEN

A népszámlálások nemzetiségi adatai szürke, száraz tények, amelyek a valóságot kicsit torzítva, de kegyetlenül tükrözik. Népszámláláskor a nemzetiségek véleményét nyilvánítanak az adott ország nemzetiségi politikájáról. Gazdasági, politikai, kulturális helyzetük döntően befolyásolja megnyilatkozásaikat.

A népszámlálás megmutatja a nemzetiségi hovatartozást, s lé-

nyegében a nemzetiség és a többségi, államalkotó nemzet közötti viszonyt is kifejezi. A nemzetiségi hovatartozás nem antropológiai meghatározottságú veleszületett tulajdonság, hanem történelmileg és társadalmilag determinált, folyamatosan újratermelődő társadalmi jelenség: a nemzetiségi tudat legfontosabb eleme. E tudat arra ad választ, hogy a csoportot alkotó egyének hogyan élik át és hogyan fejezik ki saját nemzeti létüket.¹⁴⁶ A népszámlálások alkalmából fény derül rá, hogy a nemzetiségek merik-e tudatosan, nyíltan vállalni nemzetiségüket. S ez az adott ország nemzetiségpolitikájától, a nemzetiségi tudat szintjétől és egyedi, eseti, szubjektív körülményektől függ.

Nem vehetjük teljesen objektív valóságnak a népszámlálások nemzetiségi adatait, nem elégedhetünk meg ezek egyszerű regisztrálásával. E számok csak azt mutatják, hányan merték tudatosan vállalni nemzetiségüket, hányan küzdöttek le magukban a nemzetiségükért a múltban elszenvedett hátrányok utóhatásait. Ők az öntudatos, szilárd meggyőződésű nemzetiségiek. Velük átellenben vannak a már asszimilálódottak vagy asszimiláltak, akik egyértelműen a többségi nemzethez tartoznak, s ez tükröződik a népszámlálási szavazatukban is. De közöttük vannak a nagyszámú ingadozók, kétkedők, labilisok, a bátortalanok, akik ugyan még számtalan szállal kötődnek nemzetiségükhöz, de a többségi nemzethez is, s nem tudnak egyértelműen dönteni. Ha a nemzetiséghez való tartozás hátrányokkal, diszkriminációval jár, akkor ez a csoport a többségi nemzethez tartozónak vallja magát, szemben az öntudatos csoport tagjaival. Ha megváltozik a politikai helyzet, az ő bevallásuk is megváltozik. Ez az ingadozás nem az ő bűnük, hanem azoké, akik őket erre készítetik.¹⁴⁷ A nemzetiségek annál inkább merik bevallani nemzetiségüket, minél jobban érzik magukat az adott országban, minél inkább megvalósul az egyenlőség a mindennapi életben, nemcsak a deklarációkban. Ha azt tapasztalják, hogy a nemzetiségi mivoltukból nem származik hátrányuk, ha nincsenek megfélemlítve, bevallják nemzetiségüket.

A nemzetiségi anyanyelvi statisztikák csírái hazánkban a 18. század közepére nyúlnak vissza. Bél Mátyás 1735–1742 között négy kötetben kiadott munkája regisztrálta az egyes helységeken beszélt nyelveket. Majd Vályi András 1798–1799-ben megjelent „Magyarország leírása” című, háromkötetes könyve szintén közölte a helységeken honos nyelveket. A Helytartótanács 1773-ban kiadott Lexikona, Nagy Lajos 1828–1829-ben megjelent kétkö-

tetes Jegyzetei, majd Fényes Elek 1836–1840 között a becslések alapján megítélt nyelvi megoszlásra vonatkozóan kiadott munkája ad történelmi háttérrel a magyar népszámlálásoknak.¹⁴⁸ Magyarország népességének anyanyelv szerinti megoszlásáról 1851-ben Bach jól működő közigazgatási apparátusa készített jól használható statisztikákat. Magyarországon a népszámlálások alakalmából elsősorban az anyanyelvre kérdeztek rá, valamint az anyanyelven kívül beszélt nyelvre; e kérdéseket finomították az 1890-es, majd 1900-as, az 1910-es népszámlálások alkalmából. Számos országban nem volt, ma sincs nemzetiségi statisztika: Albániában, Franciaországban, Hollandiában, Írországban, Nagy-Britanniában, Portugáliában, Spanyolországban. Másutt csak a nemzetiséget, egyes országokban a nemzetiséget és az anyanyelvet együtt kérdezik.¹⁴⁹

Magyarországon az 1941-es népszámlálás alkalmából került sor először a nemzetiség bevallására az anyanyelv mellett. A kérdőívekben egyértelműen megfogalmazták, hogy minden befolyástól mentesen és anyanyelvre való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámlált érzi és vallja magát. Majd az 1949. és az 1960. évi népszámlálás is rákérdezett a nemzetiségre, de csak önkéntes bevallás alapján kellett erre válaszolni. Az 1970. évi népszámlálás idején a nemzetiségi szövetségek kérésére a KSH törölte a kérdőíven a nemzetiségre vonatkozó kérdést. De az 1980. évi népszámlálásnál ismét szerepel, mert az MSZMP Politikai Bizottságának 1978. január 10-i határozata „kíváncsi a nemzetiségre is, mert a tudománytalan becslések nem adnak reális képet”.¹⁵⁰ Az 1990-es népszámlálás szintén rákérdez az anyanyelv és a beszélt nyelv mellett a nemzetiségre. Vitathatatlan, hogy az anyanyelv és a nemzetiség nem azonos fogalom. A nemzetiségi hovatartozás magasabb tudati szint az anyanyelv bevallásánál, az egyén szubjektív, szuverén érzése, amely több esetben független lehet az anyanyelvtől, a nyelvtudástól.¹⁵¹

Természetes, hogy többen vállalják az anyanyelv bevallását, mint a nemzetiséget. Ennek többek között az is az oka, hogy a második világháború után a magyarországi németek kitelepítésénél, jogi, politikai megindoklásánál az is döntő szerepet játszott, hogy az illető 1941-ben német nemzetiségűnek vallotta magát. Jellemző a kitelepítési időszak politikai etikátlanságára, hogy a KSH kiszolgáltatta a titkos statisztikai adatokat. A cél szentesítette az eszközt. De nem a KSH volt a főbűnös. „A miniszterelnökség utasítja Dr. Dobrovits Sándort, a Központi Statisztikai Hivatal

elnökét, hogy a belügyminiszter kívánságára bocsássa rendelkezésre a legutóbbi népszámlálásnak a hazai németekre vonatkozó politikai adatait. Az engedélyt megadom és felkérem, hogy a belügyminiszter úr részére a kért adatokat mielőbb teljesítse. Budapest, 1945. április 25. Miklós Béla.”¹⁵² Mi sem egyértelműbb: a miniszterelnököt pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasította.

Bárhogyan is elemezzük a népszámlálások nemzetiségi statisztikáját, a nemzetiséget vállalók száma rohamosan csökken, míg gyengébben süllyed az anyanyelvet bevallók száma. Külföldön is ugyanez a tapasztalat, ha a kettőt külön tartják számon. De csökken a nemzetiségek között az anyanyelvet bevallók száma is. Ez pedig egyértelműen mutatja az asszimiláció tényét és könnyörtelen térhódítását.

Az asszimiláció olyan társadalmi folyamat, amelynek során az egyén vagy nagyobb közösség más nemzetiségbe, nemzetbe fokozatosan épül be, olvad bele, elveszti eredeti nemzetiségi jellegét, habitusát. Az asszimiláció lehet erőszakos és természetes. Erőszakos a területi asszimiláció, az annexió, a bekebelezés, ahol az adott területen élő népek ki vannak téve az annexiót végrehajtó ország kényének-kedvének. A személyek asszimilációjának is több erőszakos területe van. a) Nyelvi, kulturális asszimilációról akkor beszélünk, ha csökken a nemzetiség tagjainak ilyen irányú fejlődési lehetősége. b) Politikai asszimilációnál lényegesen beszűkülnek vagy megszűnnek a tevékenységi területek. c) Gazdasági, társadalmi asszimilációnál szintén a fejlődési lehetőségek szűkülnek, tompulnak, halványodnak, majd kilátástalanná válnak. d) Tudati, pszichológiai asszimilációnál elsősorban a nemzetiségi identitástudat fejlesztését hanyagolják el, válnak iránta közömbössé. Természetes, hogy durva, erőszakos asszimilációval ma már ritkán találkozunk. Más az asszimilálás és az asszimilálódás. Az asszimilálás olyan jelenség, ahol erőszak történik. Az asszimilálódás erőszakmentesen megy végbe. Van-e normája a természetes asszimilációnak? Mottól meddig természetes, és honnan válik burkoltan vagy nyíltan erőszakossá? A nyílt erőszakosság világos és egyértelmű. De nehezebb észrevenni a burkolt asszimilálást. Nem elég megtartani a nemzetiséget, fejleszteni is kell azt. A fejlesztés elhanyagolása is erőszakos asszimiláció. A nemzetiségek szorongásos állapota is elősegíti az asszimilációt. Ha a nemzetiséget a többség szándéktalanul, mintegy a tehetetlenségi erő szerint károsan sérti meg érzéketlenségből, közöny-

ből, oda nem figyelésből¹⁵³ – ez a lényegen nem sokat változtat. A döntő az, hogy megsérti. A többségnek emberi, nemzeti érdeke az asszimiláció lelassítása.

A nemzetiség elhagyásának első lépése a nyelvváltás, majd ezt követi a nemzetiségi kultúra elhagyása. A nemzetiségi környezetből kiszakadt ember mindinkább háttérbe szorítja anyanyelvének használatát, hiszen a közéletben, a munkahelyen a többségi nemzet nyelvét használja. Az anyanyelv használatának háttérbe szorításával szinte egy időben, kis lépéshátránnyal, kezd kikerülni az érdeklődésből a nemzetiségi kultúra, amely szorosban kapcsolódik az anyanyelvhez, hiszen csak e nyelven létezhet. „Az asszimilációs folyamat lelassulhat, felgyorsulhat, esetleg meg is állhat. Magyarország nemzetiségei kivétel nélkül szigeteken élnek, nagyon kevés az olyan települések száma, ahol a lakosság több mint felét nemzetiségiek lakják; a vegyes lakosságú falvakban döntően magyar nyelven beszélnek; a magyar nyelv megtanulása és használata a nemzetiséginek létszükséglet. A szülők egy része a magyar nyelv tanulását fontosabbnak tartja, mint nemzetiségi nyelvük alapos megismerését.¹⁵⁴ Igaz, az asszimiláció minden magyarországi nemzetiségnél egyértelműen kimutatható, amelyet világosan tükröznek a népszámlálási adatok. A magyarországi németek 1949-ben mindössze 22 455-en vallották magukat német anyanyelvűnek, amikor magas volt az ún. megfélemlítési index. De 1960-ban ez a szám 50 765-re emelkedett, s így sem tükrözte a valóságot. Az 1970-ben, 1980-ban és 1990-ben megtartott népszámlálások alkalmából egyre csökkent azoknak a száma, akik bevallották német anyanyelvüket. Ez a többi nemzetiségnél is hasonló volt. E folyamat közel száz éves része az előrehaladó természetes asszimilációnak. Lényegében az 1920-as évekre jellemző kétnyelvűségben belül a magyar nyelv dominanciáját annyira megerősítették, hogy jelentősen gyengült a nemzetiségi anyanyelv átörökítése az újabb generációkra.”¹⁵⁵

A románoknál sem sokkal jobb a helyzet. Az 1990-es népszámlálási adatok alapján a kiemelt nemzetiségi községekben mindössze 5353 magyarországi román vallotta be anyanyelvét. A román jellegű legmagasabb arányban képviselő Méhkerék etnikai változásai egyértelműen az asszimiláció tényét mutatják. Az itteni románság társadalmi helyzetében, civilizációs kulturális gyakorlatában és igényeiben erősen hasonult a magyar környezethez. Ösztönös keretek között a saját nyelv és kultúra perspektivikus megőrzésére alig lehet számítani. Tudatos beavatkozással

sem lehet ugyan garantálni a folyamat teljes lefékezését, mégis az intézményes nemzetiségi életnek az eddiginél szakszerűbben kell keresnie és megvalósítania az etnikai megmaradást segítő lehetőségeket¹⁵⁶ – írja Kozma Mihály. A hazai románság viszonya saját nyelvéhez és kultúrájához jóval összetettebb és ellentmondásosabb most, mint eddigi történetében bármikor. Az új helyzet a korábban zárkózott román közösségek nyitottságának, valamint az életviszonyokban bekövetkezett változásoknak a köszönhetően alakult ki. A magyarsággal való sokoldalú és mély összefonódás, a vegyes házasságok, a magyar nyelven elsajátított városias műveltség fokozta az asszimilációt. Ezeket mindinkább alkalmasabbnak vélték az önkifejezésre, mint saját archaikus román nyelvéket és népi hagyományait.¹⁵⁷

A magyarországi szlovákok is arról beszéltek, 1973. november 19–20-án megtartott VII. kongresszusukon hogy egyre több szlovák szakad ki anyanyelvi környezetéből s veszik el örökre nemzetisége számára.¹⁵⁸ Különösen az értelmiségiek egy részére érvényes ez. Ezt nevezi Csatári Dániel a természetes asszimiláció objektív folyamatának. „A Békés megyei szlovák parasztgyerekek soha nem válhatnak értelmiségiekké... Abban a pillanatban ugyanis, amikor bármely város egyetemén elkezdik tanulmányaikat, rálépnek a természetes asszimiláció útjára, anélkül, hogy őket erre bárki is rákényszerítené.”¹⁵⁹ Azért az egyetemre, főiskolára járó nemzetiségi fiatalok a diplomaszerezés után bizonyos százalékban nemzetiségi keretek között maradnak, s a nemzetiségi értelmiség oszlopos tagjaivá válnak.

Az asszimiláció, bármennyire általános jegyei is vannak, nem egyformán megy végbe még ugyanazon nemzetiségnél sem. Másképpen tartja magát az asszimilációval szemben a Pest környéki szlovákság, mint a Nógrád, vagy a Békés megyei. De különböző sajátosságok tapasztalhatók a németeknél, a szerbeknél, a horvátoknál és a románoknál is. Asszimilálódásuk a kisebbség felől a többség felé történik, azaz ritkaság, hogy egy horvát anyanyelvűből szlovák vagy román lesz. Leginkább a szlovákság asszimilálódott, kevésbé a horvátok.¹⁶⁰

A kitelepítések, a kényszerű lakosságcsere döntően megapasztotta nemzetiségeinket, de most az itthon maradottakról van szó. A németekre kollektíve rásütött fasiszta bélyeg súlyos sebeket jelentett nemzeti kisebbségi öntudatukon és önbecsülésükön. A németiség soraiban soha nem látott méretűvé vált az asszimiláció. „Végtelenül tragikus – írja Tilkovszky –, hogy mire a történetileg

vizsgált nemzetiségpolitika kritikusan képes véleményt alkotni önmagáról a legutóbbi négy évtized vonatkozásában is, ilyen állapotban találja az ország német – és más – nemzeti kisebbségeit.”¹⁶¹

A népszámlálási adatok pontosabb feltárását, az igazság keresését kívánta szolgálni Hoóz István a baranyai nemzetiségekről 1977-ben Pécsen kiadott könyvében. A nemzetiségi hovatartozást új módszerrel, az egyéni bevallás helyett a leszármazáson, a felmenők nyelvének ismeretén alapuló minősítés szerint mutatta be. A leszármazás a még ismert felmenők, ősök nemzetiségi hovatartozását vizsgálta sajátos módon: egy családot, egy háztartást tanulmányozott. Ha a család nemzetiséginek minősült, s valamely tagja nem ismerte már a nemzetiségi nyelvet, őt is nemzetiséginek minősítették, de megállapították, hogy megkezdődött a nyelvi asszimiláció. E minősítés szerint jobban meg lehetett határozni a kulturális igényű nemzetiségi lakosság számát, ebből adódóan pontosabban lehetett körvonalazni a nemzetiségpolitikai feladatokat is. Ez pedig nem lebecsülendő újítás, elgondolás. Hoóz István módszere éppen azért jelentős, mert az asszimiláció lelassítására, esetleg megállítására irányul.

Ellentmondás volt a népszámlálási vagy egyéb alkalommal felmért statisztikai adatok és a nemzetiségi nyelvi, kulturális igények között. Vajon mi az oka annak, ha valaki magyar anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallotta magát, gyermekét mégis nemzetiségi iskolába kívánta járatni? Nem elegendő az adatokat tudomásul venni, hanem mélyebbre kell ásni, elemezni az okokat. Nem arról van szó, hogy lezáródott, természetes folyamatokat mesterségesen visszafordítsunk, nem a teljesen asszimilálódott, tartósan vagy véglegesen magyarrá vált egyének visszaminősítésén kell fáradozni, hanem az asszimilációs folyamat lelassításán kell tevékenykedni. Ha a magyar anyanyelvű, magyar nemzetiségű szülő gyermeke nemzetiségi iskolába akar járni, mert ez nemzetiségi igénye, még akkor is, ha a hivatalos statisztika ezt nem tükrözi, akkor ezt biztosítani kell. Ezt a nemzetiségi igényt azok állapítják meg, akik a falut, a községet igazán ismerik, akik ott élnek. Az első kísérletek a tanácsi minősítésről elfogadható, józan, reális eredményeket hoztak.¹⁶² Hoóz István éppen azt vizsgálta, hogy a népszámlálási adatokból nem derül ki: felmenők nemzetiségének vagy nyelvének letagadása (be nem vallása) már asszimilációt jelent-e, vagy éppen ellenkezőleg, védekezést a többség beolvasztó politikája ellen. Tehát több információra van

szükség az egyszerű szubjektív bevallásnál. Vizsgálni kell a beszélt nyelvet, a felekezetet, a család külső jeleit, öltözködését, viselkedését stb., s ennek alapján a helyi tanács minősített: nemzetiség-e az adott közösség, az adott család. Tehát nem az egyéni bevallás az alap, hanem a tanácsi minősítés, és a kettő között lényeges különbség van.¹⁶³ Nincs igazuk azoknak, akik ezt a jó szándékú, a nemzetiségek érdekeit védő eljárást, ezt a tanácsi minősítést elvetik, az emberi jogok durva megsértésének tartják. „Senkinek sincs joga, hogy Magyarország lakosait származásuk szerint, testi és lelki tulajdonságaik alapján sorolja be valamely népcsoportba, senki anyanyelvét nem szabad külső személynek meghatározni. Európában nincs egyetlen ország, ahol ezt követnék. Szakemberek nem dönthetnek az egyén legbelső ügyében” – ítéli el Hoóz István módszerét Dávid Zoltán, majd így folytatja: – Az anyanyelv és a nemzetiség bevallása továbbra is szubjektív döntés eredménye marad, „de ha elértük, hogy hazánkban mindenki büszke nemzetiségére, bizonyára pontosabb eredmények születnek”.¹⁶⁴ Ez utóbbira, sajnos, még nagyon sokáig kell várni.

Mélyreható társadalmi, történeti előzményekre vezethető vissza – írja Csepeli György –, hogy valaki egy nemzeti csoport tagjának vallja magát, de még inkább az, ha mások is annak tartják.¹⁶⁵ A tanácsi minősítés pozitív hatású beavatkozás volt, mert a nemzetiség érdekében a fennmaradás feltételeinek megerősítését célozta, az asszimilációt lassította. Akkor lett volna durva és megengedhetetlen ez a módszer, ha a nemzetiségek gyengítését, az asszimilációt segítette volna elő. A tanácsi minősítés azért nem volt bántó vagy etikátlan, mert kiegészítő, utólagos minősítés lévén, semmiféle egyéni jogot nem sértett, nem befolyásolt.

A magyarországi nemzetiségek tanácsi minősítésére az 1980. évi népszámlálás alkalmából került sor. Mivel e minősítés városokban nem alkalmazható, 506 községben végezték el az illetékesek. E módszer a nem magyar nemzetiségűnek minősített népességet a nemzetiségi nyelv, kulturális és egyéb szempontok szerint három kategóriába sorolta:

- egyértelműen nemzetiségi,
- nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott,
- nemzetiségileg vegyes, nyelvileg asszimilálódott.

Kereken 263 000 főt soroltak a nemzetiségi kulturális igényű népességhez, vagyis ez a kiegészítő minősítés a népszámlálási adatok négy és félszeresére emelte a nemzetiségi léttel valamilyen

kapcsolatban álló népességet,¹⁶⁶ azokat, akikre jobban oda kell figyelni a nemzetiségi politika gyakorlati megvalósításában.

Az asszimiláció a népszámlálási adatok alapján és a valóságban is katasztrofális Magyarországon. Nem valószínű, hogy a 2000-ben sorra kerülő népszámlálás adatai lényegesen mást mutatnak majd, mint a gyors asszimilációt. Az utolsó órában vagyunk, hogy nemzetiségeinket megmentjük. Az asszimiláció 1960 óta, a tízévenként sorra kerülő népszámlálások alapján, jelentős ütemű: 1960-ban 175 006 nemzetiségi, 1970-ben 155 862 nemzetiségi, 1980-ban 54 766 nemzetiségi, 1990-ben 49 209 nemzetiségi egyén volt Magyarországon; alig 30 év alatt 125 797 fővel csökkent hazánkban a nemzetiségi lakosság száma. Külön tragikus volt, hogy az 1970-es 155 862 fő 1980-ra 54 766-ra csökkent. A tanácsi minősítés utólagos adatai kevés gyógyírt adtak erre.

Nemzetiségeink pontos számát nehéz megállapítani. Igaz, hogy nem mennyiségi kérdés az irányukban folytatott politika, de nagyon komoly gond az, hogy a szlovének, a románok s már a szerbek száma is olyan kritikus határon mozog, amelynél objektíve is nehéz a nemzetiségi önazonosság megőrzése. Nyilvánvaló, hogy a reális szám a népszámlálási adatok és a tanácsi minősítés adatai között van minden nemzetiségnél. A szövetségek adatai túlzottak, szinte mindenütt a tanácsi minősítés felett vannak. A népszámlálási adatok azért sem pontosak, mert a bevallás nem névtelen, s a történelmi tapasztalatokból tanultak nemzetiségeink.

A dataink a magyarországi nemzetiségek számának drasztikus csökkenését mutatják.

A magyarországi románok számának alakulása a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján

1900	26 997	1949	14 713
1910	28 491	1960	10 502
1920	23 695	1970	8 640
1930	16 221	1980	7 139
1941	14 142	1990	5 353

Az 1980 évi népszámlálás tanácsai minősítésének adatai:

Megnevezés	Szlovák	Román	Szerb, horvát, szlovén	Német	Összesen					
	anya- nyelv	tanácsi minősítés	anya- nyelv	tanácsi minősítés	anya- nyelv	tanácsi minősítés				
Nemzetiségi kult. igényű lak. össz.	20 150	70 572	7 139	12 153	20 030	42 385	31 231	137 590	78 550	262 700
Ebből: egyértelmű- en nemzetiségi	20 150	34 601	7 139	8 416	20 030	27 650	31 231	65 969	78 550	136 636
Nemzetiségi ve- gyes, nyelv. nem asszim.	20 150	15 400	7 139	1 526	20 030	10 691	31 231	30 449	78 550	58 066
Nemz. vegyes, nyelv- vileg asszimil.	20 150	20 571	7 139	2 211	20 030	4 044	31 231	41 172	78 550	67 998

szerint

A magyarországi szlovének számának alakulása anyanyelv szerint a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	7 922	1949	4 473
1910	6 915	1960	Nincs adat
1920	6 087	1970	4 205
1930	5 464	1980	20 030 (szerb, horvát, szlovén)
1941	4 816	1990	15 272 (szerb, horvát, szlovén)

Magyarországi szerbek számának alakulása anyanyelv szerint a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	24 254	1949	5 158
1910	26 248	1960	4 583
1920	17 132	1970	12 235
1930	7 031	1980	20 030 (szerb, horvát, szlovén)
1941	5 442	1990	15 272 (szerb, horvát, szlovén)

A magyarországi horvátok számának alakulása anyanyelv szerint a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	68 161	1949	20 123
1910	62 018	1960	33 014 (szlové- nekkal együtt)
1920	58 931	1970	14 609
1930	47 332	1980	20 030 (szerb, horvát, szlovén)
1941	37 885	1990	15 272 (szerb, horvát, szlovén)

A magyarországi szlovákok számának alakulása anyanyelv szerint a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	192 227	1949	25 988
1910	165 317	1960	30 690
1920	141 877	1970	21 176
1930	104 786	1980	16 054
1941	75 077	1990	6 691

A magyarországi németek számának alakulása anyanyelv szerint a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	604 751	1949	22 455
1910	553 179	1960	50 765
1920	550 062	1970	35 594
1930	477 153	1980	31 231
1941	475 491	1990	21 893

A magyarok számának alakulása Magyarországon a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	5 890 999	1949	9 076 041
1910	6 730 299	1960	9 786 038
1920	7 155 979	1970	10 166 237
1930	8 000 335	1980	10 638 974
1941	8 655 798	1990	10 312 633

A magyarországi nemzetiségek (németek, szlovákok, románok, horvátok, szerbek, szlovének) számának alakulása a trianoni határokon belül 1900–1990 között a népszámlálások alapján:

1900	963 416	1949	128 758
1910	881 815	1960	175 006
1920	830 896	1970	155 862
1930	684 776	1980	54 766
1941	660 276	1990	49 209

A HÍDSZEREPE

A nemzetiségi lét sajátos kettősséget jelent. Az ide tartozók egyrészt kötődnek ahhoz az országhoz, amelynek területén élnek, amely szülőföldjük, otthonuk, amelyhez gazdasági, társadalmi, politikai érdekük fűződik. Annál inkább vonzódnak ehhez az országhoz, annál inkább integrálódnak ebbe a földrajzi, társadalmi miliőbe, minél inkább biztosított egyenjogú helyzetük és zavartalan fejlődésük. De a nemzetiségi tudat meghatározott formái is ebből fakadnak: a szülőföldhöz való tartozás magasztos érzése, az emberi kapcsolatok terén a kölcsönös egymásrautaltság tudata a területen élőkkel, tekintet nélkül a nemzeti, nemzetiségi hovatartozásra, a szolidaritás érzése a területen lakókkal.¹⁶⁷ A nemzetiségek másrészt kötődnek ahhoz a nemzethez, amelynek részét al-

kotják, ahonnan származnak, amelyhez etnikailag tartoznak, amelynek nyelvét, kultúráját, művelődési sajátosságait magukban hordozzák, s mindezeket átszövik annak a környezetnek a tulajdonságaival, amelyben élnek. Ez a kettős kötődés teszi lehetővé a nemzetiség számára a híd szerepének eljátszását.

A nemzetiségek az államközi kapcsolatok tartós tényezőjévé váltak, s a jövőben is azok lesznek. Ma már elképzelhetetlen a nemzetek, nemzetiségek hosszú távú területi elhatárolódása. A politikának mélységesen etikusnak kell lennie ahhoz, hogy a nemzetiségek ne a vizsály, hanem az együttműködés tényezői legyenek két ország között. Ezért fontos elemezni, szemügyre venni ezt a sajátos kettős kötődést s az ebből következő nemes funkciót, a hídszerepet. A nemzetiséget léte predesztinálja arra, hogy két adott ország kapcsolatainak természetes hídját alkossa.¹⁶⁸ A nemzetiség tehát híd két állam között, amelynek egy-egy tartópillére mindkét oldalon bebetonozva áll. A hídszerep betöltése alapvetően érdeke mindkét országnak s a nemzetiségnek is, hiszen így is gyarapíthatja aktív, termékenyítő funkcióját mindkét országra.

Milyen elemekből épül fel ez a híd? Mindenekelőtt a nyelvből. Szinte felbecsülhetetlen érték az, hogy két országnak vannak olyan polgárai, akik kölcsönösen megértik egymás nyelvét. A kétnyelvűségnek beláthatatlan előnyei vannak.¹⁶⁹ Egy magyarul is beszélő magyarországi szlovák és egy szlovákul is beszélő szlovákiai magyar a két nyelv erejével, a kétnyelvűség gyakorlatával nagyon megtermékenyítheti a szlovák–magyar kapcsolatokat. De a népi kultúra, a kórusok, a néptáncscsoportok, a zene és egyéb kulturális együttesek határon túli kölcsönös vendégjátéka, a kulturális csereprogramok megrendezése is erősíti a hidat. Az oktatás, elsősorban a nemzetiségek anyanyelvi oktatásának elősegítése, a nemzetiségi könyvkiadás támogatása, fejlesztése és egyéb kulturális megnyilvánulások nagyon aktívvá tehetik a hídszerepet.¹⁷⁰

A nemzetiség nagyon nehezen él meg az anyanemzetével való kapcsolat nélkül: alapvető joga, hogy rendszeresen érintkezék anyanemzetével. Ezt a jogot a gyakorlatban kell biztosítani, mert a deklaráció terén minden rendben van. Zavartalan kapcsolatoknak kell kialakulniuk, baráti vagy legalábbis jószomszédi viszornak kell létrejönnie az adott országok között.¹⁷¹ Két szomszédos ország konfliktusainak első számú kárvallottja mindig a nemzetiség.

A hídszerep elemzésénél alapvető probléma annak tisztázása, hogy belügy-e a nemzetiségi kérdés. A kelet- és közép-kelet-európai államokban hosszú évtizedeken át a nemzeti érdeket háttérbe szorító internacionalizmus elmélete és gyakorlata alapján belügy volt a nemzetiségi kérdés, azaz: egy adott ország vajmi keveset tehetett a határain túl élő nemzetisége érdekében. „A Magyar Népköztársaság a nemzetiségi kérdést – a nemzetközi jog jelenleg érvényesülő elveinek megfelelően – az országok belügyeinek tekinti. Tudatában van ugyanakkor annak is, hogy e kérdésnek jelentős nemzetközi hatása, az államközi kapcsolatok légkörét befolyásoló jelentősége van.”¹⁷² A nemzetiségi kérdés¹⁷³ csak a nemzetközi jog kelet-európai értelmezése alapján volt kizárólagos belügy. S ha az együttműködés két adott ország között nem kielégítő, akkor le kell mondani a szomszéd államban élő nemzetiség érdekeinek védelméről, mert nem avatkozhatunk a belügyekbe?

Közelről sem ilyen egyszerű a kérdés. A Föld nemzetiségeinek nyelve, évszázados kultúrája és egyéb megbecsült hagyományai olyan értékek, amelyeknek fennmaradása és fejlesztése fokozott nemzetközi védelemben részesül. Egyértelmű, hogy elsősorban magukat az egyes államokat, kormányokat terheli a felelősség a területükön élő nemzetiségek jogainak védelméért és tiszteletben tartásáért. Ezeknek az államoknak nemzetközi kötelezettségeik vannak a nemzetiségek iránt, amelyeket teljesíteniük kell. E kötelezettségek betartása vagy be nem tartása nem lehet belügy, hiszen más nemzetek is érintettek ezekben, tehát nemzetközi ügy vagy nemzetközi közügy.¹⁷⁴ Nem lehet úgy leegyszerűsíteni a választ: ami az államon belül van, az az állami jogra, ami az államok közötti kapcsolatokból fakad, az a nemzetközi jogra tartozik. Gyakorlatilag igen nehéz a belügyek és a nemzetközi ügyek közé határvonalat húzni. A nemzetiségi kérdés kezdettől fogva nemzetközi, külpolitikai probléma. Az elnyomás nemzetközi ellettétek és viszályok forrása, amelyeknek megoldása egyértelműen nemzetközi probléma. Az az állam, amelynek lakosságával azonos etnikumú népesség él más országokban, s ezeket elnyomják, tiltakozik és fellép érdekükben. A nemzetközi jognak feladata, hogy megelőzze az ilyen konfliktusok kialakulását és elmérgesedését. A nemzetiséget zavarja, ha kétségbe vonják létjogosultságát, sürgetik asszimilációját, és közeli felszívódásának elkerülhetetlenségét hirdetik. A haldoklót talán megnyugtatja, ha elmúlása fájdalommentes lesz, de az élő ember nem óhajt sem így, sem úgy

meghalni, és azt sem szereti, ha temetésére előkészületeket tesznek.¹⁷⁵ Tehát a nemzeti kisebbségek ügye nem egyszerűen emberjogi probléma, hanem nemzetközi biztonsági ügy is.

A nemzetiségek védelmét szolgáló jogi szabályozások: *a)* egyetemes jellegű általános irányzatok, jogi kötelezettségeket nem tartalmaznak, *b)* regionális jellegűek, ritkán hoznak eredményt, *c)* bilaterális, kétoldalú megállapodások. Ezen utóbbiak adhatnak leginkább lehetőséget a nemzetiségek védelmére, helyzetük javítására. E jogi szabályozásokhoz kétoldalúság, kölcsönösség és kompromisszumkészség szükséges.¹⁷⁶ A nemzetiségi kérdés már csak azért sem lehet csupán belügy, mert a nemzetiségi diszkrimináció kirívó megnyilvánulásaival szemben a világpolitika egyetlen demokratikus tényezője sem maradhat közömbös. S ha egy adott ország erőszakos asszimilációt, etnikai megsemmisítő politikát folytat, és a nemzetiségi önvédelem önkifejezési lehetőségét nem biztosítja, ezzel növeli az anyanemzet felelősségét a határain túl élő kisebbségei, nemzetrészei sorsa iránt. Ilyen helyzetben az anyanemzetnek nemcsak joga, hanem kötelessége is cselekedni, nemzetisége védelmére kelni a nemzetközi jogi normarendszerek keretei között.¹⁷⁷ Az anyanemzetnek nemzeti érdeke védeni nemzetiségét.

Ahhoz tehát, hogy a nemzetiség betöltse a hídszerepet, jó államközi kapcsolatokat kell kialakítani. Egy országban egy nemzetiség is játszhat hídszerepet. Magyarország abban a sajátos, egyedüli helyzetben van, hogy valamennyi nemzetiségének anyaországában magyar nemzetiség is él, jóval nagyobb számban, mint a saját nemzetisége. A szlovákiai magyarság több mint tízszerese a magyarországi szlovákságnak, a romániai magyarság százszoros a magyarországi románságnak, a vajdasági, horvátországi magyarok nyolc-kilencszer többen vannak a magyarországi szerbeknél, horvátoknál, szlovéneknél. Csak az Ausztriában élő magyarok vannak jóval kevesebben a magyarországi németeknél. Az ausztriai magyarok számát a legutóbbi osztrák adatok 26 000-re teszik. Az Ukrajnában-Kárpátalján élő magyarok jóval többen vannak a magyarországi ruszinoknál, hiszen ez utóbbiak számát nem is jegyezzük.

Magyarországnak elemi érdeke a nemzetiségek hídszerepének biztosítása, a híd működtetése, az anyaország és a nemzetiségek sokoldalú, aktív kapcsolatának fenntartása, fejlesztése.¹⁷⁸ Ezt a hídszerepet a magyarországi nemzetiségek vállalták és vállalják, csak az a kérdés, valójában be tudják-e tölteni? A magyarországi

románok szövetségük VI. kongresszusán, 1983. november 12–13-án azt mondták: ezen a kongresszuson is hangsúlyozottan kívánunk szólni arról a szerepről, amelyet nemzetiségünk tölt be a magyar és a román nép, a magyar és a román állam népei közötti barátság és együttműködés fejlesztésében, a határ menti megyék kapcsolatainak elmélyítésében.¹⁷⁹ A kapcsolatok fejlesztése és ápolása különösen a nemzetiségek által is lakott határ menti megyékben reális és egyszerűbb, amelyek megvalósítására az elmúlt évtizedekben számtalan jó példa volt. Kőszegen Ausztriából, Jugoszláviából érkezett szlovének, németek, horvátok és magyarok találkoztak 1981. november 21-én. Nógrád megyében a határ menti kapcsolatok során szlovák–magyar találkozókat szerveztek. Fejér megyében 1976-ban szervezték meg a volt NDK-ból érkezett németek találkozóját, ám a bicskei járás párt- és állami vezetői a volt NSZK-ból érkezett németekkel nem álltak szóba. A móri járási pártbizottság megállapította, hogy a megyében élő németek kapcsolata jobb az NSZK-val, mint az NDK-val; de ugyanezt állapította meg az MSZMP Veszprém megyei bizottsága is.¹⁸⁰

A hídszerepnek függetlennek kell lennie az adott kormánytól, az adott politikai kurzustól. Hiszen a nemzetiség nagyobb, általánosabb érdeket képvisel, amikor két országot köt össze, míg a kormány – még ha koalíciós is – szűkebb pártérdekeket képvisel. Az MSZMP és a magyar kulturális minisztérium 1979-ben azt vallotta, hogy a hídszerep csak a szocialista államok között valósulhat meg. Klotz Miklós vitaanyagot készített a német szövetség 1979. március 23-i ülésére „A nemzetiségi híd szerep néhány kérdéséről a magyarországi németek vonatkozásában” címmel, s a hídszerepet ki akarta terjeszteni az akkori NSZK-ra is, de a fenti fórumok csak az NDK-ra engedélyezték azt.¹⁸¹

A hídszerep csak akkor érvényesül igazán, ha a közvetítő közeg egyaránt kötődik mindkét kultúrához és azok intézményrendszeréhez. E szerepre a nemzetiséget alkalmassá kell tenni tömegméretekben, mert erre csak azok képesek, akik a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük és szerepük révén folyamatos képzést kaptak és kapnak arra, hogy kétnyelvűek és kettős kultúrájúak legyenek az irodalmi nyelv és a magyar kultúra értelmében.¹⁸² S ez tömegméretekben még egyáltalán nem valósult meg. A hídszerep igazi betöltéséhez a nemzetiségi iskolai hálózatnak sokat kell még fejlődnie. De bizonyos tudati elemek, a korábbi politikai megítélés konzervativizmusa is gátolja ezt a folyama-

tot. Az a gondolat, hogy az annyiszor botránykőnek tekintett magyarországi németiség hídpillér lehet a nemrég még két Németország, Ausztria, sőt a német kisebbséggel rendelkező más országok felé, nagyon későn és nehezen nyert teret – írja Tilkovszky. Ennek elfogadását nálunk is, másutt is veszélyeztette, hogy az NSZK és Ausztria más táborba tartozott.¹⁸³

Magyarországon a politikai rendszerváltás potenciálisan elsősorban a német nemzetiség számára adhat józan reményeket. A Nyugat felé való politikai, gazdasági nyitás természetesen megnöveli a hazai németiség fejlődési lehetőségeit. E nyugati irányú nyitásban döntő szerepet játszik az egyesült Magyarország. Németország és a kitelepített németek kapcsolata az utóbbi időben rendkívül sokat javult. A Magyarországon megmaradt németiségnek jelentős anyagi és erkölcsi támogatást adnak az utóbbi években létrejött alapítványok: a müncheni Hans Seidler Alapítvány, a bonni Friedrich Ebert Alapítvány, a stuttgarti Dunai-sváb Kultúra Alapítvány stb. Manapság lehetőség nyílt arra, hogy Kelet-Európa államaiból a veszélyeztetett német nemzetiségűek önként áttelepülhessenek Németországba; Magyarországon ilyen probléma nincs. Helmut Kohl német kancellár a legnagyobb elismerés hangján szólt a hídszerepről, amelyet a magyarországi németiség betölt Magyarország és Németország között.¹⁸⁴ Ez nem merő diplomáciai udvariasság, bár van még kívánnivaló. A kormánynak és az illetékes állami fórumoknak emellett figyelniük kell arra is, hogy hazai németiségünk külföldi felkarolása mellett ne kerüljenek hátrányba többi nemzetiségeink.

ÚJ KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT

Magyarország nemzetiségi politikáját 1945 után is alapvetően a külpolitikai tényezők határozták meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság¹⁸⁵ hatásköre kiterjedt a politikai élet minden területére, önálló, független játéktér alig létezett. Az új demokratikus Magyarország vezetői helyesen ismerték fel a legfontosabb feladatot a nemzetiségi kérdésben: rendezni nemzetiségeink anyanemzetével a külpolitikai kapcsolatokat. A szomszéd népekkel való jó viszony megteremtését fontosabb nemzeti érdekünknek tartották, mint a területi és más igények érvényesítését; „ez a magyar nép számára sorsdöntő felismerés volt”.¹⁸⁶ A történelmi Nagy-Magyarország illúziója 1945-ben végleg szétfoslott. Ám ezen túlme-

nően olyan békével kellett szembenézni, amely az etnikai és az országhatárok egységét sem biztosítja.¹⁸⁷ Létkérdésünkké vált, hogy minden néppel, de elsősorban szomszédainkkal békességben éljünk, hiszen nemcsak az ő nemzetrészeik, nemzetiségeik éltek Magyarországon, hanem a mi magyarjaink is az ő területükön, mégpedig jelentősen nagyobb számban.

A kisantant-szövetségbe tömörült szomszéd államok részéről annak idején több ízben volt homályos kísérlet arra, hogy bizonyos magyar lakta területek jelentéktelen mértékű visszaadásával elérjék a trianoni szerzemények, köztük a magyarul lakta területek zömének zavartalan birtoklását. A csehszlovák kormány az 1920-as évek elején Bruckban, majd Marienbadban folytatott ez irányú tárgyalásokat. Beneš, de különösen Masaryk később is több ízben kifejezte készségét arra, hogy ilyen természetű területi engedményeket tegyen Magyarországnak. Románia és Jugoszlávia ugyancsak tett hasonló lépéseket. Bethlen elvetette ezeket, mert jelentéktelen engedmények voltak. Egyes politikusok bizonyos magyar területek visszaszerzését azért ellenezték, mert kívánatosnak tartották, hogy maradjon a szomszéd államokban magyar elem avégből, hogy ott fermentumként hasson az idegen állam szétbomlására.¹⁸⁸ A nemzetiségnek tehát a fermentum szerepét szánták.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december eleji akcióprogramja egyértelműen megfogalmazta, hogy szakítanunk kell Nagy-Magyarország ábrándjával, azokkal a törekvésekkel, amelyek a magyarság vezető szerepének ürügye alatt a Duna-medencében élő népek feletti uralomra irányultak. Magyarország elvesztette a második világháborút is, a legyőzött államok közé került. Szomszédai közül Csehszlovákia és Jugoszlávia a győztes hatalmak között volt, sőt a jóvátételi kötelezettség teljesítésének ellenőrzése ürügyén a SZEB munkájában is aktívan részt vettek. Románia nemzetközi megítélésében pozitív szerepet játszott az a tény, hogy 1944. augusztus 23-án átállt a szövetségesek oldalára, s bekapcsolódott a németek elleni küzdelembe. A második világháború alatti határmódosítások erősen hatottak a nemzetközi politikára is; Magyarország és szomszédai között a végsőkéig kiegyeződtek az ellentétek. A határmódosítások következtében Magyarország lakosságának több mint 20%-a nemzetiségi lett. A visszatartott területeken élő nemzetiségekre nemcsak társadalmi és gazdasági, hanem kegyetlen nemzetiségi elnyomás is nehezedett.¹⁸⁹

Később a határok a frontok mozgásával visszarendeződtek. Most ismét azok kerültek alulra, akik korábban felül voltak. A korábbi bántalmakra, olykor kegyetlenségekre újak szolgáltak válaszul. Újvidék környékén most a szerbek álltak bosszút a magyarokon. Észak-Erdélyben sovinszta román szabadcsapatok olyan atrocitásokat hajtottak végre, hogy a szovjet megszálló erők kénytelenek voltak kezükbe venni a közigazgatást, hogy a magyarokat megmentse a bosszúállás következményeitől.¹⁹⁰ A kölcsönös sérelmek feltüzelték a népeket, feszítették a nemzetek és a nemzetiségek közötti ellentéteket, de mégis előre kellett nézni, megpróbálkozni a nemzetiségi kérdés rendezésével. Úgy tűnt, hogy a világháború utáni új körülmények lehetőséget adnak a nemzetek közeledéséhez, s ez az 1945–1948 közötti időszakban biztatónak látszott. Bár ekkor létezett egyfajta felülről diktált barátság és testvériség, egyfajta „mindent elfelejtünk, minden a legnagyobb rendben van” ideológia,¹⁹¹ amely az ellentétek tompítását, sőt megszüntetését volt hivatva szolgálni, a gondolkodásban, a magatartásban, az érzelmekben nem lehetett ilyen gyorsan váltani. Alighogy megjelentek ezek a biztató jelek, máris napirendre került a hazai német lakosság kitelepítése, majd a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény, 1948-ban pedig megindult a hazai szerb, horvát, szlovén lakosság üldözése. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy ezen intézkedéseket Magyarország nem saját elhatározásából tette;¹⁹² ez a felelősséget csak csökkentheti, de meg nem szünteti.

Magyarország új nemzetiségi politikájának kívánatos vezérfonala: egyenjogúságot a határon túl élő magyaroknak és a hazai nemzetiségeknek egyaránt. Az alapkérdés: szoros, gyümölcsöző együttműködés, aktív államközi kapcsolatok létesítése és fejlesztése Magyarország és a szomszédos államok között. Évszázados nemzetiségi feladatunk „a Duna-völgyi nemzetiségi ellentétek teljes felszámolásával és ezen keresztül egy szoros és áldásos államközi együttműködéssel oldható meg”¹⁹³ – véli Hegedűs Nándor. Őszintén be kell vallani, hogy a két világháború között a hazánkban élő nemzetiségi lakosság a magyarosítással szembeni szüntelen önvédelem állapotába kényszerült.

A második világháború után Közép- és Kelet-Európában a nemzetiségi kérdés egyengetésére, majd megoldására két lehetőség volt: a) A nemzetiségeket felszabadítani, egyenjogúsítani, minden diszkriminációt megszüntetni; fokozott udvariasságot és kedvezést, a kisebb testvérrel való bánásmódot kell tanúsítani,

még a megkülönböztetett előnyök megadása sem lett volna elvtelenség és etikátlanság. b) Gyakorlattá tenni a nemzeti állam elvét, azaz minden nemzetiséget kitelepíteni anyanemzetéhez, létrehozni az egynemzetű államot. Ez utóbbi álláspont szorgalmazója és gyakorlati megvalósítója Csehszlovákia volt, amely kormányprogramba fogalmazta e sajátos nemzetiségi politikát.¹⁹⁴

A legyőzött Magyarország számára létkérdés volt, hogy rátérjen a demokratikus fejlődés útjára. - Nemzeti fennmaradásunk érdekében olyan szükségünk van a demokráciára, mint a levegőre. Csak az ország gyökeres átépítésével a demokrácia szellemében szüntethetjük meg a szomszédainknál felgyülemlett bizalmatlanságot és lehetünk a szabadságszerető népek közösségének egyenrangú tagjai - vallotta Andics Erzsébet.¹⁹⁵

A nemzetközi politikában nagy jelentőségű volt az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1945. június 16-án San Franciscóban elfogadott Alapokmánya. Az Alapokmány ugyan konkrétan és külön nem foglalkozott a nemzetiségek ügyével, de az általános elvekben félreérthetetlenül szerepel a nemzetiségi jogvédelem is. Az Alapokmány „Célok és elvek” című első fejezetében megfogalmazta, hogy „ismét kifejezzük az alapvető emberi jogokba, az emberi személyiség érdekébe és méltóságába, a férfiak és a nők egyenjogúságába, a nagy és kis nemzetek egyenlő jogaiba vetett meggyőződésünket”.¹⁹⁶ De az Egyesült Nemzetek célkitűzései közé tartozik a nemzetközi béke és biztonság fenntartása és e célból olyan hatékony közös intézkedések foganatosítása, amelyek elhárítanak és kiküszöbölnék minden békét fenyegető veszélyt és elfojtanak minden agresszív, vagy a békét más módon megzavaró cselekedetet. Olyan eszközök alkalmazását kell keresni, amelyek a vitás nemzetközi kérdéseket békés módszerekkel oldják meg.¹⁹⁷

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 2. szakaszának 7. pontja szerint a szervezetet semmi sem jogosítja fel arra, hogy bármely állam ügyeibe beavatkozzék. Lényegében tehát azt fogalmazták meg, hogy a nemzetiségi kérdés belügy, s a későbbiek folyamán is sokszor hivatkoztak erre az ENSZ-intencióra. De a nemzetiségek szabadságára és jogegyenlőségére vonatkozó kérdéseket annál kevésbé lehet a szuverenitásra hivatkozva belügynek tekinteni, mivel az Alapokmány IV. fejezete 11. szakaszának 2. pontja szerint az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének hatáskörébe tartozik, hogy megtárgyaljon bármely olyan kérdést, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos. S ha egy nemzetnek

a határokon túl élő része súlyos helyzetbe kerül a diszkriminatív kisebbségi politika miatt, fennáll a nemzetközi konfliktus veszélye. Tehát a nemzetiségi kérdés olyan nemzetközi érdekű ügy, amely a nemzetközi béke fenntartásával szorosan összefügg. Kétségtelen, hogy az ENSZ Alapokmányát kétféleképpen lehet értelmezni. Az anyanemzet a rendelkezésre álló hatályos nemzetközi jogi garanciák és jogszabályok szerint kötelességszerűen és bátran cselekedhet nemzetisége érdekében.

Magyarországon a nemzetiségi kérdést nem az ENSZ Alapokmánya, hanem a szovjet érdekeket képviselő SZEB irányította, határozta meg és hajtatta végre. De már a második világháború utolsó évében megindult hazánkban a „radikális” nemzetiségi politika. A hadiesemények folyamán a szovjet frontparancsnokságok igénybe vették a civil lakosságot is bizonyos hadimunkák végzésére: utak rendbentartására, lövészárkok ásására, hadianyagszállításra, kórházi segédmunkákra stb. E munkák néhány napig, maximum néhány hétig tartottak váltásokkal, majd hazaengedték a résztvevőket. Nem így történt Csonka-Beregben és környékén. Itt az igénybe vett lakosság nagy részét nem engedték haza, hanem hadifoglyoknak tekintették őket, majd munkatáborokba, más részüket hadifogolytáborokba szállították. Az elszállítottak magyar és német nemzetiségűek voltak.¹⁹⁸ A szovjet politikának ezek a lépései nem voltak egyediek és elszigeteltek. Hiszen nemcsak Magyarországról, hanem Romániából, Jugoszláviából is tömegével deportáltak az el nem menekült német lakosságot. Csehszlovákiából és Lengyelországból csak azért nem történt nagyarányú német deportálás, mert az új cseh és lengyel kormány a hadműveletekkel egyidőben nyugatra száműzte a németeket.¹⁹⁹ De vitték a kárpát-ukrajnai magyarokat is. A Szovjetunióba 1945 első két hónapjában 40 000 magyar nemzetiségű állampolgárt deportáltak. Sztálin kijelentette: a kárpát-ukrajnai magyar kérdés vagon kérdése.²⁰⁰ Tehát a többi magyar csak azért maradhatott meg ezeréves szülőföldjén, mert kevés volt a szállítóeszköz. De Magyarországról is deportáltak magyarokat 1945 januárjában és februárjában. Budapesten a város egyes pontjain szovjet katonai járőrök válogatás nélkül összeszedték az arra haladó férfiakat, és egy nagy udvarba terelték be őket. Mindenkinek azt mondták, hogy rövid ideig tartó közmunkára lesznek vezényelve. Mikor már sok száz ember összegyűlt egy-egy udvarban, akkor négyes sorokba osztva, Gödöllő irányába hajtották a tömeget. Mindenki értetlenül állt ezzel a jelenséggel szemben. A lakosság csak akkor

értette meg, mi történt, amikor vonatokba tuszkolták a Gödöllőn összezsúfolt embereket és szállítani kezdték a Szovjetunió felé.²⁰¹ A háború törvényei kegyetlenek, a győzteseké az „igazság”; felbbezésnek helye nincs. A német lakosság deportálását Sztálin katonai óvatosságból hajtatta végre, a következő indoklással: A győztes hadsereg hátországát biztosítani kell. Nem közömbös, hogy a hadsereg háta mögött a tömegek szimpatizálnak-e, vagy esetleg támadásokat kísérelnek meg. A német lakosság nagy tömegei nem szimpatizáltak a Vörös Hadsereggel, tehát messze, a hátország távoli részébe kell vonni őket.²⁰² Mások jóvátételi munkaként magyarázták a deportálásokat. Amit a németek és a magyarok a Szovjetunió területein leromboltak, elpusztítottak, azt építsék fel – állították.

A magyarországi német lakosság deportálása céljából a szovjet hadsereg vezetése 1944. december 22-én parancsot (a 0060-ast) adott ki a községi és városi parancsnokságoknak, amelyben a német lakosság összegyűjtéséhez szükséges utasítások szerepeltek. A férfiakat 17 évtől 45 éves korig, a nőket 18 évtől 35 éves korig vették igénybe jóvátételi munkára. A németek összegyűjtését és elszállítását az NKVD²⁰³ zöld tányérsapkás különleges alakulatai végezték. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy e különleges alakulatok körbefogták a németnek minősített községet: befelé lehetett menni, de kifelé nem. A helyi hatóságokkal összeírátták a lakosságot, majd kiválogatták az elhurcolásra minősítetteket, legtöbb esetben német nevük alapján. Német az volt, akit annak véltek – írja Zielbauer György.

A Szovjetunióba történt elszállítás ugyanabból a gondolkodásmódból táplálkozik, mint ami a zsidó lakosság deportálását is kiváltotta 1944 tavaszán – vélekedik Füzes Miklós. Mintegy 55 000–60 000 magyart és németet vittek el Magyarország területéről; a túlélők száma 25 000 fő volt.²⁰⁴ Magyarországon ez a deportálási akció volt a kollektív büntetés első lépése, a nyitány.

Németország elvesztette a második világháborút, tehát a náciizmus tetteiért – igazságtalanul – a magyarországi németeknek is felelniük kellett. A németek semmiféle fórumhoz nem mehettek panaszkodni, meghallgatásra sehol sem találtak. E deportálások keleti irányúak voltak, de már készült a nagy nyugati irányú mozgástervezés is, amelynek alapján 1949-ig a magyarországi németek egy jelentős részének kitelepítése ment végbe. A németeket Magyarországon 1945–1950 között a hivatalos politika nem tekintette nemzetiségnek, a pozitív irányú nemzetiségi intézkedések, rende-

letek, mint pl. a nemzetiségi oktatási rendelet, a németekre nem vonatkozott.

Mivel Németország is, Magyarország is legyőzött ország volt, korábbi egymás közötti szövetséges kapcsolataik megszűntek, széthullottak; ugyanez vonatkozott az államközi kapcsolatokra is. Magyarország sorsát a SZEB, a zónákra osztott Németország sorsát a Német Szövetséges Ellenőrző Tanács intézte, amelynek tagjai, ugyanúgy, mint a SZEB-é, a Szovjetunió, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a németországi francia zóna ürügyén Franciaország képviselői voltak. Tehát, ha Magyarországon bármiféle formában felmerültek a német nemzetiség és Németország kapcsolatai, csak a fenti fórumok közbeiktatásával és közreműködésével születhetett bármiféle eredmény. Magyarország és Németország között közvetlenül nem voltak kapcsolatok. Amikor a magyarországi németek kitelepítése napirendre került, az ügyeket a SZEB és a NSZET intézte teljes egészében.

AZ ELSŐ NEMZETISÉGI SZERVEZET

Az új Magyarország első nemzetiségi szervezete 1945. február 18-án alakult meg Battonyán: a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja. Ezt a szervezetet a romániai szerbek antifasiszta frontjának mintájára és az ő ösztönzésükre a Maros menti, a Békés, a Csanád megyei szerbek és az viharsarki szlovákok hozták létre. Alulról építkezve alakult, az Ideiglenes Nemzeti Kormányának csupán annyi köze volt hozzá, hogy belügyminisztere március 10-én aláírta, jóváhagyta a működési engedélyt. Az első magyarországi nemzetiségi szervezet fő feladatának szervezetei országos kiépítését, a szerb, horvát, szlovén, szlovák nemzetiség egyenjogúsítását, az anyanyelvi iskolai oktatás megteremtését, az anyanyelvi sajtó létrehozását tekintette. A szervezetben aktívan dolgoztak a görögkeleti lelkészek is.

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának három történeti szakasza van. Az első 1945 márciusától 1945 augusztusáig tartott, amikor létrejöttek a helyi szervezetek Békés és Csongrád megyében, Bács-Kiskun megye bajai járásában. A második szakasz 1945. augusztustól 1946. májusig tartott. E közel egy év alatt alakultak meg Pest megye szerbek és horvátok lakta falvaiban a helyi szervezetek, a baranyaiak, somogyiak, vasiak. A területi titkárság 1945. december 3-án tartotta meg Mohácson első orszá-

gos konferenciáját, ahol a központi feladat a nemzetiségi jogokért folytatott igen kemény és aktív küzdelem volt. Pécsen 1946. április 21-én megjelent a Novi Svet című szerb–horvát nyelvű lap, de anyagi okok miatt csak két szám készült el. A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának fő lapja, a Budapesten megjelenő Sloboda, szerb–horvát nyelven volt olvasható. A Nase Novine (Mi Újságunk) első száma hetilapként 1946. október 20-án került az olvasók kezébe. A szervezet történetének harmadik szakasza 1946. május 19-től, a Baján tartott első kongresszustól a szervezet feloszlásáig, 1948-ig tart, amikor teljesen különvált a szlovák, illetve a szerb, horvát, szlovén nemzetiséget összefogó délszláv szervezet.²⁰⁵ A délszláv csoport vezetője Neducsin Dragutin, a szlováké Horák Sándor lett.

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának szlovák csoportja 1946 elején Budapestre költözött, s onnan irányította azt az ellentmondásos politikáját, amelyet a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezménnyel kapcsolatban kellett folytatnia. A magyarországi szlovákság a csehszlovák–magyar államközi kapcsolatoknak fontos tényezője lett, miként a teljesen kiszolgáltatott szlovákiai magyarság is. Hazai szlovákságunk a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság rendkívül aktív és sokszor agresszív propagandája ellenére sem viszonyult egységesen az áttelepítéshez. Egy részük helyeselte és támogatta a lakosságcserét, más részük viszont határozottan úgy foglalt állást, hogy Magyarországon marad.²⁰⁶ A Magyar Kommunista Párt délkeleti titkársága 1945-ben úgy értékelte a helyzetet, hogy Békés megyében komoly irreudenta, sovinszta mozgalom van, amelynek a leszerelése nem kívánatos, mert elősegíti a lakosságcserét. A szlovák kommunisták harcoljanak a szlovák nacionalisták ellen.²⁰⁷ Ez az állásfoglalás egyértelműen tükrözte a kimunkálatlan, zűrzavaros nemzeti-ségi politikát.

A magyarországi szlovákok sorsa a csehszlovák–magyar államközi kapcsolatok függvényévé lett. „Az új Csehszlovákia kormányának politikája az volt: a legszorosabb kapcsolat kiépítése a Szovjetunióval, másrészt a kapcsolatok erősítése Lengyelországgal, Jugoszláviával, Bulgáriával, általában a szlávokkal.” A csehek és a szlovákok nemzeti frontjának kormányprogramja 4. szakaszában így fogalmazták meg a Magyarországgal szemben alkalmazandó politika lényegét: „Magyarországgal szemben teljes mértékben kihasználni a fegyverszünetet, amely a Szovjetunió segítségével oly kedvező Csehszlovákiára nézve, hogy azután

később, az összes vétkek és bűnök jóvátétele után, támogassa a valóban demokratikus Magyarország közeledési kísérletét a szomszéd szláv népekhez és államokhoz.”²⁰⁸ A magyar és a szlovák nép jól megfért egymással, s nehezen értette meg azt a politikát, amely ellenséget csinált belőlük. Most is a hatalmi viszonyok szították a két nép feje fölött az ellenségeskedést, s ennek lettek eszközei hazai szlovákjaink is.

A magyarországi szlovákok 1941-ben 75 877-en voltak. Nemzetiségi fejlődésük első jelei az iskoláztatásban mutatkoztak meg. A Viharsarok című lap 1945. május 26-án arról tudósított, hogy 1945 tavaszán a békéscsabai nevelők magyarul és szlovákul vitatták meg a nemzetiségi kérdést. A tótkomlói (ebben az időben a Szlovákkomlós és Tótkomlós nevet felváltva használták) nemzeti bizottság küldöttsége 1945. augusztus 17-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban járt, és azt kérte, hogy az induló tanévben a helyi polgári iskolának legyen egy magyar nyelvű és egy szlovák tannyelvű fiú- és leányiskolai első osztálya. Javasolták, hogy a szlovák tannyelvű polgári iskolában a magyar nyelvet heti 5 órában tanítsák.²⁰⁹ Az iskola szeptemberben meg is nyílt, s megkezdte működését a nyolcosztályos szlovák tannyelvű békéscsabai gimnázium is. Az 1945/46-os tanévben sorra nyíltak meg a szlovák tannyelvű iskolák Pitvaroson, Tótkomlóson; ennek nem is annyira nevelési, sokkal inkább politikai jelentősége volt a szlovákságra nézve. A Sloboda és a Slobodny Hlas szerkesztőségi gárdája köré tömörült értelmiségi csoport néhány hónap alatt tíz könyvkiállítást, számos népgyűlést, kulturális előadást szervezett.²¹⁰ Nagyon jól látták a szlovák kulturális vezetők, hogy továbblépésük láncszemei a nemzetiségi iskolák tantestületeinek bővítése, az értelmiségi utánpótlás biztosítása, a tankönyvek és könyvek számának, minőségének emelése.

A magyar belügyminisztériumban még élt 1945-ben a magyar politikai nemzet koncepciója. Amikor ugyanis a pitvarosi evangélikus egyházközség bejelentette, hogy elszakad a bányai egyházkerülettől, a belügyminisztérium leiratában azon az állásponton volt: itt nemcsak egyházbontásra, hanem a nemzet egységének megbontására irányuló törekvés is látszik, mert az elszakadni óhajtok szlovákok voltak. Az elszakadást azért nem engedélyezték, „mert az evangélikus egyház különben is egyetemes, és nyelvi, illetve nemzetiségi széttagoltságot az egyház alkotmánya nem ismer”.²¹¹

Nemzetiségeink különböző egyházakhoz tartoztak: a románok

a görög katolikus és görögkeleti, a szerbek a görögkeleti, a szlovákok részben a katolikus, részben az evangélikus egyházhoz. A szlovének, a horvátok és a németek zömmel katolikusok voltak.²¹²

Ritkán találkozhattunk olyan eseménnyel, mint ami Tótkomlóson történt. Itt 1945-ben bevezették a kétnyelvű, magyar-szlovák közigazgatást. Sőt az első hetekben született dokumentumok nagyrészt szlovák nyelvűek voltak. A Magyar Kommunista Párt tótkomlósi szervezete kétnyelvű párttagsági könyveket bocsátott ki.²¹³ A Békés-Csanád megyei kommunista szervezetek vezetői felkeresték a pártközpontban Farkas Mihályt, hogy szlovák nyelvű pártkiadványokat jelentessenek meg, de ezt akkor anyagilag nem tudta vállalni a pártközpont. Abban egyeztek meg, hogy ezeket Szlovákiából importálják.²¹⁴ Az ígéretes szlovák nemzeti-ségi kibontakozást a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény törte meg.

*

A magyarországi szerbek és horvátok voltak a legaktívabbak saját nemzetiségi jövőjük alakításában. Radikalizmusukhoz az is hozzájárult, hogy a vezetők és a tagok egy része harcolt az antifasiszta küzdelmekben, a Petőfi-brigádban és más fegyveres egységekben.

Dél-Magyarországon 1945 tavaszától októberig nagy politikai vihart keltettek az 1918–1919-es annexiós tervek felújítására tett kísérletek. A hajdani szerb megszállás alatt álló Pécs, illetve Szeged vidéki területeket is követelték. Valószínű, hogy e tervek nem a hivatalos jugoszláv államtól eredtek, hanem ellentéteket szító politikai kalandorok elgondolásai voltak. Követeléseiknek írásbeli nyomaival alig találkozunk; inkább az annexiós tervek elleni lépésekről maradtak fenn írásbeli bizonyítékaink. Még a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja sem foglalt állást egyértelműen az ügyben; különösen vonatkozik ez néhány községi szervezetre. Az annexiós veszély reális volt, elhárítására még a SZEB segítségét is igénybe kellett venni.²¹⁵ A Szegedtől délre, délkeletre lévő néhány községben – Deszken, Szőregen, Ó- és Újszentivánon – a népesség kisebbségét kitevő szerb lakosság egy része a jugoszláv partizánokat utánozva kívánta berendezni életét, lehetőtlenné téve a szervezkedő népi erők munkáját.²¹⁶ Ekkor még arra gondoltak, hogy e terület Jugoszláviához fog tartozni. Az érintett községek azonban már jóval korábban, 1944. október 30-

án egységesen kinyilvánították, hogy Magyarország határai között akarnak maradni. A hivatalos Jugoszlávia nem állt a szerb nacionalisták mellett, s a SZEB is segített leszerelni az annexió terveket.²¹⁷ E tervek azonban még 1946-ban is felmerültek. Mohácson a szerbek és horvátok közül néhányan azt hangoztatták 1946 elején, hogy „szlávok voltunk, azok is akarunk maradni, de nem a magyar, hanem a jugoszláv államban”.²¹⁸ Erős propaganda folyt Baranya nagyobbik részéért. Még 1947-ben is voltak annexió törekvések. Takács József mohácsi városi képviselő-testületi tag felszólalt Mohács-sziget elcsatolása ellen. Néhány Nagybaracs-kán lakó és Mohács szigetén földhöz juttatott mozgalmat indított az elcsatolás érdekében. Ezt támogatták a püspökpusztaiak, a dávodiak. A képviselő-testület feliratot intézett a belügyminiszterhez, amelyben kérték, hogy az elcsatolásra irányuló akcióknak ne adjon semmiféle érvényesülési lehetőséget.²¹⁹

Bár Dunaszekcső nem egyértelműen olyan szerb nemzetiségű község, mint amilyen szlovák község Tótkomlós, itt is bevezették a szerb nyelvű közigazgatást és a szerb irányítást. A községi képviselő-testület 1944. december 11-i ülésén úgy határozott, hogy Mayer László helybeli görögkeleti szerb lelkészt teljhatalmú községvezetővé teszi meg a végleges közigazgatás megszervezéséig. Alá rendelték a rendőrséget, a Vörös Orséget, „rendelkezéseinek minden, a község területén tartózkodó polgári egyén feltétlenül és a legsúlyosabb büntetés terhe alatt engedelmeskedni tartozik. Segítői: Uglyesity Zdravko, Máté István, Jevremovics Milán, Molnár Béla, Ratkovics Milán, Szabó Antal, Bogár János”.²²⁰ A dunaszekcsőihez hasonló esetek más módosulásokkal több helyen is előfordultak a hazánkon átvonuló fegyveres harcok idején, különösen azokban a községekben, ahol német, szerb és horvát nemzetiségiek nagyobb számban éltek. A szerbek és a horvátok anyanemzetük magatartása miatt inkább az antifasiszta küzdelmekkel szimpatizáltak, mint a német hadsereggel. A németek között jóval kevesebb volt az antifasiszta szimpatizáns. Amikor aztán a községet elérték a fegyveres harcok, a szerbek, horvátok aktivizálódtak, sokszor a németek kárára;²²¹ gyakran a személyes bosszú is közrejátszott. Egyes községekben a volksbundisták szegényparaszt családtagjai is földet kaptak a földreform során; ezeket sokszor erőszakkal vették vissza a szerbek és horvátok.

A legfontosabb kultúrpolitikai feladat a nemzetiségi iskolák megnyitása, számuk emelése volt a szerb- és horvátlakta községeinkben. A második világháború előtti időben nem volt szabad a

X szerb, horvát nyelvet használni az iskolában. Somogyban 1945 előtt előfordult, hogy a csendőrök megverték a szerbül, horvátul beszélőket. A tanítók csak magyarul tudtak, az anyanyelvi oktatás nem volt megengedett. Harminc család magyar hangzású nevet vett fel.²²² Csoda-e, hogy 1945 után csak szívós felvilágosító munkával lehetett meggyőzni a szülőket arról, hogy kérjék gyermekeik nemzetiségi anyanyelvi oktatását. Ezt az agitációt a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja folytatta. Ha a szülők nem kérték az anyanyelvi oktatást, a magyar hatóságok ezt tudomásul vették, és ad acta tették az ügyet. A Front azonban nem nyugodott bele ebbe. Különösen 1946-ban indított nagy küzdelmet a szülők véleményének megváltoztatásáért. Az asszimiláció elleni jogos harcnak szívós, sokszor látványos és drámai néhány esztendeje ez a korszak, amíg kiépültek a nemzetiségi iskolák. Dunacsunban pl. szép számban éltek horvátok, de 1945 végén egyetlen szülő sem kérte a községben a horvát nyelv oktatását.²²³ De 1946 szeptemberében mégis megindult itt is az anyanyelvi oktatás.

X A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja Délszláv Csoportjának országos vezetőségébe a szlovének is bekerültek. Kiépültek a községi szervezetek is. Központjuk Szentgotthárd volt. A szlovének is elégedetlenek voltak a magyar kormány nemzetiségi politikájával, ezért 1945. október 16-án panaszos levelet írtak Vorosilov marsallnak, a SZEB elnökének. „Mi, Rába menti szlovének, akik a trianoni békeszerződés szerint a monostori körzet déli részében élünk, a demokratikus Jugoszláviában élő szlovénekkal együtt egy nemzetet alkotunk és szlovén nyelven beszélünk. Kérjük Excellenciádat, járjon közbe a magyar nemzeti kormánynál, hogy állíttassanak fel iskolákat, amelyekben a tanítás szlovén anyanyelvünkön folyik a mi szlovén falvainkban.”²²⁴ Később, 1946 folyamán meg is indult a szlovén nemzetiségi oktatás.

X A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja volt az első és egy ideig az egyetlen nemzetiségi szervezet. A románoknak és a németeknek nem volt szervezetük ebben az időben. A magyarországi románok helyzete közelről se volt annyira válságos, mint a romániai magyaroké, mégis rányomta bélyegét a román-magyar államközi kapcsolatokra. Természetes, hogy a közel kétmillió erdélyi magyarság és a 20 000–25 000-es magyarországi románság nagyságrendben, súlyban alapvetően eltért egymástól. Amíg az erdélyi magyarság Európa legnagyobb nemzetisége volt és ma is az, a hazai románság Európa legkisebb nemzetiségei közé tartozik.

A magyar fegyverszüneti egyezményben az Ideiglenes Nemzeti Kormány vállalta, hogy csapatait és hivatalnokait az 1937. december 31-i határok mögé vonja vissza, és a bécsi döntéseket érvényteleneknek tekinti. Még a fegyverszünet megkötése előtt, január 14-én a Scintea azt írta, hogy a múlttal szakító Magyarország és a demokratikus Románia megszületése a két ország viszonyában új, eddig ismeretlen lehetőségeket tár fel.²²⁵ Vitathatatlan, hogy a magyar-román viszály központi oka Erdély volt, s egyre világosabbá vált, hogy Románia és Magyarország baráti közeledését a román néppel való együttműködés elmélyítésével lehet csak elősegíteni. A kölcsönös nacionalista torzsalkodások árkanak, szakadékainak betemetése mindkét oldalról elkezdődött. Petru Groza, Románia új miniszterelnöke a Magyar Népi Szövetség 1945. május 6–13. között megtartott nagygyűlésén az alábbiakat mondta magyar nyelven: „Erdély egyaránt ad kenyeret magyarnak és románnak. Azért jöttem ide (Kolozsvárra), hogy kibontsam a magyar-román együttműködés lobogóját.”²²⁶ Groza másutt is kifejtette, hogy a román-magyar barátság mindkét népnek, mindkét államnak érdeke: „Nemcsak a magyar, hanem a román nép sorsa is attól függ, hogy meg tudnak-e maradni őszinte barátként egymás mellett.”²²⁷ De az új magyar kormány is híve volt a közeledésnek, a régi gyűlölet megszüntetésének.²²⁸

Kétegyházán a magyarok, a románok és a németek együtt hegyezték a mezsgyekarókat 1945. március 19-én, amikor 359 családnak több mint 3000 hold földet osztott ki a bizottság. A házhelyosztás után rögvest 239 új ház épült. Az egyik román, a másik német, a harmadik szlovák, a negyedik magyar családé volt.²²⁹

A magyarországi románok 1945-ben 18 helységben éltek számottevően. Kétegyháza, Elek, Méhkerék, Lökösháza, Battonya, Pusztatottlaka, Körösszegapáti, Bedő, Létavértes, Pocsaj, Darvas, Vekerd, Zsáka, Mezőpeterd, Sarkadkeresztúr, Magyarcsanád, Gyula, Körösszakál számított románoklakta településnek. Természetesen e helységekből mások is éltek. A hazai románság szervezéséhez legelőször a gyulai görögkeleti egyház látott hozzá még 1945 augusztusában, amikor egyesülésre hívta fel a románokat. Ebben az időszakban a nemzetiségi hovatartozásban meghatározó szerepet játszott az egyházhoz tartozás.²³⁰ Magyarcsanádon a magyar-román-szerb megbékélés jegyében fogtak össze. Az egyik nemzetiségi vezető, Tucák Milos, a szerb egyházközség világi vezetője kijelentette: „Nincs itt szerb, román és magyar között semmi baj. A legnagyobb megértéssel, megbecsüléssel va-

gyunk egymás iránt.” Aktívak, termékenyek voltak a szomszédos magyar és román megyék kapcsolatai, amelynek alapja az akkor még meglévő kettősbirtokosság volt. A jó kapcsolatokat bizonyítja az a tény, hogy 1946-ban Makón megalakult a Magyar-Rómán Baráti Társaság. A magyarországi románoknak nem volt szeparatista elgondolása, igazi hazájuknak Magyarországot tekintették, nem is gondoltak ennek a helyzetnek a megváltoztatására.²³¹ Nemzetiségük, nemzeti identitásuk megtartása és fejlesztése fontos feladat volt. A Magyar Kommunisták Párt délkeleti titkársága nagy megnyugvással számolt be arról, hogy a kétegyházi románoknak nincsenek külön nemzetiségi kívánságaik, s folyamatosan bekapcsolódnak a magyar demokrácia munkájába.²³² Ez az automatizmus irányába mutatott.

A NEMZETISÉGI OKTATÁSÜGY ELSŐ LÉPÉSEI

~~1946-ban tovább folyt a nemzetiségi iskolai oktatás megszervezése, bővítése. Már 1945. október 24-én meghozták a 10 030/1945. M.E. számú rendeletet, amelynek alapján legalább tíz tanuló szülőjének, gyámjának kívánságára – a szülők titkos szavazással döntöttek – nemzetiségi anyanyelvi oktatást kellett szervezni. A rendelet arról is intézkedett, hogy anyanyelven folyó oktatás legyen-e, vagy az anyanyelvet csupán külön tantárgyként oktassák. Amennyiben az iskolában legalább húsz, egy nemzetiséghez tartozó tanuló jelentkezett nemzetiségi oktatásra, akkor nemzetiségi tananyelvű iskolát kellett nyitni, azaz, a nemzetiség nyelvén tanítottak minden tantárgyat.~~

~~A magyarországi nemzetiségek többségének anyanyelve az adott nemzeti nyelv archaikus tájnyelvi változata volt; ettől csak a kis létszámú szerbek tértek el. Ez a tény már eleve azzal a gonddal járt, hogy kezdetben nem lehetett reménykedni kiemelkedő tanulmányi eredményekben.²³³ Ekkor azonban nem is ez a szakmai szempont dominált. A rendelet tervezetét augusztus 8-án Gyöngyösi János külügyminiszter is átnézte és elfogadhatónak vélte, különös tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiség oktatását közel sem oldják meg ilyen körülmények között a szomszédos országokban.²³⁴~~

~~Az első nemzetiségi iskolai rendeletet módosítani kellett, mert a nemzetiségi szülők kifogásolták, hogy a magyar állam kevés feladatot vállal az iskolák létrehozásában. A 330/1946. M.E. szá-~~

mú, 1946. január 5-én kelt kormányrendelet szerint ugyan a szülőknak kell kérniük az anyanyelvi oktatást, gondoskodnia azonban a kormánynak kell róla, minden olyan településen, ahol legalább 15, egy nemzetiséghez tartozó tanköteles gyerek van. A nemzetiségi iskolákat állami iskolákként kell létrehozni. Sőt a rendelet még arra is kitér, hogy ahol nincs megfelelő számú nemzetiségi tanuló, ott körzeti iskolákat kell létrehozni.²³⁵

Az 1945. október 24-i rendelet szerint lényegében három típusú nemzetiségi iskola volt: *a)* Tiszta anyanyelvi iskola, a magyar nyelv kötelező tantárgykénti oktatásával. *b)* Az ún. egységes rendszerű iskola, ahol az oktatás nyelve felében nemzetiségi, felében magyar volt. *c)* A tanítás nyelve magyar, a nemzetiségi nyelv egy tantárgy. A nemzetiségek szerint csak az első típusú iskola volt nemzetiségi iskolának tekinthető, a másik kettőt elvetették.²³⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszter a fenti rendelet végrehajtási utasítását előzetesen megküldte a SZEB jugoszláv katonai missziója vezetőjének, valamint Neducsin Dragutinnak és Horák Sándornak. Ez érthető, mert a SZEB jugoszláv delegációjának tagja, Obrad M. Cianil ezredes 1946. január 12-én nagyon kemény hangú levelet írt a magyar miniszterelnöknek, amelyben kifogásolta, hogy a szerb, horvát, szlovén lakosság helyzete Baranyában és Baja vidékén távolról sem kielégítő. Egyetlen horvát, szerb, szlovén nyelvű iskola nem működik, a magyar hatóságok képviselői rosszul bánnak a nemzetiségi lakossággal. A VKM kimutatása szerint 1946 januárjában a Baranya megyei Versenden, Kásádon, Kátolyban, Királyegyházán, Mogyoródon, a Bács-Bodrog megyei Bácsalmáson, Baján, Csikérián, Tompán, Katymáron, Vaskúton, Bácsbokodon, a Pest megyei Dusnokon, valamint Kecskeméten és Szegeden volt szerb, horvát oktatás. Ezek zöme nyelvoktató iskola volt, de a minisztérium ezeket is nemzetiségi iskoláknak nevezte.

A nemzetiségi iskolák ügyeit a Miniszterelnökségen megalakult Nemzetiségpolitikai Osztály, majd később a Nemzetiségi Ügyosztály irányította.²³⁷ Természetes, hogy a kitelepítésekkel, áttelepítésekkel számtalan szervezet foglalkozott: a belügyminisztérium, a külügyminisztérium, az áttelepítési kormánybizottságok, a Népgondozó Hivatal, az Országos Földbirtokrendező Tanács, az Országos Földhivatal stb. Egységes nemzetiségpolitikai fórum nem létezett, nem is létezhett. Nem volt egységes nemzetiségpolitika sem.

A fenti iskolarendelet kihirdetése, a beiskolázásra való felhívás

nem volt zökkenőmentes. A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának egyik instruktora azt jelentette nyugat-dunántúli útjáról, hogy Alsószölnökön nem is hirdették ki a rendeletet. Apátistvánfalván, Orfalun, Balázsfalván csak a templomban olvasták fel. Felsőszölnökön mindkét oldalról agitáció folyt. Rábatótfalun a tanító összehívta a szülőket, gyorsan felolvasta, majd megszavaztatta a magyar nyelvű oktatást. Szakonyfaluban kidobolták, de a lakosság meg volt félemlítve, és senki nem jelentkezett nemzetiségi oktatásra. Vashegyalján, Ritkaházán és Permisén nem hirdették ki a rendeletet.²³⁸ A Baranya megyei Pogányban a Sloboda egyik 1946. január eleji cikke szerint nem nyitották meg a horvát iskolát, pedig a községben 21 magyar, 126 horvát és 39 német család lakott ekkor. A horvátok csupán a hittant merték kérni horvátul, és heti négy órát írásra, olvasásra. A Sloboda eléggé durva hangon azt írta, hogy a magyar sovíniszták nem ismerik el a szlávok jogait, nem teljesítik a nemzetiségi lakosság kívánságait. A községi nemzeti bizottság – amelynek összetétele tükrözte a lakosság nemzetiségi arányait – kivizsgálta az ügyet, s azt állapította meg, hogy a Sloboda azért írt felháborodott hangon, mert a községből senki sem lépett be a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjába.²³⁹ A Pécssett megjelenő Novi Svet 1946 elején arról számolt be, hogy a Pécsztől 8 km-re fekvő Kökény horvát községben még mindig magyarul tanulnak, mert a horvát nyelv oktatását a soká-cok megghiúsították. Az 1946 elején Pécssett megjelenő Danica című kalendárium is bőven foglalkozott a nemzetiségi oktatás nehézségeivel.²⁴⁰ A Sloboda 1946. február 9-én arról írt, hogy még mindig sok olyan magyar tanító van, akiben dúl a szlávok elleni gyűlölet. Hercegszántón a magyar tanító megvert egy horvát nemzetiségű tanulót – háborodott fel a cikkíró. – Elég a fajok osztályozásából! De arról nem írt, hogy ugyanez a tanító magyar gyereket is megvert.

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának Délszláv Csoportja Pécssett működtette területi titkárságát. Rendkívül aktív szervezőmunkába kezdett a szerb, a horvát a szlovén anyanyelvi iskolák létrehozása érdekében. A szervezet fő célja 1946-ban a délszláv iskolák megalakítása volt.²⁴¹ Ennek érdekében 1946. március 1-jén megnyitották Pécssett az első szerb, horvát nyelvű tanítóképzőt, majd júniusban 23 hallgatóval megkezdte munkáját a szerb, horvát kiegészítő, tanítókat képző tanfolyam. E tanfolyamon azok a pedagógusok vettek részt, akik jól ismerték a nyelvet; a tanfolyam tehát átképző jellegű volt. Baranya megyében 1946

folyamán 37 községben szerveztek szerb, horvát iskolai oktatást.²⁴² Ennek érdekében a megyében, de később másutt is ún. kultúrstatistikai összeírást végeztek a nemzetiségek kulturális igényeinek felmérése érdekében. Az összeírólapokat országosan 200 000 példányban adták ki.

Bár több nehézség is akadályozta az új, nemzetiségi tannyelvű iskolák megnyitását, a VKM újabb kimutatása 1946 tavaszán a következő szerb, horvát iskolákat sorolta fel: Alsószentmárton, Áta, Belvárdgyula, Kásád, Kátoly, Kökény, Lippó, Lothard, Magyarsarlós, Mohács-Belváros, Mohács-Külváros, Mohács-Alsó-kanda, Mohács-Felsőkanda, Monyoród, Nagykozár, Németi, Olasz, Pécsudvard, Pogány, Püspökmárok, Szalánta, Szemely, Szőkéd, Versend, Bácsalmás, Bácsbokod, Csávoly, Csikéria, Csikéria-Széchenyitelep, Felsőszentiván, Gara, Gara-Györgypuszta, Hercegszántó, Katymár, Tompa-Csajkássor, Vaskút, Felsőszentmárton, Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótújfalu, Rábatótfalu, Szakonyfalu, Alsószölnök, Felsőszölnök, Permise, Apátistvánfalva, Medina.²⁴³ De nemhiába avatkoztak bele a csendőrök 1945 előtt Somogyban a nemzetiségi politikába. Tótújfaluban a nemzeti bizottság elnöke száz aláírással tiltakozott a vallás- és közoktatásügyi miniszternél: „Itt soha más nem volt, csak magyar nyelvű oktatás, nem is óhajtunk mást, mint eddig ötven éven keresztül. Tótújfalu, 1946. március 12. Pavelkovics János, a nemzeti bizottság elnöke.”²⁴⁴ A Sloboda azt írta, hogy kilenc Rába menti faluban zömmel szlovének élnek. Rábatótfaluban, Szakonyfaluban, Alsószölnökön, Felsőszölnökön, Apátistvánfalván és Permisén nem tanítanak szlovénül. A fenti kimutatásban ezek a falvak kivétel nélkül szerepelnek. Mi volt akkor a probléma? Az, hogy a nemzetiségi oktatás fogalma más volt a minisztériumban, és más a nemzetiségeknél. A nemzetiségi oktatás az anyanyelven történő oktatást jelentette s jelenti ma is, nem pedig azt, hogy néhány diák heti 3-4 órában nemzeti nyelvet tanul. A VMK-ben a nemzetiségi oktatás fogalmába a néhány órás idegen nyelvi oktatást is beleértették. Nagyon félremagyarázható volt az anyanyelvi oktatásról szóló rendelet, amely szerint anyanyelven azt a nyelvet kell érteni, amelyet a legjobban és a legszívesebben használnak. Az Antifasiszta Szlávok mohácsi nagygyűlésén helyesen és logikusan érvelve támadták meg ezt a fogalmazást. „Szem előtt kell tartani, hogy évszázadokon át folyik ebben az országban az elnemzetlenítés, a szlávoknak nem voltak saját iskoláik, sajtójuk; érthető, hogy ilyen körülmények között népünk jobban beszéli a

magyar nyelvet, mint a mi szláv nyelvünket. A mi igazi anyanyelvünk az a nyelv, amelyet őseink, nagyszüleink és apáink, anyáink beszéltek, akiktől mi is örököltük. Miért kell ilyen módon feltenni az anyanyelvi kérdést?"²⁴⁵ Alsószölnökön a 98 tanköteles gyerekből az iskola magyar tagozatába 96-an, Felsőszölnökön a 282 tanulóból 281-en jelentkeztek, tehát a szlovén oktatásra három tanuló járt, akiknek heti 6 órában szlovén nyelvet oktattak.²⁴⁶

Hazánkban 1946. március 18–23. között a 22 280/1946. M.E. számú rendelet alapján összeírták a nemzetiségi lakosokat. Ez a rendelet nem intézkedett a hazai németekről, s nem vette számításba a kitelepülő szlovákokat sem. Lényegében a délszlávokat, azaz a szerbeket, a horvátokat és a szlovéneket, valamint a románokat vette számba. Az összeírás – valószínűleg jugoszláv kérésre – nemzetközi érdekeink figyelembevételével történt. Az összeírástól az adott helyzetben semmit nem lehetett várni. A nemzetiségek a kitelepítések hatására félelemben éltek. Ezt erősítette a suttogó propaganda is. „Ha valaki szlovénnek vallja magát, akkor számolnia kell a kényszerkitelepítéssel, átadják őket a jugoszlávoknak... Ha magyarnak vallja magát, akkor a végleges elmagyarosodásnak néz elébe egész családja” – vélekedtek a szlovének, akik az összeírás alkalmából szlovén anyanyelvű, de magyar nemzetiségű polgároknak vallották magukat. A nemzetiség bevallása ebben az időben éppen a német kitelepítések hatására nagyon kockázatos volt. A szlovének jelentős része 1946 folyamán magyar nyelvű oktatást kért, „mert a magyar határokon belül akartak maradni”.²⁴⁷

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja 1946 tavaszán több tízezer példányban szórta szét az országban röpcéduláit. „Mi sohasem harcoltunk a tisztességes magyar nép ellen, hanem csak a magyar fasizmus és a reakció maradványai ellen – szól a felhívás. – Mostani harcunk célja nemzeti és kulturális jogaink, amelyeket a mai napig sem kaptunk meg. Még anyanyelvi, nemzetiségi iskoláink sincsenek. A kormány csak ígér, de semmit nem ad. Ne féljete, lépjete be a frontba. Gara, 1946. április 20. Karagics Antun s. k. az AFS országos szervező titkára.”²⁴⁸ A Sloboda reálisan mutatta be a nemzetiségi anyanyelvi oktatás sikertelenségének egyik okát: a szlovénlakta községekben a tanítók nem beszéltek a szlovén nyelvet, tehát nem agitálhattak a szlovén nyelvű oktatás mellett, érdekük volt a magyar nyelvű oktatás fennmaradása. Az erős tiltakozásra a megyei tanfelügyelőség megkezdte az oktatók kicserélését.²⁴⁹ A szerb, horvát, szlovén oktatók tovább-

képzése, számuk növelése létkérdés volt e nemzetiségek számára. A már említett szerb, horvát, szlovén tanítói továbbképző tanfolyam megszervezését és lebonyolítását a minisztérium a pécsi tankerületi főigazgatóságra bízta, amely jól megszervezte a munkát, és a tanfolyamot 1946. augusztus 31-ig 21 hallgató eredményesen be is fejezte.²⁵⁰

Továbbra is aktívan tevékenykedtek a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának tagjai és a SZEB jugoszlávi katonai delegációjának tisztjei. Hol legálisan, hol törvényellenesen jártak el a nemzetiségi iskolázás ügyében. Belvárdgyulán 1946. április végén megjelent négy jugoszláv katonatiszt, akik meg akarták látogatni az iskolát, ellenőrizni akarták az órákat, de az egyik iskolaszéki tag kijelentette, hogy erre csak külön felhatalmazás alapján van joguk.²⁵¹ A katonai delegáció meg is értette ezt.

Magyar-jugoszláv vegyesbizottság járta az országot, ellenőrizte a nemzetiségi oktatást. Tapasztalatairól jelentést készített. Dusnok községben azt észlelte, hogy egy Ijjas nevű plébános nem engedi megtartani a községben a szerb nyelvű szentbeszédeket. Azzal érvelt, hogy mi itt élünk, tehát magyarul kell beszélni. Bácsalmáson a szülők megkérdezése nélkül írták be nemzetiségi vagy magyar iskolába a gyerekeket. Hercegszántón a tanerők rosszul beszélték a horvát nyelvet. Mohácson olyan véleményt hallottak, ha a bunyevácok beíratják gyerekeiket nemzetiségi anyanyelvű oktatásra, akkor úgy járnak, mint a németek.²⁵²

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjának délszláv tag-sága minden erőfeszítés ellenére igen lassan növekedett. A délszláv csoport 1946. május 19-én Baján tartotta országos nagygyűlését, ahol 211 küldött 47 helyi szervezetet és 6500 tagot képviselt. A kormányt Antall József újjáépítési miniszter képviselte. Üdvözölte a nagygyűlés résztvevőit, ám beszéde majdnem botrányba fulladt. Állandó közbekiáltások szakították meg: elég volt már az ígéretekből, tettek következzenek! A gyűlésen kb. 3000-en vettek részt. A szónokok és hozzászólók azt sérelmezték, hogy a kormány nem intézkedik kellőképpen a kisebbségek jogainak biztosításáról. Ha jók is a kisebbségről szóló rendeletek, a végrehajtást a főispánok, a főjegyzők és a tanítók elszabotálják. Ezek méregkeverők, uszítanak a magyarok és a szlávok között, az ellentéteket szítják – mondták.²⁵³

Az Antifasiszta Front szervező munkájában helyenként politikai kalandorok is tevékenykedtek, akik kölcsönösen sok kárt okoztak mind a frontnak, mind a nemzetiségi politikának. Szá-

muk ugyan nem volt jelentős, de hatásukat kár lenne lebecsülni. Németi községben – akárcsak más 2500 magyar községben – a Szovjetunió számára megállapított 200 millió dolláros jóvátétel teljesítése céljából kötelezően be kellett szolgáltatni bizonyos számú sertést. A helyi nemzeti és termelési bizottság felfüggesztette a sertések begyűjtését, arra hivatkozva, hogy Sztálin állítólag kijelentette: aki belép az Antifasiszta Frontba, az nem köteles semmit sem leadni. A politikai kalandorok az értesülést a SZEB pécsi vezetőjétől szerezték. A megyei főispán sürgősen kivizsgáltatta az esetet s megállapította, hogy a SZEB helyi vezetője illet nem mondott, Sztálint jól félremagyarázták. A magyar–jugoszláv határ mentén ebben az időben új módon merült fel az annexió kérdése: Követeljétek a határ menti községek elcsatolását Jugoszláviához, ott nem kell jóvátételt fizetni.²⁵⁴ Szeptember elején Siklóson terjedt el egy rosszindulatú hír, amelyet horvátul beszélő egyének terjesztettek: Siklóson alakulóban van egy jugoszláv antifasiszta párt, s Siklós és környéke nemsokára Jugoszláviához fog tartozni.²⁵⁵

Azt, hogy mennyire nem belügy a nemzetiségi kérdés, egyértelműen bizonyítja az apátistvánfalvi nemzetiségi iskola esete. Mint a korábbiakban láthattuk, Apátistvánfalván a VKM kimutatása alapján volt, a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának és a Slobodának az álláspontja szerint nem volt szlovén nemzetiségi oktatás. A VKM 1946 októberében a 117 868/1946. X. számú leiratában elrendelte a szlovén tanítási nyelvű iskola felállítását. Vajon miért, ha volt nemzetiségi iskola? Azért, mert az Antifasiszta Front és a SZEB jugoszláv katonai missziója rossz néven vette, hogy bár a faluban jelentős számú szlovén lakos él, itt nincs ilyen tannyelvű oktatás. A falu képviselő-testülete annak rendje-módja szerint összeült, és az alábbi döntést hozta: nem indítanak szlovén tannyelvű oktatást, mert nincs olyan szülő, aki ezt kérné, és szegény a falu, a dologi kiadáshoz nem tud hozzájárulni. Amikor a képviselő-testület hivatalos döntése a szolgálati út betartásával a VMK-ba került, a minisztérium azonnal tudatta a Vas megyei tankerületi főigazgatóval, hogy az iskola megnyitása nemzetiségi és külpolitikai szempontból nélkülözhetetlen.²⁵⁶ Apátistvánfalván megindult a szlovén anyanyelvű oktatás.

A Vas megyei szlovén és horvát nyelvű iskolába 1946 nyaráig alig tudtak beiskolázni.

A község neve	Beiratkozottak	Magyar tagozatra	Szlovén tagozatra
Apátistvánfalva	144	144	-
Felsőszölnök	282	281	1
Rábatótfalu	126	126	-
Szakonyfalu	120	120	-
Alsószölnök	98	96	2

Ugyanilyen arány volt a horvát tagozatra való beiratkozásnál is.²⁵⁷ Baja-Szentistvánt lakosságának a hevenyészett statisztikai összeírás szerint 18,5%-a szerb és horvát nemzetiségű volt. A szerb, horvát tannyelvű iskolai beiratkozás 1946. november 24-én az alábbi eredményt hozta: I. osztály 1 fő, II. osztály 3 fő, III. osztály 3 fő, IV. osztály 6 fő, V. osztály 2 fő, VI. osztály 4 fő, VII. osztály 2 fő; a VIII. osztályban nem volt jelentkező. Összesen 21 gyerek iratkozott be, a beiratást Kovacsevics Mátyás szerb-horvát tanító végezte.²⁵⁸ Az így megkezdett oktatás nem lehetett anyanyelvi, mert a 6–14 éves gyerekek összevonása sem szakmai, sem egyéb szempontból nem volt tanácsos, s az osztályok létszáma meg sem közelítette a 15 főt.

Ahány szerb, horvát, szlovén iskola működött az országban, szinte annyiféle volt. Ideiglenes tankönyvekkel, de inkább tankönyvek nélkül. Még be sem értek az iskolába az új ábécés tankönyvek, máris nyomós panasz érkezett velük szemben: nem elég demokratikus szelleműek, és nem megfelelő a nyelvezetük.²⁵⁹ Az Antifasiszta Front több esetben kérte a miniszterelnökséget, hogy szlovén nyelvű ábécés tankönyveket adjanak ki, míg végre 1946 végén sor került rá a külügyminisztérium sürgetésére.²⁶⁰ Általában elmondható, hogy a magyar hatóságok a konkrét ügyekben csak akkor tettek pozitív intézkedéseket, ha szinte minden illetékes fórum tiltakozott már. Tiltakozás, panasz és sürgetés hiányában csak az általánosságok szintjén támogatták a nemzetiségek ügyét. A csávolyi tanfelügyelő úgy intézkedett, hogy a horvát iskola tanulói minden második nap járhatnak iskolába, mert kályha hiányában nem tudnak fűteni egy tantermet. A horvát oktatók és tanulók szereztek kályhát, és zavartalan lett az oktatás.²⁶¹

Szükség volt az iskolák általános ellenőrzésére s ennek alapján segítésére, amelyet a VMK 1946 őszén meg is kezdett.²⁶² Az ellenőrzés 1947-re átnyúlott. A munkában segítséget nyújtott az

1946 elején megalakult Magyar–Jugoszláv Baráti Társaság is, amely más területen is igen aktív munkát végzett.²⁶³

A szerb, horvát, szlovén nemzetiségi oktatás 1946-ban ha nem is átütő, de jelentős eredményeket ért el. Az országban 55 iskola működött, amelyből csak néhány helyen volt anyanyelvi oktatás. A Szabad Nép ugyan arról írt, hogy ez az 55 iskola tisztán nemzetiségi tannyelvű oktatási intézmény, 860 tanulóval.²⁶⁴ Ez nem felelt meg a valóságnak. Alig volt bennük 100 tanuló, s alacsony volt az oktatás színvonala is, hiszen csak a kezdeti lépések történtek meg. Az Antifasiszta Front Délszláv Csoportja nem volt elégedett az eredményekkel. Többoldalas összefoglaló elemzést küldött Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, Rákosi Mátyáshoz és Szakasits Árpádhoz. A miniszterelnöktől az alábbiakat kérték: *a)* A front-tagjai a lakosság számarányának megfelelően a képviselőházban is kapjanak helyet. *b)* Minden olyan községben, ahol délszlávok élnek, a lakosság számarányának megfelelően kapjanak helyet a hatalmi szervezetekben a front helyi csoportjai. *c)* A VMK-ben nevezzenek ki délszláv tanfelügyelőt, akit a front javasol, és távolítsák el az egész országban a nemzetiségellenes hivatalnokokat, tanítókat, tanfelügyelőket. *d)* Távolítsák el a Jugoszláviából átszökött, a határ mentén élő reakciós elemeket, akik gátolják, nehezítik a nemzetiségi politikát. *e)* Követeljük anyanyelvünk használatát a hivatalokban, az önkormányzati testületekben, mindazokon a helyeken, ahol jelentős számban élünk. „Úgy tekintjük, hogy a Magyar Köztársaságnak ugyanazokat a jogokat kell megadnia népünknek, amelyeket a magyar nép élvez a Jugoszláv Federatív Köztársaságban.”²⁶⁵

Nem került nyilvánosságra – s természetesen nem is került megvalósításra – a jugoszláv–magyar lakosságcsere-egyezmény. A nemzeti államok kialakításának Sztálin által is támogatott csehszlovák tervét – amely a németek kitelepítését, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt tartalmazta – valószínűleg a SZEB javaslatára vetették fel Párizsban. Erről csak akkor tudhatunk többet, ha a SZEB iratai kutathatók lesznek. A Délmagyarország 1946. augusztus 25-én azt írta, hogy megbeszélések voltak a jugoszláv–magyar lakosságcsere ügyében. A lakosságcsere kérdése, szinte abban a pillanatban, amikor a gondolat felmerült, le is került a napirendről. A magyarországi délszlávok hangulatát, főleg a vegyes nemzetiségű területeken, nagyon negatívan befolyásolta más nemzetiségűek kitelepítése. Hát még most, amikor az ő távozásuk gondolata is felmerült.

A Magyar Kommunista Párt Központi Titkársági ülésén 1946. június 23-án Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Kádár János, Révai József és mások jelenlétében az alábbi megállapodás született: „A Központi Titkárság elfogadja és helyesli a jugoszláv–magyar lakosságcsereére vonatkozó javaslatot, de rá kell mutatni a nehézségekre. A többi párt állásfoglalása sokban függ a szlovák tapasztalatoktól. A végrehajtásra semmi esetre sem kerülhet sor a sváb kitelepítések és a szlovák lakosságcsere befejezése előtt, viszont a könnyítések azonnal hatályba lépnének. Az iniciatívát megkísérljük magunkra vállalni, kiindulva abból, hogy a reparációs könnyítés és a kölcsönös kisebbségi szerződés komoly előnyöket jelentene. Ilyen vonalon vethetjük fel a kérdést a köztársasági elnöknek.”²⁶⁶ Szerencsére csak terv maradt a jugoszláv–magyar lakosságcsere-egyezmény. Még rágondolni is rossz, hogy az ekkor 70 000–80 000-es létszámú magyarországi szerbeket, horvátokat, szlovéneket hogyan cseréltük volna ki a jugoszláviai 500 000-es magyarsággal, hiszen a 100 000 körüli szlovákságot sem lehetett kicserélni a közel 600 000-es szlovákiai magyarsággal. Teljesen elképzelhetetlen lett volna a 25 000-es románság és a kétmillió erdélyi magyarság lakosságcserejéről beszélni. Pedig a béketárgyalásokra való magyar felkészülés tervezetében – valószínűleg tanácsadásra – még ilyen elgondolások is szerepeltek.

*

A román nemzetiségi szervezkedés megfelelő érdekvédelmi háttér hiányában lényegesen szerényebb eredményeket ért el, mint a szerb, horvát, szlovén. A görögkeleti egyház elsősorban Gyulán tevékenykedett. Gyula környékén szinte nyomát sem látni ebben az időszakban a román nemzetiségi szervezkedésnek. A román tannyelvű vagy román nyelvet is oktató iskolák szervezését a magyar hatóságok végezték. Kétegyházán, Kétegyháza-Vengyelpusztán, Battonyán és Méhkeréken már 1946. február 7-én működött román iskola. Zsákán 40, Vekerden 32, Bedőn 25 tanuló iratkozott be a román tannyelvű tagozatba.²⁶⁷ Mezőpeterden és Körösszegapátiban szintén az állami népiskola keretén belül nyíltak meg román tannyelvű tagozatok. A Nyugat-Bihar vármegyei tanulmányi felügyelő azt jelentette a VMK-be, hogy Körösszakálon, Zsákán, Sarkadkeresztúron, Méhkeréken, Bedőn élnek még szép számban elmagyarosodott románok, akiknek gyermekei mindenütt magyarként szerepel-

nek,²⁶⁸ ezért nem is kértek román oktatást. Sarkadkeresztúron 1946 júniusában hívták össze a szülőket a román nemzetiségi oktatás ügyében. A szülők közül 28-an kérték a román nyelv tanítását, pedig az előző tanévben a román tanulók száma 152 volt. A bizottság úgy határozott, hogy a szülők többsége nem kéri a román tannyelvű oktatást, csak a román nyelvoktatást.²⁶⁹ A románok mögött nem állt egy radikális érdekvédelmi szervezet, amely harcolt volna a román iskolákért.

Természetes, hogy megfelelő tankönyvek, megfelelő oktatói személyzet hiányában nagy nehézségekkel indult meg a román oktatás. A fő gond a román nyelv elsajátítása volt, s ezért az átlagosnál több időt és energiát kellett fordítani erre a feladatra; a többi tantárgy háttérbe szorult. A szülők több helyen ismét szavaztak a román tannyelvű iskolák ügyében, s szinte mindenütt inkább a román nyelv külön tanítása mellett döntöttek. Zsákán, Mezőpeterden 1946 szeptemberében a szülők „nem tartják megfelelőnek a román tagozatot, mert a tanítási időt teljes egészében a román nyelv tanítására fordítják és a többi tantárgyakat elhanyagolják”. A VKM meg is szüntette a tannyelvű iskolát, s heti 5 órában tanították a román nyelvet.²⁷⁰ Semmiféle felvilágosító munka nem folyt a szülők között, hogy a román nemzetiség jövője szempontjából milyen fontos lenne a román nyelven folyó oktatás. A nehézségek lassan oldódtak, hiszen november végén a kolozsvári Minerva nyomda 500 db kétszínnyomatú román ábécés könyvet adott ki az I. osztály számára, a II., III., IV. osztály számára pedig 11 850 db tankönyv anyaga már nyomdában volt. Ez a mennyiség fedezte a szükségletet. A VKM 1946-ról szóló összesítése alapján a 18 román helység közül mindössze négyben maradt meg a román tannyelvű oktatás.²⁷¹ A gyulai román tannyelvű gimnáziumot Dr. Inczeffi Géza gimnáziumi tanár szervezte. A görögkeleti román egyházmegyei konzisztórium azt kérte a minisztériumtól, hogy az igazgató román nemzetiségű tanár legyen. A minisztérium első feltételként a középiskolai tanári oklevelet jelölte meg az igazgatói megbízáshoz, ezért kissé elhúzódtott a döntés.²⁷²

A román nemzetiségi mozgalom számára az 1946-os esztendő nem hozott jelentős eredményeket. A román nyelv ígéretesnek induló tanítása, az anyanyelvi oktatás megtorpant, az asszimiláció tovább folytatódott, s a románok vezetés nélkül maradtak.

LAKOSSÁGCSERE ÉS ISKOLAÜGY

A magyarországi szlovák nemzetiségi mozgalom lényegében már teljesen a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény szellemében tevékenykedett, illetve torpant meg. A nemzetiséget fenntartó anyanyelvi tannyelvű iskolák kérdése is a tervezett lakosságcsere függvénye lett. Az 1946. évi iskolaügyek egyértelműen mutatták, hogy milyen széles körben hatott az asszimiláció hazai szlovákságunk soraiban. A Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontjának Szlovák Tagozatát eléggé megterhelték a lakosságcsere feladatai, s kevésbé tudott olyan látványos iskolai eredményeket felmutatni, mint a délszlávok. A szlovák tagozat belső ellentmondásokkal is terhes volt, a lakosságcsere megítélésében nem alakult ki egységes álláspont.

A szlovák oktatás szervezése a nemzetiségi iskolarendelet megjelenése után azonnal megindult. Csongrád vármegyében Királyság-Józsefszállás állami iskolájában 73 tanuló közül 23-an a szlovák tanítási nyelvű tagozatba iratkoztak be 1946. január elején. Csanád megyében Ambrózfalván, Csanádalbertin, Nagybánhegyesen, Nagykopáncson, Pitvaroson szlovák tannyelvű iskolát kértek a szülők, Békés megyében Tótkomlóson 470 szülő közül 410 szlovák tannyelvű iskola mellett döntött. Békéscsabán a Belinczey-majori iskolában 55 szülő közül 13 anyanyelvi, 37 nyelvoktató, 5 pedig magyar nyelvű iskolát kért.²⁷³ De Bükkszentlászlón a római katolikus iskola jelentése szerint a szülők nem kívánták gyermekeik szlovák nyelvű oktatását, sem a szlovák nyelv tanítását, mivel magukat magyarnak vallották, és a szlovák nyelvet csak az öregek használták maguk között. A többiek magyarul beszéltek.²⁷⁴ Csobánkán 29 tanuló szülője közül 27-é kérte a szlovák nyelvű oktatást, kettő a szlovák nyelv tanítását. De tanító és tanterem nincs – jelentette a tanfelügyelő. Maglódon 10 szülő kérte a szlovák nyelv oktatását, de később visszavonták a kérelmet. Tardoson, Komárom megyében 286 beírt tanulóból 22 szlovák anyanyelvűnek volt feltüntetve, s ők kérték a minisztériumtól, hogy községükben továbbra is magyar nyelven oktassanak. Indoklásuk: a) A község lakói szlovák anyanyelvűek, de magyar nemzetiségűek. b) Nyelvüket a családban megtartják. c) A demokrácia idején az lenne számukra sérelmes, ha akarataik ellenére rájuk kényszerítenék a szlovák nyelv oktatását.²⁷⁶ Szinte megdöbbentő a cséviiek példája. Az általános iskolába 182 magyar anyanyelvű és 220 szlovák anyanyelvű tanuló iratkozott be a

tanév elején. A szülők 1946. február 10-én kifejezték azt a kívánságukat, hogy gyermekeik csak olyan iskolába járjanak, ahol tisztán magyar nyelvű oktatás van.²⁷⁷ Tehát bevallották szlovák anyanyelvüket, de annak tanulásaért, ápolásáért feladatokat már nem vállaltak. Ez az asszimiláció bizonyos foka, amely még mindig megállítható lett volna megfelelő szervező, agitációs, nevelő munka segítségével. De úgy tűnt, ilyen munkát nem végeztek Cséven. Kesztlöcön 396 tanuló közül 53 szlovák anyanyelvű volt. A szülők, az iskolaszék, a politikai pártok a magyar nyelvű tanítás fenntartását kérték. A szlovák írás, olvasás, beszélgetés legyen csak kötelező tárgy²⁷⁸ – vélekedtek. Sárísápon nem volt szlovák tanító, ezért Deák József római katolikus káplán, hitoktató vállalta, hogy 9 tanulót heti 2 órában írásra, olvasásra tanít.²⁷⁹ Egész Borsod vármegye és Miskolc város területéről azt jelentette a tanulmányi felügyelő, hogy az érdekelt szülők a magyar nyelvű népiskolák fenntartására szavaztak, a szlovák nemzetiségi nyelvnek tantárgyként való tanítását egyetlen esetben sem kérték. „Kerületemben csak magyar tanítás folyik”²⁸⁰ – jelentette a tanfelügyelő. Sóskúton – bár közel száz szlovák élt ott – nem volt igény sem a szlovák tannyelvű iskolára, sem a szlovák nyelv tanítására.²⁸¹

A közelgő lakosságcsere előtt a magyar hatóságok helyzetanulmányokat készítettek egyes, hajdan tipikus szlovák településekről. Íme, ezek közül néhány. Kistarcsa 3250 lakosú község. Budapest közelsége erősen gyorsította az asszimilációt, ma már alig 100 fő vallja magát szlovák anyanyelvűnek, de ugyanakkor magyar nemzetiségűnek. Összesen 90-en jelentkeztek kitelepülésre. Közülük többen nem beszélnek szlovákul. Nagytarcsa 1250 lakosú hajdani szlovák település. A lakosság kivétel nélkül magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallja magát. Régen szlovák nyelvű volt az istentisztelet, 1925 óta csak magyar nyelvű. Cinkota 7500 lakosú község. Régen még az őslakos magyarok is elszlovákosodtak, mert a magyarok könnyebben tanultak meg szlovákul, mint a szlovákok magyarul. Az istentisztelet szlovák volt, majd később szlovák és magyar, 1938-tól csak magyar. Az iskolában 1938 óta csak magyar nyelvű oktatás van. Csömör 3900 lakosú község. Magyarok, németek és szlovákok éltek itt régebben. A németeket erőszakkal kitelepítették, a szlovákokat cserével elviszik. Nincs a faluban szlovák nemzeti tudat.²⁸² Csorváson egy szülő sem kérte a szlovák nemzetiségi iskola megnyitását.²⁸³ Borkor községben – Nógrád-Hont megyében – csak azok a szülők

kérték a szlovák iskolát, akik kitelepülésre jelentkeztek.²⁸⁴ Igaz, hogy Tótkomlóson működött még a korábban létrehozott szlovák tannyelvű polgári iskola, és szlovákul tanítottak az egyik békéscsabai gimnáziumban is, de a magyarországi szlovák oktatás 1946-ban siralmas állapotba került, s a lakosságcsere további súlyos csapásokkal fenyegetett. Az érintetteket 1946-ban igen nehéz választást elé állították a nemzeti állam vágyalmát kergető cseh-szlovák politikusok: menni vagy maradni. A hazai szlovákság két táborra oszlott. A maradni akaró szlovákok 1946. augusztus 18-án Békéscsabán nagygyűlést tartottak. A gyűlésen mintegy 10 000 fő volt jelen, férfiak és nők vegyesen; a tömeg fele különvonattal érkezett a környékbeli szlovák falvakból. A szónokokat úgy állították össze, hogy minden község képviselőjében beszélt valaki. Az emberek élénken reagáltak a szónokok szavaira. Legtöbbször az a jelszóként tagolva kiabált mondat hangzott el: „Nem megyünk Szlovákiába!”²⁸⁵

A magyarországi szlovákok teljes megoszlására, inkább megosztására jellemző volt e nagygyűlés előzménye. A Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának szlovák csoportja 1946. július 27-én és 28-án már rendezett egy nagygyűlést a városban. Itt elhatározták, hogy javaslattal fordulnak a párizsi békekonferenciához: a szlovákiai magyarság és a magyarországi szlovákság kényszerkitelepítése legyen kötelező. Ez ellen tiltakoztak az augusztus 18-i nagygyűlés résztvevői, akik nem akartak kitelepülni. Az ilyen kényszerkitelepítések ellenkezik az Atlanti Chartában lefektetett elvekkel²⁸⁶ – vélekedtek a nagygyűlés résztvevői. A kitelepülni nem akarók állásfoglalásukat szlovák és magyar nyelven az alábbiakban fogalmazták meg: „Mi, magyarországi szlovákok, itt születünk és itt élünk ebben az országban... Múltunk, jelenünk és jövőnk egybefonódott a magyar dolgozókéval. Nem szegültünk ellene az önkéntes kitelepülésnek, azonban a leghatározottabban szembefordulunk minden kényszerkitelepítési tervvel. Elítélünk minden erre irányuló törekvést. Meggyőződésünk és létérdekünk arra tanítanak bennünket, hogy egyedül a nemzetiségi jogok teljes biztosítása hozhatja meg mindannyiunk nyugalalmát... Sem magyar, sem szlovák demokrácia nem állhat fenn nemzetiségi elnyomás közepette. De a Duna völgyi népek elemi érdeke is azt követeli, hogy igazságos megoldással vessünk véget a szlovák–magyar vitának.”²⁸⁷ A Szabad Nép is tudósított a békéscsabai gyűlésről. „Szabadon használhatjuk nyelvünket – mondják a szlovákok –, szlovák iskoláink vannak, szabadon visel-

hetünk hivatalt” – túlozta el a valóságot, a nemzetiségi jogokat a Magyar Kommunista Párt központi lapjának 1946. augusztus 20-i száma.

A Magyar Kommunista Párt Békés Megyei Bizottsága afelett siránkozott, hogy nem sok befolyása van az Antifasiszta Szlovák szlovák csoportjában, mert a szlovák kommunisták nem léptek be az antifasiszta szervezetbe. Rá kellene bírni őket a belépésre – vélekedtek Békésben. Viszont a szlovákiai magyarok megsegítésére széles körű gyűjtés indult meg a Viharsarokban 1946 őszén.²⁸⁸

Nemzetiségeink oktatásának színvonala valóban nem volt kielégítő – mint ahogyan többször tették szóvá nemzetiségeink vezetői. Nem álltak rendelkezésre a szükséges tárgyi és személyi feltételek. Ezért a magyar közoktatás irányítóit terheli a felelőség, hiszen a nemzetiségi iskolák részei voltak a magyar közoktatásnak. A szerb, a horvát, a szlovén, a szlovák és a román iskolák szervezése mellett egy-két helyen megpróbálkoztak német iskolák létrehozásával is, de a szovjet katonai parancsnokság felszólítására a megyei tanügyirányítás leállította ezen iskolák szervezését.²⁸⁹ Ortutay Gyula világosan látta már 1946-ban, hogy tovább kell folytatni a nemzetiségi iskolák szervezését, és azok színvonalát fel kell emelni a magyar nyelvű iskolák színvonalára.²⁹⁰ Ehhez azonban további kölcsönös erőfeszítések kellettek.

Nemzetiségi iskoláink az 1945/46-os tanév végén:²⁹¹

Nemzetiség	Tanév	Tannyelvű		Nyelvoktató		Összesen	
		iskolák	tanulók	iskolák	tanulók	iskolák	tanulók
Délszláv	1937/38	17	408	47	nincs a.	64	nincs a.
	1945/46	22	583	36	2574	58	3157
Román	1937/38	-	-	10	nincs a.	10	nincs a.
	1945/46	6	290	11	542	17	832
Szlovák	1937/38	-	-	55	nincs a.	55	nincs a.
	1945/46	2	400	12	nincs a.	14	nincs a.
Összesen	1937/38	17	409	112	-	129	-
	1945/46	30	1173	59	3801	89	4974

A német iskolákról nem készülhetett kimutatás, mert 1946-ban ilyenek nem voltak Magyarországon.

A magyar nemzetiségi politikát, benne a nemzetiségi iskolapolitikát is sajátosan jellemzi Keleti Ferencnek, az MKP Békés me-

gyei titkárának 1946 szeptemberében Révai Józsefhez írt levele: „Én a magyarországi szlovákok önkéntes hazatérését óhajtom, tekintet nélkül arra, hogy a magyarok Csehszlovákiában maradnak-e... tény, hogy a mostani magyar demokrácia nem biztosítja a szlovák nép fennmaradását. Nyelve, nemzetisége, kultúrája ugyanolyan veszélyben van, mint az elmúlt fasiszta rendszer alatt. A magyarosítás tovább folyik. Ahelyett, hogy 1945 szeptemberében megnyíltak volna a szlovák óvodák és elemik, novemberben hirtelen szlovák tanítási nyelvű gimnáziumot akart létesíteni a kormány Békéscsabán épület, tanári kar, tankönyv és tanulók nélkül. S ugyancsak megjelent egy rendelet, amely teljesen a szülők belátásától teszi függővé a szlovák nyelvű tanítást, illetve a szlovák nyelvnek mint rendkívüli tantárgynak a bevezetését. Ez annyit jelent, hogy minden marad a régiben... A szlovákok előtt két lehetőség van: az asszimiláció vagy az anyaországba való költözés. Én az önkéntes hazatérés híve vagyok.”²⁹²

A NEMZETISÉGEK HARCA AZ ISKOLÁKÉRT

A Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának délszláv csoportja 1947. február 9-én Mohácson tartotta második baranyai értekezletét, majd február 12-én Baján második bácskai nagygyűlést. Alapvető követeléseik az alábbiak voltak: *a)* A szerbek, a horvátok által is lakott községekben az állami és közintézmények kapuin a magyar felirat mellett a nemzetiségek nyelvén is olvasható legyen az intézmény neve, és a hirdetmények ne csak magyarul jelenjenek meg. *b)* Távolítsák el a községekben és a felsőbb fórumokból azokat a személyeket, akik gátolják a nemzetiségek fejlődését és gyűlöletet szítanak. *c)* Legyen saját képviselőjük az önkormányzatban és az Országgyűlésben a nemzetiségek számarányában. *d)* Hozzanak olyan rendeletet, hogy szláv nemzetiségű gyerek csak szláv iskolába járhat. *e)* Az oktatást saját anyanyelven lehessen megszervezni. *f)* Szülőföldjükön élhessenek és az anyanemzettel jó kapcsolatokat építhessenek ki.²⁹³ Ezek a követelések egyáltalán nem nevezhetők túlzottaknak és szélsőségeseknek. Jogosak, amelyeknek megvalósítása döntően a magyar állam feladata.

A katolikus egyház is segítette a nemzetiségi oktatást. Hercegszántón a bunyevác nemzetiségi iskolának nem volt helyisége. Grósz József kalocsai érsek felajánlotta, hogy a bunyevác állami

iskola épületében, az ún. zárdaiskolában kapnak ideiglenesen két tantermet.²⁹⁴ Az iskola így megindulhatott. Előmozdította a szerb, horvát, szlovén nemzetiségi mozgalom ügyét az is, hogy 1947. július elején ismét megnyílt a pécsi délszláv kiegészítő tanító-képző tanfolyam.²⁹⁵

Rendezni kellett a kettősbirtokosok ügyét is végig a déli határon. Erre Baranyában mutatták a példát, amikor 1947. február 15-én a villányi járás közjegyzői hivatalában magyar–jugoszláv határközi értekezletet tartottak. Nagy aprólékossággal, pontosan megállapították, hogy ki és mikor, hol, mennyi időre kelhet át a határon. Megegyeztek abban is, hogy a határ mentén járványok esetén segítik egymást. Gondot kellett fordítani az egyházi életre, különösen azokban a falvakban, ahol magyarok és nemzetiségek vegyesen éltek. Szökéden a litániát egyik héten magyarul, másik héten horvátul tartották. Ennek ellenére állandóan súrlódások voltak. Végül úgy döntöttek, hogy magyarul kezdik és horvátul fejezik be. De ez is botrányba fulladt. A község hónapokig forrongott, míg végül megállapodtak.²⁹⁶

A pécsi Kisebbségi Intézet a pécsi Erzsébet Tudományegyetem jogi fakultása keretében hosszú idő óta tevékenykedett, s 1947 májusában bekapcsolódott a Magyar–Jugoszláv Baráti Társaság munkájába. Igaz, a Kisebbségi Intézet elsősorban a külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozott, de sokat segített a belső nemzetiségi ügyek megoldásában is.²⁹⁷ Tevékenységét azonban 1948 után lehetetlenné tették, majd meg is szüntették.

Az új oktatási év elején ismét gondot okozott a nemzetiségi iskolák benépesítése. Kópházán szüneteltetni kellett az oktatást, mert egyetlen szülő sem kérte.²⁹⁸ A peresznyei állami iskolában a horvát szülők magyar tagozatba írták gyermekeiket: 98 tanköteles közül 31-nek a szülője kérte, hogy a horvát nyelvet tagozaton kívül oktassák. Az elmúlt évben is tanulóhiány miatt szünetelt a tagozat Peresznyén.²⁹⁹ A Sopron megyei Ólmodon sem indult be a horvát tanítási nyelvű iskola. Egyetlen tanköteles sem maradt a tagozaton. Horvátzsídányban a horvát anyanyelvű szülők magyar iskolába írták gyermekeiket. A horvát tannyelvű tagozat az előző évben is szünetelt.³⁰⁰

A belügyminiszter 1947 szeptemberében – ismét külpolitikai és nemzetiség-politikai érdekekre hivatkozva – külön rendeletben szabályozta a szerb, a horvát és a szlovén nemzetiségi lakosság jogait. Az anyanyelvhasználat biztosítása érdekében fegyelmi vizsgálatot indítanak az ellen a tisztviselő ellen, aki azt bármilyen

formában gátolja. Kétnyelvű táblákat kell kifüggeszteni a hivatalos helyekre, utcaneveket kell lefordítani szerb, horvát és szlovén nyelvre.³⁰¹ Szinte érthetetlen, hogy a belügyminiszter e rendeletét miért nem terjesztette ki a szlovákokra és a románokra. Igaz, a lakosságcsere javában zajlott már, de látható volt, hogy minden szlovák nem települ ki. A románoknál viszont semmi érv nem volt arra, hogy kimaradjanak a rendelet pozitív hatásai alól. A rendeletet valószínű az Antifasiszta Front délszláv csoportja és a SZEB jugoszláv katonai missziója erőltette ki a belügyminiszternél.

— Tanulságos a Magyar Kommunista Párt békés megyei titkárságának állásfoglalása a délszláv nemzetiségi rendeletről. A rendeletre felfigyeltek a Békés megyei szlovákok, és a megyei titkárságon felmerült az a kívánság, hogy ki kellene bővíteni a szlovákok jogait is. A délszláv nemzetiségek jogainak törvényes biztosítása mindenki számára teljesen elfogadható, hiszen a jugoszláv kormány évek óta – bennünket megelőzően – biztosítja az ottani magyarság jogait. E rendelettel csak becsületbeli kötelességünket teljesítjük. A szlovákokra azonban ne terjedjen ki – javasolták Keletiek. – Először is a csehszlovákok homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítanak az ott élő magyarsággal szemben, mint Jugoszlávia új kormánya; másodsor csak úgy terjeszthetnénk ki a szlovákokra, ha a reciprocitás elvét követve a csehszlovákoktól előzetes garanciát kapnánk arra, hogy amit mi megadunk, azt ők is megadják odaát; harmadszor a délszlávok eredeti anyanyelvük teljes birtokában szóban és írásban hasznát veszik az új törvény adta jogoknak. Itteni szlovákjaink anyanyelvüket jórészt elfelejtették, nem képesek, különösen írásban, élni egy ilyen joggal, mert helyesen sem írni, sem olvasni nem tudnak, számuk állandóan fogy... A szlovákoknak csekély számban vannak iskoláik, kevés a szlovák nyelvű tankönyv. A délszláv iskolák számára a tankönyveket Jugoszláviából hozzák, azok demokratikus szelleműek. De a Csehszlovákiából hozott tankönyvek hemzsegnek a magyarellenes sovinizta megállapításoktól... Nemzetiségi politikánk a Békés megyei lakosság felé a legdemokratikusabb.³⁰²

A belügyminiszter 1947. szeptemberi, délszláv tárgyú rendelete ellenére a második délszláv kongresszus októberben ismét megfogalmazta követeléseit. Tovább folyik a szláv lakosság elmagyarosítása – olvasható az állásfoglalásban. – A délszláv lakta helységek felének sincs tannyelvű iskolája, nincsenek tankönyvek. Törvényben biztosítsák az anyanyelvi oktatást, a Miniszterelnökség

utaljon ki üresen álló német házakat szerb, horvát kultúrotthonok számára; még mindig nincsenek szerb, horvát képviselők az önkormányzatokban.³⁰³

A szerb, horvát, szlovén tannyelvű iskolák száma 1947 októberére 29-re zsugorodott. Bács-Bodrog megyében Bácsalmáson, Bácsbokodon, Baja-Szentistvánon, Vaskúton, Baranyában Alsószentmártonban, Átán, Belvárdgyulán, Kökényben, Magyarsarlóson, Mohácssziget-Alsókanadán, Mohácssziget-Felsőkanadán, Mohácssziget-Élesden, Monyoródon, Németiben, Olaszon, Püspökmarokon, Szalántán, Szemelyben, Szökéden, Versenden, Vas megyében Alsószölnökön, Apátistvánfalván, Rábatótfalun, Szakonyfaluban voltak önálló tannyelvű iskolák. Tagozatként működtek Csikérián, Magyarbólyban, Mohácson, Nagykozáron, Erzsiben, Tökölön, Felsőszölnökön és Vashegyalján.³⁰⁴ Feltűnő, hogy Horvátkimlén, ahol a lakosság többsége horvát volt, Bezenyén, ahol 1146 horvát és 383 magyar élt, Dunacsunban, ahol a lakosság nemzetiségi összetétele 508 horvát, 182 magyar, 10 szlovák, 26 német volt – nem működtek horvát tannyelvű iskolák. A szerbek, a horvátok még mindig tanerőhiánnyal küszködtek. A Nase Novine szóvá tette, hogy a VKM kevés pénzt adott a pécsi szerb, horvát, szlovén tanítóképző internátusának a fenntartására.³⁰⁵

Bár a nagyságrendek mások, az arányok összevetése torzíthat, mégis helyes volt, hogy a VKM elkészítette a Jugoszláviában élő magyarság oktatásáról szóló kimutatást. Elképzelhető, hogy ezeket az adatokat a jugoszláv hatóságok szolgáltatták a magyaroknak. Jugoszláviában 161 magyar nyelvű elemi iskola működött, 637 osztállyal, 515 tanítóval, 28 magyar nyelven tudó szerb tanítóval, 32 000 tanulóval. Volt 49 algimnázium (általános iskola V–VI–II. osztálya), 3 főgimnázium Szabadkán, Zentán, Nagybecskerekén, a gimnáziumi tanulók száma: 9364. Szabadkán és Újvidéken két tanítóképző 409 tanulóval, tanárképző főiskola Újvidéken, kereskedelmi akadémia Nagybecskerekén, ipari és mezőgazdasági szakiskola magyar osztályokkal Szabadkán. Amíg 1937-ben 7600 lakosra jutott egy magyar nyelven tanuló diák, ma 30 magyar lakosra esik egy. A magyar tanerőhiány pótlására 250 rövid magyar tanfolyamot tartanak.³⁰⁶ Ezek a számok nagyon megnyerőek voltak, s méltán lehetett példaképpen állítani őket a magyar nemzetiségi iskolapolitika számára.

Magyarországon a nemzetiségi oktatás kiszélesítéséhez nem sok segítséget adott a délszlávokról szóló rendelet sem. Az anya-

gi, tárgyi, személyi feltételek biztosítása nagyon lassan haladt előre. Maga Rob Anton, a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja délszláv csoportjának titkára, országgyűlési képviselő tette szóvá, hogy sok helyen, így Szentborbáson sincsenek meg a feltételek a tannyelvű oktatáshoz.³⁰⁷ Rábatótfalun a pótbeíratások alkalmából mindössze két tanuló jelentkezett nemzetiségi oktatásra, pedig még 80 nemzetiségi tanköteles volt a faluban. A szalántai szülők kívánsága az volt, hogy gyermekeik magyar iskolába járjanak.³⁰⁸ Kátolyon Kaszapovics János községi bíró kijelentette, hogy csak akkor íratják gyermekeiket délszláv iskolába, ha komoly, képzett oktatót kapnak.³⁰⁹

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja 1947. október 5-én Bácsalmáson tartotta II. kongresszusát, ahol a nemzetiségi könyvkiadásról, az anyanyelvi közművelődésről tárgyaltak bővebben. A délszláv csoport a Délszlávok Demokratikus Szövetsége nevet vette fel, s megerősítették Rob Anton főtitkári megbízását.³¹⁰ Rob Anton a Magyar Kommunista Párt jelöltjeként lett országgyűlési képviselő, s 1947. november elején anyanyelvén és magyarul szólalt fel a parlamentben. A korabeli sajtó szinte a nemzetiségi jogok csúcsának minősítette az esetet.³¹¹ Kétségtelen szenzáció volt, de érdemileg nem történt semmi. Nagyobb volt a füst, mint a láng.

December elején megalakult a Magyarországi Délszláv Demokratikus Ifjúsági Szervezet, amely Budakalászon tartotta első kongresszusát.³¹² A szerb, a horvát, a szlovén nemzetiségi mozgalomra gyümölcsöző hatással volt Tito 1947. december eleji magyarországi látogatása, amelynek során aláírták a magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.³¹³ Régi igazság és történelmi tapasztalat az, ha jó két ország kapcsolata, ha barátiak a gesztusok, akkor javul az érdekelt nemzetiség sorsa is. A Tito-látogatás és az államközi egyezmény pozitív hatásainak kihasználására azonban már kevés lehetőség volt. Sötét felhők jelentek meg a magyar–jugoszláv kapcsolatok egén, amelyeknek viharaiából bőven jutott szerb, horvát, szlovén nemzetiségünknek is. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája 1947. október elején alakult meg. Meghirdetett célja a tapasztalatok kicserélése, a tevékenység koordinálása, a kölcsönös megegyezés volt, ám igazi célja Sztálin tömbépítő politikájának legalizálására és az egyeduralmi rendszer megvalósítására irányult. A tömbben csak a sztálini gyakorlatot lehetett alkalmazni, a különbözőség, a másság, a sajátos út nem volt megengedett. Jaj volt annak, aki ezt

megpróbálta. Az iroda tagjai: a jugoszláv, a bolgár, a román, a magyar, a lengyel, a szovjet, a csehszlovák, az olasz és a francia kommunista párt. Az Iroda központja: Belgrád.

*

Az 1947-es esztendő a szlovák nemzetiségi mozgalom Waterlooja volt. A mesterségesen felszított gyűlölködés tönkretette a hagyományosan jó magyar-szlovák viszonyt, s ez hatott szlovák nemzetiségünkre is. Háromhuta, Középhuta, Komlóska szlovákjai megszakítottak minden közösségi kapcsolatot a magyarsággal. Gyermeküket nem járaták iskolába, türelmetlenül várakoztak, gyűlölték a magyarokat, torzsalkodtak még egymás között is. Azt hangoztatták, aki nem akar kitelepülni, azt viszik Szibériába. Lucfalváról a szlovák gyerekek szüleikkel együtt kitelepültek, az iskolát megszüntették.³¹⁴

Az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés lényegében jóváhagyta a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt, illetve további kétoldalú tárgyalásokra kötelezte a feleket. Csehszlovákia területi igényekkel lépett fel Magyarországgal szemben. Követelte Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsun községek mellett Rajkát és Bezenyét is azzal az indokkal, hogy Szlovákia fővárosa közvetlenül a határon fekszik, s terjeszkedési lehetősége csak az említett terület felé van, a pozsonyi kikötő csakis ebben az irányban fejleszthető. A békeszerződés Rajka és Bezenye elcsatolásához nem járult hozzá. Az elvett összterület 14 024 katasztrális hold volt.³¹⁵

A békeszerződés nemigen befolyásolta a lakosságcsere már zajló folyamatát. A kondorosi kitelepült szlovákok gyermekeinek távozása következtében megszűnt a szlovák nyelvű iskola. Az itt maradt szlovákok nem akartak anyanyelvi iskolát. Azt mondták, hogy a Slovenska Matica által adományozott ábécés könyvekből otthon tanítják gyermekeiket.³¹⁶ Szarvason a szlovák nyelvű iskolában egy tanuló sem maradt. Többször kidoboltatták, kihírdették a jelentkezést, újságban is felhívták a figyelmet, piaci napon hirdették a szlovák iskolába való beiratkozást, de hiába. Két tanító feleslegessé vált.³¹⁷ Békéscsabán a Magyar Kommunista Párt Békés Megyei Bizottságán elhatározták, hogy ezután többet foglalkoznak a nemzetiségi kérdéssel. El fogják készíteni a szlovák feliratokat, szlovák nyelvű helyi lapokat indítanak, szlovák képviselőket delegálnak a választott testületekbe, s a pártnak igényel-

nie kell a kitelepülő szlovákok házaiból.³¹⁸ Úgy tűnt, egyelőre csak ez utóbbi hozott kézzelfogható eredményt.

Kóspallagon 19 szlovák nemzetiségű tanulóval megindult az új tanév.³¹⁹ Csabacsüdön 23 tanuló, Csabacsüd-Nagyrátán 22 tanuló iratkozott be a szlovák tannyelvű iskolába. De itt ekkor még nem volt kitelepítés.³²⁰ Perbálon a kitelepülni szándékozók gyermekei sem magyar, sem szlovák iskolába nem jártak.³²¹ Pitvarosról 309 tanuló távozott, a tannyelvű oktatás megszűnt. Nagylakról a tan-kötelesek kitelepültek, Csobánkán egyetlen tanuló sem iratkozott be. Kiseccseten 16 szlovák tanuló települt ki, Békéscsabán az egyik iskolából 124 tanuló távozott.³²² A békéscsabai szlovák nyelvű iskolában 1947 februárjában 481 tanuló volt, ez a szám novemberre 124-re apadt. – A lakosságcsere teljes lezajlása után az iskola elnéptelenedése várható³²³ – mondták az illetékesek. Annál is inkább, mert a megmaradt békéscsabai szlovák tanulókat 1947. november 1-től hathetes szlovákiai üdülésre vitték, ahol egy kis nemzeti öntudatra ébresztést is kaptak. Pedig a VKM szigorúan megtiltotta a tanév alatti „üdüléseket”.³²⁴

*

Petru Gorza, Románia új miniszterelnöke 1947. május elején Budapestre látogatott. Természetes, hogy a magyar-román államközi kapcsolatok javítása, a nemzetiségi kérdés volt a tárgyalások központi témája. – A magyarságnak Romániában testvérei vannak – mondotta Groza. – Jól tudom, hogy e testvériségnek a gondolata állandóan él és működik a magyarság lelkében, ahonnan ezt kiirtani nem lehet. Nekünk, román politikusoknak vigyáznunk kell arra, hogy az a magyar, aki odaát marad, úgy élhesse le életét, hogy itteni magyar testvérei mindig nyugodtan gondolhassanak rá. Ma ez a mi legfőbb gondunk; sajnálom, hogy a múltban nem így gondolkodtunk.³²⁵ Igen, ebben az időben Csíkban, Háromszéken, Udvarhelyen magyar főispán és magyar alispán volt, Maros-Torda megyében is magyar alispán tevékenykedett, a magyar városokban magyar polgármester és magyar közigazgatási személyzet működött.³²⁶ – Idegen érdekekért véreztünk egy okatlan katalizmában ugyanazon a fronton – mondotta Groza a budapesti Mocsáry Lajos Kollégium avatásán. – Mindez azért vált lehetővé, mert nem ismertük egymást. A mi hivatásunk, hogy erős elhatározással, komoly munkával a két népet megismertessük egymással.³²⁷ S ebben a kölcsönös megismertetésben szerepet

játszhatott, ha nem is nagyon jelentőset, a magyarországi románság.

A román-magyar viszony javulásának a feltétele a sovinizmus halála. Mivel pedig a sovinizmust a múlt hamis szemlélete táplálja, elsősorban a történelem könyörtelenül őszinte feltárására van szükségünk³²⁸ – fogalmazta meg a fontos feladatot Makkai László 1947-ben. Groza reálpolitikai érzékét mutatta, hogy amikor megkérdezték tőle, Románia miért hű szövetségese a Szovjetuniónak, azt válaszolta: amíg Románia Oroszországgal van szomszédságban, addig én leszek a leghűségesebb szövetségese a Szovjetuniónak... Ha Románia az USA-val lenne szomszédságban, akkor az Egyesült Államok leghűségesebb szövetségese lennék.³²⁹

Tovább bővült 1947 folyamán a román tannyelvű iskolák és tanulók száma. Körösszakál román nemzetiségű lakosai közül közel százan írták alá azt az ívet, amelyben román nyelvű oktatást kértek az 1947/48-as tanévre.³³⁰ Bedőn, Mezőpeterden, Körösszegapátiban, Körösszakálon, Vekerden, Zsákán kérték a román nyelvű, görögkeleti szellemű oktatást. Pusztatottlakán, Darvason³³¹ az anyanyelvi oktatáshoz szükséges feltételek előteremtésén fáradoztak. A magyarországi román tannyelvű iskolákba Romániából hoztak oktatókat. A pedagógusképzés érdekében román nyelvű tanítóképző felállítását tervezték az újonnan felavatott Mocsáry Lajos Kollégium keretén belül. Ez utóbbi intézmény anyagi fedezetéül 200 000 forintra lett volna szükség.³³² A tanítóképző azonban nem nyílt meg.

Teljesen érthető, hogy előbb-utóbb a kis létszámú románok körében is felmerült egy politikai jellegű szervezet megalakításának szükségessége és óhaja. A görögkeleti román papok kezdeményezték az érdekvédelmi, politikai jellegű szervezet megalakítását, s meg is nyerték ehhez a román nemzetiségű parasztság egy részét. Vincze román követ is bejelentett hasonló igényt: Szükséges lenne, hogy a hazai románságnak is legyen olyan összefogó szervezete, amely az ország határain túl is dokumentálná hazai románságunk egyenjogúságát. Magyarországon 17 román egyházközség működik. A román lakosság száma pontosan nem állapítható meg, de nem haladja meg a 25 000-et. Az egyházközségek mellett alsófokú népiskolák működnek. Ezek egy részében románul, más részében román nyelvű tanerők hiányában magyarul tanítanak. Gyulán működik egy román középiskola is 30 tanulóval. Papjaik, pedagógusaik állami státusban vannak – írta.

A hazai románság 1947 végén egyértelműen megfogalmazta igényeit: *a)* A konzisztórium államjogi elismerése és évi 25 000 Ft szubvenció biztosítása. (A konzisztórium a belső egyházi ügyek irányítását, a papok fegyelmi ügyeit, a hitéleti kérdéseket eldöntő tanács volt – *A szerk.*) *b)* Általános iskolai tankönyvek román nyelvű kiadása 1500 példányban. *c)* Román tanárok alkalmazása átmenetileg, amíg a tanítóképzőben nem végeznek román nyelvű pedagógusok. *d)* Egy négyoldalas román nyelvű hetilap. *f)* Egy alapítvány (Gojdu) jövedelmének biztosítása a magyarországi románok iskolai, kulturális ügyeire. *g)* Román nemzetiségű tanfelügyelő. *h)* A VKM-ben a román ügyek előadója.

Az igényeket elősoroló beadvány szerint a görögkeleti egyház konzisztóriumát kell megbízni a románok politikai, kulturális irányításával. A románok kérését és javaslatát a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1948. február 26-i ülésén tárgyalták meg. Úgy döntöttek, hogy a konzisztóriumot nem ismerik el államilag, helyette a Magyarországi Románok Kultúrszövetségét hozták létre s 10 000 Ft támogatás kiutalását javasolták.³³³ Hamarosan megalakult tehát a román kultúrszövetség, amelynek hatáskörét a Magyar Kommunista Párt központjában elég szűk körre korlátozták.

A románok anyanyelvi oktatásának nehézségeire, fő gondjaira jól rávilágít az a beadvány, amelyet a kétegyházi szülők juttattak el a gyulai tanulmányi felügyelőhöz. A kétegyházi román szülők 1947 végén nem akartak román nyelvű oktatást. Tanulságos megfigyelni a szülők érveit: *a)* Nagy megterhelést jelent románul is, magyarul is tanulni. *b)* A gyerekek nem szívesen járnak román iskolába, érzik a nehézségeket. *c)* Nincs román óvoda, nagy a nyelvi nehézség. *d)* Az irodalmi nyelvet a szülők nem értik meg, nem tudnak segíteni a gyerekeknek. *e)* Mi lesz a gyerekekkel, ha nem tanul meg jól magyarul? *f)* Magyar oktatás legyen, a román tantárgyként szerepeljen. *g)* A román pap megszavaztatta a román iskolát, de ő a gyermekét magyar iskolába járattja. *h)* Nem akarnak 20 kg-os csomaggal kivándorolni. *i)* Nem görögkeleti, hanem oklevél nélküli oktatókat kaptak. *j)* Nincsenek tankönyvek. *k)* A tanítók gyengén tudnak románul. *l)* Az első négy osztályban románul tanulnak, a felsőbb négyben magyarul, egyre süllyed a színvonal. *m)* A gyerekek tanuljanak az iskolában magyarul, otthon románul.³³⁴ A szülők nem a románságot, nem a román nyelv tanulását adták fel, hanem nagyon észszerűen, okosan bírálták el a román tannyelvű iskolák működését. Mindez

jogos kritikája volt az akkori magyar nemzetiségpolitikának. A románok is félték a kitelepítéstől, hiszen 20 kg-os csomagot emlegettek. Teljesen igaza volt Bibó Istvánnak, aki azt mondta, hogy demokrácia ott van, ahol megszűnik a félelem.

A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KITELEPÜLÉSE

A magyarországi németek és részben a magyarországi szlovákok sorsa az 1943. decemberi tárgyalásokon dőlt el, amelyeket Moszkvában tartottak Beneš, Sztálin és Molotov részvételével. Az 1943-as őszi teheráni konferencián Magyarország és a Duna völgye háború utáni rendezése nem került napirendre. Magyarországra vonatkozóan a szovjet államférfiaknak ez időben még nem voltak konkrét elképzelései.³³⁵

Az első összejövetelre, ahol Magyarország háború utáni sorsáról volt szó 1943. december 4-én Moszkvában, Molotov irodájában került sor, Beneš volt az előadó. – Sokan azt tartják, hogy a magyarokat is úgy kell szétzúzni, mint a németeket – mondotta. – Jómagam nem vagyok ennyire radikális. Egy nagyhatalom meg tudná ezt cselekedni, de mi ilyet nem tehetünk. Politikánkat ilyen vonatkozásban is az Önökéhez fogjuk igazítani. Magyarországon belső forradalomra van szükség, amely a feudalizmust megszüntetné. – Majd Beneš arról beszélt, hogy szükség van Magyarország megszállására, amelyben nemcsak az amerikai és az angol, hanem a szovjet hadseregnek is részt kell vennie. Lényegében így biztosítható a München előtti határok visszaállítása. Majd Molotov vette át a szót: – A magyarokat meg kell büntetni! – mondta. – Ami az ország megszállását illeti, nekünk rövidebb utat kell megtennünk, hogy Magyarországra eljussunk, mint a többieknek. De a helyzet még mindig tisztázatlan, illetve jelenleg nem időszerrű.³³⁶

Újabb összejövetelre került sor december 16-án; a színhely ismét Molotov irodája. Az egyik központi téma a háborús bűnösök felelősségre vonása. Ismét Beneš vitte a szót. – Én azt kívánom – mondotta –, hogy az önök kormánya gyakoroljon nyomást a miénkre, követelve, hogy mindazokat, akiket felelősség terhel Szlovákiában a Szovjetunió elleni háborúért, megbüntessük. Azt javaslom, hogy önök barátságos formában szólítsanak fel minket azon személyek kemény megbüntetésére, akiknek szerepük volt a hadüzenetben, a németekkel a fronton együttműködtek, vagy

pedig engedményeket tettek nekik. Molotov elmosolyodik, majd bólint, hogy érti, és megjegyzi: – Igen, azonban mi nem dughatjuk a szlovákokat ugyanabba a zsákba, amelyben a németek és a magyarok vannak. Beneš: – Nem, valóban nem. Szeretném, ha ezt a kérdést szigorúan kettőnk között rendeznénk el. Nem akarom, hogy a szlovákok ügye nemzetközi jelleget kapjon. Ez kizárólag a mi belügyünk maradjon. Biztos akarok lenni abban, hogy senki se mondhassa: a csehek törvényt ülnek a szlovákok felett. Molotov: – Az önök közös ellenségei a magyarok. Mi is különbséget teszünk támadóink, így a magyarok, és a románok között. A magyarok magatartása velünk szemben rosszabb a románokénál.³³⁷ Majd a határkérdés merült fel. Beneš elmagyarázta, hogy a magyarokat ki akarják telepíteni a köztársaságból, vagy pedig ki akarják cserélni őket a Magyarországon élő szlovákokkal. Csehszlovákia később Potsdamban a magyarok kitelepítését kérte. A népcsere csak a kérés elutasítása után merült fel. Molotov: – Rendben van. Előterjesztette-e ön ezeket a terveket az angoloknak, amerikaiaknak? Beneš: Ők ismerik nézeteimet, de hivatalosan semmit sem terjesztettem még eléjük, amíg önökkel meg nem egyeztem. Nekem az elmúlt háború idejéből nem valami jók a tapasztalataim: az angolok között igen sok magyarbarát található... Ez ügyben kétszer beszéltem Roosevelttel. Megmagyaráztam neki mindent. Miután megkérdeztem tőle, felfogta-e annak az értelmét, amit neki a Moszkvával kötött szerződésről mondtam, azt válaszolta: – Igen, megértettem. A lakosságcserevel kapcsolatban nemcsak azt mondta, hogy megértette, de azt is, hogy ugyanezt a megoldást más országban is alkalmazni kellene. Ezzel kapcsolatban utalt Erdélyre.

Az 1943. december 14-i, 16-i, valamint 18-i ülés jegyzőkönyve – ez utóbbi ülésen ugyanazok vettek részt – Magyarország súlyos megítélését tükrözi. Mindkét fél elismeri, hogy Magyarország nagy felelősséggel tartozik a háborúért, különösen a háború folyamán a Szovjetunió megszállt területeinek lakosságával szemben elkövetett atrocitásokért, amelyekért a megfelelő következményeket viselnie kell. Magyarország területét meg kell szállni. Elsősorban a szovjet hadsereg által, amelynek rövidebb utat kell megtennie Magyarorszáig, mint a többi szövetséges haderőnek... Más kérdés a lakosságcsere. Beneš elnök itt a németeknek a köztársaság területéről való kitelepítését azzal is alátámasztja, hogy nemsak a háború kirobbantásában volt nagy szerepük, hanem a szlávok elleni összeesküvésben is. Eltávolításuk a köztár-

óság területéről – már a jövő érdekében is – történelmi szükségesség. „Ez a probléma jelentős részben vonatkozik a köztársaság déli határain lakó magyar kisebbségre is... A német és a magyar lakosságnak Csehszlovákiából való kitelepítése elvileg elhatározott. Csehszlovákia nemzetközi vonatkozásban mint a csehek és szlovákok nemzeti állama szerepel.”³³⁸

A csehszlovák emigráns kormány és a Szovjetunió 1943 decemberében megkötötte a csehszlovák–szovjet barátsági, kölcsönös segítségnyújtási, valamint a háború utáni együttműködésre vonatkozó szerződést. Eszerint a Csehszlovák Köztársaság két egyenjogú nemzet, a csehek és a szlovákok föderatív állama lesz.³³⁹ A törekvések arra irányultak, hogy Magyarországról, Jugoszláviából, Bulgáriából, Romániából és máshonnet visszahozzák a szlovákokat. A telepítések végrehajtásával Csehszlovákia nemzeti állam lesz.

Az egész magyar nemzetiségű lakosságot államellenesnek és irredentának minősítették.³⁴⁰ A moszkvai tanácskozások elősegítették annak a nézetnek az elterjedését, hogy a német kérdés megoldási módszerét a magyarok ügyére is alkalmazni kell.

Beneš a fenti nézeteket nemcsak a szovjet kormánnyal, hanem a csehszlovák kommunistákkal és szociáldemokratákkal is megbeszélte. Ennek alapján Klement Gottwald 1944. május 11-én a moszkvai rádióban már kilátásba helyezte a magyarok eltávolítását Csehszlovákiából.³⁴¹ A CSKP emigrációban élő vezetői és a Szlovák Kommunista Párt, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács álláspontja között annyi különbség volt, hogy a szlovákok „népcserével” óhajtották összekötni a magyarok kitelepítését. Majd az 1945. április 5-én nyilvánosságra került kassai program részletezte a magyarok jövő sorsát: *a)* A csehszlovák állampolgárságot csak azok a magyarok kapják meg, akik antifasiszták voltak. *b)* A többi magyar állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik számukra az optálást; minden kérelmet külön megvizsgálják. *c)* Akik bűnt követtek el a köztársaság ellen vagy más nemzetek, különösen a Szovjetunió ellen, azok bíróság elé kerülnek, és örökre kitiltják őket Csehszlovákiából.³⁴²

A csehszlovák köztársasági elnök 1945. augusztus 2-án kelt 3e/1945. számú dekrétuma a németeket és a magyarokat megfosztotta állampolgárságuktól. A dekrétum kibocsátásának időpontja nem volt véletlen: alátámasztotta azt az elhatározást, miszerint a csehszlovák kormány a szövetséges nagyhatalmak potsdami értekezletéhez fordult a magyar nemzetiségű lakosság átte-

lepítése ügyében. A potsdami értekezlet elutasította a szóban forgó csehszlovák kérést, de a magyarországi németekre vonatkozó döntésével reményeket ébresztett arra, hogy sor kerülhet a magyarok áttelepítésére a németek helyébe. Hogy milyen előzetes tárgyalások után született meg a potsdami kompromisszum a magyarországi németek kitelepítésére vonatkozóan, ennek nincs semmi nyoma az irodalomban. A potsdami tárgyalások kiadott jegyzőkönyvei a magyarok sorsát kihagyták. Pedig megvitatták, mert a csehszlovák kormány ilyen értelmű kérést terjesztett a konferencia elé.³⁴³ Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője örömmel vette, hogy a potsdami konferencia nem tárgyalta a magyarok kitelepítését Csehszlovákiából, a csehszlovák törekvések ellenére.³⁴⁴ A magyarországi németek kitelepítésének az volt a célja, hogy helyet teremtsen a csehszlovákiai magyarok számára. Lényegében potenciális előjátéka volt a szlovákiai magyar kérdés transzfer-megoldásának, de úgy, hogy a felelősséget most már a magyar kormányra hárították. Az előzmények és a következmények ismeretében meg kell jegyezni, hogy a szlovákiai és a magyarországi kitelepítés között nem véletlen egyidejűség, hanem közvetlen okozati összefüggés van. Rákosi Mátyás és környezete nem kereshette a Szovjetunió külpolitikáját. Igaz, nem is akarta. Az a tény pedig, hogy a potsdami jegyzőkönyvbe a magyarországi németek kitelepítése a Szovjetunió kívánságára került be, logikus kompromisszum, mert a nyugati hatalmak megvétózták a szlovákiai magyarok kitelepítését.³⁴⁵ Nem az egyes pártok jobb- vagy baloldalisága határozta meg a magyarországi németek kitelepítését, hanem a Szovjetunió külpolitikája. Kellott a hely az elűzött magyaroknak, s a Szovjetunió segítette új szövetségét.

A szlovákiai magyarok száma legalább hétszerese volt a magyarországi szlovákok számának. Tehát, ha a magyarokat csak a szlovákokkal akarták volna kicserélni, akkor több mint félmillió magyart kellett volna ott hagyniuk. Ezért vált szükségessé a magyarországi németek kitelepítése mint végleges megoldás.³⁴⁶

Miután az 1945. augusztus 2-án nyilvánosságra hozott potsdami határozatok csak a magyarországi németek kitelepítését mondták ki, egész Szlovákiában a magyarüldözés hulláma csapott végig. A cél világos: miután a nemzetközi fórumok előtt nem sikerült olyan döntést elérni, hogy elrendelték volna a magyarok kitelepítését, Csehszlovákia most úgy akart szabadulni a magyar lakosságtól, hogy lehetetlenné teszi számára az életet. Úgy akart

befejezett tényeket produkálni, hogy a békekonferencián ez a kérdés már mint megmásíthatatlan, „elintézett ügy” szerepeljen.³⁴⁷ A demokratikus Csehszlovákia az emberüldözés legbrutálisabb módszereit valósította meg. A kollektív büntetés alkalmazásával a németek Hitler bűneiért, a magyarok Horthy bűneiért megtorlásul az internálást, a vagyonelkobzást, a társadalmi kiközösítést kapták. Micsoda megcsúfolása ez a demokráciának, mi csoda szégyenfoltja ez a faszizmus fölött diadalmaskodó Európának – kiáltott fel Borsody István.³⁴⁸

A magyarok egy része a magyar határon át menekült. Másokat a somorjai, a dunaszerdahelyi, a komáromi, a galántai, a vágseleyei, a nyitrai, a verebélyi, a lévai, a zselizi, az érsekújvári, az ógyallai járásból Csehországba és Morvaországba deportáltak, az alábbi helységekre: Benešovba, Ceske-Budejovicébe, Jicinbe, Kolínba, Pardobicébe, Plzenbe, Prágába, Strankovicébe, Táborba, Jihlavába, Moravska-Oštravába, Brnóba, Zolinba, Olomoutzba, Hradec-Kralovéba, Kladnóba, Mlada-Boleslavba.³⁴⁹ Janics Kálmán jóhiszeműen felveti, hogy a csehszlovák kormány számára nagy kérdőjel maradt: a potsdami előírásokat a magyar kormány végrehajtja-e, hiszen a nagyhatalmak ezen határozata nem nemzetközi egyezmény volt, jogilag a nagyhatalmak fegyvereinek tekintélyén nyugodott.³⁵⁰ A SZEB azonban garantálta a határozat kötelező végrehajtását. Még a döntést is úgy közölték a magyar kormánnyal, hogy kétség ne férjen annak kötelező jellegéhez. Vorosilov félrevezette a kormányt – írja Nagy Ferenc –, mert a potsdami döntés nem kötelezett a németek kitelepítésére, hanem csak lehetőséget adott arra.³⁵¹

A Pozsonyi Tájékoztató 1946. január 15-én, a pozsonyi Pravda február 14-én, a Bajovnik február 14-én a kitelepítések szükségességéről írt. A Svobodné Noviny 1946. február 13-i számában azt fejtegette, hogy Magyarországot „mégsem tekintik úgy levert államnak, mint Németországot. A fegyverszüneti feltételek is nagyobb jóakarattal kezelik Magyarországot, mint megérdemelné.” A Cas 1946. február 14-én azt írta, hogy a csehszlovákok célja: minimumra csökkenteni a magyarok számát Csehszlovákiában. Első lépés a lakosságcsere, második lépés a visszaszlovákosítás. A harmadik lépésnek két variációja van: 200 000 magyar áttelepítése a németek helyébe, vagy a magyarok széttelapítása Csehszlovákiában.³⁵² A SZEB mellett működő csehszlovákiai delegáció is aktivizálódott. Az áttelepítési agitáció mellett az iskolai ügyeket is szóvá tette több alkalommal a magyar külügyminiszternél.³⁵³ A

csehszlovák sajtó egy része megtorló intézkedésekre, revánsra uszított. A Cas 1945. november 25-én arról cikkezett, miként kínozták a cseh és szlovák telepeseket 1938-ban Dél-Szlovákiában, hogy veréssel és fizikai kényszerrel 50 000 szlovákot űztek el az elrabolt területekről.

Csanád megyében már 1945 tavaszán ismertté váltak a csehszlovák tervek. Egyes szlovákok már készültek az áttelepülésre. A Makói Népújság 1945. június 27-én öles címmel közölte, hogy Pitvaros és Ambrózfalva szlovák lakossága Csehszlovákiába akar áttelepülni. Két pitvarosi és csanádalberti gazda személyesen járt Budapesten a csehszlovák követségen, ahol bejelentették áttelepülési szándékukat. Ott nagy megértéssel, sőt örömmel fogadták őket. Közölték velük, hogy ott nagyobb földet tudnak nekik adni. Budapestről hazaérkezve nyomban gyűlést hívtak össze, s közölték a szlovákokkal, hogy a Csallóközben és Komárom környékén jó földet kapnak. Pitvaroson a lakosság 70%-a iratkozott fel áttelepülésre.³⁵⁴

Hosszabb huzavona után megindultak a csehszlovák–magyar tárgyalások a lakosságcsere ügyében. A második prágai tárgyaláson 1946. február 6–10. között megállapodás jött létre, hogy a magyarországi szlovákok önként áttelepülhetnek Csehszlovákiába, s a csehszlovákok ez ügyben kormánybizottságot küldhetnek Magyarországra. Másrészt, az áttelepülő szlovákok számával egyenlő számú magyar nemzetiségű lakos települhet át Magyarországra, akik elvesztették csehszlovák állampolgárságukat.³⁵⁵ Ma már teljesen egyértelmű, hogy a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény létrehozására, majd ratifikálására a fiatal magyar demokratikus rendszert a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kényszerítette rá.³⁵⁶ Gyöngyösi János külügyminiszter ezt tapintatosan „nagyhatalmi tanácsadásnak” nevezte.

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én megkezdte munkáját Magyarországon. A CSÁB hat héten át szlovák nyelvű propagandát fejtett ki az áttelepülés mellett. A magyar kormány összekötő útján ellenőrizhette a különbizottság munkáját. Ezen kívül két magyarból és két csehszlovákból vegyesbizottság alakult, amelynek az egyezmény 10. cikke alapján a csere végrehajtása volt a feladata. A Szlovák Nemzeti Tanács elnöke azt hangoztatta, hogy a trianoni határoknak előbb-utóbb etnikai határokká kell válniuk. – Lehetővé akarjuk tenni a magyarok békés, zavartalan és rendezett távozását Szlovákiából³⁵⁷ – mondta. A csehszlovák kormány érdeke az volt, hogy minél nagyobb számú

szlovákságot mutasson ki Magyarországon. Dr. Dániel Okáli, a csehszlovák–magyar vegyesbizottság egyik tagja 1946 tavaszán járasonként mutatta ki, majd összegezte a szlovákok számát. Ez 477 000 volt. A Sloboda ugyanebben az időben 481 946 magyarországi szlovákról ír.³⁵⁸ Dr. V. Clementis a párizsi békekonferencián ugyanezt a közel félmilliós számot vetette fel. De voltak józabb, reálisabb politikusok is. J. Lichner államtitkár 1946 februárjában azt nyilatkozta, hogy a lakosságcsere keretében 150 000 magyarországi szlovák visszatérésével számolnak.³⁵⁹ A csehszlovák kormány kb. 150 000–200 000 magyart akart csere útján áttelepíteni, a többit pedig a Magyarországról kitelepített németek helyébe kívánta áttenni.³⁶⁰ Elsősorban a vagyonosabb magyarokat telepítették át, így akartak eleget tenni a Magyarországon jelentkező szlovákok anyagi igényeinek, akiknek egy része a gyors meggazdagodás reményében választotta az áttelepülést. Nyilvánvaló, hogy már előzetesen felmerült a kérdés: Magyarország tudja-e vállalni a több mint 500 000-es szlovákiai magyarságot? Ez természetesen lehetetlen volt. De A. J. Vysinszkij megadta a választ: „A magyar kormány azt mondja, hogy nincs helye Magyarországon a kitelepülőket fogadni. Van vagy nincs helye, egyre megy. Ismert tény, hogy Magyarországról Németország amerikai övezetébe 500 000 németet kell kitelepíteni. Ez a magyarországi SZEB jóváhagyott terve. Felmerül a kérdés: 500 000 német kitelepítése után marad-e Magyarországon hely a Csehszlovákiából áttelepített 200 000 magyarnak, vagy sem?”³⁶¹

A CSÁB munkához látott. De megindult a politikai előkészítés is a nagyhatalmak számára a magyarok „bűneinek” bemutatásával. A csehszlovák sajtóban cikksorozat indult meg, amelynek szerzői – egyetemi tanárok, papok, történészek, demográfusok – végigjárták a temetőket, és a sírkövekkel, feliratokkal bizonyították Dél-Szlovákia szlovák eredetét. A cikkek címei tanulságosak: „Magyarosítás a volt Magyarországon 1923–1938 között”, „Ősi szlovák nép”, „A szlovákok ősi települései”, „A szlovákok terrorizálása Magyarországon”, „A magyarok gyilkolják az áttelepülőket”, „A magyarok sohasem javulnak meg”, „A magyarok még nem érettek a demokratikus életre”, „Felforgató magyarok”, „Tegyük jóvá a múltat” stb. Zvara azt írja, hogy a magyar sajtó ugyanúgy uszított, mint a szlovák lapok, s bizonygatta Dél-Szlovákia magyar jellegét.³⁶² A valóság az, hogy a magyar sajtó inkább védekezett, cáfolta a csehszlovák támadásokat.

Előfordult, hogy a magyar hatóságok sem voltak mentesek a

tűzásoktól. A salgótarjáni II. körzeti állami népiskola igazgatója jelentést tett a VKM-hez, amelyben leírta, hogy az államrendőrség politikai osztályának két nyomozója felelősségre vonta őt, „mert a szlovák nyelvtanulással propagandát csinált a szlovák delegáció mellett”.³⁶³ Tűzás nélkül minősíthetjük ezt nacionalizmusnak.

A CSÁB 1946. március 4-től július 25-ig szétszított Magyarországon 790 000 újságpéldányt, 490 000 brosrát, 540 000 röplapot, sok ezer könyvet; 60 hangversenyt rendezett; 133 községben 277 népgyűlést, a budapesti rádióban 266 előadást tartott.³⁶⁴ Írók, papok járták a szlovák falvakat, s agitáltak. Nemcsak a szlovákság nemzeti öntudatára, hanem inkább Magyarország súlyos gazdasági helyzetére, a kilátástalanságra hivatkoztak. Hazánkban az infláció 1946 nyarán a tetőpontján volt. A CSÁB aktivistái arról is beszéltek, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek el, később erőszakkal viszik ki Csehszlovákiába, de akkor már nem kapnak földet. Sőt az itt maradókat a magyar hatóságok a Dunántúlon telepítik szét.

A szlovákok élénk érdeklődéssel, sokszor lelkesedéssel fogadták a CSÁB tagjait. Ennek oka a földhöz jutás lehetősége.³⁶⁵ De arra is rá kell mutatni, hogy a CSÁB által terjesztett propaganda célja az volt, hogy erőltetett tempóban olyan nemzeti tudatot tápláljon, élezzon, ami már nem volt sajátja a magyarországi szlovákoknak. Nem a tudati tényezők közé tartozott annak kiemelése, hogy Magyarország a legyőzött ellenség, Csehszlovákia pedig a segélyekkel ellátott győztes ország, Magyarországon kilátástalan a parasztság és az értelmiség helyzete stb.³⁶⁶

A magyar kormány több ízben kifejtette álláspontját a lakosságcsere-egyezménnyel kapcsolatban. A Nagy Ferenc-kormány 1946. március 21-én az alábbiakat nyilatkozta: A magyar kormánynak mindig az volt az álláspontja, hogy szabadon távozhat az, aki az országot el akarja hagyni. Teljes és hiánytalan jogvédelemben részesül az, aki Magyarországon akar maradni... Magyar állampolgárt sem most, sem utóbb nem fognak erőszakkal az ország elhagyására kényszeríteni vagy pedig a kitelepítés alkalmából vagyonától megfosztani. Magyarország területén minden magyar állampolgár törvényeink védelme alatt áll és állni fog a jövőben is.³⁶⁷ Nagy kár, hogy mindez nem vonatkozott a magyarországi németekre.

A CSÁB az első tíz nap alatt szinte lerohanta szlovák lakosságú falvainkat. Békés megyében úgy tevékenykedett, hogy az teljesen ellentmondott az egyezmény szellemének. A bizottság tagjai szlo-

vák katonaság kíséretében dolgoztak. Csehszlovák zászlókkal fellobogózott személy- és teherkocsikon járták a vidéket. Egy korabeli jelentés arról számolt be, hogy fenyegetik a magyarországi szlovákokat. Ha ma jönnek, mindent magukkal vihetnek, de később a magyar kormány egy szál ingben küldi el őket. A magyarországi szlovák községek vezetését az ide telepített magyarokra bízta a kormány. Magyarország jóvátételt fizet, tönkremegy az ország, Csehszlovákia jóvátételt kap, ott jobb az élet. Magyarországon van kenyér, de nincs iparcikk.³⁶⁸ Hogyan lehetséges az, hogy a CSÁB munkáját felfegyverzett szlovák katonák biztosították? Valószínűleg úgy, hogy a SZEB ezt tudomásul vette, elnézte, eltűrte, hiszen a SZEB munkájában Csehszlovákia hivatalosan részt vett. A magyar kormánytól nem kértek erre engedélyt.

Szabolcsban, Nyíregyházán és környékén a tirpákokat keresték fel szlovák etnográfusok, szociológusok, közgazdászok, és áttelepülésre bíztatták őket. A tirpákok Nyíregyháza közvetlen környékére települt elmagyarosodott szlovákok voltak. Az agitátorok között volt Badinka János békéscsabai evangélikus lelkész is, aki a szlovák áttelepülés feltétlen fontosságát fejtegette. Egy Márkus nevű nyíregyházi prédikátor is segített neki. Április 14-én a nyíregyházi színházban népgyűlést tartottak, ahol kijelentették, hogy Nyíregyházán és környékén nem 155 szlovák van, hanem 40 000. Márkus a gyűlés után Prágába ment, ahol Beneš fogadta. Beneš elmondta neki, hogy a nyíregyházi szlovákokat Léva és Érsekújvár környékén telepítik le.³⁶⁹

Csehszlovákia 1946. június 14-én nyújtotta át a magyar kormánynak az áttelepülésre jelentkezett szlovákok névjegyzékét. A névjegyzékben 93 390 személy szerepelt.³⁷⁰ A magyarországi szlovákság többsége jelentkezett áttelepülésre, ám a CSÁB szerint közel 350 000 szlovák élt ekkor Magyarországon, s ezért elégedetlenek voltak az eredménnyel. Az elégedetlenség okai: *a)* Sokáig elhúzódott a csere. *b)* Magyarországon lassan megváltoztak a viszonyok. *c)* Hatott a magyar propaganda a szlovákokra. *d)* A kitelepülni óhajtó szlovákok egy része elégedetlen volt a felajánlott szlovákiai településsel. *e)* Sok más, érthetetlen ok is hatott, pl. túlbecsülték a szlovákok nemzeti öntudatát, nem látták, hogy sok év után összenőttek környezetükkel. *f)* A szlovákság elsősorban szociális érdekeit tartotta szem előtt, nem pedig nemzeti érdekeit.³⁷¹

A csehszlovák kormány 1946. augusztus 26-án nyújtotta át 105 000 magyar nemzetiségű polgár névjegyzékét, akiket Csehszlovákiából Magyarországra kívántak áttelepíteni.³⁷²

A hivatalos lakosságcsere még nem indult meg, de a fenti számok világosan mutatták, hogy a csehszlovák kitelepítési tervek hiánytalanul nem valósultak meg. Csehszlovákia ekkor azzal a megdöbbenő követeléssel lépett fel Magyarországgal szemben, hogy a korábban megkötött lakosságcsere-egyezmény lebonyolítása után még 200 000 magyart utasíthasson ki Csehszlovákiából. „Nem értettük, hogy a világ közvéleménye miért nem háborodott fel ezen a követelésen”³⁷³ – írta emlékirataiban Nagy Ferenc magyar miniszterelnök. A csehszlovák kormány a párizsi békekonferencián 1946 szeptemberében a magyarországi politikai és területi kérdések bizottságának ülésén érvelt a lakosságcserén felüli 200 000 magyar kitelepítése mellett. Érvei: a) A magyar nemzetiiség negatív szerepet játszott Csehszlovákia szétzúzásában. b) Bizonytalan az 1945 utáni magyar politika, Nagy Ferenc kormánya irredenta politikát folytat. A magyar kisebbség állandó veszélyt jelent Csehszlovákia számára. A szovjet képviselő támogatta a javaslatot. Az értekezlet azonban nem fogadta el az átdobandó magyarok számát.³⁷⁴ Az újabb kitelepítési kontingens jogosságát a Sloboda úgy magyarázta, hogy ehhez a csehszlovákoknak minden erkölcsi joguk megvan. „A magyarok a szlovákokat a 18. századtól kegyetlenül elnyomták. A Csehszlovák Köztársaság minden jogot megadott a magyarságnak, de a magyarok hátba támadták a szlovák nemzetet. A nagyhatalmak elismerik, hogy a megsértett házigazdának joga van kitelepíteni ellenségeit. A kitelepítés célja: a két ország között szűnjék meg az ellenségeskedés.”³⁷⁵ A Sloboda korábban is elferdítette a valóságot, tüzelte a népet. 1946. június 12-én azt írta, hogy Sári községben Bucsuc Imréné tanítónő leköpdöste azokat a gyerekeket, akikről megtudta, hogy szüleik áttelepítésre jelentkeztek. Hivatalos nyomozás indult meg az ügyben, majd július 25-én a helyreigazítás megtörtént: nem volt igaz a hír.³⁷⁶ A Sloboda a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja szlovák csoportjának hivatalos lapja volt. A Sloboda teljes egészében az áttelepülés mellett agitált. Nincs nagy túlzás abban, hogy fejlécére azt is írhatta volna: a CSÁB lapja. Teljesen érthető, hogy az áttelepülés mellett foglalt állást, de módszere, eljárása elvetendő, mert a magyarság gyűlölete, a magyar-szlovák kapcsolatok mérgezése jellemzi ebben az időben egész tevékenységét.

Nemcsak a Sloboda cikkeiből, hanem az egész lakosságcsere lebonyolításából, de előzményeiből is egyértelműen kitűnik, hogy itt nem kétoldalú, kölcsönös megállapodásokról, hanem a magya-

rok egyoldalú kényszerkitelepítéséről volt szó. A népcserének akkor van helye, amikor bizonyos területeken a néprajzi határt fizikailag nem lehet követni, viszont az ellentétek kiéleződése miatt a történelmi állapotot, a status quót sem lehet fenntartani. „A népcsere csakis kölcsönösségi alapon, csakis a nemzetek közösségének alapján és ellenőrzése mellett történhet”³⁷⁷ – vallotta Bibó István. Itt a győztesnek kikiáltott állam kényszerítette rá akarátát a legyőzöttre. Az akkori magyar kormány Csehszlovákiát nem tartotta győztesnek, esetleg csak Csehországot. De a Tiso vezetése alatt csatlóssá vált Szlovákia még partizánharcaival sem tarthatott igényt a győztes állam jelzőre. A Csehszlovákiával szemben még a háború előtt garanciákat vállaló nagyhatalmak azonban igazolni fogják Csehszlovákia győztes jellegét.³⁷⁸ Amikor Nagy Ferenc 1946. április 10-én Moszkvában járt, Sztálin előtt felvetette, hogy ha Csehszlovákia nem biztosítja az ott maradt magyar lakosság polgárjogi egyenlőségét vagy ragaszkodik a magyar lakosság a kitelepítéséhez, akkor szintiszta magyar területet kérnének vissza. Sztálin úgy reagált erre, hogy a lakosságcsere jó dolognak tartja. „A csehszlovákiai magyar lakosság polgári jogainak biztosításához Önnek joga van ragaszkodni” – mondotta –, s kijelentette, hogy „a Szovjetunió ebben a törekvésében támogatni fogja Magyarországot”.³⁷⁹ Ez utóbbi ígéretének megtartására semmiféle bizonyítékot nem lehet találni.

– Komáromban a szlovákok lesik, hogy beülhessenek a kiűzött magyarok házába – háborodott fel Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek.³⁸⁰ A Magyar Kommunista Párt 1946 szeptemberében és október elején tartott III. kongresszusán tiltakozott a magyarok erőszakos kitelepítése ellen.³⁸¹ A demokratikus pártok mindegyike állást foglalt a magyarok kitelepítése ellen. A bíboros hercegprímás ismét tollat ragadott. Azt írta a miniszterelnöknek, hogy nem kell elsietni a lakosságcsere megindítását, hátha másképp döntenek a párizsi béketárgyalásokon a nagyhatalmak.³⁸²

A párizsi békeszerződés után, 1947. április 21-én indult meg a csereegyezmény lebonyolítása. A CSÁB egyoldalúan 8612 szlovákot költöztetett át 1946-ban Magyarországról Szlovákiába, szinte teljesen függetlenül a magyar államtól. A kölcsönös lakosságcsere lebonyolítása 1947. áprilistól 1948. április 10-ig tartott.

A csehszlovákok még mindig a tiszta szláv államról álmodoztak. Andrej Ziak nemzetgyűlési képviselő 1947. március 26-án a következőket mondotta: „A szlovákok számára legalább annyira

fontos köztársaságunk tiszta szláv jellege, mint a cseheknek. A teljes szláv jelleget azonban csak a magyarok Szlovákiából való kitoloncolása útján érhetjük el... A bajok onnan származnak, hogy tárgyaló partnerünk tökéletlensége és jellemtelensége miatt magyarországi testvéreink elpusztulnak és meghalnak... A valódi magyar arc leleplezte magát. A magyarok a nemzetközi politika konstellációit kihasználva céltudatosan akadályozzák az egyezmény végrehajtását. A demokratikus Csehszlovák Köztársaságot már egy éve olyan állam tartja sakkban, amely legyőzött állam, és feltétel nélkül csatlósa volt Németországnak.”³⁸³ Mégis megindult a lakosságcsere. Gyulamérő községben egy szlovák kitelepülő felgyújtotta a házát, hogy más ne költözzön bele.³⁸⁴ Ez a jelenség azonban nagyon elszigetelt volt, bár a korabeli sajtó jelentősen felnagyította. A békésszentandrásai nemzeti bizottság úgy határozott, hogy minden szlovák család köteles kitelepülni, s ehhez felszólították csatlakozásra Békés megye összes szlovákját. Az MKP Békés Megyei Bizottsága elítélte a szlovákiai magyarok üldözését, s tudomásul vette a magyarországi szlovákok távozását, amit azzal magyarázott, hogy a szlovákok az itteni nyomortól féltek, s Csehszlovákiát igen szép színben festették le nekik az agitátorok.³⁸⁵

Több helyen gondok merültek fel az áttelepülés folyamán. A Cas 1947. június 22-én arról írt, hogy akadályt jelentett egyes áttelepített szlovákok mohó igénye, akik bár majdnem teljesen vagyontalanul jöttek, képtelen követeléseik voltak... De a Csehszlovákia felé telepített magyarok is visszaszökösnek régi otthonaikba és nyugtalanítják az új szlovák telepeseket. Sok áttelepült elégedetlen és túlságosan igényes – írta a Nas Narod 1947. szeptember 7-én –, pedig az áttelepültek igénye nem indokolt... Nem lehet türni, hogy még egy évvel azután is, hogy szlováknak jelentkeztek, csak magyarul beszélnek, nem mutatnak hajlandóságot a szlovák nyelv megtanulására. Csodálatos, hogy nemcsak nyelvükben, de érzelmeikben is még Budapesten élnek. Kizárólag papiros szlovákok.³⁸⁶ De az áttelepített magyarok sem voltak mindenütt megelégedve. A Csanád vármegyei főispán 1947. július 8-án kelt havi jelentése szerint június hónapban indult meg a Gutárról kitelepített magyarok letelepedése Pitvaroson. A 621 személy nagy mennyiségű gazdasági felszerelést, 152 lovat, 296 szarvasmarhát, 300 sertést hozott magával. Kifogásolták, hogy a községben nem volt villany, nem volt középiskola. A pitvarosi szlovákok evangélikusok voltak, ők viszont katolikusok, nincs meg-

oldva vallási szükségletük kielégítése.³⁸⁷ De a Pitvarosról kitelepült szlovákok is elvittek minden mozdíthatót. A megyei főispán 1947. május 31-én kelt jelentése szerint a kitelepült 2441 személy magával vitt 150 lovat, 629 szarvasmarhát, 3000 sertést, 212 juhot, kecskét, 9677 baromfit. Ezen kívül elvittek két traktort, két cséplőgépet, 176 ekét, 29 vetőgépet, 152 szekeret.³⁸⁸ Az arány másutt is hasonló volt.

A CSÁB propagandájával szemben a magyar állam sem maradt tétlen. Olyan magyar kormánybizottságok működtek, amelyeknek feladata az áttelepítésre jelentkezők visszajelentkeztetése volt. De a visszajelentkezést a CSÁB nem vette tudomásul. Néhány hétig nagy volt a bizonytalanság 1947 tavaszán a magyarországi szlovákok között.³⁸⁹ Csongrád megyében elég sokan visszajelentkeztek, ezért áttelepítési igazolványukra nyilatkozatot íratnak rá velük, amelyben nevezett kijelentette, hogy kényszer nélkül határozta el magát a maradásra.³⁹⁰ Mezőberényből 1946-ban 1800 lakos jelentkezett áttelepülésre, de csak 1091 költözött el 1949-ig.³⁹¹

A szlovák kitelepülők számának megyei összesítői értékes adatokat tartalmaznak, tanulságos összevetésekre adnak lehetőséget. Volt olyan község, ahonnan a szlovák lakosság 80–85%-a áttelepült, másutt a szlovákok alig 10%-a hagyta el lakhelyét. Ennek okait csakis konkrétan lehet megvizsgálni: általában a propaganda, az ellenpropaganda hatása, a szlovákok gazdasági helyzete s egyéb tényezők játszottak ebben közre.

Csanád megye szlováklakta falvainak kitelepülői:³⁹²

Község neve	A lakosság száma	Ebből szlovák	Kitelepülők	A kitelepülő szlovákok %-ban
Csanádalberti	1524	1481	1288	87
Pitvaros	3000	2958	2657	89
Ambrózfalva	953	902	526	58
Nagybánhegyes	3752	3316	2449	74
Medgyesegyháza	4950	2300	378	16
Pusztatottlaka	1300	380	125	33
Nagylak	1278	440	168	37

Ahhoz a 93 390-hez, aki országosan jelentkezett, még 2131 szlovákot hozzáírtak, így a szám 95 421 lett. Ebből 73 273 költözött el

Magyarországról. A kölcsönös cserén belül 59 774 főt, a többi egyoldalúan, csere nélkül telepítették át. A Csehszlovákiából kitelepítésre kijelölt 105 047 magyarból 68 407 főt telepítettek át, ezenkívül 6000 fő önként távozott. A csereakció a szlovákiai magyarság 12%-át érintette.³⁹³ Egy kicsit túloz a Magyar Televízió, amikor azt állítja, hogy 1945–1948 között több mint 300 000 szlovák települt vissza Csehszlovákiába Romániából, Magyarországról, Jugoszláviából és Bulgáriából.³⁹⁴ Az áttelepülők még 200 000-en sem voltak.

Amikor a csehszlovákiai magyarok kitelepítését és a magyarországi szlovákok áttelepítését vizsgáljuk, lényegében mindennek a magyarországi németek kitelepítésével való összefüggését tárjuk fel. „A szlovákiai magyarok barbár kitelepítésének említésével a magyarországi németek kitelepítéséhez szólunk”³⁹⁵ – fogalmazott az emigráns magyarok lapja. A németek kitelepítése a csehszlovákiai magyarok áttelepítése érdekében történt³⁹⁶ – értékel Johann Weidlein. A kitelepítendő magyarországi németek száma köztudomásúan összhangban volt a kitelepítendő magyarok számával. A csehszlovákok arra hivatkoztak a magyarellenes kampány kezdetekor, hogy a magyarországi németek kitelepítése után a szlovákiai magyarságot a gazdag birtokokba helyezik át.³⁹⁷ A magyarországi németek kitelepítésének tehát nem a Hitler-barát politika az oka, hanem a csehszlovák nemzeti állam megteremtésének utópikus terve s az ebből fakadó csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény végrehajtása. Beneš azt vallotta, a nagyhatalmak meg voltak győződve arról, hogy a nemzeti állam megteremtésére az európai béke fenntartása érdekében nem volt más megoldás, mint a németek és a magyarok kitelepítése Csehszlovákiából. Ez érdeke volt Magyarországnak, Jugoszláviának, Romániának, Lengyelországnak is, nemcsak Csehszlovákiának.³⁹⁸ A nemzetiségi kérdésnek ez az antidemokratikus, antihumánus megoldása csődöt mondott. A megoldásra másutt kellett keresni az utat. A németek kitelepítésében természetesen felelős a magyar nacionalizmus is. Hiszen nem lehet hallgatni arról, hogy a kitelepítésnek előtörténete van, hogy már a földreformmal és a belső telepítésekkel kapcsolatban számba vették a németek földjét.

Igaz, 1948 nyarán megszűnt a lakosságcsere, s 1949-ben aláírták a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményét, de a nemzetiségek helyzete nem változott sokat sem Csehszlovákiában, sem Magyarországon. A két állam közötti szerződés jórészt irányított és manipulált volt.

A NÉMETEK KITELEPÍTÉSE

Csehszlovákiában 1945. április 5-én hozták nyilvánosságra a kassai programot. Azt megelőzően Magyarországon egyetlen hivatalos fórumon sem merült fel a németek kitelepítése. Voltak elgondolások arról, hogy a zárt német településeket felszámolják, hogy a német szeparatizmust egyszer s mindenkorra megszüntetik. A Nemzeti Parasztpárt nevében Kovács Imre április 7-én nyilatkozott az Andrássy út 25. szám alatti központjukban, majd a Szabad Szóban, a Nemzeti Parasztpárt lapjában április 10-én megjelent a nyilatkozata. „Ki az országból a sváb hazaárulókkal! Magyarországra végre érkezett oda, hogy tisztázza viszonyát Németországgal és a svábsággal. A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. A svábok önmagukat szakították ki az ország testéből, minden tetteikkel azt bizonyították, hogy együtt éreznek a hitleri Németországgal. Most hát osztozzanak Németország sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni. Távozzanak! Azt nem lehet, hogy a legjobb földeket Volksbund-tagok foglalják el.”³⁹⁹ A Nemzeti Parasztpárt, majd a Magyar Kommunista Párt is a kollektív felelősségrevonás antihumánus, antidemokratikus gondolatát demagóg módon kötötte össze a magyar szegényparasztság évszázados földéhségének kielégítésére adódó lehetőséggel. Kovács Imréék nacionalizmusa nemzetet állított nemzettel szembe.⁴⁰⁰

A budapesti nemzeti bizottság április 11-i ülésén foglalkozott először a hazai németiség kérdésével, ahol a kollektív büntetést ellenzőkkel szemben a Magyar Kommunista Párt is minden német megbüntetését javasolta.⁴⁰¹ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság is április elején érdeklődött először a magyarországi németekről, s a miniszterelnökségtől konkrét kimutatást kért magyar és orosz nyelven. A kassai program nyilvánosságra hozatalának dátuma és ezek a dátumok okozati összefüggésekben vannak. A SZEB az alábbiakról kért adatokat: *a)* A németek települései. *b)* Nemzetiségi és foglalkozási adatok. *c)* A Volksbund-tagság. *d)* A német származású egyének szerepe a magyar közhivatalokban. *e)* Grafikonok a németekről. *f)* Etnográfiai térkép. A miniszterelnökségi kimutatás alapján Magyarországon 1945. április 16-án kb. 540 000 német élt, a német nemzetiségűek száma 360 000, a Volksbund-tagok száma 400 000. A németek kezén 300 000 katasztrális hold föld volt.⁴⁰² Szinte hihetetlen és teljesen érthetetlen, hogyan tudtak a magyar miniszterelnökségen ilyen torz adatokat szolgáltatni, amelyek teljesen ellentmondottak a valóságnak. Az 1941-es

népszámlálás idején Magyarországon 658 928, ebből a trianoni területen 466 057 német volt. Az 1944–1945-ös fegyveres harcok elől 50 000–60 000-et evakuáltak német SS-alakulatok; 30 000–35 000-et a szovjetek hurcoltak munkatáborokba még 1945. január hónapban; a három „toborzóakció” során az SS-be bevonult 100 000–120 000 fő. A honvédségben teljesítők közül is több ezren elesetek a harcok folyamán, mások hadifogságba kerültek. Józan mérlegelés alapján a magyarországi németek száma 1945 áprilisában – a trianoni országterületeken – maximálisan 350 000 lehetett. A miniszterelnökségi jelentés a Volksbund tagjainak számát 400 000-re teszi. Az ország 1937. december 31-i határai között a Volksbundhoz tartozók létszáma kb. 150 000 volt.⁴⁰³ Erősen gyanítható, hogy a SZEB kívánsága az volt, minél nagyobb számokat mutassanak ki a miniszterelnökségen a németekről, mert annál inkább megvalósítható a szlovákiai magyarság csere útján történő áttelepítése.

A Nemzeti Parasztpárt április elején elkészítette a németek kitelepítésének a tervezetét. 1. Azok a németek, akik az 1941-es népszámlálás idején német nemzetiségűeknek vallották magukat, elvesztik magyar állampolgárságukat. 2. A nemzetgyűlés politikai bizottsága a magukat magyarnak valló s a németység elleni harcban a magyarság mellé állt személyeket mentesíti. 3. Mindazokat a németeket, akik elvesztették magyar állampolgárságukat, az ország területéről kiutasítják és elszállítják. 4. A kiutasított németek magukkal vihetik a ruházatukat, használati tárgyaikat, bútoraikat – a szállítási lehetőségeken belül. 5. A kitelepítettek minden ingó és ingatlan vagyona zár alá kerül. 6. A német jogi személyeket fel kell oszlatni, vagyonukat zár alá kell venni. 7. A magyar állam az ingó és ingatlan vagyonért kártérítéssel tartozik. 8. Ha Magyarország Németországgal szembeni kereskedelmi kártérítési követelése meghaladják a zárolt német vagyon értékét, az utóbbi a magyar állam tulajdonába megy át.⁴⁰⁴

A kitelepítési tervezetet Kovács Imre hírhedtté vált cikke követte a Szabad Szó hasábjain. „Ha eddig nem tudtuk rendezni közös dolgainkat, akkor erről most már szó sem lehet, és nincs is remény arra, hogy a két nép békésen megférjen egymással... Jöttek egy batyuval a hátukon, szemükben az új föld ígéretének varázsával, lelkükben a hűség örök fogadalmával, hogy mindig, minden körülmények között az anyanépet, Germániát szolgálják... Jöttek azzal a nem titkolt szándékkal, hogy germanizálják, németté tegyék Magyarországot... Nem érdemli meg a svábság a kegyel-

Kovács
Imre

met. Ha végigtekintünk az elpusztított országon, a felrobbantott hidakon, a kiégetett városokon, ne feledjük el, hogy ez majdnem teljesen az ő bűnük... Az egész magyarság kollektíve felelős a svábok tetteiért. Nincs irgalom, nincs kegyelem. A legradikálisabb megoldást követeljük: a svábokat egytől egyig ki kell telepíteni az országból. Le merjük írni, ki merjük mondani: harminckilós csomaggal és ötven pengővel menjenek.”⁴⁰⁵ Durva nacionalizmus ez, amely az egész magyarországi németiséget azonosítja a hitlerizmus teljes kiszolgálóival, s a háborús felelősség nyomasztó terhének jelentős részét megpróbálta áthárítani kollektív felelősség formájában hazai németiségünkre. Gyöngyösi János külügyminiszter is úgy nyilatkozott egy sajtóértekezleten 1945. április 22-én, hogy a sváboknak megtorlásban kell részesülniük.⁴⁰⁶

Április második felében és május hó folyamán valószínűleg több tárgyalás és levélváltás volt a SZEB és a magyar kormány között a magyarországi németek ügyében. Ennek eredményeképpen a magyar kormány szóbeli jegyzéket juttatott el a Szovjetunió kormányához. A jegyzéket a magyar külügyminiszter előzetesen megkonzultálta Puskin követtel, aki végül helyeselte a szöveget.

6 A szóbeli jegyzékben az áll: A magyar kormány arra az elhatározásra jutott, hogy azokat a németeket, akik Magyarország ügyét elárulták és a hitlerizmus szolgálatába álltak, szükséges lenne az ország területéről eltávolítani, mert csak ilyen módon lehetne biztosítani, hogy többé a német szellem és német elnyomás ne legyen úrrá az országon. Ezért tisztelettel kéri a magyar kormány a Szovjetunió kormányát, szíveskedjék közölni, hozzájárul-e ahhoz, hogy a fenti okokból a Magyarországról eltávolítandó németek Németország oly területére telepíttessenek át, amely a Szovjetunió erőinek a megszállása alatt áll. Mintegy 200 000–250 000 németről lenne szó. A telepítés ne a határ mentén történjék.⁴⁰⁷

Felmerül a kérdés, hogy a magyar kormány teljesen önként készítette-e el a fenti jegyzéket vagy nyomós „tanácsadás” hatására, miután tudjuk, hogy a SZEB munkájában a csehszlovák delegáció is aktívan részt vett. Igazat adhatunk-e Nagy Ferenc miniszterelnöknek, aki utóbb azt vallotta, hogy az „oroszok törekvése a németek üldöztetésére teljes mértékben azonos volt a németek korábbi hasonló törekvésével, amikor a zsidókat üldöztették a csatlós országokkal. Az elnyomó diktatúra törvénye, hogy a csatlósokat büntárssá tegye a leggaládabb embertelenségben.”⁴⁰⁸ Mindezekről bővebben és hitelesebben lesz elfogadható álláspon-
tunk, ha a SZEB iratanyagait is tanulmányozhatjuk.

Tekintettel arra, hogy a potsdami értekezlet előkészületei már javában folytak, sem a SZÉB, sem a szovjet kormány nem válaszolt a magyar kormány szóbeli jegyzékére. A nagyobb tömegek mozgását ugyanis összhangba kellett hozni a szövetséges hatalmak véleményével, álláspontjával.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 4-i rendelete alapján létrehozták a Népgondozó Hivatalt (NH), amelynek fő feladata a „fasiszta németek kitelepítése” volt. Majd július 1-jén a 3820/1945. M.E. számú rendelet az NH feladataként jelölte meg a németek múltbeli politikai magatartásának vizsgálatát. Végül július 27-én kiegészítették a fenti rendeletet azzal, hogy a korábbi internálótáborokat részben felszámolják, a németeket összeköltöztetik, más helyre telepítik, illetve az országból kiszállítják.⁴⁰⁹ Az NH tevékenysége, feladatkörének megjelölése egyértelműen bizonyítja, hogy ebben az időben a németek egyéni felelősségre vonása, a differenciált elbírálás volt napirenden, s a kollektív felelősség háttérbe szorult.

A potsdami értekezletig lezajlott a bukovinai székelyek letelepítése Bonyhád környékén 1945. áprilistól július 4-ig, amelyet Bodor György, a bonyhádi telepítési hivatal vezetője irányított a „forradalmi törvényesség” alapján. A letelepítés úgy ment végbe, hogy a kijelölt németeket a lengyeli internálótáborba vitték, s az üresen maradt német házakba betelepítették a székelyeket. Bodor György július 4-én Budapesten pártközi értekezleten tartott beszámolót. A Kisgazdapárt nevében Tildy Zoltán, a Nemzeti Parasztpárt nevében Kovács Imre, a Magyar Parasztszövetség részéről Kiss Sándor, a Kommunista Párt nevében Révai József, a Szakszervezeti Tanács részéről Sóskuti Sándor, a távol maradt Szociáldemokrata Párt nevében néhány nappal később, jelentéktelen módosítással Szakasits Árpád írta alá a megállapodást.⁴¹⁰ A németek 1945. januári deportálása után a bonyhádi telepítés volt a második nagy akció, ahol egyértelműen megvalósult a kollektív büntetés ténye. Hazai németségünket tömegméretekben érte igazságtalanság, meghurcoltatás, kizsárolás és megaláztatás. A székelyek letelepítésének jogosságához, igazságosságához nem férhet kétség. De az új kormánynak találnia kellett volna olyan megoldást, amelynek alapján kevesebb vérző sebet ejtettünk volna hazai németségünkön. Különösen azokon, akik a Hűségmozgalomban tömörülve érdemeket szereztek a nácizmus elleni harcban is.⁴¹¹ Pintér László, a Volksbund-ellenes irányt követő németség egyik egykori vezetője 1945. május 4-én hatoldalas beadványt

juttatott el a Miniszterelnökségre „A hazai németiség felelősé-
ségének kérdéséhez” címmel, amelyben elítéli a kollektív felelős-
ségre vonást, különösen azt, hogy a németeket nemzetiségük
bevállása alapján is felelősségre vonják. A differenciált politikai
megítélést kérte.⁴¹² Beadványára választ sem kapott.

A nagyhatalmak Potsdamban döntöttek a szlovákiai magyar-
ság és a magyarországi németiség ügyéről. Miután elutasították a
csehszlovák kormány azon kérését, hogy a szlovákiai magyarsá-
got elüldözhesse Szlovákiából, a magyarországi németek kitelepít-
ésének jóváhagyásával reményt ébresztettek arra, hogy sor ke-
rülhet a szlovákiai magyarok áttelepítésére a magyarországi né-
metek helyébe, népcseréformájában. Sajnálatos, hogy nem vették
be a potsdami jegyzőkönyvbe a magyar ügyet.

A potsdami határozat valójában nem kötelezte Magyarországot
a németek kitelepítésére: engedélynek volt tekinthető. A magyar
kormány ezt nem tudhatta, hiszen az értekezleten nem vett részt,
Vorosilov pedig gondoskodott arról, hogy a magyar kormány ne
vitassa a határozatot. „A német ajkú lakosságot nem azért igyeke-
zett eltávolítani a szovjet, hogy ezzel elősegítse a befolyása alá
került országok nemzeti állammá való alakulását – írja Nagy
Ferenc –, hanem azért, mert attól tartott, hogy a német ajkú
lakosság körében még több a szovjetellenes elem, mint az államal-
kotó nemzetben. Ennek érdekében még a valóság elferdítésétől
sem tartózkodott a szovjet. A magyar kormánnyal úgy közölte a
potsdami döntést, hogy az a magyar kormányt kötelezi.”⁴¹³

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány augusztus 2-án kapta meg a
feladatot a SZEB-től, Szviridov altábornagytól. Magyarországról
mintegy 400 000–500 000 németet kell kitelepíteni. A kormány
két-három napon belül dolgozzon ki ütemtervet a kitelepítés vég-
rehajtására. Helyes lenne a magyar közvélemény előkészítése,
nehogy a lakosság között elégedetlenség keletkezzék. Az ügyet a
Minisztertanácsban meg kell beszélni. „Magától értetődik, hogy a
magyar kormány saját hatáskörében dönti el: a sváb lakosság
közül kiket tekint kitelepítendőnek; a SZEB fenntartja magának
azt a jogot, hogy segítségére legyen a magyar kormánynak az
esetleges hibák kiküszöbölése érdekében.”⁴¹⁴ Nagy Ferenc em-
lékiratában arról ír, hogy Vorosilov átírata így szólt: Magyaror-
szág köteles félmillió német ajkú állampolgárt kitelepíteni. Au-
gusztus 13-án ült össze a Minisztertanács, ahol a pártok vezetői is
részlet vettek: Tildy Zoltán, Veres Péter, Rákosi Mátyás, Szakasits
Árpád. A kommunisták és a parasztpártiak ki akarták erőszakolni

Vorosilov kívánságának teljesítését, ragaszkodtak az összes német kitelepítéséhez.

Nagy Ferenc az alábbi négy kategóriát javasolta a kitelepítendő németekre: *a)* Német anyanyelvűek, német nemzetiségűek. *b)* Akik beléptek a Volksbundba. *c)* Akik az SS vagy az SA tagjai voltak. *d)* Magyar nevüket visszánémetesítették.⁴¹⁵ De lényegében felesleges volt itt minden differenciálás, mert eldöntött tény volt a 400 000-500 0000 német kitelepítése.

Miután a SZEB kérte a magyar kormányt, hogy néhány nap alatt dolgozzon ki tervet a kitelepítésre, az NH augusztus végére elkészítette az ideiglenes elgondolást. Az országban hét kitelepítési oszlopot állítottak fel, felsorolták a községek neveit, az áttelepítendőek számát, a berakodási állomásokat is megjelölték, és beszámoltak az NH munkájáról, amelyet a kitelepítés érdekében végzett.⁴¹⁶

Tekintettel arra, hogy a Hűségmozgalom tagjai közül többet deportáltak a Szovjetunióba, Bauer József apátplébános, Gömbös Miklós gimnáziumi tanár és Dr. Léhmann István orvos, a mozgalom egykori vezetői 1945. október 16-án memorandumot írtak a miniszterelnöknek, kérve, hogy a Hűségmozgalmat ellenállási mozgalomnak ismerjék el. A mozgalom eredményeit, erényeit négy sűrűn gépelt oldalon fejtették ki. „A fentieket kérjük annál is inkább – írták –, mert szerény véleményünk szerint az egyetemes magyar ügynek is hasznára válik, ha a béketárgyaláson arra lehet hivatkozni, hogy nemcsak a született magyarság, hanem a hazai németiség körében is kialakult egy nyílt színen mozgó, mártírokat, hősi halottakat termelő ellenállási mozgalom, ami élesen dokumentálja azt, hogy a magyar népet és a magyar nemzetet érzelmei és akarata ellenére sodorták bele ebbe a szerencsétlen háborúba.”⁴¹⁷ Talán nem is kell megjegyezni, hogy Bauerék nem kaptak választ a memorandumra.

Az NH hathatós közreműködésével függesztették fel a 9560/1945. M.E. számú rendelet értelmében a németlakta és kitelepítésre kijelölt községek autonómiáját; testületi hatóságok sem működhetek ezekben a településekben.⁴¹⁸ A normális élet feltételei egyre jobban szűkültek a kitelepítésre kijelölt községekben. Még az iskolai oktatás is csorbát szenvedett, mert a németek gyermekei közül többen nem jártak már iskolába, a belső telepek gyermekei meg be sem iratkoztak.⁴¹⁹ A kitelepítések ugyan még nem indultak meg, de a belső telepítések javában folytak már. A kitelepített családok javaiból ugyanis kaphattak olyanok,

akik a föld szűkössege folytán eredeti lakóhelyükön nem részesülhettek a földosztásban. A bosszú, a személyeskedés, az ellenségeskedés, az anyagi haszonlesés nem volt akkor elszigetelt jelenség. Ez utóbbi ellen is jogosan emelte fel szavát a magyarországi evangélikus egyház egyetemes felügyelője, világi és egyházi elnöke. Tiltakoztak annak idején a zsidók deportálása ellen, most a csehszlovák-magyar lakosságcsere és a németek kitelepítése ellen emelték fel szavukat. „A kollektív büntetést a hazai németséggel kapcsolatban is igazságtalannak tartjuk – szól a levél. – Nemcsak természetesnek, hanem a magunk részéről is követelménynek tartjuk, hogy a nemzetárulás bűnében részesek bűnhődjenek, s a cserbenhagyott haza földjét – amelytől lényegében már úgy is elszakadtak – minél rövidebb idő alatt hagyják el. Ellenben a hazai németek kitelepítésére vonatkozó rendelet gyakorlati alkalmazása súlyos kifogás alá eshet. A mai kapzsiság és haszonlesés gyakran hazánkhoz hű és kifogástalan magatartást tanúsító egyéneket is kitelepítésre ítél, akiknek földbirtokára vagy egyéb vagyonára valaki áhítozik. Gátat kellene vetni a tisztességtelen feljelentési áradatnak.”⁴²⁰ Az evangélikus vezetők arra a folyamatra gondoltak, amikor az NH 1945. július 1. után a 3820/1945. M.E. számú rendelet értelmében felülvizsgálta a németek múltbeli politikai magatartását. A németlakta járásokban háromtagú felülvizsgáló bizottságokat kellett alakítani, s egyéni elbírálások alapján az alábbi döntéseket hozhatták: a) A vizsgált személy hitlerista szervezetben vezető szerepet töltött be, vagy önként belépett az SS-be. b) A vizsgált személy hitlerista szervezet tagja volt, vagy ismét felvette német hangzású nevét. c) Az érintett személy, bár hitlerista szervezetnek tagja nem volt, de azok célkitűzéseit támogatta. d) Az érintett személy hitlerista szervezet vezetője, tagja és támogatója nem volt.⁴²¹ Mivel júliustól októberig mintegy 70 000 német politikai magatartását vizsgálták felül az említett járási bizottságok, volt elég tapasztalat minden irányban. Különösen a c) pont értelmezésénél volt lehetőség igazságtalan döntések meghozatalára. Ha az illető nem volt tagja semmiféle hitlerista szervezetnek, de azok célkitűzéseit támogatta, bajba keveredhetett. Mit értettek támogatáson? Elsősorban anyagi támogatást, mert ezt lehetett legegyszerűbben bizonyítani. Aki a német télisegély-akcióikban részt vett valamilyen összeggel, az bűnös volt. A Winterhilfswerknek semmi köze sem volt a német hadsereghez.⁴²² De bűnös volt az is, aki erkölcsileg, politikailag támogatta a német népszervezetet. Semmiféle fórum nem volt, ahol fellebbezni lehe-

tett volna. A németeknek nem volt pártfogójuk, segítők, mert arra gyorsan rákenték volna a „fasisztamentő” jelzőt.

A Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak (NSZET) a befogadóképességre vonatkozó 1945. november 20-i állásfoglalását Vorosilov marsall november 30-án úgy közölte a magyar kormánnyal, hogy Magyarországról 500 000 németet kell kitelepíteni Németország amerikai zónájába. A kitelepítéseket 1945. decembertől 1946. augusztusig kell lebonyolítani havi bontásban.⁴²³ Hiába juttatott el jegyzéket Gyöngyösi János az amerikai és az angol kormányhoz, hogy Magyarország csak a bűnös németeket tervezi kitelepíteni, s a kollektív büntetést nem alkalmazza. William S. Key amerikai tábornok december 10-én már arról értesítette Vorosilovot, hogy minden pontosan rendben van. Az előzetes megbeszélés alapján a Berlinben székelő amerikai hatóságok vonatokat indítatnak a megjelölt helyekre; a vonatok visszatéréséről, az útirányról, az indulásról, az utazó személyek számáról értesítést kérnek. A vonatokon legyen lista a nemzetiség, a lakhely megjelölésével; orvosi igazolás kell arról, hogy nincs közöttük ragályos beteg; az építő, szállító közhasznú munkások előnyben lesznek.⁴²⁴ Az amerikai tábornok levele 300 000–400 000 magyarországi német kitelepítéséről és fogadásáról tesz említést. Sőt Schoenfeld, magyarországi amerikai követ 250 000 magyarországi német kitelepítéséről beszélt. A Magyarok Világszövetségének ügyvezető alelnöke részt vett a Szociáldemokrata Párt egyik diplomáciai fogadásán, ahol beszélt Schoenfeld követtel, aki azt mondta: a SZEB-től kapott értesítés alapján 250 000 svábot kell Magyarországról kitelepíteni, de ez a legnagyobb méltányossággal fog történni.⁴²⁵ Igaz, az Egyesült Államok kormányának álláspontja az volt, hogy a kollektív felelősség nem alkalmazható csak azért, mert a német népcsoport egyes tagjai náci tevékenységet fejtettek ki. De az is tény volt, hogy a SZEB álláspontját a szovjet érdekek határozták meg, s a SZEB 500 000 német kitelepítéséről értesítette a magyar kormányt, amely 1945. december 29-én kénytelen volt meghozni kitelepítési rendeletét.

Az 1330/1945. M.E. rendelet a NSZET 1945. november 20-án kelt határozata alapján elrendelte. „1. § Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutóbbi népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt. 2. § (1) Az 1. § rendel-

kezése nem vonatkozik a nem német nemzetiségű (anyanyelvű) személy vele együtt élő házastársára és kiskorú gyermekeire, valamint a velük közös háztartásban élő felmenőkre (szülők, nagyszülők), ha azok 65. életévüket 1945. december 15. napja előtt már betöltötték. (2) Az 1. § rendelkezését nem kell alkalmazni arra, aki cselekvő tagja volt valamelyik demokratikus pártnak vagy legalább 1940 óta tagja volt a Szakszervezeti Tanács kötelekébe tartozó valamely szakszervezetnek. 3. § Nem kell alkalmazni az 1. § rendelkezéseit azokra sem, akik bár német anyanyelvűek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek.⁴²⁶

Ez a rendelet a kollektív büntetés elítélendő talaján áll, bármennyire is a differenciált megítélés látszatát kelti. Kitelepítésre ítéli a német anyanyelvűeket és a német nemzetiségűeket, azaz minden németet. Gyöngyösi János külügyminiszter fordított eljárásnak minősítette e rendeletet. Eddig azt vizsgálták Magyarországon, hogy kit kell kitelepíteni. Most a SZEB sürgette a kitelepítést, lehetetlenné vált minden német magatartását külön-külön megvizsgálni. Ezért elvben minden németet kitelepítenek, de módjuk van igazolni a fasiszta áramlatokkal szembeni magatartásukat, amelynek eredményeként kivétnek a kitelepítés alól.⁴²⁷ Az 500 000-es kontingens követelése mögött csehszlovák érdekek húzódtak meg.

Legelőször a Szociáldemokrata Párt Külpolitikai és Nemzetiségügyi Osztálya tiltakozott a rendelet ellen saját pártja vezetésénél. „Megdöbbenéssel értesültünk arról – írták –, hogy a karácsony előtti utolsó minisztertanácsi ülésen döntő többséggel elfogadták a németek kitelepítéséről szóló rendelet. Tiltakozunk a kollektív büntetés ellen, a minden német kitelepítése ellen. A rendelet ellentétben áll a szociáldemokrácia eszméjével és eddigi gyakorlatával. A rendelet mélyen sérti a magyar külpolitika érdekeit is, teljesen megingatja a szomszéd államokkal szemben folytatott nemzetiségi politikánk elvi alapjait. Mert ha a kollektív büntetés jogos a magyarországi németekkel szemben, miért nem volna jogos a csehszlovákiai, még inkább a jugoszláviai magyarsággal szemben? A mai magyar közigazgatás mellett a sváb kitelepítésből nemcsak óriási gazdasági kár fog származni, hanem a rablásnak, a fosztogatásnak és a zsarolásnak újonnan feléledő példátlan zűrzavaros korszaka kezdődik el éppen a Dunántúlon. Ezen kívül sok ezer embert sújt ártatlanul a rendelet, amely rész-

ben szociáldemokrata jóváhagyással jött létre, s a néhány év múlva helyreálló magyar-német kapcsolatok idején olyan szégyenletes emlék lesz, annyi támadási felületet ad ellenfeleinknek.”⁴²⁸ Igazuk lett a szociáldemokratáknak.

Mások azért tiltakoztak, mert a kitelepítési rendelet fő hivatkozási pontja a NSZET 1945. november 20-i határozata volt. Vorosilov azt állította, hogy a határozat a magyar kormány kérését elégítette ki. Key tábornok azt javasolta, domborítsák ki, hogy a kitelepítés a NSZET engedélyével történik.⁴²⁹

Nagy Ferenc 1946 elején felkereste Szviridov altábornagyot, s elmondta neki, hogy 1946. február után meg kívánja változtatni a németekkel kapcsolatos kitelepítési rendeletet. – Miért? – kérdezte Szviridov. – Azért, mert ellene vagyok a kollektív büntetésnek. – Szviridov azt mondta, hogy a németek nem érdemlik meg a kíméletet; de később mégis beleegyezett bizonyos mentesítésekbe.

Véglegesítették a gyűjtőtáborok tervét: 22 gyűjtőtáborba 450 000 németet kívántak összeterelni, majd onnan vasúti kocsikba rakni. A kitelepítés 1946 januárjában személyenként 20 kg élelmiszerral és 80 kg ruhaneművel, a zsebben hordozható érték tárgyakkal kegyetlen hidegben kezdődött meg. Az első szerelvények Budaörsről indultak el. A budaörsi németeket elkísérte Nyíri Tamás, a község akkori káplánja is, aki később beszámolt erről az útról. „Két hétig tartott, amíg megérkeztünk a németországi Hockenheim városba. Maga az út a körülményekhez képest tűrhetőnek bizonyult... Élelemmel jól el voltunk látva, naponta egyszer meleg ételhez jutottunk. A kemény tél ellenére nem kellett szenvednünk a hidegtől. Jóval több gondot okozott a megfelelő tisztálkodási lehetőség s egyéb egészségügyi berendezések hiánya. A vonatparancsnok, a rendőrök és a kísérők kifogástalanul viselkedtek a kitelepítettekkel, soha senki nem panaszkodott rájuk.” Hockenheim városi tanácsa a polgármesterrel az élen fogadta az érkező szerelvényt, a polgármester beszéddel köszöntötte az újonnan jötteket, s Nyíri Tamásnak kellett tolmácsolnia, mert a budaörsiek bajor dialektusban elmondott válaszát a németek nem értették... Az egyik iskolát rendezték be ideiglenes szálláshelynek, fűtött helyiségekben hófehér ágyak voltak.⁴³⁰ A későbbi kitelepítéseknél rosszabbodott a helyzet.

Sok helyen emberhez méltatlan módon készítették elő a bevonulást, a kivételezettek kiválogatásánál virágzott az erkölcselenség és a korrupció. Egyes családok fiatal lányokat áldoztak

fel a mentesítő bizottság tagjainál, mások jelentős pénzösszegeket. Szinte tudományos pontossággal jellemzi a helyzetet Márai Sándor. „A svábokat kitelepítik, mint tavaly a zsidókat – írja. – Marhacsorda módjára hajtják el őket, száz- és százezer embert. A kollektív büntetés mint nemzetközi gyakorlat a legaljasabb elv, amivel ez a század megajándékozta önmagát. Tegnap a zsidók, ma a svábok, holnap a polgárság, aztán a laposfülűek... S hajtának bűnöst és ártatlant, gyereket és aggastyánt. Az európai élet erkölcsének ez a vége. A nagyhatalmak közömbösen terelnek emberi tömegeket, akik magas kultúrákat építettek fel; határozati alapon terelik őket, sommásan, csorda módra, egyik országból a másikba. Ilyenkor megejt a kísértés, hogy kilépjek – így vagy úgy – ebből a társadalomból. Ebből a világból.”⁴³¹

Hiába határozott úgy a potsdami értekezlet, hogy a kitelepítéseket körültekintően és emberségesen kell végrehajtani. A politikát ebben az időben nem az erkölcs irányította. Virág Ferenc pécsi püspök 1946. január 6-án kelt I. számú körlevelében kiemelte, hogy a kitelepítést csak az emberiség kívánalmainak szigorú betartása mellett szabad végrehajtani, s szomorú szívvel búcsúztatta a dunántúli németeket. Egyáltalán, lehet-e az „emberséges” jelzőt alkalmazni a kitelepítésekre? A kitelepítés maga embertelen ítélet.

Igazuk volt azoknak, akik a kitelepítés lebonyolításával kapcsolatban jelentős nemzetgazdasági károkat jósoltak. A belső telepek egy jelentős része garázdálkodott. Az NH megyei kirendeltségeinek vezetői szinte kivétel nélkül megdöbbenő esetekről számoltak be. „Gyakran előfordult – olvasható az NH nagyatádi körzetvezetőjének jelentésében –, hogy a telepes a Községi Földigénylő Bizottság egyöntetű határozata, sőt tudomása nélkül önkényesen vagy pedig a KFB egyik tagjának, elnökének tudomásával betelepült, mert annak rokona vagy jóbarátja. Amint egy jobb ház került elkobzásra, a telepes a már neki juttatott házat elhagyja, s a juttatott ingó javakat is magával víve beköltözik az újonnan elkobzásra került házba, s ennek javait is birtokába veszi; egyszóval kétszer, esetleg háromszor is települ. Ezáltal jogtalanul gazdálkodik telepestársai és a jövőben telepítésre kerülők hátrányára. Gyakran kezdenek előfordulni, hogy sváb ingó és ingatlan vagyona még az elkobzás ki sem mondatott, a telepes már előre behatolt.”⁴³² Mágocson volt olyan telepes, aki már a harmadik házban lakott, s teljesen kiélt, kifosztott két házat. A Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt közösen

foglalt állást a kétszer, háromszor települők ügyében: meg kell szüntetni a visszaéléseket, a nemzet károsodik ilyen esetekben.⁴³³ A volt német vagyon fosztogatásáról, a nemzeti vagyon pusztulásáról írt a baranyai főispán a megyei rendőrkapitánynak, kérve, hogy erélyesebben gondoskodjon ezen értékek őrzéséről.⁴³⁴ De így volt ez minden megyében, ahonnan kitelepítések történtek.

Vajon véletlen-e, hogy a kitelepítések megindulása idején a Tolna megyei német nemzetiségű lakosság egyetlen helyen sem kívánt német iskolát vagy német nyelvtanulást? Ha kívánt volna, a SZEB megyei megbízottjai ezt nem engedélyezték volna. Sőt 1946 elején jelentősen megnőtt azon németek száma, akik a belügyminisztériumhoz névmagyarosítási kérelemmel fordultak.⁴³⁵ E kérelmek azonban nem akadályozták meg a kitelepítést.

A magyarországi németek kitelepítésének és a szlovákiai magyarok áttelepítésének okozati összefüggéseit eléggé jól látta Mindszenty József is, aki 1946. január 24-én levélben kereste fel a magyar miniszterelnököt. „Minthogy a szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítését a csehszlovák illetékes tényezők a magyarországi németek kitelepítésével junktimba kívánják hozni – írja –, ezért alapos az aggodalom, hogy a magyarországi németek kitelepítését csehszlovák részről az oroszok felé azért szorgalmazzák, hogy ezáltal Magyarországon helyet csináljanak a Szlovákiából egyoldalúan kitelepítendő magyarok részére. Romániából, Jugoszláviából miért nem telepítik ki a németeket? Mert ott nincs ilyen probléma. Kérni kellene a Szovjetuniótól vagy a nagyhatalmaktól biztosítékot, hogy a magyarországi németek kitelepítése nem a fentiek miatt történik; továbbá kérni kellene, hogy tekintsenek el a németek kitelepítésétől.” Ha a nagyhatalmak nem tesznek semmit az ügyben, a magyar kormány tagadja meg a közreműködést a kitelepítésben.⁴³⁶ A szerelvények azonban ütem szerint indultak Németország amerikai zónájába. A magyar kormány közreműködésének megtagadására nem volt reális lehetőség.

A csanádapácai római katolikus egyházközség szintén kérte a miniszterelnököt, hogy terjesszen javaslatot a SZEB és a nemzetgyűlés elé a kitelepítés beszüntetésére, mert bár meginogtak egyes németek annak idején a kíméletlen propaganda hatására, de a némettség mégis Magyarország leghűségesebb nemzetisége volt. Nagyon sok tiltakozólevél jutott el a miniszterelnökhöz a Hűségmozgalom tagjainak kitelepítése ellen: ők ebben a földben mélyen gyökereztek, hazájuk építősejtjei voltak, verejtékeztek,

véreztek.⁴³⁷ De Nagy Imre belügyminiszter úgy látta, hogy „a reakció támasza a svábság. Mi tudjuk, hogy ezeknek kitelepítésével a demokrácia jelentős mértékben megerősödik.”⁴³⁸

Vas megyében miniszteri megbízott kinevezését követelték, mert a határ széli községekben a svábság kitelepítésének a hírére jelentős vagyonok tűntek el. A szombathelyi és a szentgotthárdi járás sváb községeiben sürgősen rendet kell teremteni.⁴³⁹ Az új telepések egy része szorgalmas volt, más részük nem. Szederkényben feltűzelték a tetőszerkezet gerendáit, a padlót, felélték a juttatott állatokat. Amikor minden elfogyott, mentek az előjáróságra újat kérni. Az adott is, amíg tartott a sváb tartalékból. Ebben az időszakban sok ház és pince ment tönkre, a szőlő egy része pedig kipusztult. A kapott vagyon elherdálása büntetlenül folyt.⁴⁴⁰

A szabadság fogalma különböző értelmezést kapott. Valóban szabadok lettünk a hitleri uralomtól, de a SZEB jelentős korlátokat szabott a valódi szabadság kibontakozása elé. Találón jellemezte a helyzetet Bánáss László veszprémi apostoli adminisztrátor: „Nem olyan szabadságot akarunk, amelyet mások szabnak meg, hanem a szabadság olyan gátlásnélküliség legyen, amelyben mi is érvényt szerezhethünk mindannak, amire szükségünk van. A szabadság jegyében alakuló új magyar életben mind ez ideig ez még nem történt meg.” A szabadság szabadossággá, helyenként anarchiává vált. „Pannónia földjén esztendő óta az igazságtalanság, a vak gyűlölet, a szörnyű elnyomás és a vad szenvedélyek féktelensége tapasztalható” – vélekedett Bánáss László.⁴⁴¹

A kitelepítések közben számtalan gond, ellentmondás, szervezetlenség, korrupció és erkölcstelenség volt tapasztalható. A mohácsi polgármester azt jelentette, hogy olyan németeket készítettek elő bevagionozásra, akik nem voltak semmilyen szervezet tagjai, s a rendelet szerint nem telepíthetők ki. De a felelős rendőrőrnagy csak akkor engedi el őket, ha a hozzátartozók volksbundista svábokat állítanak elő helyettük.⁴⁴² Az illetékes hatóságok és személyek a kényelmesebb megoldást választották, mert a vonatoknak pontos létszámmal és pontos időben kellett indulniuk. Megtöltötték a szerelvényt, lényeg az, hogy a létszám megvolt. Tolnában, Baranyában, Veszprémben, Győr megyében és másutt is előfordult, hogy ha az előre összeírt kitelepítendőök egy része fondorlatosan el tudott menekülni, akkor a szerelvényt azokkal töltötték meg, akik otthon maradtak.

Magyarországon het kitelepítési oszlop működött, amelyek a

gyűjtőtáborokat fogták össze. Az oszlopok egyenként 60 000-70 000 német mozgását tervezték. 1. oszlop: Tolna megye egy része, Veszprém, Fejér megye egy része. 2. oszlop: Vas megye, Somogy megye, Baranya egy része. 3. oszlop: Veszprém egy része, Győr-Sopron megye, Fejér megye egy része. 4. oszlop. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye, Bács-Bodrog megye, Tiszántúl. 5. oszlop: Budapest környéke és Tolna megye egy része. 6. oszlop: Tolna megye egy része. 7. oszlop: Baranya megye egy része. A kitelepítési oszlopok nagy apparátussal dolgoztak. A 7. számú kitelepítési oszlopnál 1946. május végén ellenőrzést tartottak Magyarbólyban. Az elkészült jelentés szerint az oszlop 16 napja volt a községben 350 fővel. Magyarbólynak ekkor 1500 lakosa volt. Az oszlop levágott 10 sertést, 3 borjút, 6 juhot, és 10 mázsa egyéb húst fogyasztott el. A 40 fős vonatkísérő csoport 8 mázsa lesütött húst kapott. Az oszlop raktárhelyiségében zsúfolták a sváboktól elvett holmikát: 7 mázsa liszt, 60 kg kenyér, 100 kg zsír, 40 kg szalonna, 50 kg füstölthús, 200 liter bor, nadrágok, lószerszámok, cipők, bakancsok, zsákok stb.⁴⁴³ Köztudomású, hogy ekkor, az infláció csúcspontján az élelmiszernek nagy értéke volt. Tapasztalva a mérhetetlen pusztítást, a Pécs-Baranya Megyei Nemzeti Bizottság 1946. június 7-i ülésén elhatározta, hogy a kitelepítés alá eső falvakban polgárőrség felállítását kéri a hátrahagyott ingóságok őrzésére, a nagymértékű pusztítás megakadályozására.⁴⁴⁴ A polgárőrség azonban nem alakult meg, a nemzeti vagyon továbbra is súlyos károkat szenvedett. Az MKP Tolna megyei titkára azt jelentette, hogy a megyében három kitelepítő oszlop működött, amelyek ellen sok panasz merült fel. „Amerre elvonulnak, mint a sáskajárás, kiélt faluk és községek maradnak nyomukban. Jogtalanul elvisznek mindent, ami mozdítható: élelmiszert, bort, bútort, rádiót, kerékpárt, egyéb más ingóságot, s úgy tüntetik fel, mintha joguk lenne hozzá.”⁴⁴⁵

Bármennyire igyekeztek eleget tenni a SZEB előírásainak, a kitelepítési ütemtervnek, 1946. június 1-jéig 120 000 németet telepítettek ki a magyar hatóságok, s a SZEB legalább még 130 000 német eltávolítását tervezte.⁴⁴⁶ Az amerikai hatóságok 1946. július 1-jétől teljesen leállították a németek fogadását, s a további kitelepítést zömmel technikai és anyagi feltételekhez kötötték.⁴⁴⁷ Természetesen külpolitikai okok is szerepeltek a leállítás mögött, de a szervezetlenség, az amerikai zóna fogadókészségének korlátozottsága, a kitelepítettek anyagi ellátása is jelentős szerepet játszott. Mivel a kitelepítés és a belső telepítés egy időben történt,

áldatlan helyzetek születtek. Az MKP Tolna megyei titkára azt jelentette, hogy jönnek vissza egyes vonatszerelvények tele svábokkal, akiket azért hoztak vissza, mert az amerikaiak nem tudják őket olyan gyorsan fogadni és elhelyezni, mint amilyen ütemben a kitelepítés folyik. Az elvitt svábok helyébe már idejöttek a telepések. Elfoglalták a házat, s most visszajöttek a volksbundisták is.⁴⁴⁸ Hosszú hetekig cammogott a szerelvény Németország amerikai zónájáig. Ott nem fogadták őket, irány vissza, a kiindulási állomásra. Egy-egy szerelvényen 1000–1200 személy tartózkodott. Több hónapra át a szerelvényen élni emberfeletti megpróbáltatást jelentett. Amikor az egyik szerelvény visszaérkezett a Hidas-bonyhádi állomásra, az itthon maradt németek és az új telepések egy része meleg ételt, tejet vitt a szerelvényeken tartózkodóknak. Óriási felháborodást váltott ki a környék lakossága körében, amikor a rendőrség 80 személyt letartóztatott az embereséges cselekedetért, a tejet és a meleg ételt pedig lefoglalta.⁴⁴⁹

A kitelepítések ideiglenes leállítása a fejekben is nagy zavart okozott. Vokányban 1946 júliusában olyan hírek terjedtek el, hogy a kitelepített svábok visszajönnek, vagyonukat visszakapják, és nem lesz több kitelepítés. Az értük küldött vonatszerelvényt már el is vitték a vókányi állomásra.⁴⁵⁰ Különösen ott volt komoly gond, ahol a szerelvény már vissza is érkezett a kitelepítettekkel. Nem gondoskodott róluk senki, több helyen szélnek eresztették őket, s a jóval korábban tapasztalt lopásokat rájuk fogták. Az MKP pécsváradi járási titkára arról számolt be, hogy a járás területén nagyon elszaporodtak a lopások, s ezeket a telepésekre fogják. Pedig a régebben kitelepített volksbundisták jöttek vissza, a járás területén sétálgatnak munka nélkül, egyik faluból a másikba járnak, nappal árnyas helyen, az erdőben vannak, éjjel pedig a közeli falvakban fosztogatnak, lopnak, hogy fenn tudják tartani magukat.⁴⁵¹ Ha loptak volna, a sajátjukat vették volna vissza. Az itthon maradt németek segítették, ellátták őket, sokszor befogadták lakásaikba is, nem rettenve vissza a szigorú büntetésektől.

A kitelepítés nem véglegesen állt le. A magyar kormány és az Egyesült Államok kormányának megbízottjai 1946. augusztus 22-én megállapodást írtak alá, amely szerint már szeptemberben folytathatták volna a kitelepítést. A 19 pontos megállapodást G. Weiss és Fischer Gyula államtitkár látta el kézjeggyével. A legfontosabb feltételek: a kitelepítéskor a családok nem választhatók szét; minden kitelepített 100 kg-os csomagot vihet magával; legyen megfelelő ruházatuk, vigyék magukkal okmányaikat; min-

den 20 éven felüli személynek 500 márkát, a 20 éven aluliaknak 300 márkát köteles adni a magyar kormány; a kitelepítések kihirdetése és a bevagonírozás között legalább 10 nap legyen; minden szerelvényen egy orvos és két ápolónő tartózkodjon, legyen elegendő gyógyszer; a vonatok pontosan érkezenek; az áttelepítés nem kötelező, csak lehetőség; még 100 000 németet fogadnak be az amerikai hatóságok.⁴⁵²

Legnehezebb volt a valutáris feltételek biztosítása, mivel a magyar kormány erre anyagilag nem volt képes. A kitelepítések csak hosszú alkudozás után, november 10-én folytatódtak. Addig minden maradt a régiben. A telepések és a németek között valóságos háborúk dúltak. A német még a házában volt, de az új telepés már megérkezett. Rátelepítették a németre, aki hátrakerült az udvarba.⁴⁵³ A Tolna megyei Mucsiban is megindult a kitelepítés. A községben polgárháborús helyzet alakult ki. A lovas és ökrös kocsik hosszú sort képeztek. A templom összes harangja megkondult. A kitelepítettek közül többen a rózsafüzért imádkozták, mások sírtak. Sokan a templomhoz szaladtak, megcsókolták annak falát vagy egy marék földet vittek a temetőből magukkal emlékbe. Három hétig utaztak.⁴⁵⁴ Görcsönydobokán vasvillával szurkálták meg egymást a telepések és a németek. A tettelegesség napi eseménnyé vált.

Visinszkij szovjet külügyminiszter még 1946. november 20-án is azt hangoztatta: 500 000 németet kell kitelepíteni Magyarországról, hogy 200 000 szlovákiai magyart áttelepíthessenek a helyükbe. 1946. szeptember 1-jéig 136 847 németet telepítettek ki, tehát a terv 27,4%-át hajtották végre. Csak úgy lehet áttelepíteni a szlovákiai magyarokat, ha a németeket kitelepítik.⁴⁵⁵ Visinszkijen kívül talán senki sem hitte el, hogy Magyarországról 500 000 németet ki lehet telepíteni. Sőt egyre világosabbá vált, hogy a hazai némettség mintegy felét telepítik ki. A Magyar Kommunista Párt megyei vezetői 1946 végén már azt tervezték, hogy az itthon maradó németek érdekében ugyanúgy járnak el, mint a magyar vagy telepés községek érdekében, segítik a németek összebarátkozását a telepésekkel, lehetővé teszik számukra, hogy belépjenek a kommunista pártba.⁴⁵⁶

Az amerikai zónába 1946. április elejéig folytak az áttelepítések. Az 1947. március végén összeült moszkvai külügyminiszteri értekezleten Bidault francia külügyminiszter azt hangoztatta, hogy Németország lakosságát nem szabad tovább sűríteni, nem kerülhet sor újabb telepítésekre.⁴⁵⁷ Visinszkij vitába szállt a francia

állásponttal. Megállapította, hogy egy 66,5 milliós népnél egymillió nem számít, annál is inkább, mert bíznak abban, hogy Németország demokratizálódik és békés úton fejlődik tovább. Ha ez nem következne be, akkor a bosszú és a sovinizmus termékeny talajra találna azokban az országokban, ahonnan most a németeket el kell szállítani.⁴⁵⁸ Úgy tűnik, mégis a francia álláspont győzött.

A Szovjetunió kormányának engedélyével 1947. április elejétől Németország szovjet megszállási övezetébe irányult a magyarországi németek kitelepítése. Ekkor indult meg a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény realizálása. A magyar kormány kényszermegoldásként elrendelte a német nemzetiségű lakosság összeköltöztetését, mivel másképpen képtelen volt fogadni a szlovákiai magyarokat. Most, a kitelepítéseknél és az összeköltöztetéseknél az volt a döntő szempont, van-e a német lakosoknak telepítésre alkalmas birtoka. Mindszenty ismét jogosan tiltakozott a németek összeköltöztetése ellen. Tanulságos Nagy Ferenc miniszterelnök válasza Mindszenty levelére: „Bíboros Hercegprímás úr az egyetlen, aki az összeköltöztetés miatt óvást emel. A magam részéről inkább afelett aggódom, milyen hatást tenne a kiüldözött magyarságra az, ha tudná, hogy Magyarország Érsekprímása összeegyeztethetőnek tartaná papi lelkületével, ha jogfosztott magyar véreinket, az asszonyokat és a gyermekeket az út szélén verné az eső, mikor a magukat német nemzetiségűnek vallott, a Volksbundban tevékenykedett és az SS-ben szolgált svábok háborítatlanul laknak terjedelmes otthonaikban.”⁴⁵⁹ Nagy Ferenc válasza több helyen is téves. Nem a volksbundistákat és az SS-legényeket költöztették ekkor össze, hanem a gazdag németeket, akik jelentős vagyonnal rendelkeztek. Másrészt a csehszlovákiai magyarok is üldözöttek lettek, és az intézkedés nyomán a magyarországi németek is. Törvénysértésre törvénysértéssel, nacionalizmusra nacionalizmussal válaszoltak. Ezt az esetet nem írta meg Nagy Ferenc többször idézett könyvében. Betlen Oszkár több gyűlölködő és rosszindulatú cikket írt a kitelepítés mellett. 1947. október 5-én azt állította, hogy Magyarországon még mindig 360 000 német tartózkodik, „akik egy új német imperializmus megerősödése esetén ismét az ötödik hadoszlop szerepét játszanák”.⁴⁶⁰ Méltók a kitelepítésre. Érthetetlen, hogy Betlen Oszkár honnan vette ezt a számot.

Tehát tovább kell folytatni a kitelepítést, amely most már lassan a végéhez közeledik. Rajk László belügyminiszter december vé-

gén összegezte, értékelte az akciót. „Nagy nemzeti feladatnak tettünk eleget a svábok kitelepítésével. A kitelepítettek helyére 35 800 magyar családot telepítettünk, családtagokkal együtt 125 000–130 000 embert. A sváb kitelepítés értelmét és lényegét ezen keresztül kell lemérni.”⁴⁶¹

Hogy milyen volt a részben kitelepített, részben betelepített falu képe, azt a Független Néplap 1947. július 16-i száma egyértelműen megmutatja. A kép nem egyedi eset, általánosítható.” Máriakéménd megbolygatott méhkas. A falu 80%-a csatlakozott Baschékhoz 1940-ben, a többi nem. Akkor azért nem volt béke. Most négy csoport van a faluban: 1. Volksbundisták. Szétszórva, rokoni támogatásból, alkalmi munkából tengetik életüket. Elkeseredetten nézik azokat, akik az ősi portán és az ősi földön helyettük tevékenykednek. El kellett hagyniuk a régi kényelmes gazdasági otthont. Keserű szívvel üldögélnek a vasárnapi napsütésben a házak előtt, és el nem leshető gondolatok születnek meg bennük a régi jómódról és az elkövetett és jóvátehetetlen ballépésekről. 2. A magyarhű svábok. Életük kockáztatásával tartották távol magukat a Volksbund-mozgalomtól. Itt maradásuk nem egészen biztos, hiábavaló harc volt a magyarság mellett kiállni. A rendelet lehetőséget ad megmentésükre, de aggódnak és álmatlan az éjszakájuk. 3. A telepes. Sok köztük a hozzáértő földműves, szorgalmas ember, de akad köztük hozzá nem értő is. Sok visszaél a helyzettel, közülük többen többször is települtek. 4. A szlovákiai magyarok. Legtöbb a selejtet, a maradékot kapta. A földet csak ígéretik nekik. Még nem kaptak semmit. Hét család érkezett eddig, részaratásból 30 mázsa búzát szereztek. Gazdasági felszerelésük az udvaron rozsdásodik. A községben nincs nyugalom. Pártoskodás, széthúzás, egymás birtokára, földjére való acsarkodás. Sok sebet kell még begyógyítani.”

A kitelepülőkkel teli szerelvények még 1948 első felében is kigördültek a határon, de szeptemberben végleg leállt a kitelepítés. A szlovákiai magyarság még mindig érkezett, így az OFT 1948. október 1-jén körlevelet intézett a németlakta megyék főispánjaihoz és valamennyi megyei földhivatal elnökéhez: a német lakosság összeköltöztetését mindaddig folytatni kell, amíg a szlovákiai magyarok érdekei ezt megkövetelik.⁴⁶² A németek összeköltöztetését utóbb még az MSZMP is elítélte. Az MSZMP Pest Megyei Bizottságának 1958. április 15-i ülésén megállapították, hogy a kitelepítés ártatlan embereket is sújtott. Vecsésen még 1958-ban is 1000 család élt összetelepítve. Az összetelepítés követ-

keztében elvesztették az emberséges élethez szükséges lakáskörülményeket, a gazdálkodáshoz szükséges épületeket.⁴⁶³

Az összeköltöztetések időszakában Németország amerikai zónájában nagy számban alakultak és működtek az ún. hazahozatali irodák, amelyeknek a hivatalos magyar hatóságokkal semmiféle kapcsolatuk nem volt. Valószínűleg haszonszerzés céljával alakultak, s kihasználták a kitelepítettek bizonytalan lelki állapotát.⁴⁶⁴ A kitelepítés lelki megrázkódtatása a földjéhez ragaszkodó és a magyar nemzethez mindig lojális honfitársainkat sokkal súlyosabban érintette, mint más, hazájából elűzött németet. Ők egyáltalán nem tudták megérteni ezt a sorscsapást. Eltartott néhány évig, míg aléltságuktól és letargiájuktól megszabadultak. Hosszú évekig reménykedtek abban, hogy visszatérhetnek hazájukba. Amikor aztán be kellett látniuk, hogy nem, igyekeztek beilleszkedni az ottani körülményekbe.⁴⁶⁵ A magyar kormánykörök balszárnya hazaárulónak minősítette a németiség döntő többségét. Vajon hazaárulók voltak-e azok a németek, akik a kitelepítés után százszámra szöktek vissza Magyarországra, akiket négyszer-ötször kitelepítettek, s hatodszor is hazaszöktek?

A Magyarországról kitelepített németek számát a témával foglalkozó szerzők néha több tízezres különbséggel állapítják meg. A szerzők szerint az amerikai és a szovjet zónába 177 000–250 000 németet telepítettek ki. Vannak, akik az elmenekülteket is beleszámítják, sőt a háborúban meghaltakat is, és összveszteséget mutatnak ki a magyarországi németiség soraiban. A hivatalos német források 213 196 főt említenek kitelepítettként.⁴⁶⁶ Lucius D. Clay azt állítja, hogy az amerikai zónába 168 000 magyarországi német érkezett meg. Az amerikai kormányzat 175 591 főt említ. Matthias Annabring 175 000 kitelepítetttről ír.⁴⁶⁷ Johann Weidlein 232 000-re teszi a kitelepítettek számát, szerinte 170 000-et az amerikai zónába, 12 000-et Ausztriába, 50 000-et a szovjet zónába vittek ki.⁴⁶⁸ Korom Mihály és Balogh Sándor 135 000-re, Bellér Béla 250 000-re teszi e számot. Az NH, az Országos Földbirtokrendező Tanács, a belügyminisztérium és egyéb levéltári adatok alapján az amerikai és a szovjet zónába 185 000 németet szállítottak ki.⁴⁶⁹

A magyarországi német lakosság kitelepítése nem magyarországi belügy volt. A magyar kormány végrehajtotta a SZEB utasításait, követte tanácsait. Abban az időszakban egyszerűen nem volt más alternatíva. Akik ezt tagadják, nem látják világosan a kor hatalmi és függőségi viszonyait, nemzetközi tényezőit. A Nemze-

ti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt egyértelműen a kitelepítés mellett foglalt állást, s mindvégig ezért is harcolt. A belső telepések szinte kivétel nélkül e két párt tagjai voltak, de a földreform során a németektől elvett földek is növelték e két párt tekintélyét, politikai hatását a szegényparasztság között. A Nemzeti Parasztpárt a nacionalizmus talajára süllyedt. A Szabad Szó szóvá tette, hogy még mindig németül beszélnek egyes településeken. Balázs Ferenc az NPP 1948. tavaszi nagyválasztmányi ülésén felháborodott, mert 1947 karácsonyán az egyik községben német nyelven adtak elő egy színdarabot.⁴⁷⁰

A nacionalista túlkapásokat korábban a reakció nyakába varrták. „Az áttelepítések során a burzsoá reakció által tudatosan elkövetett nacionalista túlkapások megkönnyítették a népi-demokrácia-ellenes és a nemzetiség-ellenes törekvések érvényre juttatását. A reakció nacionalista politikája el akarta idegeníteni a hazánkban élő nemzetiségeket a fiatal magyar demokráciától.”⁴⁷¹ Talán a reakció miatt szenvedtek a hazai németek kollektív büntetést, a reakció hajtotta végre a csehszlovák–magyar lakosságcsere-t? Az ok-okozati összefüggéseket jobban figyelembe kell venni. Herczegh Ferenc az MSZMP hivatalos állásfoglalását fogalmazta meg a kitelepítések ügyében. „Mindazoknak a németeknek a kitelepítése, akik a második világháború alatt bűnöket követtek el a magyar nép ellen, jogos volt, és semmi okunk nincs arra, hogy ezt az álláspontunkat megváltoztassuk.”⁴⁷²

A kitelepítés, a kollektív felelősségrevonás még ma is befolyásolja német nemzetiségünk tudatát. A hibás kül- és belpolitika gyakorlati végrehajtásának következménye több generációnyi idő alatt múlhat csak el. Hibásan vélekedik az, aki azt hiszi, hogy csak a hazai németeknek okozott ez traumát. A hasonló dolgoktól való félelem felfedezhető volt a Dunántúlon élő délszlávoknál, de tartós bizonytalanságban hagyta a betelepült székelységet, a felvidéki magyarságot is.⁴⁷³

A NEMZETISÉGI SZÖVETSÉGEK MEGALKULÁSA ÉS AZ AUTOMATIZMUS KEZDETE

A Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja 1946 második felében kettévált; megalakult a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége a szerbek, a horvátok és a szlovének érdekvédelmi tömörüléseként, valamint a Magyarországi Szlávok

Demokratikus Szövetsége a szlovákok érdekvédelmi szerveként. Ez utóbbi szervezet – mint láttuk – igen aktív tevékenységet fejtett ki a szlovákok kitelepítése érdekében, szinte egybeolvadt a CSÁB-bal.⁴⁷⁴ Ez utóbbiból 1948. december 18-án alakult meg a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, a szlovákok gazdasági, társadalmi, kulturális érdekeinek védelmére. A délszláv és a szlovák szövetség egyelőre politikai érdekvédelmi szervezetek voltak, mozgásterületük széles horizontra terjedt ki. Nem sokáig.

A Magyarországi Románok Kultúrszövetsége – amely alakuló ülését 1948. március 21-én tartotta a gyulai Városházán – kezdetől fogva korlátozott területen működhetett; mint neve is jelezte, csak kulturális ügyekkel foglalkozhatott. Erdey-Gruz Tibor a Népművelési Minisztérium és Andics Erzsébet a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztálya nevében 1955. június 14-én javaslatot tett a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének létrehozására. Végül a Politikai Bizottság július 18-án a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének megalakulásáról döntött.⁴⁷⁵ A délszláv és a szlovák szövetség elsősorban politikai múltja alapján maradt szélesebb hatáskörű érdekvédelmi szervezet, meg azért, mert mögöttük álltak a második világháborúban győztes anyaországok. A román és a német kultúrszövetségek mögött nem volt ilyen politikai háttér és győztes anyaország sem. Súlyos politikai megkülönböztetés az, amely a nemzetiségek között eleve minőségi különbséget tesz. Nem von le semmit e súlyos nemzetiség-politikai hibából az a tény, hogy ebben az időszakban nemcsak a nemzetiségek között, hanem a magyarok között is voltak fontos és kevésbé fontos állampolgárok, az adminisztratív megkülönböztetések magyar csoportokat is diszkrimináltak.

A Magyarországi Románok Kultúrszövetségének megalakítását egyrészt egy kisebb gyulai csoport kezdeményezte, másrészt egy budapesti értelmiségi társaság. E szervezők 1948. január 7-én ültek össze Budapesten, a Mocsáry Lajos Kollégiumban. Megalakult az Előkészítő Bizottság, amely a kultúrszövetség feladatait hat pontban foglalta össze: *a)* A román nyelvű oktatás színvonalának emelése. *b)* Növelni a szakképzett pedagógusok számát. *c)* Jobb és több román nyelvű tankönyvet. *d)* Kultúrotthonok létesítése a román nemzetiségű községekben. *e)* Tánccsoportok, énekkarok, színjátszócsoporthozása. *f)* Budapesten 30, Gyulán 60 tagú népi kollégium létrehozása.⁴⁷⁶ Az alakuló gyűlésen 315

gyulai román vett részt, és minden románlakta község képviseltette magát. Megválasztották a vezetőséget. A díszelnök Dr. Alexits György, az elnök Szabó Demeter, a titkárok Unk Zakariás, Kimpián Péter, a pénztáros Radnóti György lett.⁴⁷⁷ A szövetség központja Budapesten volt, távol a Békés és Hajdú-Bihar megyei román településektől. Megkezdődött a helyi csoportok megalakítása, de a nagy távolság miatt ez a munka 1949 elejére elakadt. Ellentétek támadtak a budapesti és a gyulai vezetés között. Szabó Demeter helyi görögkeleti esperes (aki egyben MDP-tag is volt) irányításával 1949. július 17-én újjászervezték a vezetőséget, amelyben így a helyi erők kerültek többségbe. A titkár Pomutz Péter lett 1951-ig, majd Moldován Illés, 1957-ben Szilágyi Péter.⁴⁷⁸ A szövetség 1950. január 15-étől jelentette meg a Libertatea Noastra című román nyelvű újságot.

A Magyarországi Románok Kultúrszövetsége megalakításában az is jelentős szerepet játszott, hogy 1948. január 24-én aláírták a magyar-román barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt. A két aláíró Dinnyés Lajos és Petru Groza volt; Buchinger Manó, Marosán György, Jócsik Lajos és Mátéffy Géza az Országgyűlésben méltatta az aktust.⁴⁷⁹ Az egyezmény aláírása után néhány nappal a román hadsereg nagy létszámú kultúregyüttese járta végig Magyarországot; mindenütt örömmel és lelkesedéssel fogadták a művészeti együttes igényes produkcióját.⁴⁸⁰ Javultak a román-magyar államközi kapcsolatok, javultak a magyarországi románok szervezkedési, kulturális lehetőségei. A román tannyelvű iskolák és tanulók száma 1948 őszére örvéndetesen nőtt. Szinte valamennyi románlakta községben tannyelvű iskolák működtek. Magyarcsanádon 45, Pusztatölkán 45, Bottonyán 32, Lökösházán 60, Eleken 88, Kétegyházán 331, Gyulán 99, Méhkeréken 147, Sarkadkeresztúron 57, Körösszegapáti 109, Körösszakálon 48, Bedőn 92, Mezőpeterden 25, Zsákán 38, Vekerden 80, – összesen 1296 tanuló művelte nemzetiségi anyanyelvét.⁴⁸¹ A román tannyelvű iskolák történetében ez a szám rekordnak számított. A központi felügyelő jelentése Arató Endre szerint nem pontos, mert a 1296 tanuló közül csak tantárgyként tanulta a nyelvet 800 gyerek.⁴⁸² Viszonylagosan jó lehetőséget kaptak a román iskolák. Ha lehetett, külön épületben helyezték el őket, számon tartották, hogy hány román anyanyelvű gyerek nem jár iskolába, román színdarabokat, népi játékokat rendeztek az iskolákban.⁴⁸³ A román tannyelvű és nyelvoktató iskolák nagy része felekezeti volt, a görögkeleti egyházhoz tartozott. Ezek az iskolák

az államosítás idején az állam tulajdonába kerültek, s körzetesítettek, nagyobb egységbe tömörítették őket.⁴⁸⁴

A nemzetiségi politika magyarországi helyét, szerepét mutatta az a tény, hogy 1949 januárjában a VKM-ben az általános iskolai főosztály keretén belül jött létre az önálló nemzetiségi ügyosztály, amely kisebb-nagyobb szervezeti módosításokkal és megszakításokkal 1989-ig intézte hazánkban a nemzetiségi ügyeket.⁴⁸⁵ Tehát nem a Miniszterelnökségen, nem egy önálló nemzetiségi szervezetben, nem egy önálló minisztériumban, hanem egy szakminisztérium egyik főosztályának önálló ügyosztályaként. A nemzetiségi szövetségek ettől az önálló ügyosztálytól kapták az anyagi támogatást, az illetményt is. Nagy szerencse, hogy az osztály élére olyan kiváló egyéniség került, mint Arató Endre, aki nemcsak közigazgatási, hanem egyik elméleti, tudományos irányítója is lett a nemzetiségi politikának.

A nemzetiségi szövetségek tehát államszervezetileg a VMK-hoz tartoztak, de mivel tömegszervezeteknek minősítették őket, egyben az MDP Központi Vezetőségének Párt- és Tömegszervezeti Osztálya is elvi, politikai irányítást gyakorolt fölöttük.⁴⁸⁶ A nemzetiségi községekben a lakosság csak az iskolában és a kultúr-műsorokon találkozott a nemzetiségi kérdéssel. Más területeken fel sem merültek ilyen ügyek. E községek döntő többségében nem volt nemzetiségi nyelvet beszélő állami hivatalnok, a hivatalos helyeken, a tömegszervezetekben nem használták a nemzetiség nyelvét. Az állami életben nem vették figyelembe a község nemzetiségi jellegét. Egyedül az egyházi szertartásokon használták – már ahol – nyelvüket. A pilisi szlovák községekben 1950-ben vezették be a villanyt; érthető, hogy nagy ünnepeket tartottak. Egyetlen helyen sem szóltak szlovákul. Ez a közömbösség, az oda nem figyelés hanyag politikája. Kétegyházán egy leváltott funkcionárius azt mondta, hogy Magyarország önálló nemzeti állam, ahol a románoknak csak annyi joguk lehet, hogy megtanulhatnak románul írni, olvasni, azaz, csak iskolai és kulturális jogaik lehetnek. A rendőrség egyes tagjai Bács-Kiskun és Vas megyében figyelmeztették az embereket, hogy ne beszéljenek szerbül, horvátul, szlovénül. Bácsbokodon, Csikérián, Katymáron és Garán betiltották a kólót.⁴⁸⁷ Vajon összhangban van-e ez a gyakorlat azzal, ami az MDP 1948-ban elfogadott programnyilatkozatában olvasható: hazánk gyakorlatilag egynemzetű országnak tekinthető, ez persze nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyjuk az itt élő

nemzetiséget. Vajon a fenti példák nem az utóbbiról tanúskodnak?

Az automatizmus elmélete és gyakorlata nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus olyan sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a „hadd menjen magától, úgyis megszűnik” álláspontját képviseli. Az automatizmus a tudati irányítás nélküli társadalmi mozgást, alapvetően az ösztönösséget részesíti előnyben, a mechanikus folyamatoknak ad primátust.

Az MDP említett 1948-as programja kinyilatkoztatja ugyan, hogy az országban élő nemzetiségek – a németeket meg sem említi – számára a párt a teljes polgári egyenjogúság biztosítása mellett, haladó nemzetiségi kultúrájuk szabad fejlesztéséért és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd államokban élő anyanemzeteikkel való kultúracsere és érintkezés szabadságáért száll síkra, de a határozat nem szól a nemzetiségek nyelvhasználati jogáról, a nemzetiségi oktatásügyről.⁴⁸⁸ Hiába hangsúlyozták a politikai szervezkedés lehetőségét, ez a gyakorlatban semmit sem jelentett a németeknek, mert még nemzetiségi szervezetük sem volt; a szerbek, a horvátok és a szlovének lehetőségeit a Jugoszlávia-ellenes politika miatt korlátozták; a románok csak a kultúrával foglalkozhattak; lényegében az 1950-es évek elejére a szlovákoknak sem volt széles mozgásterük. Mást mondott a programnyilatkozat, és mást mutatott a valóság. Az ún. népi demokratikus államok – szovjet javaslatra – kölcsönös egyezményeket, segítségnyújtási szerződéseket írtak alá 1947–1949 között. Ezek az egyezmények jó lehetőséget adhattak volna a nemzetiségek jogainak biztosítására, de erre még célzásokat sem lehetett találni ezekben a megállapodásokban. A magyar–jugoszláv kulturális egyezményt 1947. október 15-én Belgrádban kötötték meg, a magyar–jugoszláv barátsági és kulturális egyezmény aláírására 1947. december 8-án Budapesten került sor. Az Országgyűlés 1948. január 13-án Rákosi Mátyás előterjesztésében tárgyalta,⁴⁸⁹ Gyöngyösi János, Dobi István, Révai József, Marosán György szuperlatívuszokban beszélt az új kapcsolatokról. Majd a csehszlovák–magyar barátsági és együttműködési, kölcsönös segítségnyújtási szerződést is aláírták 1949. április 16-án Budapesten, anélkül, hogy a nemzetiségi kérdések rendezésére kitértek volna.

*

A Magyarországi Szlovák Szövetségének megszűnése után 1948. december 18-án létrejött a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége. Elsősorban Tótkomlósról és Pitvarosról származó szlovákok szorgalmazták: Boldoczki János, Hirka János, Krajcsik Mihály, Bernula Mihály. Az új egyesület elhatározta magát a Magyarországi Szlovák Szövetségtől, nem akart jogutódja lenni.⁴⁹⁰ Új lapjuk, a Naša Sloboda 1949. január 15-én jelent meg, majd a Naš Pionere 1950-ben. Az alakuló ülésen Boldoczki János éles határvonalat vont a régi és az új szövetség között: „Magyarországon még ez idáig nem volt olyan nemzetiségi szervezet, amely törődött volna a dolgozó szlovákok nemzetiségi kultúrájával és érdekeinek védelmével, amely követelte volna a megfelelő értelmiséget.”⁴⁹¹ Az alakuló gyűlés után Tótkomlóson, Pitvaroson, Békéscsabán, Medgyesegyházán, Mezőberényben, Nagybánhegyesen és Szarvason 1949. januártól alakultak helyi szervezetek, majd a többi községben is létrejöttek a szlovák alapszervezetek. Több helyen a magyar nacionalisták azt hangoztatták: aki belép a szervezetbe, annak ki kell települnie, de annak is, aki szlováknak vallja magát.⁴⁹² Az új szervezetnek 1949 végéig közel 1000 tagja volt.

A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége rendkívül súlyos helyzetet örökölt. Lényegében befejeződött a szlovákok kitelepülése, ám az itthon maradtak még mindig sokkos állapotban voltak. Iskoláik majdnem teljesen kiürültek, értelmiségük alig volt, nemzeti identitásuk válságba került, az asszimiláció felgyorsult.

Természetes, hogy a szlovák szövetség is, mint a többiek, eleget tett a párt és a kormány által megjelölt feladatoknak, elsősorban az anyanyelvi műveltség és a szlovák kultúra ápolásának. A legnagyobb gond az iskolai oktatás lemaradása volt, amelyet nemcsak a Sloboda, hanem a csehszlovákiai sajtóorgánumok is szóvá tettek.⁴⁹³ Rendelet írta elő, hogy a közigazgatási tisztviselők a nemzetiségi községekben anyanyelvükön érintkezzenek a nemzetiségekkel. Ezt azonban nagyon kevés helyen tartották be. Legutóbb Kiskőrösről érkezett ilyen irányú panasz⁴⁹⁴ – értesítették a külügyminisztert. – A magyarországi szlovák iskolák ügye politikai kérdéssé, nemzetközi tényezővé vált, ezért mindent el kell követni, hogy a szlovák nyelvű iskolák tanulóinak száma növekedjék⁴⁹⁵ – oktatták ki a megyei tanfelügyelőket 1948 nyarán a VKM-ben. A kormány inkább kifelé akart bizonyítani, de a beiskolázás igen gyenge eredménnyel járt. Az 1947/48-as tanévben

mindössze 15 szlovák tannyelvű iskola működött az országban: Szarvason, Csabacsüd-Nagyrátán, Békéscsabán, Tótkomlóson, Csanádalbertiban, Pitvaroson, Nagybánhegyesen, Csabacsüden, Kondoroson, Gerendáson, Nagylakon, Kiseccseten, Csobánkán és Perbálon. A békéscsabai pedagógusok azt javasolták, hogy 1948 szeptemberében tíz békéscsabai szlovák iskola tanulóinak összevonásával állítsanak fel egy szlovák népi kollégiumot.⁴⁹⁶ De mivel a népi kollégiumok csak középiskolás korú fiatalok számára nyíltak meg, hosszú vita után a kollégium létrehozása lekerült a napirendről, annál is inkább, mert 1949-ben országosan megszüntették a népi kollégiumokat. De Békéscsabán és Szarvason internátusok alakultak a tanyavilág szlovák gyermekei számára.

A nemzetiségi oktatás helyzete az 1947/48-as tanév végén:⁴⁹⁷

Nemzetiség	Tannyelvű		Nyelvoktató		Összesen	
	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma	iskolák száma	tanulók száma
Délszláv	24	778	28	1500	52	2278
Román	6	384	13	889	19	1273
Szlovák	16	400	57	6000	73	6400
Összesen:	46	1562	98	8389	144	9951

Igaz, hogy 1945-höz képest mind az iskolák, mind a tanulók száma emelkedett, de a tannyelvű iskolák és az ebbe járó tanulók száma még mindig nagyon kevés, pedig ez a nemzetiségi oktatás lényege.

A szlovák szövetség javaslatára a VKM minden szlovák faluban létre kívánta hozni a szlovák iskolát. E tervet azonban csak ott lehetett megvalósítani, ahol volt valamilyen hagyománya a szlovák nyelvű oktatásnak: elsősorban a Dél-Alföldön. A pilisi, nógrádi szlovák falvakban részben a szlovákok elutasító magatartása, részben a falvak akkori magyar vezetőinek szembeszállása miatt nem sikerült szlovák iskolákat létrehozni.⁴⁹⁸ De még olyan településeken sem nyíltak szlovák iskolák 1948 szeptemberében, mint Csabacsüd, Ambrózfalva, Csanádalberti. Répáshután, Mucsonyban, Szirmabesenyőn, Bükkszentkereszten, Tardoson, Halmosbokon, Púposhalom-tanyán a szlovák szülők egyelőre hallani sem akartak a szlovák iskoláról.⁴⁹⁹

Még meg sem alakult az önálló nemzetiségi ügyosztály, amikor 1948. október 20-án a VKM-ben előterjesztés készült szlovák, ro-

mán és délszláv tanszék felállításáról. Az előterjesztés egyértelműen és világosan megfogalmazta, hogy a nemzetiségi oktatás kulcskérdése a nemzetiségi pedagógusok képzése. Azt javasolták, hogy Debrecenben román, Budapesten szlovák, Pécsen délszláv tanszékek alakuljanak a pedagógusképző intézményekben.⁵⁰⁰ Ha kissé módosulva is, de 1949 őszén megindult az oktatás a pécsi Pedagógiai Főiskola délszláv tanszékén, majd később német tanszékén, a szegedi Pedagógiai Főiskola román tanszékén és a budapesti Pedagógiai Főiskola szlovák tanszékén. Szlovák tanítóképző intézet alakult Budapesten, majd Esztergomban, óvónőképző Szarvason. Az MKP Békés Megyei Bizottsága több alkalommal helyesen állapította meg a tennivalókat: jó kapcsolat Romániával és Csehszlovákiával, a nemzetiségek nyelvi és kulturális hagyományainak ápolása az alapvető feladat.⁵⁰¹

A német kitelepítés, a szlovák kitelepülés után a megmaradt nemzetiségeink magyarosodása rendkívül felgyorsult. A délszláv és a román lakosság körében a német kitelepítés félelmet keltett. A szlovákoknál ismételten olyan propaganda erősítette a félelmet: aki nem települ ki önként, azt 40 kg-os csomaggal kitelepítik. A nemzetiségi lakosság a múlt fájdalmas tapasztalatai alapján félt magát szlováknak, horvátnak, szerbnek, szlovénnek, románnak, főleg pedig németnek vallani. Mivel lehetne mással magyarázni az 1949-es népszámlálás siralmas eredményeit.

Az 1949. évi népszámlálás adatai anyanyelv szerint:⁵⁰²

Szlovák	25 998 fő
Német	22 455 fő
Román	14 713 fő
Horvát	9 946 fő
Szerb	5 158 fő
Bunjevác, sokác	10 477 fő
Szlovén	4 473 fő
Összesen:	93 220 fő

Az ország megmaradt nemzetiségi lakossága nagyon megfontolta, mit válaszol. Elsősorban az itthon maradt németiség magatartásában következett be döntő változás: nyelvét, nemzetiségét feladta, s a magyarság felé fordulást, az „önkéntes” asszimilációt választotta. A kitelepítéssel járó sokkos állapotnak hű tükörképe volt ez. A népszámlálás adatai majdnem teljes asszimilációt mu-

tattak, hiszen a 9 204 799 fős összlakosságból 93 210 fő vallotta magát nem magyar anyanyelvűnek; ez alig több, mint a lakosság 1%-a. A félelem görcsei még nem oldódtak. A hivatalos politika által hangoztatott lenini-sztálini nemzetiségpolitika jelszava nem nyugtatta meg a nemzetiségeket. Hiába küldött Boldoczky János és Hirka János a magyarországi szlovákok nevében üdvözlőlevelet Rákosi Mátyáshoz 1949. augusztus 14-én. „Már eddig is teljes egyenjogúságot élveztünk. Szlovák iskolák és népi kollégiumok, szlovák gimnázium és pedagógiai főiskolák szlovák tanszéke, sajtónk, országgyűlési képviselőnk van. Mindezt az MDP-nek és Önnek köszönhetjük.”⁵⁰³ Ha kissé mélyebbre ásunk, mást látunk. Sok olyan nemzetiségi község volt, ahol nemcsak nemzetiségüket, de anyanyelvüket sem merték bevallani olyanok, akik a magyar nyelvet csak törve beszéltek. Sőt az „idegen nyelvet beszélő” rovatba nem írtak be semmit, holott otthon a nemzetiségi nyelvet használták. Ez természetellenesnek mondható, amelynek alapvető oka nem a nemzetiségben, hanem az adott politikában van.

A második világháború utáni magyarországi iskolapolitikát olyan intézkedések jellemezték, amelyek a nemzetiségi oktatás és a kultúra ápolása terén olyan emberekre bízta a választást, akiknek döntését a félelem befolyásolta. Így értelmezték, így gyakorolták a demokráciát. Másrészt, az iskolaigazgatók kihirdették, a községi vezetők kidoboltatták majdnem mindenütt az iskolarendeletet, de szinte semmi pozitív érvet nem fűztek hozzá, nem támogatták azt, nem oldották a görcsöt, a félelmet. Azokon a helyeken, ahol a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontja, majd később a Magyarországi Szlovákok Szövetsége és a Magyarországi Délszlovákok Demokratikus Szövetsége szóvá tette a hiányosságokat, többször jelentős ellentmondások alakultak ki.⁵⁰⁴ Mivel kevés szlovák nemzetiségű pedagógus volt 1949-ben, a minisztérium 27 magyar nemzetiségű, szlovákul tudó pedagógust kért fel az oktatásra. Egyelőre 50–60 oldalas, olvasókönyvet pótló broszúrát adtak a gyerekek kezébe. Az Oktatási Minisztérium Vezető Kollégiuma megállapította, hogy Szabolcsban, Zemplénben, de különösen Nógrádban gondosabban kellene törődni a szlovák iskolák ügyével. Felvilágosító munkával kell csökkenteni a félelmet a szlovákok között. Az újonnan alakult nemzetiségi ügyosztálynak nem volt költségvetése, semmire sem volt anyagi fedezete.⁵⁰⁵

A békéscsabai, szarvasi internátus mellett Budapesten szlovák tanyelvű általános iskolai kollégium, tanulóotthon létesült. A

kollégiumba az alábbi községekből jöttek a tanulók: Bánk, Csév, Csomád, Csővár, Dorog, Felsőpetény, Keszölc, Lucfalva, Oroszlány, Ősagárd, Pilisszántó, Pilisszentlélek, Pilisszentkereszt, Pilisszentlászló, Sámsonháza, Szügy, Tardos, Vanyarc, Vácegres, Vértesszőlős.⁵⁰⁶

A VKM-ben tartott 1949. július 5-i ülésen másodszor tárgyalták a nemzetiségi oktatást. Az előadó Arató Endre volt. Előterjesztésében szükségesnek tartotta, hogy a nemzetiségi oktatás kiszélesítése érdekében kiterjedt kollégiumi hálózaton alapuló általános és középiskolákat hozzanak létre. Megbízható szaktanárokat alkalmazzanak és gondos, körültekintő munkával válasszák ki azokat a településeket, ahol nemzetiségi oktatást vezetnek majd be: *a)* tiszta nemzetiségi községek, *b)* vegyes lakosságú községek, *c)* elmagyarosodott nemzetiségi községek. A községek jellegét a helyszínen kell megállapítani. Arató Endre azt javasolta, hogy a községek jellegének megállapításánál az 1880. évi népszámlálási adatokat vegyék alapul. A minisztériumban döntöttek a nemzetiségi kollégiumok létrehozásáról, kivéve a pécsit, ahol „a délszláv tanítóképző erősen nacionalista jellegű”. A kollégium arról is határozott, hogy a nemzetiségi nyelvet, mint idegen nyelvet, be kell vezetni a fent jelzett *a)* típusú községekben.⁵⁰⁷

A jó iskolarendeletek csak papíron biztosították a nemzetiségi jogokat, végrehajtásuk formalitásba süllyedt. Révai József is elismerte, hogy van magyar nacionalizmus e területen, a külföldi anyaországok nem véletlenül tesznek szemrehányásokat nekünk. „Nincs-e már egy adag nacionalizmus abban a könnyedségben is, amellyel a szlovákiai szemrehányásokat kereken visszautasítjuk? Meg kell vizsgálnunk, nincs-e ezen a téren, a nálunk élő szlovák dolgozók nemzeti jogainak biztosítása és megvalósítása terén – nem csupán papíron, hanem a valóságban – nekünk is jóvátenni-valónk? ...Vajon gondoskodunk-e arról, hogy a magyarországi szlovákok anyanyelvükön történő oktatása kellőképpen megvalósuljon?... Ne feledjük el: nemcsak olyan nacionalizmus van, amely az ideológiában jelentkezik észrevehető vaskossággal, van olyan nacionalizmus is, amely a gyakorlatban jelentkezik, hétköznapi iskolaügyi intézkedésekben vagy intézkedések elmulasztásában. Ez a nacionalizmus sokszor szabad szemmel nem is észrevehető, de nem kevésbé veszedelmes.”⁵⁰⁸ Valóban: a jó iskolarendeletek végre nem hajtása, keményebb fogalmazásban elszabotálása nacionalizmus, amelyre ebben az időben is, később is számtalan példa volt.

Az automatizmus egyértelmű gyakorlata az a döntés, amelyet a VKM Vezető Kollégiumának ülése 1949. február 28-án hozott. Azokban a községekben, ahol a fiatalabb generáció csak igen kis mértékben használja a nemzetiségi nyelvet, csak ért szlovákul, ott természetesen nemzetiségi tanítási nyelvű iskolákra nincs szükség, mert a visszaszlovákosítás helytelen. Ezekben az elmagyarosodott községekben csupán a felső tagozatban kell bevezetnünk kötelező formában a nemzetiségi nyelvet.⁵⁰⁹ Tehát ezt hagyjuk teljesen elsorvadni, s hagyjuk, hadd haladjon előre az asszimiláció, amikor még megállítható vagy lassítható lenne. Hiszen a nemzetiségi nyelv átörökítése, megmentése éppen az óvodában, az általános iskola alsó tagozatában válna lehetővé. E Vezető Kollégium ülésén merült fel először a nemzetiségi óvodák létrehozásának a gondolata. „Ma papíron 10 délszláv óvoda van, de a valóságban alig működik ezek közül egy-kettő. Feltétlenül szükséges, hogy a szintizta nemzetiségi községekben, ahol a magyarosodás még nem indult meg, az óvodák szervezése megkezdődjön. Elsősorban szlovák óvodákat kell szervezni. Ehhez nemzetiségi óvónőkre van szükség.”⁵¹⁰ A nemzetiségi nyelv átörökítése az óvodában kezdődik.

NEMZETISÉGI POLITIKA AZ OSZTÁLYHARC SZOLGÁLATÁBAN

A legaktívabbak és legradikálisabbak a délszlávok voltak, akik kezdettől fogva határozottan harcoltak nemzetiségi jogaikért, a nemzetiségi iskolák létrehozásáért, a tanulók beíratásáért. A nemzetiségi iskoláztatás Jugoszláviában még mindig jobb volt, mint Magyarországon. A Délszláv Szövetség vezetősége, mint nemzetiségi érdekvédelmi szervezet, 1947 végén 20 oktatót kért Jugoszláviából a VKM közbenjárásával. A VKM azonban azt mutatta ki, hogy Magyarországon 601 délszláv tannyelven tanuló diákra 42 tanerő jut, tehát egy oktatóra közel 15 diák esik, míg Jugoszláviában 32 000 magyar diákra 515 tanító jut, tehát egy oktatóra 57 diák. Nem nekünk kell Magyarországon jugoszláv oktató, hanem oda kell Jugoszláviába magyar oktató.⁵¹¹ A délszlávok nem is kapták meg a kért keretet.

Még 1948-ban is sok helyen lényeges különbség volt a Délszláv Szövetség akarata és a szerb, horvát, szlovén szülők véleménye között. Háklár Ferenc miniszteri osztálytanácsos 1948 januárjában

végigjárta a magyarországi szlovén iskolákat. Arról számolt be, hogy az érintett községekben 2–3 gyerek kedvéért hozták létre a szlovén tagozatokat, a szülők nem akarták a nemzetiségi oktatást, elégedetlenek a tanfolyamos szlovén oktatókkal. Az istentiszteletet szlovén nyelven kérik. A szövetség mindenáron ragaszkodik a szlovén oktatáshoz. Néhányan még mindig azt hiszik, hogy a vidéket Jugoszláviához csatolják.⁵¹² A miniszteri osztálytanácsos jelentését alátámasztja Gáspár Ágoston alsószölnöki tanító levele, aki azt írja, hogy a délszláv iskolában 1948 januárjában megszűnt az oktatás, a tanulók nem mennek iskolába. A szülők nem engedték el a gyerekeket.⁵¹³ Az Oktatási Minisztérium nemzetiségi önálló ügyosztálya azt jelentette, hogy a vendvidéken a tanítás magyar nyelven folyik, mindössze Felsőszölnökön és Szakonyfaluban oktatják a nyelvet tantárgyként. A vend nép klerikális befolyás alatt áll – értékelte a minisztérium –, ezért hasznos lenne egy szentgotthárdi kollégium felállítása, hogy a vend gyerekeket kivegyék a papság hatása alól. A nyugati határszél horvát községeiben a tanítás magyar nyelven folyik, csupán Horvátlövön tanítják tantárgyként a horvát nyelvet. Ki kell vonni a görögkeleti szerb iskolákat a papság hatása alól Budapest környékén.⁵¹⁴ A Délszláv Szövetség üdvözölte az iskolák államosítását, mert így remélte hatásának növelését. – A battonyai görögkeleti szerb iskola államosítása örömmel tölti el a Délszláv Szövetség helyi csoportját – írták a battonyiaiak –, mert az államosítás a legszorosabb összefüggésben áll a nemzetiségek óhajával, így a jogos követeléseket jobban lehet teljesíteni.⁵¹⁵

A délszlávok jogos küzdelmeit lényegesen motiválta a Tájékoztató Iroda 1948. június 28-án közzétett határozata, amellyel új korszak kezdődött a szerb, a horvát, a szlovén nemzetiségi mozgalomban. Mivel Jugoszlávia nem hajtotta meg fejét a sztálini tömbpolitikai akarat előtt, a kommunista és munkáspártok kiátkozták táborukból a Jugoszláv Kommunista Szövetséget és vezetőjét, Titót. Sztálinék azzal érveltek, hogy a jugoszláv vezetők erősen túlértékelik Jugoszlávia nemzeti erőit és lehetőségeit, azt hiszik, hogy megőrizhetik az ország függetlenségét a népi demokráciák és a Szovjetunió támogatása nélkül. Tito ellent mert mondani a sztálini politikának, ezért a szocializmus fő ellenségévé vált, de Jugoszlávia is, sőt a délszlávok is. Ismét igaznak bizonyult a régi tétel: ha rosszak az államközi kapcsolatok, kárvallottak a nemzetiségek.

A határozat közzététele után a Délszláv Szövetséget felfüggesz-

tették, majd megindult a vezetők és az aktivisták üldözése. Rob Anton, a szövetség főtitkára Jugoszláviába menekült. Ognjenović Milánt a Rajk-perben (1949. szeptember 16–24.) hatodrendű vádlottként 9 évi fegyházra ítélték a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel miatt. A Délszláv Szövetség elnökét, Vuics Pavelt letartóztatták, feleségét, három kiskorú gyermekét a Hortobágyra telepítették. A határ menti területekről több száz délszláv családot telepítettek ki.⁵¹⁶ A magyar–jugoszláv államközi viszony a Rajk-perrel a mélypontra süllyedt. A jugoszláv kormány szeptember 24-én, az ítélethirdetés napján jegyzékben tiltakozott a súlyos vádak, rágalmak ellen, és a belgrádi magyar követség több beosztottját kiutasította Jugoszláviából. Szeptember 30-án a magyar kormány felmondta a magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.⁵¹⁷ A letartóztatások, a diszkriminációk napi eseménnyé váltak. A német és a szlovák nemzetiség sérülése után a délszlávok is súlyos sebet kaptak. Az a nemzetiség, amely eddig Magyarországon az élen haladt a nemzetiségi jogokért vívott harcban, passzivitásra kényszerült, visszafogottá, hallgataggá vált. A délszlávokat súlyos megrázkódtatás érte, amelyet lírában is kifejeztek.

MEGRÁZKÓDTATÁS

Írta: Vidákovics Róza

Hatalmas megrázkódtatás volt, és azóta is fájdalommal
Hordjuk szívünkben az eltaposott igazságot.
Jeges villám mennydörögve robogott el felettünk
A napból, amelyből vártuk a meleget...
Tegnap még a menet élén haladtunk
Bátran vive a boldogság és a szabadság zászlaját.
Ma szitkok hullanak ránk,
Vagy az éj leple alatt vezetnek el minket.
De mint a tűz fénye, az a felismerés vigasztal bennünket,
Hogy szenvedéseink a sötétség szétoszlását szolgálják.⁵¹⁸

Magyarország déli határa mentén 60–80 km-es sávban 1949 végén, 1950 elején összeírták a szerb és a horvát lakosokat, anyanyelvük és nemzetiségük szerint, mint ahogyan számba vették annak idején a kitelepítendő németeket. Az így összeírtakat Tito valószínű támogatóivá kiáltották ki. Ez is a kollektív felelőssé

tétel egyik formája volt. Túróczy Károly szerint téves az a megítélés, hogy az 1949–1953 közötti időszakban egyes délszláv nemzetiségi személyekkel szemben elkövetett törvénysértések általában a délszláv nemzetiség jogainak korlátozását célozták volna. Ugyanis az említett időszakban hasonló jellegű vagy esetenként még súlyosabb sérelmeket szenvedtek el magyar és más nemzetiségű állampolgárok.⁵¹⁹ Téved Túróczy Károly, mert az összeírást csak a délszlávok körében végezték, s már az MDP 1956. május 21-i határozata is elismerte, hogy a délszlávokkal szemben méltánytalanságok történtek, amelyeket jóvá kell tenni. Ez 1961-ben, amikor Túróczy cikke készült, közismert volt.

Szinte természetes, hogy a Tájékoztató Iroda határozatának nyilvánosságra hozatala után csökkent a szerb, a horvát, a szlovén iskolák és tanulók száma. A Délszláv Szövetség 1948. augusztus 25-én azt kérte a VKM-től, hogy ahol nagy a lemorzsolódás, a gyerekek nem mennek oktatásra, ne szüntessék meg a délszláv tannyelvű iskolákat, hanem szüneteltessék azokat, az oktatókat tartsák meg, áthelyezéssel mentse meg őket a jövő számára. A kérésre megértő választ kapott. A minisztérium október 22-én országos körlevelet adott ki a szüneteltetésre. Kevés olyan község volt, mint Bátya, ahol az idegennyelvű órák mellé a délszláv nyelv tanítását is kérték.⁵²⁰

Mivel szerb nyelvű oktatás csak a volt görögkeleti szerb iskolákban folyt, s az iskolák államosítása után a délszláv tannyelvű iskolákban csak horvát és szlovén nyelven oktattak, most három nyelv oktatására került sor, s ezt kifejezésre akarták juttatni az iskolák nevében is. A Délszláv Szövetség azt javasolta, hogy a feliratokon a közös délszláv (juzno-slavenski) megnevezés szerepeljen.⁵²¹

Közvetlenül a jugoszláv–magyar határ mentén több negatív hatás érte Lakócsa, Potony, Szentborbás, Tótújfalú községek horvát lakosságát, ezért 1948. december végén kérték a Somogy megyei alispánt, hogy töröljék e községeket a nemzetiségi községek sorából. Kérésüket azzal indokolták, hogy a délszlávok erőszakos agitációt folytatnak, s ők ellenzik ezt az erőszakos horvátosítást. Az elmagyarosodott horvátok írták alá a levelet, akik soha nem érezték magukat kisebbségnek, mindig hűséges magyarok voltak és maradnak minden körülmények között.⁵²² E Dráva menti falvak azonban továbbra is nemzetiségi települések maradtak.

A nemzetiségi szövetségek nemzetiségi alapon jöttek létre, és egyértelműen ellentmondtak a már működő, osztályalapokon ál-

ló szervezkedésnek. Sztálinék és követőik az osztályszerveződést magasabb és hatékonyabb jelenségnek tartották a nemzetinél. Mi sem természetesebb, mint hogy 1950–1951-re megszüntették a nemzetiségi szövetségek helyi szervezeteit, s csak a központok maradtak meg, teljesen hozzásimulva, idomulva az egypártrendszer politikai mechanizmusához. – A Délszláv Szövetség helyi szervezeteit minden erőszakoskodás és nagy lárma nélkül kell elsorvasztani, a Szlovák Szövetség alapszervezeteit 1951-ben meg kell szüntetni – adták ki felülről az utasítást. „A nemzetiségi jogok alkalmazását a proletárdiktatúra állami és közigazgatási szervei biztosítják. E jogok gyakorlása mindenki számára lehetséges helyileg ott, ahol él. A nemzetiségi szövetségek munkája korlátozódjék kulturális tevékenységre, alapszervezeteket ne építsenek tovább.”⁵²³ Magyarországon ekkor már mindent alárendeltek az osztályharcnak. Aki a klerikális reakció és a kulák ellen harcolt, az a fennálló erkölcsi normák alapján már jó munkát végzett.

A délszlávok közötti sorozatos letartóztatások, az állandó tanítócserék s az 1949 után végrehajtott iskolai körzetesítés a szerb, a horvát és a szlovén nyelvű iskolákat drasztikusan továbbcsökkentette több mint a felére. A Délszláv Szövetség, de a Szlovák és a Román Kultúrszövetség is 1949-ig a nemzetiségi tanítási nyelvű iskolákat ismerte el nemzetiségi iskolának. A VKM 1949 után tannyelvűnek minősítette azokat az iskolákat is, ahol csak tantárgyként tanulták a nemzetiségi nyelvet. Ez lényegesen csökkentette a problémaérzékelést a szövetségeknél, s a belenyugvás útját egyengette.⁵²⁴

A Román Szövetség titkára büszkén számolt be arról, hogy a románok által lakott területeken a kultúrszövetség szervezeteit felszámolta, az MDP-től kért javaslatok alapján kultúrfelelőst állított be, 17 román községben a klerikális reakciót és a kulákságot teljesen félreállították.⁵²⁵ Dúlt az osztályharc. A nemzetiségi szövetségek működési területe lényegesen lecsökkent, most már valamennyinél csak a kulturális életre terjedt ki, s a napi politika érdekeinek volt alárendelve. A nemzetiségi önálló osztályt átszervezték, a minisztérium Nevelési Főosztályának rendelték alá. Az 1950/51-es tanévben a nemzetiségi általános iskolákban a délszlávok számára az alábbi feladatot tűzték ki: a délszláv nemzetiségű olvasókönyvekben a szerb és a horvát irodalom kimagasló haladó hagyományai, forradalmi alkotásai és a Tito-ellenes harc mai irodalmi megnyilvánulásai szólaljanak meg, hogy tudatosítsák a

Nemzetiségi iskolafejlesztési terv 1950–1960 között⁵²⁷

	1950-51		1951-52		1952-53	
	Iskolák száma	tan.	Iskolák száma	tan.	Iskolák száma	tan.
<i>Szlovákok</i>						
Óvoda	21	1260	26	1400	26	1400
Általános iskola	5	900	8	1300	8	1400
Ált. isk. diákoth.	4	560	4	690	4	720
Szlovák nyelvtanf.	106	8000	112	8500	112	8500
Gimnázium	1	48	1	88	1	150
Tanítóképző	1	24	1	56	1	100
1 éves tanfolyam	1	28	1	30	-	-
Óvónőkészítő	-	-	1	10	1	10
Szakérettségis t.	1	26	1	30	1	30
Pedagógiai F.	1	25	1	55	1	55
Szaktanítói t.	1	91	1	140	1	90
Óvónői tanf.	-	-	-	-	-	-
<i>Délszlávok</i>						
Óvoda	12	280	16	400	18	500
Általános iskola	25	760	27	1000	30	1100
Ált. isk. diákoth.	1	56	1	76	1	100
Nyelvtanf.	45	4000	45	4000	45	4200
Gimnázium	1	55	1	80	1	120
Tanítóképző	1	22	1	46	1	60
1 éves tanfolyam	1	17	1	20	megszűnik	
Óvónőkészítő	-	-	-	-	-	-
Szakérettségis t.	1	23	1	25	1	24
Pedagógia F.	1	11	1	25	1	50
Szaktanfolyam	1	14	1	34	1	50
Óvónői tanf.	1	10	1	10	1	10
<i>Románok</i>						
Óvoda	2	70	2	100	2	100
Általános iskola	8	700	8	850	8	850

1953-54		1954-55		1960-61	
Iskolák száma	tan.	Iskolák száma	tan.	Iskolák száma	tan.
30	1500	30	1500	nem emelkedik	
9	1500	10	1600	marad	
4	750	4	850	marad	
112	8500	112	8500	csökken	
1	150	1	150	emelkedik	
1	130	1	140	szünetel	
-	-	-	-	-	
1	10	1	10	-	
megszűnik					
1	55	1	30	-	
1	30	megszűnik			
-	-	-	-	-	
18	500	18	500	marad	
30	1200	30	1500	növekszik	
1	100	1	100	marad	
45	4500	45	4500	marad	
1	125	1	125	növekedik	
1	60	1	60	szünetel	
-	50	-	-	-	
megszűnik					
1	30	1	25	szünetel	
1		megszűnik			
megszűnik					
2	100	2	100	marad	
8	850	8	850	csökken	

tanulóiban Tito-Jugoszlávia árulását és a jugoszláv nép igazi érdekeit.⁵²⁶

Nagyon fontos és hasznos lépés volt 1949 szeptemberében, hogy megnyitották a Pécsi Pedagógiai Főiskolán a Szerbhorvát Nyelv- és Jugoszláv Irodalom Tanszékét. A nehéz és súlyos helyzet ellenére volt kilátás a jövőre. A nemzetiségi oktatás fejlődését azonban továbbra is különböző akadályok nehezítették. A délszlávoknál ugyanúgy, mint a többi nemzetiségnél, a lakosság nagy többsége nem kívánta a tannyelvű oktatást. De ennek is két oka volt. Az egyik a félelem, amely erősödött az állami adminisztratív intézkedések miatt. A másik az, hogy a nemzetiségek különböző dialektust beszélve nem értették az irodalmi nyelvet. Kevés volt a nemzetiségi pedagógus. A meglévő nemzetiségi iskolák felszereltsége nagyon hiányos volt. Alig volt bútorzatuk, a szemléltetőeszközök, tanszerek hiányoztak. Alacsony színvonalú tankönyvekből tanultak, de sok helyen még ezek is hiányoztak. Mindezekből az következett, hogy a nemzetiségi iskolák a magyar iskoláknál lényegesen alacsonyabb színvonalúak voltak, s a szülők nem szívesen járaták ide gyermekeiket.

A nemzetiségi politikára, benne a nemzetiségi iskolapolitikára eddig semmiféle terv nem volt. Elkészült 1950 szeptemberére egy elgondolás a nemzetiségi iskolafejlesztés 10 évére, amely igen jelentősnek számított; de nagyon csökkentette a terv realitását az anyagi háttér felvázolásának a hiánya. (Lásd alább a táblázatot.)

E 10 éves terv csak kismértékben valósult meg, s lejártakor az Oktatásügyi Minisztérium megszüntette a nemzetiségi oktatást, a tannyelvű iskolákat kétnyelvűvé szervezte át.

Mivel a Délszláv Szövetség 1950-ben még mindig nem volt „megbízható”, a tanácsi választások előkészítő munkájában csak a Szlovák és a Román Szövetség vett részt. A Szlovák Szövetség titkára arról számolt be, hogy 17 szlovák kultúrscsoport 24 községben 37 előadást tartott. A választási munkában részt vett a békéscsabai szlovák kollégium, a tótkomlói szlovák iskola, a kesztölci, a vértesszőlősi, a csomádi, az acsai, a bánki, a kóspallagi iskolák úttörőcsapata. Nagy siker volt mindenütt. Komlósán a község lakossága nagy tetszéssel fogadta a magyar-szlovák műsort. Borsod megye szlovák községei a legelmaradottabbak voltak, a kultúrműsorok kissé felrázták őket.⁵²⁸

A délszláv nemzetiségi mozgalomra a Tito-ellenes politika komoly hatást gyakorolt. A VKM Vezető Kollégiumának 1951. március 5-én tartott ülésén megállapították, hogy a magyarországi

délszláv lakosság tudatába nem ment még át az a felfogás, hogy különbséget kell tenni a magyarországi titóista ügynökök és a magyarországi délszláv nemzetiség között. „Ez a félelem és félreértés tapasztalható akkor, amikor titóistákat tartóztat le az ÁVH egyes délszláv községekben. Pl. Katymáron az ez évi letartóztatások után 11 tanuló iratkozott át a magyar iskolába, és megjegyzendő az, hogy a tanulók a titóista ügynökök hozzátartozói voltak.”⁵²⁹ Bácsalmáson is lemorzsolódás volt tapasztalható a letartóztatások után, de a délszlávok egy része a letartóztatottakban nem titóista ügynököket, hanem a helyi délszlávok vezetőit látta. A bácsalmási tanítók kutyaszorítóba kerültek.⁵³⁰ „A határszéli tanítók félnek a magyar hatóságoktól, de félnek attól is, hogy majd a titóisták vonják felelősségre őket. Nem mernek családokat látogatni, mert a magyar hatóságok titóista szervezkedés miatt figyelni fogják őket; de ha aktivizálják magukat, felhívják a magyar hatóságok figyelmét arra, hogy azért dolgoznak, mert van takargatnivalójuk.”⁵³¹ Tehát bármit csinálnak a szerencsétlen tanítók, mindenből bajuk származik.

*

Az 1950-es évek elején, miután rendeletben is megszüntették az itthon maradt németek mindenfajta korlátozását, nagyon nehezen és félénken, de megindult az érdeklődés a német nemzetiségi oktatás iránt. A VMK Nevelési Főosztályának nemzetiségi csoportja 1951 elején hét német községet látogatott meg Bács-Kiskun megyében, Budapest környékén és a Vértes alján. Azt tapasztalták, hogy a németek szívesen beszélnek nyelvüket, de félelemből nem vallják magukat németnek. Sok helyen van német nyelvű istentisztelet. – A német irodalmi nyelvet többen ismerik – állapították meg jelentésükben. Ez elsősorban Bács-Kiskun megyére érvényes, Vaskútra, Garára. Budapest környékén nem nagyon értik az irodalmi nyelvet, sőt a meglátogatott községek lakosságának alig volt nemzetiségi igénye (Pilisvörösvár, Pilisszentiván). A vértes-aljai kis községekben nagyfokú a passzivitás, a németség még mindig félelemben él (Agostyán, Vértestolna, Baj). Itt sincs nemzetiségi igény.⁵³² A görcsök nehezen oldódtak, de az igények itt-ott már jelentkeztek.

A Szlovák Szövetség 1950–1951-ben igen aktív kultúrtevékenységet folytatott. Mozgósította szép számú kultúr csoportjait, amelyek nyolc-tíz napos turnékat szerveztek szlováklakta falvaink-

ban. A pitvarosi, a tótkomlói, a békéscsabai kultúr csoportok élenjáró együttesek voltak.⁵³³ Szereplésük a szlovák identitástudat ébrentartását, fejlesztését szolgálta ebben a nehéz időben, amikor a nemzeti, a nemzetiségi és a nemzetközi érdekek ellentmondtak egymásnak, s mindig a nemzeti és a nemzetiségi érdek maradt alul. A kultúr csoportoknak a békekölcsönjegyzés előmozdításában is részt kellett venniük. A nyíregyházi körzeti ügyvezető azt jelentette, hogy köszöntő brigádjuk felkereste a körzet legjobb békekölcsönjegyzőit, s kultúr műsorral nyolc családot köszöntöttek.⁵³⁴ De ugyanezt a munkát kellett végezniük a románoknak is. A román kultúr csoportok rigmusokkal, csasztuskákkal köszöntötték a békekölcsönjegyzőket és a gabonabegyűjtésben élenjáró dolgozókat. A Román Szövetség ügyvezető titkára 1951. október hónapi munkájukról azt jelentette, hogy három területen tevékenykedtek: *a)* a második békekölcsön jegyzése, *b)* a néphadsereg ünneplése, *c)* a gabonabegyűjtés teljesítése.⁵³⁵ Egyik terület sem sajátosan nemzetiségi feladat, de a központi direktívák szerint el kellett végezni e teendőket.

Hogy a nemzetiségi politika mennyire alá volt rendelve az osztályharc éleződéséről vallott felfogásnak és gyakorlatnak, az osztályharc feszített gerjesztésének, azt világosan bizonyítja a Román Szövetség főtitkárának egyik levele. „Célunk a magyar és a román nép egységének megszilárdítása – írja Pomutz Péter –, hogy az éberség fokozódjon, az ellenséggel szemben vívott harc még állandóbb és tartósabb legyen. Megszerveztük a Grósz-per csoportos meghallgatását, hogy az összeesküvők bandájának megsemmisítésén túl a külső és belső ellenség is új vereséget szenvedett.”⁵³⁶

Az automatizmus politikai hatása közrejátszott abban, hogy a Szlovák Szövetség hivatalos levelezésében a szlovák nyelv mindinkább háttérbe szorult. Az 1951. évi iratok között már alig találni szlovák nyelvűeket. Az asszimiláció itt is teret nyert. A nemzetiségi szövetségek munkáját két minisztérium irányította; a nemzetiségi iskolai oktatás a Közoktatásügyi Minisztérium, a nemzetiségi kulturális munka a Népművelési Minisztérium vezetése alatt állott. Az elvi, politikai irányítás, de többször a közvetlen, operatív irányítás is az MDP Központi Vezetőségének Agitációs és Propaganda Osztálya kezében volt. A szövetségek alig győztek eleget tenni a sok utasításnak, a sok gazdának.⁵³⁷ A Román Kultúr szövetség a kor elvárásainak megfelelően ünnepelte április 4-ét 1950-ben is. A Népművelési Minisztérium nem is talált sem-

mi kifogást, de szóvá tette, hogy a kultúrszövetség helytelenül járt el, amikor az ünnepséget a román iskola tanáraival és diákjaival együtt ünnepelte. „Nem szabad elválasztani a magyarokat és a románokat”⁵³⁸ – hangzott a megdöbbenő utasítás. Más alkalommal az irányító fórumok azt parancsolták, hogy a románok összejövetelét román nyelven tartsák, ezt pedig a magyarok kifogásolták, mert nem értették.

A Román Szövetség munkatársai 1951. augusztus havában végigjárták a 18, románok által lakott helységet, s jelentést készítettek a tapasztalatokról. Szomorúan állapították meg a rideg tényeket. Több községben tudatlanság van, a román paraszt nem meri bevallani származását. Pocsajon, Nagylétán és másutt is bizalmatlanok, elzárkóznak. Újságot nem járatnak, nem olvasnak. Több községben nagyfokú az analfabetizmus. Körösszakálon és Bedőn kérnek csak román nyelvű oktatást.⁵³⁹ Nagyon lesújtó ez a kép. Az MDP Békés Megyei Bizottsága ugyancsak augusztus hónapban küldött ki egy brigádot a románok helyzetének megvizsgálására. A bizottság megállapította, hogy a helyi tanácsok és a párt-szervezetek nem sokat tesznek a nemzetiségi kultúrmunka és a közoktatás érdekében.⁵⁴⁰ Pedig az MDP Békés Megyei Bizottsága többször nyilatkozott már eddig is, hogy a szívén viseli a nemzetiségek érdekeit. De a gyakorlatban a nemzetiségi területeken szinte semmit sem csináltak.

A Román Szövetség elhatározta, hogy felszámolja az analfabetizmust, amely a legnagyobb ellensége a nemzetiségi kultúrmunkának is. A felnőttek számára írás-olvasás tanfolyamokat szerveztek s indítottak be. Bedőn 26, Méhkeréken 20, Eleken 18, Körösszakálon 15, Kétegyházán 14 hallgatóval indultak meg e tanfolyamok 1951 októberében. Románlakta községeink némelyikében a tanácselnök, a párttitkár és a helyi rendőr is jelentkezett a tanfolyamra.⁵⁴¹ Nem lehetett nagyon magas szintű ezekben a községekben a nemzetiségi munka irányításának a színvonala. Vekerden az idős analfabéták nem jelentkeztek. Az analfabéták döntő többsége nem tanult meg rendesen írni-olvasni, esetleg ha a nevét le tudta írni. Nagy volt a lemorzsolódás. Többen szégyelltek a gyermekeik előtt, hogy velük egy iskolába járnak. A Román Szövetség 1952-ben újra elhatározta, hogy felszámolja az analfabetizmust;⁵⁴² de ilyen terveket még 1954-ben is készítettek. Az analfabetizmus elleni küzdelem anyagi és erkölcsi támogatására semmiféle segítséget sem kaptak a Népművelési Minisztériumtól. Pedig ez igazi nemzetiségi feladat lett volna. Annál inkább kaptak fel-

szólítást arra, hogy a román nemzetiségű községekben szorgalmazni kell a tojás- és baromfibeigyűjtést.⁵⁴³ Pedig a Román Szövetség számára a román írás-olvasás elsajátítása igazi nemzetiségi feladat lett volna.

A nemzetiségi mozgalmakban minden időszakban nagyon fontos a sajtó. Ezt a Román Szövetség is látta, s kérte a Népművelési Minisztériumot, hogy a *Libertatea Noastra* című újság ne havonta, hanem kéthetenként jelenjen meg, mert különben hírei avultak, s az előfizetők sorra lemondják a lapot.⁵⁴⁴ Az újság még hosszú ideig havonta jelent meg.

A Román Szövetség jól látta, hogy az analfabetizmus elleni harcot az óvodában kell kezdeni, és az iskolában kell folytatni. Fel is mérték az igényt a román óvodákra. Eredményes szervezőmunkát végeztek: 12 óvoda és 15 általános iskolai osztály számára elegendő gyerek jelentkezett Békés, Hajdú-Bihar és Csongrád megyében.⁵⁴⁵ De még 1953-ban sem működött mindegyik osztály és óvodai csoport.

A Román Szövetség jogosan tette szavá, hogy a gyulai román általános iskolában és gimnáziumban a tanulók egymás között és a tanórákon kívül csak magyarul beszélnek, az iskolában egyes tantárgyakat magyarul tanulnak, mert nincs románul tudó tanár. Így még a románul jól tudó tanulók sem haladnak kellő ütemben.⁵⁴⁶ E rossz gyakorlaton a későbbiek folyamán változtattak.

A megkötött magyar-román kultúregyezmény kölcsönösen nagyobb lehetőségeket adott a nemzetiségi tevékenységre, elsősorban a kultúrmunkára. Éppen erre hivatkozva kérte a szövetség, hogy a minisztérium járuljon hozzá székházuk bővítéséhez, mert az a külföldiek fogadására nem alkalmas.⁵⁴⁷ A bővítésre egyelőre nem került sor.

*

Miután az itthon maradt németek papíron egyenjogú állampolgárok lettek, nem lehetett őket teljesen kirekeszteni a nemzetiségek sorából sem. Mint az eddigiekből kitűnt, a németek sehol sem szerepeltek 1945 után, ahol a nemzetiségek jogairól, általában a nemzetiségi mozgalmakról volt szó. Döntő többségükben hazaárulóknak, fasisztáknak, Hitler-bérenceknek, a demokrácia ellenségeinek minősültek még 1952-ben is. Akiket nem soroltak ide, azokkal pedig egyelőre nem sokat törődtek. De ez a felfogás sokáig nem volt tartható. Rákosi Mátyás igyekezett a hazai németeket is megnyerni politikájának. A korábbi németellenes, németgyűlölő politika

lassan kezdett megváltozni. Rákosi 1949. május 8-i celldömölki beszédében hangzott el először olyan hivatalos vélemény, amely a németeket állampolgárszámba vette. „Megoldatlan még részben a németajkú magyar állampolgárok helyzete is. Az ősszel ezt is felvetjük, és gondoskodunk róla, hogy a magyarországi németajkú állampolgárok beilleszkedhessenek demokráciánk rendszerébe, és ezzel ez a nehéz kérdés is megoldást nyer.”⁵⁴⁸ A 84/1950. M. E. számú rendelet mindenfajta korlátozást megszüntetett, ezentúl tehát nem tarthatták fenn a német lakosság anyanyelvi oktatásának a korlátait sem. Ezért a Közoktatásügyi Minisztérium 1952 elején nagyon bizalmas körlevélben kereste fel a kecskeméti, az esztergomi, a budapesti, a pécsi, a veszprémi és a szombathelyi tanácsokat, s javasolta, hogy az általános iskolákban vezessék be a német nyelv oktatását. Az igények felmérését úgy kell végezni, hogy a német anyanyelvű tanulók és szüleik között „ne keltsen visszahatást” – javasolta a tanácsoknak a minisztérium. Miért csak 1951-ben kezdődött meg Szederkényben a német nemzetiségi oktatás?⁵⁴⁹ – kérdezi a kiváló helytörténész, Ravasz János. Eppen a fenti okok miatt. A Közoktatásügyi Minisztérium reális válaszokat kapott a felmérésre 1952 szeptemberében. A háború, a kitelepítések, a deportálások okozta sebek nagyon frissek voltak még, nemcsak a volt volksbundisták számára, hanem a magyarsággal mindig összhangban álló és a hazához hű németek számára is. Nemzetiségük, anyanyelvük vállalásától is nagyon elzárkóztak. Nem kívánták a német oktatást, sok helyen hallani sem akartak róla: Nincs igény rá, ments meg uram bennünket tőle!” – olvashatóak a válaszok.⁵⁵⁰ Az egész országban alig volt igény a német nyelv oktatására. A ki nem telepített német lakosság körében tért hódított az asszimiláció. Egész Tolna megyében csupán Hőgyészen lehetne németet oktatni – jelentették Tolnából –, de ott meg tanító nincs.⁵⁵¹ Hiszen a német nyelv oktatását sem volt dicsőség vállalni ebben az időben. Az országban legalább 200 000 német élt, akiknek politikai, lelki sebeit nem lehetett egy rendelettel egyszerre begyógyítani. A szervezőmunka mégis megindult a német iskolák létrehozása érdekében. Az 1951–1952-es tanévben az ország 25 községének általános iskolájában volt már német nyelvoktatás. Ez a tanév a kísérlet éve volt. A kérdés úgy is felmerült: lehetséges-e belátható időn belül német iskolákat létrehozni Magyarországon? Lehetséges volt.

*

A Közoktatásügyi Minisztériumban ismét átszervezték a nemzetiségi osztályt: most az ifjúsági főosztály alá rendelték, s továbbra is igen csekély létszámmal látta el feladatát. A nemzetiségi kérdésnek az MDP központjában nem volt személyi felelőse. Az alkotmány 39. §. 3. pontja ugyan biztosította a nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatást, de a gyakorlatban ez nagyon messze volt még. A nemzetiségi lakosság még az 1950-es évek elején is jelentős többségében szemben állt a nemzetiségi oktatással, mert a magyar nyelvű magasabb színvonalú volt, a nemzetiségi oktatás még mindig zsákutcának bizonyult, s a telepítéspolitika is erősen motiválta nemzetiségeink döntéseit. A 775 délszláv lakosú Szalántán 1949-ben 12 fő vallotta magát délszláv nemzetiségűnek.

A nemzetiségi oktatás képe 1952 elején lesújtó volt: 10 délszláv tannyelvű óvoda mellett 6 szlovák és 1 románlakta község magyar óvodáiban volt szlovák és román nyelvű foglalkozás. Egyetlen szlovák, román, német óvoda sem volt. A 12 000 szlovák tankötelesből 850 tanult tannyelvű iskolában, 40 szlovák községben volt tantárgy a szlovák nyelv. A 2000 román tankötelesből 650 járt román nyelvű iskolába, 22 iskolában tanították tantárgyként a román nyelvet. A 9000 délszláv tankötelesből 750 tanult tannyelvű iskolában. Szlovák gimnázium Békéscsabán, román gimnázium Gyulán, délszláv Pécssett működött. A budapesti és a pécsi Pedagógiai Főiskolán szlovák, román és délszláv tanszék működött. Az országban 10 nemzetiségi kollégium volt, 300 tanulóval. A szlovák és román iskolákban főleg csehszlovákiai és romániai magyarok tanítottak, a délszláv iskolákban pedig hathetes tanfolyamon átképzett pedagógusok.

A megyei tanügyigazgatás általában nem foglalkozott a nemzetiségi oktatással. Nemcsak közömbösek voltak, hanem néha szembehelyezkedtek a minisztérium nemzetiségi politikájával is. Minden nemzetiségnek volt egy iskolafelügyelője, aki a nemzetiségi osztály alá tartozott. A tankönyvellátás sem volt megfelelő. Pedig az alkotmány és az általános iskoláról szóló 1951. évi 15. számú rendelet előírta, hogy azokban a községekben, városokban, ahol legalább tizenöt, egy nemzetiséghez tartozó tanköteles szülője kívánja, biztosítani kell, hogy ezek anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy anyanyelvüket tantárgyként tanulják.⁵⁵² De hiába volt ismét jó a törvény, ha a gyakorlat mást mutatott.

Mint már a korábbiakban láttuk, a nemzetiségi osztálynak az volt az álláspontja, hogy csak az *a)* típusú községekben kell beve-

zetni az anyanyelvi oktatást, a *b*) típusúakban pedig tantárgyként kell oktatni a nemzetiségi nyelvet. Ez az álláspont két okból nem volt helyes. Először, a telepítéspolitikára hatására felbomlottak a zárt nemzetiségi települések, a németek szétköltöztetésével, illetve elvándorlásával ez a folyamat felerősödött. A volt szlovák községekben hasonló volt a helyzet. Tehát az 1950-es évek elején alig volt olyan község Magyarországon, ahol ne haladt volna az asszimiláció, éppen a kevert lakosság folytán. Másodszor, e folyamat elején lett volna szükség arra, hogy anyanyelvi oktatást vezessenek be, amely lelassítja, esetleg megállítja az asszimilációt. Szabó Cs. Mihály, a szlovák iskolák központi felügyelője azt írta egyik jelentésében, hogy a szlovák nyelvet az V.–VIII. osztályban vezették be azokban a szlovák községekben, melyekben a tanulók már jól beszélték a magyar nyelvet. Ennek ellenére a szüleikkel otthon szlovákkul beszéltek. „Ezekben az iskolákban az a cél, hogy az asszimilációt mesterségesen ne segítsük elő; természetesen nem lehet célunk visszaszlovákosítást végezni.”⁵⁵³ Érthetetlen ez a logika. Az asszimiláció folyamat, amelynek van eleje és vége. S ha a tanuló otthon a szüleivel még anyanyelvén beszél, akkor az asszimiláció még csak korlátozottan haladt előre. Éppen azzal segítjük elő mesterségesen az asszimilációt, ha nem teremtünk anyanyelvi oktatást, hiszen az anyanyelv tantárgyként való oktatása nem nevezhető még az anyanyelvi szint megőrzésének sem. Óriási szerepe van a nyelvátörökítésnek. Ha a nemzetiségi gyerek az 1950-es évek elején otthon anyanyelvét használta, akkor ösztönösen folyt a nyelvi átörökítés, s az anyanyelvi oktatás éppen ezt tudatosította volna a *b*) típusú községekben. Ez a politika az asszimilációval szemben a fehér zászló felemelésének a gyakorlata volt. Nem is beszélve a *c*) típusú községekről, ahol az asszimilációs folyamat a végéhez közeledett vagy befejeződött; itt semmiféle anyanyelvi képzést nem terveztek. Ez a teljes megadás politikája. Sehol sincs nyoma annak, hogy akár a nemzetiségi osztály, akár más illetékes fórum felmérte, elemezte volna az *a*, *b*, *c*, típusú községeket. Néhány aktivista egy-két napra ellátogatott pár nemzetiségi községbe, beszélt a párt, a tanács vezetőivel, esetleg a pappal és néhány lakossal, ennek alapján jelentést tett, minősített az *a*, *b*, *c* típus szerint. Éppen az asszimiláció folyamatát nem tárta fel, a legfontosabb közbeeső kérdéseket nem vizsgálta. Mivel egyedül a nemzetiségi osztály foglalkozott gyakorlati nemzetiségi politikával, komoly hiányosságnak minősül, hogy ezt az elemzést nem végezte el vagy éppen csak a felszínen moz-

gott. S ha a felső irányítás nem hatolt mélyre, a megyékben még inkább a felszínen maradtak. Az MDP Békés Megyei Bizottsága így dicsérte meg a battonyai pártszervezetet, mert jó nemzetiségi politikát folytatott: „A Tito-banda népelnyomó rendszerével állítja szembe a népi demokratikus állam nemzetiségi politikáját.”⁵⁵⁴ Ez a Tito-ellenes tevékenység még a felszínen is messze volt a nemzetiségi politikától.

A NEMZETISÉGEK AZ 1953-AS FORDULAT UTÁN

Sztálin halála, majd az első Nagy Imre-kormány megalakulása némi reménnyel töltötte el nemzetiségeinket is. Az új kormányprogram, az új politika enyhítette a korábbi merev, dogmatikus irányítást. A nemzetiségi szövetségek a Hazafias Népfront mozgalmi keretein belül igyekeztek tevékenykedni, de a szövetségek helyét, szerepét, igazi funkcióit konkrétan nem határozta meg semmi és senki.⁵⁵⁵ A nemzetiségi szövetségek most sem lettek érdekvédelmi szervezetek. Munkájuk nagyrészt továbbra is az iskolai oktatásra és a kulturális munkára szorítkozott.

Továbbra is általános gond volt a szülők nagy részének tartózkodása az anyanyelvi oktatástól. Több iskola igazgatója azt jelentette felettes hatóságainak, hogy a szülők ellenállása miatt nem eredményes a nemzetiségi oktatás. A minisztérium általános családlátogatást rendelt el, hogy megbeszéljék a szülőkkel a nyelvoktatás jelentőségét, az anyanyelv tanulásának fontosságát és szépségét, a kétnyelvű tudás előnyeit. – Fel kell számolni a magyarosító politikát – jelentette ki a Népművelési Minisztérium. El kell osztatni a szülők között azt a félelmet, amelyet a kitelepítések okoztak.⁵⁵⁶ Persze mindezt könnyebb megfogalmazni, mint megvalósítani, mert a gyakorlatban, az életben nehezebb a nemzetiségi politika. Mogyorósbányán pl. szép számban éltek ekkor szlovákok, ezért a kesztölci kultúr csoport elhatározta, hogy a község szlovák dolgozóinak kultúrműsort ad. Miután a kultúr csoport vezetője értesítette erről a tanács titkárát, az levelet írt a Szlovák Szövetséghez. „Jelentem, mivel a községünk a magyar szóbeszédre tért át, így a megérkezést nem javasoljuk, mert községünkben csak a 60–70 éves asszonyok tudnak szlovákul, az ifjúságot ez a kultúr csoport nem érdekli, vagyis nem is értik. A tatabányai könyvtár leküldött 30 db szlovák könyvet, azt a könyvtárunkból

egyáltalán nem vitték el, nem érdeklődtek utána. A Szlovák Szövetség rendelje vissza a kultúr csoportot.”⁵⁵⁷

A román és a szlovák kultúr csoportok szinte missziós nemzetiségi politikát folytattak ezekben az években. A Román Szövetség kultúr busza 40 községbe gördült be, 14 000 főnyi közönség előtt az új kormányprogram szellemében tevékenykedett.⁵⁵⁸ A szlovákoknak Pest, Komárom, Nógrád, Veszprém, Bács-Kiskun, Csongrád, Békés, Borsod megyében 39 kultúr csoportjuk volt, de számontartották azt a 64 szlovákok lakta községet is, ahol lehetne, de nincs kultúr csoport. A Szlovák Szövetségnek 1954-ben 44 községben volt kultúr felelőse, akik havi 95 Ft tiszteletdíjért dolgoztak. 1952-ben 40 községben volt kultúr felelős.⁵⁵⁹

A nemzetiségi munkának fontos területe a könyvtár. A Szlovák Szövetség 1949-ben kezdett hozzá szervezésükhöz; 1952-ben 20 szlovák községben volt könyvtár, 1954-ben már 35-ben. De a könyvtári tevékenységet minősíti az a tény, hogy sem a könyvek számáról, sem a kölcsönzött könyvekről nincs adat ebből az időből. Egyik jelentésben annyi szerepelt, hogy 1951-ben az egész országban 135 szlovák nyelvű könyvet kölcsönöztek.⁵⁶⁰ A Szlovák Szövetség 1953. december 22-én a békéscsabai megyei könyvtárban tartott értekezletén önkritikusan beismerte, hogy eddig elhanyagolták e fontos területet, arra hivatkozva, hogy a dolgozók nem értik az irodalmi nyelvet. Ez egyes korabeli vélemények szerint is hamis kép. Igaz, a 20–40 év közötti generáció nem tud anyanyelvén írni és olvasni, de a fiatalabbak és az idősebbek tudnak, és kellő szervező, nevelő munkával fognak is olvasni. Erősen sajátos magyarországi jelenség volt az, hogy nemzetiségeink közül mindig volt egy generáció a tárgyalat 45 évben, amely éppen ismerte még, vagy éppen elfelejtette anyanyelvét.

A románoknál sem alakult másként a helyzet. A kultúr csoportok, a népi együttesek nagyon tevékenyek voltak. Két község kivételével minden, románok által lakott községben működött kultúr csoport, amelyek önzetlenül dolgoztak. A battonyai József Attila kultúr otthon segítségért fordult a Román Szövetséghez: a tánccsoport bocskorait nem tudják kijavítani, mert 10–12 pár bocskor javítása 300–600 forintba kerül, s ennyi pénzük nincs. Az eleki kultúr csoport 1948-ban alakult meg; először családoknál próbáltak, gyakoroltak, mert nem volt helyiségük. A méhkeréki román művészeti együttes még teljesen magyar községeket is felkeresett, s nagy sikerrel szerepelt a magyarok előtt.⁵⁶¹

A román könyvtáraknál is komoly gondot okozott a román

nyelv hiányos ismerete. A románoklakta táj Nagylétától Battyányáig húzódik, ahol a bánsági román nyelvjáráshoz tartozó román tájnyelv dominál. Eléggé eltér a román köznyelvtől, már régebben elszigetelődött tőle, s az évek során lassan elkorcsosult. Ilyen körülmények között a román paraszt az állami kezdeményezések iránt bizalmatlan volt. Igen nehéz volt megszervezni az írás-olvasás tanfolyamokat, mert azokat felülről rendelték el.

A gyulai könyvtárban 1954-ben 60 román nyelvű könyv volt, zömmel elavult szemináriumi füzet. Havonta egy-két kölcsönző tévedt be. Kétegyházán 90 kötet román könyv volt, alig kölcsönöztek. Méhkeréken 60 kötet, havonta egy-három kölcsönző. Battyányán 90 kötet, havi 15–20 kölcsönző. Eleken 30 kötet, alig kölcsönöztek. A gyulai könyvkereskedés kirakatában egyetlen román könyv nem volt.⁵⁶²

A román és a szlovák iskolák szervezése látványos eredményt nem hozott ebben az időben.⁵⁶³ A magyar-csehszlovák egyezmény felújítása jelentősen elősegítette a hazai szlovák pedagógusok továbbképzését. Az egyezmény értelmében 10–15 tagú csoport minden évben ellátogatott négyhetes tanulmányútra Csehszlovákiába, s ugyancsak csehszlovák előadók érkeztek Magyarországra tanfolyamokat tartani.⁵⁶⁴ A nemzetiségi lapok elsősorban ifjúsági mellékletekkel, önálló ifjúsági arculattal bővültek. A Nasa Sloboda melléklete, a Nas Pioner, heti 7000 példányban, a Nasa Novine melléklete, a Pionir, 4000 példányban, a Libertatea Noastra melléklete, a Pionerul 2000 példányban jelent meg, valamennyi kéthetente.⁵⁶⁵

A Délszláv Szövetség és a délszláv nemzetiségi mozgalom 1948. augusztus 1-je óta politikai válságban volt. Mivel Rob Anton Jugoszláviába menekült, új főtitkárt választottak Hován András személyében. Az új vezetőség az MDP javaslatára elítélte a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének politikáját. Legfőbb teendőjét abban látta, hogy „a mozgalmat megtisztítsa az ellenséges elemektől”. Hován András 1952-ig volt főtitkár. Mivel „az ellenséges elemeket nem távolította el”, bíróság elé állították, elítélték. Utódja Matécz János lett.

A Délszláv Szövetség 1950 elején kezdte meg a kultúr-csoportok szervezését. Az első csoport Pomázon alakult. Bács-Kiskun és Baranya megyében sikeres körutat csinált, közel 50 előadást tartott. A kultúr-csoportok száma 1954-ben 38-ra emelkedett. Ebben az évben 140 községben mutattak be színdarabokat, tánc-, ének-, zeneszámokat magyar és szerb-horvát nyelven. A kultúr-csoport-

tokban megindult politikai széthúzást nehéz volt megszüntetni.⁵⁶⁶

A délszláv lakosság közötti letartóztatások hatására még 1953-ban is csökkent a tannyelvű iskolák tanulóinak száma. – A nemzetiségi lapok többet foglalkozzanak az iskolák ügyeivel – állapították meg azon az értekezleten, amelyet 1953. november 29-én tartottak a Délszláv Szövetségben. De kevés a jó tollú munkatárs, nagyon alacsony a honorárium, sok az akadálya a jobb színvonalú munkának⁵⁶⁷ – hangoztatták a nemzetiségi újságírók.

Az 1953-as új kormányprogram nem hozott lényeges változást a délszláv nemzetiségi mozgalomban. A politikai válság nem szűnt meg. A szövetség bebörtönzött vezetői, egyes tanítók továbbra is fogva maradtak, mások kiszabadultak, de hiába várták rehabilitációjukat. A délszlávokkal szembeni elhibázott nemzetiségi politikában a gyökeres helyreigazítás még nem történt meg. Mégis volt előrehaladás. Amíg 1953-ig lemorzsolódás volt tapasztalható a tannyelvű iskolákban, 1953 után rövid ideig nőtt azon kérvényeknek a száma, amelyekben a délszláv szülők anyanyelvi oktatást kértek. Az emelkedés nem volt döntő, de a tendencia tapasztalható volt.⁵⁶⁸

Az új kormányprogram legnagyobb, legátütőbb nemzetiségi eredménye a német nemzetiségi mozgalom új alapon való megszervezése, a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének előkészítése, majd megalakítása volt 1955. október elsején Budapesten. Az Oktatásügyi Minisztérium nemzetiségi osztálya szívós felvilágosító munkát végzett a megyei tanácsok művelődésügyi osztályainak segítségével, amelynek eredményeképpen az 1952–1953-as tanévben 66, 1954-ben pedig 76 általános iskolában oktatták a német nyelvet, egyelőre tantárgyként. Az NDK szaktanárai által vezetett szaktanítói tanfolyamon 1953-ban és 1954-ben 65 oktató vett részt. A német iskolák megszervezésében, általában a német nemzetiségi mozgalom újjászervezésében jelentős szerepet játszott a Freies Leben című német nyelvű lap, amely 1954 júliusában jelent meg, s hozzájárult a németekben még mindig meglévő görcsök oldásához.⁵⁶⁹

Magyarországon ekkor 11 megye 158 községében mintegy 200 000–220 000 német élt. Hazai németiségünk körében 1951-ben indult meg az oktatási és kulturális munka. Legelőször a Tiszántúlon, Békésben, az eleki és a gyulai kultúracsoporthoz alakult meg.⁵⁷⁰ Több kultúracsoporthoz már 1953-ban, 1954-ben országos színvonalat ért el. Falusi könyvtáraikban 1954-ben 17 000 német nyelvű könyv

volt. A kölcsönzők, olvasók száma egyelőre néhány százra volt tehető. A Freies Leben 4000 példányban jelent meg. A német lakosok azonban még mindig kevésbé kapcsolódtak be a társadalmi, politikai életbe. Anyanyelvük használatától is tartózkodtak, ha nyilvános helyen voltak. A magyar állam és egyes párt-funkcionáriusok diszkriminatív politikát folytattak velük szemben. A magyarok és a németek között is voltak nacionalista megnyilvánulások.⁵⁷¹

Az MDP Központi Vezetőségének határozata kimondta, hogy meg kell szervezni a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségét. A szövetség feladata: a magyarországi német dolgozók fokozottabb bevonása a szocializmus építésébe, a nevelőmunka, kulturális tevékenységük gyakorlati irányítása és szervezése, a tanácsok segítése a németlakta területeken, a hazai német népművészet feltárása és terjesztése, a Freies Leben szerkesztési és terjesztési problémáinak megoldása. A szövetség nem politikai, hanem kulturális szerv. Munkája nem merül ki a negatívumok, a nacionalista hangok, a bizonytalanság és a félelem leküzdésében. Az utóbbi időben ugyanis lendület, megélénkülés tapasztalható a hazai némettség egy részénél, főleg kulturális vonatkozásban. A tanácsok zöme azonban nem érti a felmerült nehézségeket, különösen a németséggel kapcsolatos problémákat, nem is mer ezekhez a kérdésekhez hozzányúlni.

A határozat meghozatala után az Oktatásügyi Minisztérium kidolgozta a német nyelvű oktatás továbbfejlesztésének tervét. Eszerint pótolni kell a hazai némettség lemaradását az általános iskolai oktatás terén, meg kell teremteni a közép- és felsőoktatást. Német gimnáziumot, tanítóképzőt és az egyik Pedagógiai Főiskolán német tanszéket kell létrehozni. Budapesten és Pécsen az 1957/58-as tanévben német gimnáziumot kell alapítani, Budapesten német tanítóképzőt.⁵⁷²

Az Oktatásügyi Minisztérium még 1955 végén arról intézkedett, hogy a német anyanyelvi iskolák teljes alsó tagozatát (I-IV. osztály) ki kell építeni az 1956/57-es tanévre, mert a nagy lemaradást csak így lehet pótolni.⁵⁷³

Az 1950-es évek közepére egyértelműen világossá vált, hogy az automatizmus elmélete és gyakorlata ellenére legalább még egy-két évtizedig együtt kell élnünk a nemzetiségekkel, s nem csukhatjuk be szemünket és fülünket a nemzetiségi gondok elől. Ennek ellenére elméletileg senki sem törődött a nemzetiségi kérdés kifejtésével és megismertetésével. Sehol az országban nem voltak

elmélyültebb tanfolyamok, nemzetiségi kurzusok. Egyetemeken néhány órában tanították a nemzetiségi kérdést. Mindez ugyanígy van 1993-ban is. Mivel a vezetők közül sokan nem voltak kellően felkészültek a témában, nem is tudtak, vagy nem mertek állást foglalni a konkrét ügyekben; elhallgatták a dolgokat, vagy ingerülten elnapolták, elodázták a véleményadást, különösen az intézkedést. Ez is egyfajta automatizmus. Majd megoldódik az ügy önmagától. Több megyében a nemzetiségeket együttesen ítélték meg, alig differenciáltak közöttük, pedig lényeges különbségek voltak pl. a szerbek és a németek között igen sok vonatkozásban. Szinte minden nemzetiséglakta megyében többször elhangzott az ismert jelszó: a nemzetiségi munka minősége attól függ, milyen rátermett a területen élő vezető. E megállapítások után alig történt valami. Darvas József népművelési miniszter mindezt látva úgy vélte: meg kell szüntetni azt a visszásságot, hogy nemzetiségi politikával csak az Oktatási és a Népművelési Minisztérium foglalkozik. Ki kell dolgozni a mi sajátos viszonyainknak megfelelő nemzetiségi-kultúrpolitikai irányvonalat.⁵⁷⁴

Az MDP Békés Megyei Bizottságán többször megállapították, hogy a megye vezetői nem értik a nemzetiségi politika lényegét. Tanfolyamok indítását is tervezték, de lényegében nem történt semmi változás.⁵⁷⁵ Az MDP Komárom Megyei Bizottsága önkritikusan beismerte, hogy 1955-ig egyetlen alkalommal sem foglalkozott a nemzetiségi községekben felhalmozódott problémákkal, pedig 18 német és 9 szlovák község volt a megyében. Még kevésbé foglalkoztak velük a járásokban és a községekben. Komárom megyében az új kormányprogram bevezetése után a vagyonuktól megfosztott németek rehabilitációt és kárpótlást vártak. Emiatt éles ellentétek alakultak ki a telepések és az itthon maradt németek között.⁵⁷⁶ Némelyek még mindig azt hitték Magyarországon, hogy a németellenesség, a németek elleni fellépés egyenlő a haladással, a forradalmi lépésekkel. Csolnokon az ÁVH-sok megverték a német fiatalokat, mert anyanyelvükön beszéltek. Kercseligeten még 1954-ben is olvashatóak voltak a falra festett egykori feliratok: „Ki a svábokkal az országból!” Balinkán a községi VB-titkár olyan kijelentéseket tett az ügyfeleknek, hogy minden svábot fel kellene akasztani; a német asszonyok sírva jöttek ki a tanácsházából. Sem a telepések, sem a németek nem érezték véglegesnek az akkori helyzetet.⁵⁷⁷

*

Az 1950-es évek közepén az asszimiláció minden nemzetiségnél tapasztalható volt, s leginkább a szlovákoknál és a románoknál. A délszlávok és a németek számára az anyanyelvhez való ragaszkodás, a nemzetiség szerinti hovatartozás sokkal erősebb volt, még ha a hivatalos adatokban ez nem is tükröződik. Megpróbáltatásaik közepette a délszlávok és a németek visszahúzódtak, elzárkóztak a közéletből, s ez bizonyos mértékben lelassította asszimilációjukat. A hivatalos magyar politika az 1945 előtti asszimilációt erőszakos magyarosításnak minősítette, amely a nemzetiségeket anyanyelvüktől, nemzeti kultúrájuktól elidegenítette – szót sem ejtettek az akkori természetes folyamatokról. „Az az asszimiláció, amely most megy végbe, természetes folyamat, amelynek eredményeként a nemzetiségi dolgozók gondolkodási módja, érzésvilága, világnézete egyre közelebb kerül a magyarsághoz. A magyar nyelvet nem kényszerből, hanem szabadon, művelődési igényből sajátítják el olyan körülmények között, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy anyanyelvüket, irodalmi nyelvüket is tökéletesen elsajátítsák.” Ez a direktíva hatott a megyékben is. – Nem követünk el nagy hibákat, ha nem foglalkozunk vele – vélekedtek egyes megyékben. „Az állami, párt és egyéb társadalmi szervek eddig nem foglalkoztak a nemzetiségi problémákkal, a nemzetiségi dolgozók között végzett politikai munka, agitációs és felvilágosító tevékenység anyanyelvükön nem folyt, és nem folyik. Ennek következménye az, hogy a szövetségeknek nem kielégítő a kapcsolata a nemzetiségi tömegekkel.”⁵⁷⁸

A nemzetiségi szövetségek apparátusai lényegüket tekintve állami kulturális hivatalokká váltak, állami feladatokat láttak el a nemzetiségiek között. Egy-egy szövetség apparátusában hat-tíz fő dolgozott, beleértve a gépírókat, a hivatalsegédet, a gépkocsivezetőt is. Mivel az állampárt ekkor már mindenütt átvette az irányítást, az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályán olyan javaslatok születtek, hogy össze kell vonni a négy nemzetiségi szövetséget a Nemzetiségi Szövetségek Központja elnevezés alatt, egy főtitkár vezetésével négy osztályt kell működtetni, s a szövetségeket a Tudományos és a Kulturális Osztályhoz kell csatolni.⁵⁷⁹ Ezt a tervet az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 4-i ülése nem hagyta jóvá, s a nemzetiségi szövetségek továbbra is az Oktatási és a Népművelési Minisztériumhoz tartoztak.⁵⁸⁰

Kézzelfogható eredmények születtek 1948–1956 között: kiépült az iskolahálózat (vagy legalábbis a keretek megteremtődtek), megalakultak a nemzetiségi szövetségek, a kulturális munka fel-

lendült. Ezek az évek mégsem kedveztek a nemzetiségek fejlődésének sem. Egyrészt a nagy centralizáltság, a paternalizmus kizárt minden öntevékenységet, kezdeményezést, bármely csoportérdek érvényesítését, köztük a nemzetiségi érdekét is. Másrészt azt hirdették, hogy a kettős kizsákmányolás megszüntetésével örökre megoldódik a nemzetiségi probléma. A romantikus internacionalizmus nem is olyan távolinak vélte a nemzetek összeolvadását.⁵⁸¹ A nemzeti és a nemzetiségi érdekeket alárendelték az internacionalista érdekeknek, s ez utóbbit magasabbrendűnek minősítették.

Az MDP Politikai Bizottsága 1956. május 4-én, majd Központi Vezetősége május 15-én napirendre tűzte „a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról” szóló jelentést. A Politikai Bizottság azt javasolta, hogy a „nemzetiség” kifejezés helyett ettől kezdve a „nemzeti kisebbség” fogalmat használják, és ezt kell alkalmazni a politikai munkában is. A fogalomcseréről semmiféle indoklás nem volt. Természetes, hogy ez önmagában semmiféle változást nem hozhatott a nemzetiségi politikában. A PB javasolta, hogy a nemzetiségi szövetségek ezután egységesen demokratikus szövetségek legyenek, szűnjenek meg a korábbi megkülönböztetések. Valamennyi szövetségnek fő feladata a saját nemzetiségi kultúra ápolása. Éddig a „kulturális szövetség” kifejezés azt jelentette, hogy korlátozott a mozgási terület. Most a „demokratikus” jelző tágabb teret jelentett elméletben, de a valóságban a működési terület a kulturális élet maradt. Ismét megerősítették azt a korábban megfogalmazott álláspontot, hogy a nemzetiségi területeken az állami vezetőknek ismerniük kell a nemzetiség nyelvét. A gyakorlatban azonban itt sem történt semmi. – Legyenek a nemzetiségeknek számarányuknak megfelelő országgyűlési képviselőik, de őket ne a szövetségek javasolják – vélekedett a Politikai Bizottság. – Végül a javaslatok között az is szerepelt, hogy a nemzetiségek lakta területeken biztosítani kell az anyanyelvi oktatást, a vegyes lakosságú községekben pedig tanítsák a nemzetiség nyelvét.⁵⁸²

A Központi Vezetőség is megvitatta a nemzetiségek helyzetét, és határozatot hozott. Tanulságos és elgondolkodtató néhány megállapítása. „A nemzeti kisebbségekkel való foglalkozás a pártmunka elhanyagolt területe. A németek többsége, a délszlávok és az elmaradottabb románok bizalmatlanok rendszerünkkel szemben. A magyarok a volksbundista németekről alkotott véleményüket kiterjesztik minden németre. A németek leveleznek

kitelepített rokonaikkal, egyesek uszítanak a népi demokrácia ellen. Állami szerveink nem hajtják végre a kisebbségek érdekeit szolgáló intézkedéseket. A sajtó keveset foglalkozik a nemzetiségek életével. A nemzetiségi művészeti tevékenység sokrétű és aktív, gyenge az ismeretterjesztés. Az ország nemzetiségi könyvtáraiban mindössze 41 000 kötet könyv van.”

A Központi Vezetőség elítélte a nacionalizmus minden megnyilvánulását, a nemzetiségek iránti közömbösséget, amely szintén káros, és hatásában ugyancsak nacionalista hibákhoz vezet. Állást foglalt a német lakosság kitelepítésének jogossága mellett, amelyre – véleménye szerint – azért került sor, mert a fegyverszünet és a békeszerződés kötelezte erre Magyarországot, s a fiatal magyar állam önvédelmét szolgálta. Ma már köztudott, hogy sem a fegyverszüneti egyezmény, sem a békeszerződés nem kötelezte hazánkat a németek kitelepítésére. Ez utóbbit azért sem tehette, mert 1947. február elején, a békekötés idején a németek egy részét már kitelepítették. A KV úgy határozott, hogy a sajtó és a rádió többet foglalkozzon a nemzetiségek problémáival. Ha a körülmények engedik, orvosolják sérelmeiket.⁵⁸³ Ez utóbbi döntően a délszlávokra vonatkozott.

Ezeknek az 1956. májusi párthatározatoknak a végrehajtására nem került sor, részben a közelgő októberi események miatt. Még a legtöbbet a német oktatás érdekében tettek.⁵⁸⁴

Az Oktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiuma 1956. július 15-én ismét megvizsgálta a nemzetiségi oktatás helyzetét. Többen felvetették, hogy nem helyeslik nagyszámú tannyelvi iskola létesítését, mert a tanulóknak nincs hova beiratkozniuk az általános iskola elvégzése után. Zsákutca a tannyelvű oktatás. Olyan vélemény is elhangzott a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet képviselője részéről, hogy a nemzetiségi iskolák elnéptelenedése egészséges folyamat lenne, s ezeket magyar nyelvű iskolákká kellene fejleszteni. Alighogy sikerült az elmúlt 8–10 év folyamán keretet adni a nemzetiségi iskoláknak, máris a megszüntetésükről tárgyaltak. Az értekezleten a Szovjetunió nemzetiségi politikáját példaképnek állították, amelyet tanulmányozni és hasznosítani kell.⁵⁸⁵

A tannyelvű iskolák száma megyénként 1956 nyarán:⁵⁸⁶

Megye	Német	Román	Szerb, horvát, szlovén	Szlovák	Összes
Baranya	1	-	5	-	6
Bács-Kiskun	1	-	5	-	6
Békés	-	6	1	4	11
Borsod-Abaúj-Zemp- lén	-	-	-	1	1
Csongrád	-	1	3	-	4
Fejér	-	-	-	-	-
Győr-Sopron	-	-	-	-	-
Hajdú-Bihar	-	3	-	-	3
Heves	-	-	-	-	-
Komárom	-	-	-	-	-
Nógrád	-	-	-	-	-
Pest	-	-	3	-	3
Somogy	-	-	-	-	-
Szabolcs-Szatmár	-	-	-	-	-
Tolna	-	-	-	-	-
Vas	-	-	-	-	-
Veszprém	-	-	-	-	-
Zala	-	-	-	-	-
Budapest	-	-	1	1	-
Összesen:	2	10	18	6	35

Íme, ez a valóság. Magyarországon 1956. július 25-én mindössze 35 tannyelvű nemzetiségi iskola működött, s egyesek még ezt is soknak tartották. Ugyanezen az okmányon nyomban kimutatták, hogy 165 nyelvoktató iskola van Magyarországon, tehát a nemzetiségi gyerekek 300 iskolában tanulnak. Ugyanaz a Kovács Péter, aki a Vezető Kollégium ülésén a nemzetiségi osztályt képviselte s valószínűleg a fenti kimutatás elkészítésében is részt vett, a Köznevelés 1956. 16. számában 59 délszláv, 21 román, 113 szlovák és 107 német iskoláról ír, amelyekben nemzetiségi oktatás volt.⁵⁸⁷ Kifelé szükség volt egy kis szemfényvesztésre.

A bajai német gimnáziumot 1956 nyarán szervezték, és szeptemberben meg is nyílt. Az Oktatásügyi Minisztérium nagy figyelmet fordított az előkészítő munkára. Körlevélben tájékoztatta az egyes megyéket a beiskolázási keretekről. A 40 fővel induló I. osztályba Baranyából 15, Bács-Kiskunból 10, Komáromból 5, Pest

megyéből 5, Tolnából 5 tanulót lehetett küldeni. A Tolna megyei tanulmányi felügyelő szomorúan számolt be arról, hogy az egész megyéből egyetlen tanuló sem jelentkezett a bajai német gimnáziumba.⁵⁸⁸

A Szlovák Szövetség országos titkára 1956 áprilisában Bernula Mihály lett, aki igen aktív munkába kezdett. Április 8-án levélben kereste fel Erdély-Gruz Tibor minisztert, hogy adjon segítséget a szlovák óvónőképző fejlesztéséhez, egy tótkomlói vagy szarvasi szlovák mezőgazdasági technikum alapításához, és segítsen megjavítani a szlovák iskolák szakfelügyeletét.⁵⁸⁹ A májusi párthatározat után az országos szlovák titkár benyújtotta hétpontos követelését Klaukó Mátyáshoz, az MDP Békés Megyei Bizottságának titkárához: *a)* A szlovák községekben legyenek szlovákul tudó vezetők. *b)* Legyen a megyében kétnyelvű felirat azokon a helyeken, amelyeket már korábban kijelöltek erre. *c)* A tanácsok a hangos híradóban két nyelven mondják be a híreket, az információkat. *d)* A Viharsarok című megyei laptól jobb nemzetiségi sajtópropagandát kérnek. *e)* Több szlovák középiskolát, szakiskolát nyissanak. *f)* A megyében kétszeresére kell növelni a szlovák könyvek számát. *g)* Legyen rendszeres szlovák nyelvű rádióadás.⁵⁹⁰

Ha csökken a tannyelvű iskolák tanulóinak a száma, az potenciálisan kihat a nemzetiségi mozgalom jövőjére is. A szlovákoknál nem volt biztató a jövő. Békéscsabán 1952-ben 766 nemzetiségi tanuló volt, 1956-ban 488.⁵⁹¹ A piliscsévi általános iskolában 1956. július 4-én összehívott szülői értekezleten egy szülő sem szavazott a szlovák oktatás mellett. Ósagárdon, Lucfalván a szülők azt kérték, hogy az oktatás nyelve magyar legyen, a szlovákot tantárgyként tanulják.⁵⁹²

A románoknál sem volt jobb a helyzet. Békés megyében a román nemzetiségű tanulók száma 1952–1956 között 729-ről 604-re esett vissza. Nem fordítottak gondot a szülők megnyerésére, szakemberhiány volt, a helyi szervek nem törődtek a nemzetiségi kérdéssel, hiányoztak a személyi, tárgyi feltételek. Darvason 1956 szeptemberében 5 diák tanult románul.⁵⁹³ Ahol a helyi vezetés törődött a nemzetiségekkel, ott jobban alakult a helyzet. Méhkeréken, az egyik legnagyobb román településen 1956 augusztusától két tantermes román iskola építését kezdték meg, s az iskolához pedagóguslakásokat is terveztek.⁵⁹⁴ A Román Szövetség jogosan tette szóvá a Népművelési Minisztériumnál, hogy a román gimnáziumban végzett tanulókat nem román községekben helyezik

el, így feleslegesnek látják a román anyanyelvi oktatást. Pedig a román fiatalokra nagy szükség lett volna a románlakta községek tanácsainál.⁵⁹⁵

NEMZETISÉGPOLITIKA 1956 UTÁN

A nemzetiségek az 1956-os októberi forradalomban számarányuknak megfelelően vettek részt. Hivatalos, hiteles kimutatás nem készült erről, nem is készülhetett. A hazánkban élő nem magyarokat éppúgy nyomasztották az 1956 előtti társadalmi, politikai gondok, mint a magyarokat; a németek és a délszlávok még nemzetiségük miatt is sok törvénysértést szenvedtek el. Természetes tehát, hogy bekapcsolódtak a harcba.

Kállai Gyula művelődésügyi miniszter 1957 júliusában előterjesztésében elemezte a magyarországi nemzetiségek néhány problémáját. Hangsúlyozta, hogy a nemzetiségek az 1956-os események idején általában hűek maradtak a népi hatalomhoz; elvértve akadtak csak olyanok, akik egyéni sérelmeik orvoslására igyekeztek kihasználni a helyzetet.⁵⁹⁶ Csupán az MSZMP Békés megyei archivumában található utalás arra, hogy a németek, a románok és a szerbek aktívak voltak 1956-ban, de a nemzetiségek egymás közötti jó viszonya a hosszú és tartós együttélés eredményeképpen nem bomlott fel.⁵⁹⁷ Csupán Túróczy Károly ítélkezett úgy, hogy „az 1956-os októberi események rombolólag hatottak nemzetiségi politikánk eddigi eredményeire, s bizonyos fokig demoralizáló hatást gyakoroltak a magyar és a nemzetiségi lakosság egyre szilárduló és egészségesen fejlődő testvéri kapcsolataira is”.⁵⁹⁸ Túróczy csak kijelent, ítél, de nem bizonyít semmit.

A nemzetiségi szövetségek 1957 első felében aktívaértekezletet tartottak, ahol megfogalmazták a legfontosabb tennivalókat. Március 23-án a szlovákok ültek össze. Követeléseik: *a)* A nemzetiségi szövetségeket a Minisztertanács alá kell rendelni. *b)* Legyen a szövetségeknek helyi szervezete. *c)* Jelenjen meg hetilapként a Nasa Sloboda. A Szlovák Szövetség 1957-ben Békés és Bács-Kiskun megyében nemzetiségi bizottságokat hozott létre, amelyeket a Hazafias Népfront országos vezetősége „nemzetiségi elkülönülés” miatt azonnal feloszlatozott.⁵⁹⁹

A délszláv pedagógusok 1957. március közepén tartották első országos értekezletüket. Főbb követeléseik az alábbiak voltak: *a)* A nemzetiségi tanárok nemzetiségi iskolákban tanítsanak. *b)*

Nemzetiségi tanfelügyelőket nevezzenek ki. c) Önálló délszláv iskolák legyenek, önálló költségvetéssel. d) Adjanak nagyobb anyagi támogatást a délszláv iskoláknak. e) Óvodák fejlesztése, óvónők képzése. f) Jobb gimnáziumi beiskolázást. g) Meg kell szüntetni az anyanyelvi órák fakultatív jellegét. h) Ki kell dolgozni a nemzetiségi oktatásügy minden kérdését. i) Az ártatlanul elítélt délszláv pedagógusok anyagi, erkölcsi rehabilitációja az év folyamán történjen meg. j) A Kossuth-adó szerb, horvát nyelven is sugározzon.⁶⁰⁰

A Román Szövetség új lap kiadásával – a Gazeta Romina megjelentetésével – kívánta megújítani munkáját. Mivel a szövetség 1956. október 24-től november 10-ig kétszeres béreket folyósított dolgozói számára, amelyet forradalmi pótléknak neveztek, az MNB gyulai fiókja ezt jogtalannak minősítette, és 1957. augusztus 2-ig három havi egyenlő részletben vissza kellett fizetni. A Román Szövetség 1956 után jóval többet törődött a román nemzetiségű állampolgárok egészségügyével is. Kiharcolta, hogy Méhkeréknek orvosa legyen.⁶⁰¹

*

A KSH 1955. december 6-án kiadott jelentése szerint az országban – becslés szerint – 370 000 nem magyar anyanyelvű személy élt. E becslés alapjául az 1930. és az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nyelvtudási adatai, valamint a mintegy száz településen 1955 novemberében végzett helyszíni tanulmány eredményei szolgáltak. Ennek alapján:⁶⁰²

Német anyanyelvű	220 000 fő
Szlovák anyanyelvű	60 000 fő
Délszláv anyanyelvű	45 000 fő
Román anyanyelvű	15 000 fő
Egyéb nem magyar	30 000 fő

Megyéenkénti bontásban:

Megye	Német	Szlovák	Délszláv	Román
Baranya	55 000	-	11 000	-
Bács-Kiskun	26 000	1 000	9 500	-
Békés	3 000	30 000	2 000	9 000
Borsod-Abaúj-Zemplén	-	3 000	-	-
Csongrád	1 000	2 000	-	1 000
Fejér	11 000	-	-	-
Győr-Sopron	10 000	-	4 000	-
Hajdú-Bihar	-	-	-	3 000
Komárom	16 000	6 000	-	-
Nógrád	-	4 000	-	-
Pest	24 000	10 000	2 000	-
Somogy	6 500	-	2 000	-
Tolna	29 000	-	-	-
Vas	3 500	-	8 500	-
Veszprém	10 000	-	-	-
Zala	-	-	5 000	-
Szétszórtan	25 500	4 000	1 000	2 000
Összesen:	220 000	60 000	45 000	15 000

A nemzetiségi szövetségek saját felmérésük és becslésük alapján lényegesen többre becsülték a nemzetiségek létszámát.⁶⁰³

német	250 000–300 000 fő,
szlovák	120 000–150 000 fő
délszláv	100 000–120 000 fő
román	20 000–25 000 fő

A nemzetiségi lakosság döntő többsége földműveléssel foglalkozott. 1945 után emelkedett az iparban dolgozók száma, különösen a nagyvárosok és a bányák környékén. A nemzetiségi értelmiség a nemzetiségi felsőoktatás megteremtésével lassan gyarapodott. A kormány számára készült jelentés megállapította, hogy nincs szabad nyelvhasználat a közigazgatásban, nincsenek kétnyelvű feliratok, nem biztosított nemzetiségeink arányos képviselete az államhatalmi és a közigazgatási szervezetekben.⁶⁰⁴ A jelentés rávilágított arra is, hogy a magyar–jugoszláv viszony megromlása miatt még mindig nagyon érzékenyek a délszlávok. Folytatni kell a rehabilitációt. A volt déli határsáv létesítésével súlyo-

san érintett délszlávokat kártalanítani kell. De orvoslásra váró feladat a kitelepítések idején történt igazságtalanságok megszüntetése is a német lakosság között, elsősorban a ház- és ingatlanelkobzások területén. Ezt a Földművelésügyi Minisztérium és a Német Szövetség javaslata alapján kell megoldani. A családok egyesítése végett engedélyezni kell egyes családtagok kivándorlását az NSZK-ba. Növelni kell a nemzetiségi könyvtárak állományát, a pécsi rádió német és délszláv adásai mellett a budapesti rádiók is sugározzanak nemzetiségi műsorokat stb. E sok szép tervből kevés valósult meg.

A Szlovák Szövetség meghívta Kassai Gézát, hogy 1957. június 4-én tartson előadást és konzultációt. Kassai a Szovjetunió nemzetiségi politikáját állította példaképnek Magyarország elé, majd választ adott néhány gyakorlati kérdésre.⁶⁰⁵ A Szlovák Szövetség 1957-ben ismételten felvetette a szlovák mezőgazdasági technikum megnyitását Békés megyében, amelynek állattenyésztési és növényvédelmi tagozatát tervezték, de a Földművelésügyi Minisztérium a személyi és tárgyi feltételek megteremtésének nehézségére hivatkozva csak az 1958/59-es tanévre ígerte a megnyitást.⁶⁰⁶

*

Az MSZMP politikájában a kollektivizálás időszakában háttérbe szorult a nemzetiségi kérdés. Ez elsősorban a kulturális életben mutatkozott meg, a művészeti csoportok elhalásában, valamint a nemzetiségi oktatás drasztikus megszüntetésében. Az automatizmus politikája felélénkült. Olyan felfogások terjedtek egyre szélesebb körben, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása véglegesen megoldja a nemzetiségi kérdést. Mind erősebbé váltak olyan hivatalos nézetek, amelyek azt hirdették, hogy a nemzetiségek nem igénylik a kulturális élet fejlesztését, nem kell nekik az anyanyelvi oktatás, és tíz-tizenöt év múlva befejeződik a nemzetiségek beolvadása.⁶⁰⁷ Az 1958–1965 közötti hat-hét esztendőben felgyorsult az asszimiláció, a községek egész sorában szűnt meg a nemzetiségi nyelv használata, a kulturális tevékenység, erősödött az elmagyarosodás.

A megyei és a járási pártbizottságok sokszor a megyei, járási tanácsokkal együtt napirendre tűzték a nemzetiségi kérdés vizsgálatát. Értékes tényfeltáró munkát végeztek azok a brigádok, amelyek megadott szempontok alapján, sokszor egészen mélyre ásva, őszintén vizsgálták a nemzetiségi községeket. A kalocsai

járásban Dusnokon és Bátyán délszlávok, Miskén szlovákok, Hajóson németek éltek 1958-ban. A vizsgálatok szerint nemzetiségi óvoda, általános iskola, gimnázium sehol sem működött. Csak az idősebbek használták még a nemzetiségi nyelvet, a fiatalok nem is értették azt. Az irodalmi nyelv teljesen érthetetlen volt valamennyi nemzetiség számára.⁶⁰⁸

A szentgotthárdi járás 25 148 lakosából 20% volt nemzetiségi, zöme szlovén. Az erősen dombos, erdős vidéken kevés volt a szántóföld: 4900 lakosra 1800 hold föld jutott, termőrétegének vastagsága 8–10 cm. Erősen savanyú, erdei talajon gazdálkodtak. A szlovének zöme 1–3 hold földdel rendelkezett. A szentgotthárdi üzemekben 100–200 szlovén dolgozott. „A vend ajkú lakosság, de főleg a két elzártabb község, Felsőszölnök és Kétvölgy lakói az egymás közötti házasságok következtében – igen gyakori volt a rokonok közötti házasság – legyengült, igen sok közöttük a terhelt, a nehéz felfogású, a társaitól két, három évvel fejlettségben elmaradt gyerek. Ehhez hozzájárul az egyoldalú táplálkozás is (köles, hajdinakása), valamint a túlzott pálinkafogyasztás. A kisgyermekkel pálinkát itatnak, ha beteg.”⁶⁰⁹ A szlovén vidéken befejeződött a villamosítás... Több nemzetiségi pedagógus, orvos, általában több értelmiségi kell ennek a nemzetiségnek. A szentgotthárdi járási pártbizottság egy év múlva, 1958 végén ismét megvizsgálta a nemzetiségi lakosság helyzetét, de a szokásos általános dicsekvésen túl nem sok eredményről tudott beszámolni. A szlovének a magyar–jugoszláv viszony megromlásának következményei miatt még mindig féltek, főleg azok, akiknek hozzátartozóit 1949 után zaklatták, akiknek Jugoszláviában rokonuk volt, vagy akik a Délszláv Szövetségben tevékenykedtek. A korábban virágzó kulturális élet szinte teljesen elhalt. Kultúracsoport csupán Felsőszölnökön működött.⁶¹⁰ Az itt élő nemzetiségek nem is egyszer, hanem sorozatban sérültek meg. Nem véletlen, hogy a vend lakosság elzárkózott, nem nyilvánít véleményt sem a pártnak, sem a tanácsnak, sőt a határőrség munkáját sem segíti. Igen fontos volt a vendek bizalmatlanságának, félelmének feloldása, ez azonban nehezen ment.⁶¹¹

A délszláv nemzetiség helyzetét elég alaposan elemezték Pest megyében is. A hajdan legaktívabb, legmarkánsabb nemzetiség önérzetében sértetté vált, anyagi, erkölcsi kár érte, háttérbe szorult. Zöme még mindig paraszt; 15–20%-uk ipari munkássá vált. Pomáz, Tököl délszlávjai közül csak az öregek beszéltek a nyelvet, újságot, könyvet, rádiót nem igényeltek.⁶¹² Vecsésen több

német azt a házat bérelte, amely azelőtt az övé volt. Saját földjüket még 1958-ban is felesben művelték. – Micsoda demokrácia ez! – vetették fel többen. A telepések kevesebbet termeltek azonos földeken, mint a németek. A Pest megyei pártbizottság véleménye szerint a németeket a bosszú és a gyűlölet fűtötte a telepések iránt. A németiség úgy érezte, mintha mostohagyerek lenne e hazában. A telepések féltek a németek visszajövetelétől. – Kinek a feladata a kialvóban lévő nemzetiségi tudat ápolása? – tették fel a kérdést Pest megyében a mindenkori vezetésnek. Szinte megdöbbenő, hogy Pest megyében az 1948-ban összeköltöztetett németek még 1958-ban sem költöztek szét. Ekkor határoztak a szétköltöztetésről. Engedélyezték, hogy a kitelepített rokonok látogathassák őket. Megállapították, hogy kevés a nemzetiségi könyv a megyében, emelni kell a könyvolvasási igényt. Rendezni kell az indokolatlan vagyonek Kobzásra ítélt németek jogos panaszait. Szinte a jogállamiság csúcsát jelentette az az engedmény: ha a németektől elvett földet a telepés el akarta adni, akkor annak előző tulajdonosa, a német megvehette, elővásárlási joga volt hozzá.⁶¹³ A németek a megyében önálló termelészövetkezetet alakíthattak. Ebben az időben általános volt az a vélemény, hogy helytelen a németek mentése, de az ellenség oldalára sem szabad dobni őket.

Tolna megyében a legértelmesebb németek is arról beszéltek, hogy a hazai svábság asszimilálódni akar, és ez a szándéka tudatos, tervszerű. „Szeretnék, ha 10–15 éven belül teljes felszívódáshoz vezetne ez a folyamat” – olvasható az egyik 1958. június 20-án kelt felmérésben.⁶¹⁴ Mindenképpen túlzás ez a megállapítás, de jellemző benne a teljes lemondás gondolata.

A Pest megyei szlovákok 1958-ban sem igényeltek szlovák iskolát. Albertirsán, Péterin, Márianosztrán csak szlovák nyelvoktatás folyt, de sok szlovák szülő inkább az orosz nyelv tanítását kérte. Pest megyében 22 községben éltek szlovákok, nagyobb számban Sáriban, Csomádon, Pilisszentkereszten, Pilisszentlászlón. Az önként kitelepült szlovákok közül többen visszajöttek. Kultúr csoportjaik magyar és szlovák nyelven adtak műsort. Az asszimiláció tovább erősödött a szlovákság soraiban.⁶¹⁵

„Kondoroson, Kétegyháza, Battonyán is nagy volt az asszimiláció az ott lakó nemzetiségiek között”⁶¹⁶ – adta hírül egy korabeli jelentés. A Békés megyei szlovák felügyelő abban látta az asszimiláció okát, hogy a tanfolyamok, az iskolák tematikájából teljesen kimaradt a nemzetiségi kérdéstről szóló fejezet, vagy csak futó

utalás történt rá; nem értik a nemzetiségi kérdést. Sok funkcionárius egyszerűen nem tudja felfogni, esetleg rossz szemmel nézi, hogy miért kell több támogatást adni a nemzetiségi területeken. A lapok nem foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel. A szakfelügyelő azt javasolta, hogy tűzoltómunkaként 6–8 előadást kellene tartani. Az előadók Nemes Dezső, Kende István, Arató Endre, Kovács Péter és Bielik György legyenek.⁶¹⁷

Veszprém megyében 1958-ban 45 olyan község volt, amelyben jelentős számban éltek németek. Öskü és Szápár szlovák községek voltak. Sem a járási pártbizottságok, sem a járási tanácsok nem tűzték napirendre a nemzetiségi kérdés vizsgálatát. „A németajkú lakosság általában asszimilálódott magatartásában és nyelvében is – állapította meg az MSZMP Veszprém Megyei Végrehajtó Bizottsága. – Helyzetükkel meg vannak elégedve, nagyon sokan építkeznek, nagyobb gazdasági beruházásokat eszközölnek, különösebb kifogásaik nem merültek fel... Különösebb szükségét nem érzik a német nyelv használatának a közösségi életben. Városlődön a rendőrök kifogásolták a német nyelv használatát, s a községben nem is kérték a német oktatást, a német sajtót, a német nyelvű dobolást.”⁶¹⁸

A Veszprém megyei német fiatalok döntő többsége németül már alig beszélt, olvasni egyáltalán nem is tudott. Kulturális életük eléggé elhanyagolt volt. A helyi vezetők szerint nem volt igény a nemzetiségi kultúrára. Nagyon ötletesen fogalmazta meg a helyzet lényegét az egyik felszólaló: mi várjuk, hogy legyen igény, ők várják, hogy tegyünk valamit. A gyerekek óvodás kortól nem beszélnek már németül, általános iskolás korban sincs igény a német nyelvre. A megyei pártbizottság döntött: nem hoznak létre erőszakkal nemzetiségi iskolát ott, ahol eddig nem volt. A Veszprém Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője azt fejtegette: nekünk nem az a célunk, hogy német nyelvoktatást vezessünk be, de ahol ezt kérik, megtegyük. A németek csak azért beszélnek németül, hogy a telepés ne értse őket. Csoda-e, hogy a termelőszövetkezetbe kényszerített német paraszt nem írta alá a belépési nyilatkozatot, mert az aláírással rossz történelmi tapasztalata volt? Sőt az egyik Veszprém megyei fuvaros nem vette fel a napi bérét, mert alá kellett volna írnia a fizetési jegyzéket.⁶¹⁹ Az ülésen részt vevő Wild Frigyes, a Német Szövetség főtitkára azt javasolta, hogy az üresen álló német házakat adják vissza volt tulajdonosaiknak, még akkor is, ha ettől idegesek

lesznek a telepések. A Veszprém megyei ipar nagyon siettette az asszimilációt.

A befejezett asszimiláció egyértelmű jele a névváltoztatás. Persze, az asszimilációt nem lehet csak ezen a tényen lemérni, hiszen régi nevüket megtartva is sokan asszimilálódtak már. Az 1950-es évek végén különösen a szlovákok között volt több névváltoztatás, névmagyarosítás.⁶²⁰ De ez a németeknél még nagyobb méretű volt. A név a nemzetiségi identitástudat legelemibb része. A nemzetiségi osztály 1958 folyamán fel akarta mérni a szövetségek kívánságait, ezért kérdőíveket küldött ki. A nemzetiségi osztály bizonytalanságát, tétováságát, határozatlanságát mutatják az alábbi kérdések: nyelvtanítás vagy anyanyelvi oktatás szükséges-e, fontos-e a szakközépiskolában a nemzetiségi nyelv oktatása, legyen-e kötelező a nemzetiségi oktatás, kell-e nemzetiségi tanítóképzés?⁶²¹ Egy irányító hivatalnak ilyen alapvető kérdésekben legyen határozott véleménye. Így a kérdést fel sem szabad tenni: nyelvoktatás, vagy anyanyelvi oktatás?

AUTOMATIZMUS ÉS PATERNALIZMUS

A nemzetiségi szövetségek egy része már a budapesti Nagymező utca 49. szám alatti épületben volt, más részét nem tudták még megfelelően elhelyezni. A legmostohább helyzetben a Román Szövetség volt, amely Gyulán tevékenykedett, székháznak nem megfelelő épületben. A többi szövetség 1948 óta személygépkocsival rendelkezett, a románoknak mindössze egy 125 cm³-es motorkerékpárjuk volt; emiatt sok budapesti ülésről, szóbeli információról lemaradtak. Jogosan kértek egy gépkocsit ők is.⁶²² Jellemző a Román Szövetség szegénységére, hogy amikor a magyarcsanádi nemzetiségi együttes román zászlót kért a központtól, mert fellépéseik, nagyobb ünnepeik alkalmából a magyar, a szovjet, a szerb zászló mellett hiányzott a román zászló, a szövetség azt válaszolta, hogy még erre sincs pénzük. A személygépkocsi nemsokára megérkezett. De minden kilométer útról, minden liter benzinnél pontosan el kellett számolniuk. A szövetség 1958. április végén 9 sűrűn gépelt oldalon tett jelentést a minisztériumnak a gépkocsi üzemeltetéséről.⁶²³ Ez a jelentés rendszeressé vált. Gyulától a románlakta települések 50-60 km-es körben helyezkedtek el, az általányszámítás egyszerűbb és korrektebb elszámolás lett volna.

„A nemzetiségek nemzeti önérzete kezd kihalni” – olvasható egy Tótkomlósról szóló jelentésben. A szlovák gyerekek csak magyar nyelven tudnak boldogulni. Tótkomlóson még a könyvtáros sem tud szlovákul, nem is kölcsönöznek szlovák könyvet; még mindig nincsenek kétnyelvű feliratok.⁶²⁴ Másik jelentés arról számolt be, hogy a Békés megyei szlovákok lebecsülik saját anyanyelvüket, kultúrájukat, nemzetiségi érzelmeiket. A szlovák népviselet teljesen kiveszőben van. Nincs nemzetiségi igényük. A szlovák értelmiség nem végez jó munkát. A hivatalokban sehol sem beszélnek a szlovák nyelvet. Az egész megyében nincsenek kétnyelvű feliratok.⁶²⁵ – Mint ahogyan bűn volt az erőszakos magyarosítás, nem lenne helyes az erőszakos visszaszlovákosítás sem – vallották Békésben. A politikai és kulturális munka mindennél magyarnyelven folyik a szlovákok között. A visszaszlovákosítás a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy a megérdemelt és jogos odafigyeléssel megállítják vagy lassítják az asszimilációt, felrakják a kétnyelvű feliratokat, segítenek a szlovák oktatás megszervezésében. Az éppen zajló szövetkezéskor idején az agitátorok mindent megígértek a belépési nyilatkozatok aláírása esetén. A németek, a délszlávok, a románok külön termelőszövetkezetet hozhattak létre; természetesen, hogy ilyen esetben a hivatalos érintkezés nyelve a nemzetiség nyelve volt. De már ez ellen is kifogások voltak. Ha vegyes termelőszövetkezet jött létre, ott a magyar nyelv volt a hivatalos nyelv, még akkor is, ha a tagság döntő többsége nemzetiségi volt, mint Mezőberényben.⁶²⁶

Budakeszin a németek körében egykor nagyon erősen kifejlődött a közösségi érzés. Most teljesen visszavonultak, bezárkóztak, bizalmatlanok lettek. Azt látták, hogy nemzetiségük miatt üldözik őket. Ezért azután igyekeztek német mivoltuk külső jeleitől is megszabadulni. Népviseletük teljesen eltűnt, kulturális életük, amelynek pedig komoly eredményei voltak, teljesen bezárult. Attól tartottak, hogy nemzetiségük miatt további bántalmak érik őket. Ha a könyvtárból a gyermek német meséskönyvet vett ki, szülei kérték a könyvtárost, hogy ne mondja azt meg senkinek. A félelemre, a kétkedésre, a bizalmatlanságra jellemző a solymári példa. Egyesek azért nem mentek el a Német Szövetség által rendezett bálra, mert a Volksbund is így kezdte a ténykedését. A továbbtanulás, az elhelyezkedés lehetősége és sok más szempont arra intett, hogy célszerűbb elmagyarosodni. A nemzetiségi érzés főleg már csak az idősebbekben élt, ők még emlékeztek régi dalaikra, hagyományaikra. De lassan a hagyományoktól is elsza-

kadtak. „Véleményem szerint – írta egy korabeli jelentés készítője – az út, amelyen most haladunk, nem rossz. Senkit sem sért érzésében, megadja mindenkinek a lehetőséget arra, hogy anyanyelvén tanuljon, művelődjék. Azonban teljesen elhibázott dolog lenne, ha szinte mesterségesen szítanánk fel a lassan kihunyó nemzetiségi érzést, és ezzel esetleg újból áldatlan villongásokat okoznánk a községeken belül.⁶²⁷

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata jó tíz esztendőre megszabta a magyarországi nemzetiségi politika irányát. Ugyanúgy, mint az ország bármely lakosának, a nemzetiség megítélésének is egyetlen kritériuma: hogyan tesz eleget állampolgári kötelezettségeinek. A nemzetiségek alapvető érdekei megegyeznek a magyar lakosság érdekeivel.⁶²⁸ Csakhogy a nemzetiségeknek azonos érdekeik mellett saját nyelvük, kultúrájuk, nemzetiségi hagyományaik is vannak, amelyek megőrzése nagy érték. A párthatározat arról is szólt, hogy a nemzetiségi szövetségek titkárai tagjai lettek a Hazafias Népfront Országos Tanácsának, tehát még inkább összefonódtak a népfronttal. A nemzetiségi szövetségek a kormány politikáját képviselték a nemzetiségek felé, és nem a nemzetiségek érdekeit a kormány felé, amely utóbbi az alapvető feladatuk lett volna. Egyedül a Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja képviselte egyértelműen a délszláv és a szlovák nemzetiség érdekeit 1945–1946-ban, de már a szlovák csoport 1946 második felében a csehszlovák kormány politikájának volt a szócsöve. A délszláv csoport meg elég gyorsan a jugoszlávellenes magyar politika áldozata lett. Arról, hogy a szövetségek nem lehettek érdekvédelmi szervezetek, nem képviselhették a nemzetiségek érdekeit, nem a szövetségek tehetnek.

A Politikai Bizottság elítélte a nemzetiségek lebecsülését, nacionalista megnyilvánulásnak nevezte azt.⁶²⁹ A Politikai Bizottság határozata alapján minden nemzetiségi szövetség társadalmi bizottságot hozott létre, amely a legjobb szakemberekből állt. Tanulmányozták a nemzetiségek életét. Munkájukról kevés írásbeli anyag maradt fenn.

A határozat feladatul jelölte meg a nemzetiségek nagyobb képviseletének biztosítását az Országgyűlésben és a helyi államhatalmi szervekben, a kétnyelvű feliratok kihelyezését, a rádió nemzetiségi műsorainak bővítését, a nemzetiségi sajtó színvonalának emelését, a szétszakított családok kérelmeinek elbírálását és teljesítését, az anyanyelvi oktatási igények minden erőltetéstől mentes

kielégítését, a népfront és a nemzetiségi szövetségek kapcsolatának erősítését.⁶³⁰

A határozat elemző megvitatása után egyes megyékben nemzetiségi szempontból ötöd-hatodrendű teendőket állapítottak meg: *a)* Pártiskolára kell küldeni több nemzetiségi egyént. *b)* Több pártnapot kell tartani a nemzetiségeknek. *c)* Javítani kell a pártépítést a nemzetiségek között. Mások a párthatározat sikertelenségéről beszéltek, s a sikertelenség okait abban látták: *a)* Az ellenséges propaganda felerősödött a nemzetiségek között. *b)* A magyar telepések és a kitelepített németek között gazdasági, tulajdonjogi viták dúlnak. *c)* A délszláv dolgozók körében lassan szűntek a görcsök. *d)* A magyar és nem magyar nacionalista jelenségek, ellentétek szítása, a nemzetiségek lebecsülése. *e)* Sok vita, súrlódás a helyi funkciók betöltésénél. *f)* Az egyház és a papság hatása erősödött, a papság egy része nacionalista, ellenséges propagandát folytat.⁶³¹ A sikertelenség okainak feltárásában semmi önkritika sincs.

A határozat megjelenése után 1959-ben a járásokban és a megyékben megvitatták a nemzetiségek gondjait, problémáit. Ehhez a feladathoz nem sok segítséget adhatott Kassai Gézának „A magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés” című munkája, amely 1959-ben jelent meg. Kassai azt fejtegette, hogy a magyar kormány rendeletei folytán a nemzetiségek népi sajátosságai korlátozás nélkül érvényesülhetnek. Teljes mértékben használhatják nyelvüket a magán- és közéletben, a bíróságok és a hatóságok előtt, az önálló kulturális élet minden lehetőségével élhetnek. Szabad sajtójuk és egyéb kultúrintézményeik vannak. Teljes a szervezkedési szabadságuk. Iskoláik a magyar iskolákkal egyenlő mértékű támogatást kapnak. Hivatalviselés és munkavállalás szempontjából semmiféle hátrányt nem szenvednek.⁶³² Kassai Géza nem a valóságot, hanem a fő elveket ismertette. A helyszínen készült felmérő jelentések sokkal jobban tükrözték a valóságot. A veszprémi járásban készült feljegyzés megállapította, hogy a német lakosság asszimilálódott, magatartásában és nyelvében egyaránt. A németek magyarnak vallják magukat. A német nyelv használatára és tanulására alig van igény, nem érzik szükségességét. Pulán a tanács vezetősége azért nem alakít német kultúrcsoportot, mert nincs rá igény, mindenki magyarnak vallotta magát, nincs szükségük a német kultúrára. Barnagon a tanácselnök beszélni sem akart arról, hogy a községben németek élnek. Nem szabad erőltetni a nemzetiségi kérdést, ha be akarnak illesz-

kedni a mi életünkbe, hát illeszkedjenek – vallották Veszprémben 1959-ben.⁶³³ Itt is és másutt is összetévesztették az integrációt az asszimilációval. Természetes, hogy a nemzetiségek integrálódtak, beilleszkedtek, csatlakoztak a magyarsághoz, érdekeiket a magyarsággal kötötték össze, egyesültek a magyarsággal, anélkül, hogy feladták volna nemzetiségi különállásukat. Az integráció és az asszimiláció összekeverése is nemzetiségellenes politikai jelenség.

A Fejér megyei Vértesacsán a községi tanács elnöke nacionalista politikával állította szembe a magyar és a német lakosságot. Le kellett váltani. A bicskei járásban a németek alig használták anyanyelvüket, a fiatalok már nem értették meg német nyelven a szüleiket sem. A járás öt községében, ahol jelentős számban éltek németek, nem volt német nyelvű oktatás. Etyeken kérték ugyan az oktatást, a megyei Művelődésügyi Osztály engedélyezte is, de arról már nem gondoskodott, hogy az valóban meg is induljon. A járásban egyetlen község sem volt, ahol német könyvtár, esetleg német kultúrcsoport lett volna. Száron Marx „A tőké”-jét lehetett kölcsönözni igen sok példányban. Német nyelvű újságot egyesek titokban járattak; Nyugat-Németországból hozattak kalendáriumot és kiolvasott újságokat.⁶³⁴

A német nyelv használatának jogosságát egyesek nem értették, vagy nem akarták érteni. Amikor 1957. augusztus 20-án Vaskúton német nyelven mondták az ünnepi beszédet, a magyar anyanyelvű párttagok otthagyták a nagygyűlést. Bács-Kiskun megyében a németek anyanyelvüket csak családon belül használták, hivatalos helyeken nem beszélhették. Még mindig voltak a megyében olyan községek, ahol a vezetők nem beszéltek a nemzetiség nyelvét. A kétnyelvű feliratok, a nemzetiségi nyelvű hirdetések még nem voltak általánosak Bács-Kiskun megyében.⁶³⁵ A könyvtárakban gót betűs német könyvek voltak, de a gót betűket már alig ismerték néhányan. Molnár Frigyes megyei első titkár az egyik értekezleten összefoglalójában arról beszélt, hogy a németek házügyeit ne általában orvosolják, hanem aki jelentkezik, azon segíteni kell. A megyében sokan még a telepeseket is nemzetiségnek tekintették.⁶³⁶

Pest megyében a németektől az 1940-es évek végén elkobzott földeket – amelyeknek egy része tartalékföld volt – visszaadták korábbi tulajdonosaiknak, ha termelőszoövetkezetet alakítottak. Határozottan leszögezték, hogy nem kell nemzetiségi kérdést csinálni ott, ahol nincs.⁶³⁷ Hogy hol nincs, azt ők állapították meg.

1959 elején Békés megye lakosságának 15–20%-a nemzetiségi volt: 60 000 szlovák, 8000 román, 4000 német élt a megyében, valamint 1500 délszláv. Ezek alapján a megyei vezetők úgy látták, hogy Békésben szlovák nemzeti tanácsot kellene felállítani, amely a nemzetiségi érdekeket képviselné.⁶³⁸ Ez azonban csak elgondolás maradt. Békésben nemzetiségi minisztériumot is követeltek az egyik oldalon, a másik oldalon pedig itt mondták ki az országban először, hogy a nemzetiségi szlovák iskolákat vegyes iskolákká kell átszervezni, mert ezt kívánja a gyerek és a szülő érdeke.⁶³⁹ Köztudott, hogy a Művelődésügyi Minisztérium 1960-ban meg is szüntette a nemzetiségi iskolákat. Az anyanyelven oktató iskolák száma 1959-ben lényegesen csökkent.⁶⁴⁰

Komárom megyében megállapították, hogy erősödött az asszimiláció, különösen a fiatalok körében. Ennek oka, hogy a magyarok és a nemzetiségek együtt élnek, s a magyar hatások győznek. De a gazdasági és a társadalmi fejlődés is az asszimilációt siettetete. „A népviselettel vagy a régi lakáskultúrával szinte már sehhol sem találkozunk. Eltűnt a drága népviselet, és helyébe lépett a korszerű, olcsó ruházkodás. A gyerekek többsége elveszti régi szokásait, sőt anyanyelvét is. Az unokák már csak magyarul beszélnek.”⁶⁴¹ „E folyamatot nem szabad sem gyorsítani, sem lassítani, teret kell engedni a természetszerű kibontakozásnak” – mondták. Sárissápon 400 szlovák gyerek közül 15 járt szlovák nyelvű oktatásra. Kétnyelvű feliratok nem voltak a megyében. „A lakosság saját kezdeményezéséből nem történik semmi az anyanyelv fenntartására, a hagyományok ápolására”⁶⁴² – állapították meg. Tehát a nemzetiség sem csinál semmit saját érdekében, de az illetékes fórumok sem lépnek. A nemzetiségi ügyek önmaguktól mennek. Ez az automatizmus.

Komárom megyében még 1960-ban is komoly gondot okozott az elkobzott házak ügye. Az állami tulajdonba vett, s a magyar telepeseknek átadott házakat a németek úgy tartották nyilván, mint a sajátjukat. Ez nagyon idegesítette a telepeseket.⁶⁴³ Feszült volt a légkör a telepések és a németek között.

Az illetékes pártfórumokon előírták, hogy a nemzetiségi szövetségek munkaértekezletet tartsanak, ahol elemezni kell a Politikai Bizottság 1958. októberi határozatát és értékelni kell saját tevékenységüket. A románok 1960. március 6-án, a németek április 8-án, a délszlávok május 15-én, a szlovákok pedig május 26-án kezdték meg kétnapos értekezletüket. Ezeken az összejöveteleken egyértelművé vált a nemzetiségi szövetségek feladatköre és tevé-

kenységi területe: „A résztvevők meggyőződhetnek arról, hogy megszűnőben van a szövetségekben az a nézet, amely szerint a szövetség feladata a nemzeti öntudat ébresztgetése, fejlesztése és fenntartása, s egyre inkább érvényesül a párthatározatban megjelölt feladatkör: a szövetségek mint társadalmi szervezetek állítsák feladatuk központjába a szocialista tartalmú politikai és kulturális felvilágosító munkát. Azaz: közvetítsék a párt és a kormány szavát nemzetiségi dolgozóinkhoz.”⁶⁴⁴ Ez egyértelmű és világos feladat-meghatározás volt. „Akadt néhány elvileg hibás álláspontból fakadó hozzászólás is, főleg pedagógusok közül, akik továbbra is a nemzeti lét és a nemzeti tudat megőrzését tartották fő feladatuknak. Hangzottak el olyan panaszok, hogy a nemzetiségi fiatalság nagy része nem ismeri anyanyelvét, ezért az anyanyelv elsajátítását kívánták fő feladatnak kimondani.”⁶⁴⁵ Ha már az anyanyelv elsajátításáért és a nemzetiségi öntudat megőrzéséért folytatott harc is elvileg hibás álláspont volt, akkor mondhatjuk, hogy eltorzult a nemzetiségi politika, sőt ez a politikai irányítás nemzetiségellenes volt.

A románok munkaértekezletén nemzetiségi probléma fel sem merült. A németeknél az erős asszimilációról, az egyházi befolyásról és a nyugati hatásokról volt szó, mely utóbbiak ellen harcolni kell. Ezek nem nemzetiségi érdekek. A délszlávok a nemzeti öneszmélést, a nemzeti öntudatot tették a középpontba. Kaptak is érte. A szlovák felszólalók a Kossuth Rádió nemzetiségi műsorának kibővítését kérték, és kivétel nélkül helyeselték a párt és a kormány nemzetiségi politikáját.⁶⁴⁶ Vendégh Sándor, a nemzetiségi osztály vezetője, elítélte a nemzetiségi öntudatért, az anyanyelvért folytatott küzdelmeket, s ezt jóváhagyta a pártközpont Tudományos és Kulturális Osztálya is. Vendégh Sándor ezt a felfogását nyíltan hirdette: „A nemzetiségek országos értekezletei nem valamiféle külön platformot tettek magukévá – írta –, hanem azokkal az össznépi feladatokkal foglalkoztak, amelyek megoldása társadalmunk szocialista előrehaladása szempontjából alapvető jelentőségű.”⁶⁴⁷ Ez egyértelműen bizonyítja, hogy a nemzetiségi szövetségeket a párt eszközeivé tették.

A hozzáférhető és nyilvánosságra került dokumentumok azt igazolják, hogy a Dunántúlon élő németek elsősorban nyugat-németországi rokonaikkal tartottak fenn kapcsolatot, s az NSZK-nak nagyobb hatása volt hazai németiségünkre, mint az NDK-nak. Ezt az akkori vezetés nem jó szemmel nézte, a fellazítási politika fogalmába sorolta be, s ellenséges tevékenységnek tekintette. Fel-

sőbb javaslatra a Délszláv és a Német Szövetség közösen tartott előadásokat, politikai és kulturális rendezvényeket a nyugati határ mentén időszerű ideológiai témákról, hogy csökkentse a fellazítás hatását. A Német Szövetség aktivizálta a német iskolák tanárait is. Fokozottabban, mélyebben ismertették az NDK politikai rendszerét. A közös rendezvényeken a budapesti délszláv központi művészegyüttes is részt vett.⁶⁴⁸ Az MSZMP bicskei járási bizottsága azt jelentette, hogy a járásban nincsenek német folyóiratok, a könyvek kölcsönzése elenyésző, de sokan hallgatják az NSZK rádióinak adásait, leveleznek kitelepített rokonaikkal, és gyakori a rokoni látogatás. Mindez nyilvánvalóan negatívan hat a németek magatartására. – Nemzetiségeink kultúrájának ápolása terén nagyon kevés eredményt tudunk felmutatni⁶⁴⁹ – írták a bicskeiek. A Vas megyei 37 határ menti községből 15 volt nemzetiségi, amelyben horvátok, szlovének és németek éltek. Ezek politikai, kulturális és gazdasági megerősítését szolgálta az a terv, amelyet 1961-ben dolgoztak ki a vasi székhelyen sok millió forint költségvetéssel. A tervnek fele sem valósult meg.⁶⁵⁰

Amikor az MSZMP Bács-Kiskun megyei Bizottsága egyik jelentésében bizonyítottan kimutatta, hogy a bajai, a bácsalmási, a kalocsai és a kiskunhalasi járásban 20 000 délszláv és 10 000 német él, az egyik felszólaló azt mondta, hogy nincs itt nemzetiségi kérdés, nem érezzük, hogy itt többféle nemzetiség él. Nem jó előtérbe állítani, problémát csinálni olyan kérdésből, ami a területen nem létezik. Csak a gazdasági kérdések megoldása segíti elő a nemzetiségi kérdést.⁶⁵¹ Mással nem is kell törődni, a gazdasági élet automatikusan megold mindent.

A nyugati határ mentén 1961 folyamán nagy költséggel kiépítették, újjáépítették a műszaki zárat. Gosztonyi János ezzel kapcsolatban azt írta Marosán Györgynek, hogy nem tartja elfogadhatónak e „vasfüggöny” fenntartását. Az új műszaki zár óriási pénzeket emésztett fel, s mezőgazdasági művelésre alkalmas területeket kellett feláldozni érte. Ráadásul nem is volt jó, 36 kísérlet közül 33 esetben nem robbant fel az akna.⁶⁵²

Több kisebb terv, elgondolás született a nemzetiségi mozgalmak élénkítése érdekében. Ide sorolható az is, amikor Wild Frigyes, a Német Szövetség főtitkára levélben fordult a németlakta járások párttitkáraihoz, s név szerint közölte, hogy kik azok a helybeli németek, akiket jobban be lehetne vonni a politikai és a tömegkulturális munkába.⁶⁵³

A kétnyelvűség gyakorlatát az 1960-as évek elején a nemzetisé-

gi nyelven folyó oktatás ellentétéként vezették be, s ez utóbbi feladását jelentette. Elsősorban a délszláv oktatók tiltakoztak ellene jogosan. A garai, a hercegszántói, a katymári iskola oktatói és más tanárok tiltakozásai ellenére⁶⁵⁴ a természettudományos tárgyak és a matematika oktatása nem magyar iskolákban is magyarul folyt. Sok helyen dicsérték nemzetiségeink szorgalmas, becsületes munkáját,⁶⁵⁵ de a nemzetiségi oktatást a kétnyelvűség szintjére süllyesztették. Nógrád megyében a községekben, de a járá-sokban is fellelhető volt olyan vélemény, hogy kár a nemzetiségekkel ennyit bajlódni, meg kell gyorsítani az asszimilációt. Mások túlzott mértékűnek tartották a szlovák és a német nemzetiségűeknek nyújtott anyagi és kulturális segítséget.⁶⁵⁶

A nemzetiségi oktatás az 1960-es évek elején mélypontra süllyedt. A hivatalos álláspont a kétnyelvűséget nemzetiségi, anyanyelvi oktatásnak minősítette.

Nemzetiségi tannyelvű általános iskolák száma 1960. szeptember 15-én:⁶⁵⁷

	Német	Román	Szlovák	Szerb, horvát, szlovén	Összesen
Iskolák száma	2	10	6	13	31
Tanulók száma	142	1087	740	548	2517

De még ez a 2517 tanuló is elég rossz körülmények között tanult. Ognyenovics Milán hosszú levélben panaszkodott, hogy hivatalos helyen még a kétnyelvű iskolát sem támogatják, nem szorgalmazzák. A nyelvoktatás nem sokat ér, mert heti 2-3 órában zajlik, az oktatást nem osztályozzák, nem számít bele az átlageredménybe, nincs kellő becsülete, tekintélye.⁶⁵⁸

A tisztán nemzetiségi tannyelvű iskolák megszüntetéséről szóló miniszteri osztályvezetői rendelet lényegesen elősegítette az asszimilációt. Folyamatosan haltak el a nemzetiségi községek. Nógrád megyében a rétsági járásban Kétbodony, Rétság és Szátok korábban egyértelműen nemzetiségi községek voltak. A telepítéspolitikája és az 1950-es években hozott intézkedések következtében e községek elmagyarosodtak, a fiatalok már egyáltalán nem ismerték ősi nyelvüket, szokásaikat, teljesen magyarrá váltak. Alig van jele a nemzetiségi maradványoknak.⁶⁵⁹ Somogy megyében különösen azokban a falvakban csökkent a nemzetiségek száma, ahol korábban is kisebb létszámban élt a nemzetiség. E helyeken az elmúlt 25 évben szinte teljes asszimiláció ment végbe. Gadács

község német település volt; az 1960-as évek közepén a lakosság alig 10-11%-a tekinthető németnek, de ők már nem vallják magukat annak. A Német Szövetséggel nem tartanak kapcsolatot, német nyelvű előadás, német kulturális megmozdulás 1960 óta nem volt a községben. A könyvtárban német nyelvű könyv nincs, folyóirat nem jár, nem is igényli a lakosság. Szükséges megjegyezni, hogy 1960-ig évente egy alkalommal a községi tanácsulást is német nyelven tartották. Az iskolában német nyelvű oktatás nincs. Gadács az 1960-as évek elejétől teljesen magyar község lett. Kaposfőn hasonló volt a helyzet. Senki sem vallotta magát németnek, pedig a Német Szövetség egyik kongresszusára e községből két küldöttet választottak meg, de egyik sem ment el, hanem két magyart küldtek helyettük, akik nem tudtak németül. „A könyvtárban német nyelvű könyv, napilap nincs, a lakosság nem igényli. A 20 év alatti lakosság nem igényli a nyelvet, nem is érti azt. A német családok is magyar nyelven beszélnek. Az iskolában német nyelvoktatás nincs.” Kercseliget községben német és délszláv nemzetiség élt. 1969-ben az egész község magyarnak tekinthető, nemzetiségi múltjának s jelenének semmi nyoma. Ecsenyben a kitelepítések ellenére a lakosság közel 50%-a német maradt. Az 1960-as évek elején a községi tanács elnöke is német volt. Reális becslések szerint 300-320 német él a községben. Nemzetiségi kultúrcsoport nem működik, német nyelvű rendezvény 2-3 évente van, a községi könyvtárban néhány német könyv még van, de nem kölcsönöznek. A legolvasottabbak a német naptárak és a családoknál található német vallásos könyvek. Havonta egy alkalommal tartanak német nyelvű istentiszteletet. Igen gyakori a házasságkötés magyarok és németek között, s a legtöbb esetben a német fél asszimilálódik, bár ritkán az ellenkezőjére is volt példa. A kaposvári járás tanácselnöke az alábbiakban jellemezte a járás nemzetiségi viszonyait: az asszimilációs folyamat az utóbbi években rendkívül gyors, nem látszik célszerűnek a nemzetiségi községek körének bővítése, ahol külön foglalkozni kell a kérdéssel. Az asszimiláció természetes folyamat, minden külső hatás nélkül, a beavatkozás csak gondokat okozhat. A nagyatádi járásban Mike régebben tisztán nemzetiségi község volt, ahol még 1969-ben is az 1186 lakosból 500-an értették és beszéltek a német nyelvet. Az óvodában, az iskolában nincs német oktatás. A nemzetiségi nyelvhasználat igénye az óvodában soha nem merült fel. A könyvtárban csak magyar könyvek vannak, németet még soha

nem kértek. A kétnyelvű feliratokat a lakosság nem igényli. Mike teljes egészében magyar községgé vált.⁶⁶⁰

- A kétnyelvű feliratokról nem a központnak kellene döntenie, hanem a községi tanácsnak - javasolta egy felszólaló Salgótarjában, de azonnal hozzátette: Magyarországon soha nem volt példa arra, hogy a községekben az üzletek cégére kétnyelvű lett. Pedig voltak Magyarországon kétnyelvű cégtáblák. A rétsági járásban a nemzetiségi községekben voltak a leggyengébbek a termelőszövetkezetek. Nagy az alkoholizmus, a nemzetiségi községek ital fogyasztása meghaladta a járási átlagot. A továbbtanulás gyenge. Általános a lemaradás, különösen a szlovákoknál. „De 20 év múlva meglesz a kommunizmus, és akkor megszűnnek ezek a nehézségek. Az asszimilációt nem kell fékezni.”⁶⁶¹ A megoldás tehát a kiválasztás - vélekedtek Nógrádban.

A bicskei járásban is a termelőszövetkezetek megalakulásától várták a csodát a nemzetiségi kérdés végleges megoldására. A termelőszövetkezetek létrejöttével megszűnt a régi magántulajdonosi élet. Megszűnt a földszerzés, a birtokolt földtulajdon szaporításának a vágya. - A kisárutermelés eltűnésével megszűnik a kispolgári nézetek gazdasági alapja, és egyben megteremtjük a szocialista együttélés feltételeit is - vélték a bicskei járás vezetői. A németek az iparban, a kollektív mezőgazdaságban mindinkább szocialista módon kezdenek dolgozni, élni és gondolkodni. A bicskei járás németjei ugyan szívesen tekintenek meg még német kultúrműsorokat, de ők maguk már nem gyakorolják kultúrájukat, nem vesznek részt feltárásában, terjesztésében, fejlesztésében. A nemzetiségi kultúrát meg kell védeni az eltűnéstől, az elszíntelenedéstől, a megfakulástól, ide pedig lelkes szakemberek kellenek, elsősorban pedagógusok - vallották a járásban.⁶⁶²

A termelőszövetkezetek erőszakos elterjesztése súlyos csapást jelentett a nemzetiségi mozgalmakra. Elsősorban a németek s a délszlávok, de a szlovákok is megindultak a közeli városokba, biztosabb megélhetést keresni. Kevésbé volt ez jellemző a románokra. De mindenünnen a falvak legaktívabb, legmozgékonyabb rétegei távoztak el, teljesen megbénítva így az addig esetleg még élő kulturális nemzetiségi életet.⁶⁶³

- Az 1960-as évek végéig a nemzetiségi politikában Magyarországon kétirányú deformálódás volt tapasztalható - vélekedett Kővágó László. - Az egyik az automatizmus, a másik a gyámkodás a nemzetiségi művelődésügy felett. Ez utóbbi deformálódás abban nyilvánult meg, hogy a többségi nemzet és intézményei

igyekeztek gondoskodni a nemzetiségekről akkor is, amikor azoknak maguknak kellett volna ezt tenniük. Ezen irányzat jel-szava: „Róluk, de nélkülük” –, bár ezt nem mondták ki.⁶⁶⁴ Az automatizmus és a paternalista gyámkodás politikája még az 1980-as években is jelen volt a nemzetiségi politikában.

*

Az 1960-as évek közepére a nemzetiségi kultúr csoportok előtt megnyílt a külföldi vendégszereplés lehetősége, s a nemzetiségi szövetségek is fogadhattak külföldi együtteseket. A rokonlátogatások engedélyezésével a kitelepített németek is mind többen hazalátogathattak, s az itthoniak közül is többen kaptak kiutazási engedélyt. A magyarországi nemzetiségek központi táncegyüttese mind a négy nemzetiség közös művész csoportja volt, tagjai a négy nemzetiségből verbuválódtak, s 1965-től kezdve nemcsak Magyarországon, hanem külföldön, sőt Nyugaton is felléphetek.⁶⁶⁵ Az NDK-beli lausitzi szorbok állami ének- és táncegyüttese is Magyarországon turnézott 1965-ben, a nemzetiségi osztály meghívására. A lausitzi Domowina Együttest a Délszláv Szövetség május 15–16-án, a Román Szövetség 17–18-án, a Szlovák Szövetség 19–20-án, a Német Szövetség 21-én fogadta. Megindult tehát egy egészséges, normális nemzetiségi kultúr diplomácia. A magyarországi nemzetiségek központi kultúr együttese 1967. július 6–24. között Hollandiában és Belgiumban lépett fel a nemzetközi folklórfesztiválon bolgár, román, jugoszláv, török, skót, francia, angol és holland csoportokkal együtt. Nemzetiségi együttesünk Magyarország színeit képviselte, és nagy sikert aratott, számainak nagy részét meg kellett ismételnie. A fesztivál célja az európai nemzetek barátságának elmélyítése volt.⁶⁶⁶

A külföldi mozgások – az erőltetett, koncepcionált ellenségkép alapján – felerősítették a gyanút a fellazítási politika iránt. Ez a fellazítás egy összesítő tanulmány szerint az alábbi formákban jelentkezett: *a)* A nyugatnémet gazdasági csoda glorifikálása; *b)* a Nyugatról küldött csomagok; *c)* kölcsönös látogatások; *d)* levelezések; *e)* vallási propaganda; *f)* ausztriai, nyugatnémet, amerikai rádióadások; *g)* kifejezetten magyarországi németeknek szóló rádióadások (Salzburg, Stuttgart); *h)* nyugati folyóiratok (Donauschwabe, Neuland, Ungardeutschen).⁶⁶⁷ De természetesen a kultúrkapcsolatok is lehetőséget adtak a fellazításra, s ezeket is éberen figyelték. A hivatalos politika elsősorban németiségünk köré-

ben kereste a fellazítás következményeit. Wild Frigyes – valószínűleg felkérésre – 14 oldalas jelentést készített 1966. március 2-án „A nyugatnémet fellazítási politika hatása a magyarországi svábok között” címmel.

A Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen – Az Európai Népcsoportok Föderalisztikus Uniója (FÜEV) 1965-ben népes küldöttséggel Magyarországra akart jönni, hogy tanulmányozza a magyarországi németek életét. A hivatalos magyar fórumok nem adták meg a beutazási engedélyt, s a Német Szövetség helyeselte az engedély megtagadását. A Német Szövetségi Köztársaság az egykori német hadseregben szolgált és elesett magyarországi német katonák özvegyeinek, szüleinek rendszeres havi összeget folyósított 1963-tól. Ezt azonnal úgy értékelték, hogy alkalmas a fellazításra. – A kiutazó németeket kémtevékenységre szervezik be⁶⁶⁵ – hívták fel az éberségre a figyelmet. Veszprém megyében tudományos ülészekon elemezték a fellazítási politikát, ahol a Volksbund maradványairól, a kapitalizmus dicőítéséről, a német sírfelkutatásokról, a nyugdíjak folyósításáról stb. volt szó.⁶⁶⁸ A bicskei járásban azon az állásponton voltak a vezetők, hogy a fellazítás nem nemzetiségi kérdés, hanem általános politikai kérdés. A fellazítás ellen úgy lehet legeredményesebben harcolni, hogy jobban dolgozunk, s nem adunk lehetőséget a fellazításra. Tehát ne legyen mit és hol fellazítani. A fellazítás elleni küzdelem természetesen a következő évtizedekben is zajlott, egészen az 1980-as évek végéig.

*

Amikor 1960-ban az Oktatásügyi Minisztériumban kétnyelvűvé változtatták a nemzetiségi oktatást, nemigen gondoltak arra, hogy az így kialakuló nyelvoktatási gyakorlat, a heti 2–3 órás nyelvoktatás elégtelen lesz a nemzetiségi öntudat kialakításához, az identitástudat megalapozásához, a tájnyelvi változat meghaladásához. A tájnyelv konzerválódása pedig gátolja a helyi közösségen kívüli anyanyelvi kommunikációt. A társadalmi fejlődéssel együtt járó életforma-változás így szükségképpen vezet a nyelvek presztizsének csökkenéséhez. Mint a korábbiakban említettük, az 1960-as évek elején Magyarországon 2517 gyerek vett részt nemzetiségi oktatásban. Ez a szám 1968 végére 21 615-re emelkedett,⁶⁷⁰ ebben benne volt a nyelvórákon tanuló gyerekek száma is és a kétnyelvű oktatásban részesülő tanulóké is.

Mindinkább előtérbe került az a felfogás, hogy bizonyos mennyiségi felfutás után az oktatás tartalmi, minőségi követelményeivel kell foglalkozni. Már napvilágot láttak különböző elképzelések a kétnyelvűség fogalmáról is. A kétnyelvűség elsősorban nevelési, azután oktatási kérdés, más az oktatás folyamatában, és más az órákon kívül. A kétnyelvűség két vagy több nemzetiség gyermekeinek kölcsönös megismerkedését és közeledését segíti elő – fogalmaztak meg figyelemreméltó elgondolásokat. Nálunk ekkor a kétnyelvűség két nyelv elsajátítására irányult.⁶⁷¹ A nyelvoktató iskolák kétnyelvűvé változtatása nagyon nehéz feladat, mert a nyelvoktató óráknál nagy a lemorzsolódás. Ognyenovics Milán arról panaszkodott, hogy nemcsak a nyelvoktató iskolák, hanem a kétnyelvű iskolák tanulói sem ismerik a szerb, horvát nyelvet. A tartalmi munka megjavításának előfeltétele most is a tanárihiány megszüntetése volt. A délszláv főtitkár javasolta a minisztériumnak, hogy dolgozzon ki olyan ösztöndíjrendszert, amely a szerb-horvát szakon végzett hallgatók számára kötelezővé teszi néhány évig a délszláv községekben való tanítást. A női hallgatók nagy része férjhez megy, s nem hajlandó vidéken, délszláv községekben tanítani, munkát vállalni.⁶⁷²

Drahos Ágoston a szlovák nemzetiségi nyelvtanítás fő feladatait összegezte, de logikus és ésszerű véleménye valamennyi nemzetiségi nyelv tanításához érvényes volt: *a)* Érdekesekek, kedvesek legyenek az órák; képek, képsorozatok, táblai rajzok, szemléltetések bőségesen legyenek. *b)* A nyelvi tanterv anyaga és követelményei a szülői házból hozott nyelvi ismeretekre, nyelvkészségekre épüljön. *c)* Jó nyelvkönyvek kellene, lehetőleg többszínnyomásúak. *d)* Legyen módszertani kézikönyv. *e)* Bőséges szakirodalom, több publikáció kell az adott témából. *f)* Rendezzenek tapasztalatcseréket. *g)* Az oktatókat rendszeresen tovább kell képezni. *h)* Szükséges a magnetofon, a diavetítő stb. *i)* Jó tanári kollektívára van szükség.⁶⁷³ Ezeket a feltételeket különösebb nehézségek nélkül meg lehetett volna teremteni. A románok is reformot követeltek a nyelvoktatásban. A nyelvoktatás célja a beszélt nyelv elsajátítása legyen. A gimnázium első osztályában ez folytatódjék, az utolsó osztályban pedig tanulják az irodalmi nyelvet. A hétköznapi érintkezésben az anyanyelvet használják, a továbbképzésben az irodalmi nyelvet tanulják.⁶⁷⁴

Győr-Sopron megyében, a megyei pártbizottság ülésén megállapították: ha egy nemzetiségi községben nincs megfelelő nyelvoktatás, ott nem lehet nemzetiségi politikáról beszélni. Ott már

1969. szeptembertől folyósították a pedagógusoknak a 150–200 forintos nemzetiségi pótlékot. De a megyében egyetlen kétnyelvű felirat nem volt. Bezenyén csak a templomban voltak kétnyelvű hirdetések. Az MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottsága a nemzetiségi kérdést tárgyaló napirendjén a Német Szövetség azért nem jelent meg, mert nem kapott meghívót. Nógrádban azon háborodtak fel, hogy mindent az államnak kell vállalnia, amikor a szlovák szülőknek kötelességük a gyermekeiket megtanítani anyanyelvükre.⁶⁷⁵ A Román Szövetség az anyanyelvi oktatás elrendelésének 20. évfordulója alkalmából a Békés Megyei Tanáccsal közösen emlékünnepséget rendezett, amelyre temesvári vendégeket is meghívtak. Az ünnepségen értékes, tartalmas előadások hangzottak el, amelyekből sokat tanultak a román oktatók és tanulók.⁶⁷⁶

Sajnos, a kétnyelvű iskolákat még mindig nem lehetett nemzetiségi óvodákra építeni: 1968-ban 6 német, 5 román, 10 szerb, horvát és 15 szlovák óvoda volt 1340 gyerekekkel.⁶⁷⁷ Lényeges változás csak az 1970-es években következett be.

ERŐSÖDŐ ASSZIMILÁCIÓ, CSÖKKENŐ IDENTITÁSTUDAT

Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1968. szeptember 17-én határozatot hozott a magyarországi nemzetiségek helyzetéről. A határozatot széles körű munka előzte meg. Ilku Pál művelődésügyi miniszter 1968. június 6-án 19 oldalas, mellékletekkel ellátott jelentést küldött meg a Központi Bizottság mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottságnak, amely Óvári Miklós vezetésével szeptember 11-én megvitatta azt,⁶⁷⁸ majd a Politikai Bizottság elé került. A határozat anyanyelvi oktatásnak minősítette a nyelvoktató iskolákat is, majd a nemzetiségek kultúrájának fejlődéséről, a nemzetiségi lapokról és rádióról, a szövetségek munkájának kiszélesedéséről tett említést. A nemzetiségi politikában a következő főbb problémákat fogalmazta meg:

A) Bizonytalanság van a nemzetiségi lakosság valóságos számáról, e számok nem tükrözik a tényleges helyzetet.

B) Egyértelműen és határozottan elvetik azt a koncepciót, hogy siettetni kellene a nemzetiségek asszimilációját. Előfordult, hogy a kétnyelvű iskolákban magyarosító szándékkal léptek fel: sokszor túlságosan könnyen tudomásul veszik a nemzetiségi szülők esetenként és helyenként jelentkező közömbösségét gyermekeik

nemzetiségi nyelvű oktatása iránt. Más oldalról nemzetiségi értelmiségi körökben van olyan helytelen nézet, amely szerint az államnak mindent meg kell tennie a nemzetiségek asszimilációjának teljes megakadályozására, és kötelezni kellene a nem magyar szülőket arra, hogy gyermekeiket nemzetiségi iskolába járassák. (A nemzetiségi szövetségek nem osztják ezeket a véleményeket.)

C) A nemzetiségi politikában nem vették kellően figyelembe, hogy a nemzetközi kapcsolatok intenzívebbé válásával, a nemzeti problémáknak, a nacionalista tendenciáknak a szocialista országokra is kiterjedő erősödésével a nemzeti kérdés jelentősége fokozódik.

a) Igen erőteljessé vált az NSZK-ból irányított propaganda a német nemzetiségű lakosság körében. Felhasználják a sajtót, a szervezett rokon látogatásokat, könyvek és más írásos anyagok küldését, nyelvtanfolyamokat, anyagi támogatást, személyes kapcsolatokat, a második világháborúban elesett magyarországi német SS-katonák Magyarországon lakó hozzátartozóinak nyugdíj-biztosítását. A nyugdíjban részesítettek száma egy év alatt 100-ról 1000-re emelkedett.

b) Több szlovákiai lapban cikkek jelentek meg a magyarországi szlovákok elnyomorodásáról. Ezekre hivatalos magyar reagálás nem történt. Jugoszláviában és Csehszlovákiában fokozódott egyes politikai, társadalmi szervek (Matica Hrvatska, Matica Slovenska) érdeklődése a hazai nemzetiségi szövetségek iránt. Az említett országok magyarországi diplomáciai képviselői is egyre intenzívebben tájékozódnak. Amikor azt javasoljuk, hogy a kulturális egyezményekbe kölcsönösen új pontokat vegyünk be, visszautasítják. Különösen nagy az elzárkózás Románia részéről.

D) A Politikai Bizottság 1958. évi határozatának a kétnyelvű feliratokról szóló előírásait – Zala megye kivételével – nem hajtották végre. Néhány igazgatási rendelkezés is – pl. a nem magyar hangzású keresztneveket nem lehet anyakönyvezni – alkalmat ad a nemzetiségi érzékenység megsértésére.

E) A rádió, a televízió és a központi lapok nem fordítanak megfelelő figyelmet a nemzetiségek problémáira és igényeire. A nemzetiségek lakta területeken a falusi könyvtárakban a nemzetiségi nyelvű könyvek száma kevés, kis választékú, jórészt elavult.

F) A legtöbb probléma a nemzetiségi oktatásban jelentkezik.

a) A nyelvi megalapozást már az óvodában el kell kezdeni, de kevés a vegyes nyelven foglalkoztató óvoda, és az utóbbi 10 évben ezek száma is csökkent.

b) 1960. szeptemberben bevezették a kétnyelvű oktatást, amivel a szülők és a pedagógusok ma is egyetértenek. Ez azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, mert az oktatási intézmények nem kapták meg a szükséges szakmai, nyelvi, módszertani segítséget.

c) Az utóbbi 10 évben csökkent a nyelvoktató iskolák száma. Legszembetűnőbb a visszaesés a szlovák nyelvoktatásban, ahol az iskolák száma 102-ről 65-re, a tanulók száma 10 467-ről 4990-re csökkent.

d) Amíg a magyar iskoláknál a centralizálás eredménnyel járt, addig a nemzetiségi iskolák irányítás és ellenőrzés nélkül maradtak, több megyében a szakfelügyelet sincs biztosítva.

A Politikai Bizottság 11 pontban jelölte meg a feladatokat, a felsorolt hiányosságok megszüntetésének érdekében. Kötelezte a megyei pártbizottságokat és a megyei tanácsokat, hogy együttesen tárgyalják meg a nemzetiségek helyzetét és jelöljék meg a tennivalókat.⁶⁷⁹ A nemzetiségi tudat helyzetével és az ebből adódó feladatokkal nem foglalkoztak; igaz, a magyar nemzeti tudatot is eléggé háttérbe szorították ebben az időben.

A határozat tartalmazta a nemzetiségek legfontosabb problémáit és a legfontosabb tennivalókat. A végrehajtás azonban nem volt gyakorlat korábban sem, most sem, később sem. Visszaállították 1968 végén az 1967-ben megszüntetett Nemzetiségi Osztályt. Ennek jelentőségét, szerepét nem szabad túlbecsülni, de lényegében ez az osztály szinte egyedül irányította a nemzetiségi operatív munkát, és ezért nagy szükség volt rá. Megszüntetése csapás volt a nemzetiségi ügyekre, visszaállítása hasznos volt.

Nemzetiségeink döntő többsége még mindig falvakban élt, zömük paraszt volt. Az 1960-as években a szlovákok 70,9%-a, a németek 77%-a, a románok 87%-a, a szerbek 82%-a, a horvátok és a szlovének 89,6%-a falvakban lakott. Köztudomású, hogy a nemzetiségi lét megőrzésének fő bázisa évszázadokon át a zárt település volt. Az ismert tényezők következtében e zártság az 1960-as években teljesen felbomlott, csökkent a nemzetiségek száma, növekedett a szórvány. Ehhez hozzájárult a nemzetiségi öntudat viszonylagos fejletlensége. Mindezek döntően határozták meg a nem magyar lakosság nemzetiségi igényeit is.⁶⁸⁰

A nemzetiségi igények növekedése vagy csökkenése döntő tényező a nemzetiségi politikában. Az automatizmus nem követel tudatos politizálást: ha nincsenek igények, nem kell azokat kielégíteni. Az állam regisztrálja az igények jelentkezését, a nemzetisé-

gek várják az állam lépéseit. A párthatározat bizonyos ösztönzést adott a nemzetiségi törekvéseknek, elsősorban az iskolai oktatásban és az iskolán kívüli művelődésben, de nagy változást nem hozott. Van némi igazság abban a megállapításban, hogy a nemzetiségpolitikai gyakorlat fokozatosan mind a szlovák nemzetiségi intézményekben, mind pedig az állami és társadalmi szervezetekben a napi politika szerves részévé vált.⁶⁸¹ Ez a folyamat 1968 után néhány évig megfigyelhető volt.

Jelentős eredmény a hanyatlás okainak feltárása, ennek alapján a hanyatló tendencia megállítása, a korábbi magasabb szint visszaállítása. Ez történt Nógrádban 1968 őszétől. Megállapították, hogy az elmúlt 8 évben Ósagárdon, Vanyarcon és Szendehelyen nem növekedett, a többi községben csökkent az anyanyelvi oktatásban részesülők száma, hat iskolában pedig teljesen megszűnt a szlovák nyelv oktatása. A megye 24 nemzetiségi községében mindössze egy nemzetiségi óvoda volt. Ez a visszaesés indokolatlan. Az okok: az asszimiláció, az anyanyelv iránti közömbösség, az iskolák körzetesítése, a nemzetiségi nevelők nem elég körültekintő áthelyezése, az oktatás alacsony színvonala, a távlatnélküliség a nemzetiségi oktatásban. Ezeket kell változtatni, hogy eredményesebb legyen a nemzetiségi politika. Alsópetényben, Nőtincsen, Legénden felújították a műkedvelő mozgalmat. Ismét hozzáfogtak a szlovák népdalok gyűjtéséhez. Bándon nemzetiségi hagyományokat bemutató ház létesítését határozták el.⁶⁸²

Veszprém megye pápai járásában az 1960. évi népszámlálás 135 német nemzetiségű egyént mutatott ki 12 községben. E települések tehát nem voltak nemzetiségi községek, mert nem éltek bennük jelentős számban nemzetiségek. De a járás vezetői e számokkal nem elégedtek meg. Megvizsgálták, hogy nyelvhasználatban, szokásokban, nemzetiségi öntudatban, magatartásban, az emberek egymáshoz és a közösséghez való viszonyában stb. mit mutatnak a tények. A járási vizsgálat eredményei megcáfolták a népszámlálási adatokat.

A pápai járás magyar és német lakosainak száma:

Község	Magyar	Német
Bakonyjákó	749	187
Bakonykoppány	121	275
Bakonyszentiván	326	165
Bakonyszücs	177	412
Béb	302	45
Farkasgyepű	155	164
Döbrönte	192	125
Ganna	218	230
Iharkút	21	118
Nagytevel	654	20
Németbánya	38	184
Vanyola-Pápanyögér	126	74
	3079	1999

E tizenkét községben a lakosság kétharmada magyar, egyharmada német volt. Mégis csak Gannán és Nagytevelen tudtak német nyelvű oktatást szervezni, de e helyeken is csak úgy, hogy magyar anyanyelvű tanulók is jártak oda. Megállapították, hogy alacsony a kulturális igény a németek között. Farkasgyepűn zenekart, Gannán énekkart sikerült szervezni. Nagy volt az asszimiláció. Német folyóiratok, könyvek, újságok iránt nincs igény. Bakonyjákón volt egy kihelyezett német nyelvű könyvtár, de érdeklődés hiányában vissza kellett vinni Pápara.⁶⁸³ A pápai járás németlakta községeiben is többen voltak olyanok, akik a kitelepítés után visszaszöktek, itt maradtak, különböző helyeken szorgalmasan dolgoztak. Ugyanúgy, mint a császártöltésiek, akik jogosan vártak nagyobb megbecsülésre. „Ha erre a népre a magyar történelem ama viharos időszakában az ország léte és benépesítése érdekében szükség volt, és akik azóta is szorgalmas munkájukkal bebizonyították, hogy ezt az országot mint szülőföldjüket magukénak vallják, miért kellett ilyen üldöztetésben részesíteni? A kitelepítettek több mint háromnegyed része egy-két év múlva visszaszökött Magyarországra, és különböző helyeken, magyarlakta községekben és tanyákon várta sorsának jobbra fordulását.”⁶⁸⁴ Ez a jobbra fordulás sok esetben csak a magyarosodással következett be.

A Somogy megyei nagyatádi járásból arról számoltak be, hogy a néhány évtizede még nagyobb létszámú délszláv településnek

ismert Tarany és Háromfa lakossága teljesen elmagyarosodott, sajátos nemzetiségi kultúráját elvesztette, az eredeti vend-szlovén népnyelvet csupán néhány idős ember érti már.⁶⁸⁵ E községek évek óta nem szerepelnek a nemzetiségi községek néprajzi térképén.

Győr-Sopron megyében is jóval nagyobb számban éltek nemzetiségiek, mint ahogyan azt az 1960. évi népszámlálás kimutatta. Ágfalva lakosságának 40%-a, Brennbergbányának 30%-a, Sopronbánfalvának 40%-a, Fertőrákosnak 10%-a, Kimlének 64%-a, Kópházának 95%-a, Undénak 86%-a, Bezenyének 40%-a délszláv volt. Hidegségben 366-an, Fertőhomokon 205-en beszéltek valamelyik délszláv nyelvet, de a népszámláláskor senki sem vallotta azt anyanyelvének. A megyei tanácsnak nem volt egyetlen nemzeti-ségi tagja sem. A megyében úgy vélték, hogy a kétnyelvű feliratokat a lakosság idegenül fogadja, ezért nem is szorgalmazták azt. Győrben helyesen állapították meg, sőt kinyilatkoztatták, hogy fel kellene adni azt a szemléletet, amely szerint a nemzetiségi nyelv sorsa kizárólagosan a nemzetiségek ügye. Sajnos, ez nem vált megyei gyakorlattá, nem tükröződött a nemzetiségi oktatásban. Az iskolákban elterjedt jelenség volt, hogy minden horvát nyelvű tanulót automatikusan beírtak anyanyelvi oktatásra is, anélkül, hogy azt a szülők kérték volna. A német anyanyelvű gyerekeket is beírták német oktatásra, holott közülük sokan már nem is beszéltek a német nyelvet. Természetes, hogy a tanév elején és a tanév végén más számok szerepeltek a nemzetiségi oktatás kimutatásaiban. A megye nemzetiségi könyveinek mennyisége és választhatósága elégtelen volt. A nemzetiségi lakosság könyvigénye minimális.⁶⁸⁶ A könyvek megszerettetését, tiszteletét, a könyvek iránti igényt az iskolában kell megalapozni.

A nemzetiségek érdekében hozott alig féléves megyei határozatok végrehajtását már 1969 nyarán ellenőrizték. Eszerint sok helyen a községek vezetői közül sem ismerték eléggé a PB határozatát, nem is tudták, hogy mi a teendő. Alsópetény vezetői nem tartották községüket nemzetiségi településnek, pedig a lakosság 40%-a szlovák volt. Nagy gondot okozott Nógrádban is az Oktatásügyi Minisztérium 1969. június 6-án kelt utasítása, amely szerint minden helyen vissza kell állítani a nemzetiségi nyelv oktatását, ahol az korábban folyt. Ezt még mechanikusan sem lehetett megcsinálni sem Nógrádban, sem másutt. Általánosítható tapasztalat, hogy járási, községi szinten bátortalanul, bizonytalanul és nem önállóan foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel; inkább nem

csináltak semmit, mint hogy hibákat kövessenek el.⁶⁸⁷ Salgótarjánban jól látták a helyzetet. – Bizonyos fokú közömbösség mutatkozik az egész nemzetiségi kérdéssel szemben – mondták –, s ez az oka annak, hogy nem történik kellő előrehaladás. E közömbösség lényege: nem ártunk semmit a nemzetiségieknek, nem teszünk ellenük semmit, de nem érjük, mit akarnak tőlünk. Ezt a felfogást kell megszüntetni! Ha a problémákat egyenlő mércével mérjük, akkor a nemzetiségeket sodorjuk hátrányos helyzetbe. A nemzetiségeket külön bátorítani kell, hogy éljenek jogaikkal. – Elsősorban a községi és járási vezetők nézeteit kell megváltoztatni – mondotta Havas Péter a megyei Végrehajtó Bizottság ülésén.

A közömbösség, a kellő oda nem figyelés gyakorlatát fedezhetjük fel a kalocsai járásban a vezetők magatartásában. Az MSZMP kalocsai járási bizottsága 1959-ben még részletesen beszámolt a járás területén élő négy nemzetiségi község lakóiról, gondjaikról, ahova 46 német és 40 horvát nyelvű újság járt, kultúr csoport tevékenykedett, nemzetiségi oktatás folyt.⁶⁸⁸ Tíz év múlva már a múlté lett a nemzetiségi kérdés is. „Nemzetiségeink mindennapi életével, nemzetiségi jogaival kapcsolatos probléma nem lévén, községi tanácsaink nem látják indokoltnak, hogy tanácsüléseken tárgyalják meg a nemzetiségek helyzetét. A természetes asszimiláció erősen jelentkezett a járásban.”⁶⁸⁹ Dusnokon, Kiskőrösön, Hajóson, Császártöltésen közel 3000 nemzetiségi élt ebben az időben. Szinte hihetetlen, hogy semmi bajuk, gondjuk ne lett volna, hiszen még nyelvoktatás is alig volt a járásban. Nem foglalkoztak a járás nemzetiségi problémáival, s ezért a megye még csak el sem marasztalta a vezetőket. – Az alsó szintű párt- és állami vezetők nem ismerték kellőképpen Bács-Kiskun megyében sem a nemzetiségi kérdés lényegét – írta Katymárról Dr. Fekete Bertalan. – Egyenlőségjelet tettek az integráció és az asszimiláció közé. Szinte semmi sem történik a nemzetiségi politikában.⁶⁹⁰

– Bács-Kiskun megyében nem tapasztalható olyan jelenség, amely erőltetné az asszimilációt – jelentették ki a megye vezetői. De a nemtörődömség, az oda nem figyelés is hat az asszimilációra. Pedig a megyében külön felfigyeltek egy fontos jelenségre, a nemzetiségi öntudat ápolására: „Természetes igényként kell kezelnünk, mai gyakorlatunknál differenciáltabban kell örködnünk a nemzetiségi tudat és érzés sérthetetlenségén.”⁶⁹¹ De a későbbiek folyamán sehol sem találni nyomát ennek az ígéretnek.

Veszprém megyében húsz év óta tart az asszimiláció, a németeknek a magyarságba való beolvadása – értékelték a nemzetiségi

kérdést. – A német anyanyelvet, a sajátos nemzetiségi kultúrát fokozatosan elfelejtik és feladják. Ezt az iparosítás és a zárt falusi közösségek felbomlása segíti elő, s a folyamatot nem szabad megakadályozni⁶⁹² Miért? Kinek az érdekeit sérti, ha felerősítik azokat a tényezőket, amelyek pozitív értelemben hatnak a nemzetiségi tudatra, a nemzetiségi igényekre az iskolában, a kultúrában, a ruházatban, a szokásokban, a viselkedésben? Semmit sem érnek a nagy jelszavak, a jelentős határozatok, a hangzatos elemzések, ha közben megszűnnek a nemzetiségek. Helyesebb lett volna egy olyan jelszót megfogalmazni, hogy a nemzetiségekkel együtt munkálkodjunk az asszimiláció csökkentése érdekében. Ebből kevesebb baj származott volna. Igenis hiba volt a „sem siettetni, sem megakadályozni” jelszó, mert passzivitásra ítélte az illetékeseket, akiknek aktívan kellett volna tevékenykedniük. E jelszó szükség-szerűen következett az automatizmus politikájából.

A devecseri járásban Ajkarendek, Bakonygyepes, Bakonypölöske, Kislőd, Kolontár és Magyarpolány községekben a lakosság 70–80%-a nemzetiségi volt, de valamennyien magyar anyanyelvűnek nevezték magukat. Németül is és magyarul is rosszul beszéltek. A fiatalok magyar nyelvű beszéde tökéletesedett, és ezzel párhuzamosan csökkent a német nyelv szerepe. Német irodalmi lapok, folyóiratok a járásban sehol nem voltak. Hiába fogalmazták meg, hogy a nemzetiségi nyelvek ügye nem csupán a nemzetiségié, hanem a magyarok ügye is. Jól látták Veszprém megyében, hogy a nemzetiségi jelleg önkéntes és fokozatos feladása a beilleszkedés és a lassú asszimiláció folyamatán keresztül megy végbe. Úgy nem lehet megszerettetni a német könyvet, a német irodalmat, ha „a német könyvek kizárólag szovjet regények német nyelvű fordításai”.⁶⁹³

A devecseri járás fiatalabb nemzetiségi korosztályai gyakorlatilag a teljes asszimiláció útjára léptek. Eredeti lakóhelyüktől előbb ideiglenesen, majd végleg elköltöztek, s minden szál megszakadt német múltjukkal.⁶⁹⁴ A veszprémi járásból a 13 nemzetiségi község 7612 német lakosáról mindössze annyit tudtak jelenteni, hogy „az idősebb generáció még hordja a fejkendőt, találkozunk még a sok szoknya viselésével, de a nemzetiségi tudat nagyon alacsony szintű. Ez utóbbi abból állapítható meg, hogy nem igénylik külön a nemzetiségi iskola működését, és nem érdekli őket különösebben a nemzetiségi politika.”⁶⁹⁵ Nem véletlen, hogy sem nemzetiségi iskolák, sem kultúracsoporthoz nem működtek ebben a járásban. De az is természetes, hogy ilyen vezetés mellett sehol nem

voltak kétnyelvű feliratok, hiszen azok a nemzetiségi identitástudat szimbólumai. Semmivel sem volt jobb a helyzet a zirci járásban sem, ahol 1969-ben 3200-an beszélték a német nyelvet. „Egyetlen iskolában sem volt német oktatás, mert a németek nem léptek fel ilyen igényrel, és megfelelő pedagógus sem állt rendelkezésre. A járásban nemzetiségi iskola, nemzetiségi osztály nincs. Még a fakultatív nyelvoktatást sem igényelték.”⁶⁹⁶ Veszprém megyében feltették a kérdést: a németek miért adják fel önként nemzetiségüket? Azért, mert nincs nyelvoktatás, nincs anyanyelvismeret, nincs kötődés a nemzetiségi hagyományokhoz, s akkor vége a nemzetiségnek. A megye egyes községeiben behívták az iskolába a nemzetiségi szülőket, s megkérdezték tőlük: ugye, nem akarják gyermekeiket német nyelvre oktatni? Nem – volt a válasz. Csoda-e, hogy 1969-ben az egész megyében csak Pulán volt német oktatás?

Veszprém megyében ebben az időben 47 fő kapott nyugdíjat az NSZK-ból a második világháborúban elesett családtagok után. Ezzel a megye vezetői messze nem értettek egyet, mert ez lehetőséget adott a fellazítási politikára. A nemzetiségi felmérések azt mutatták, hogy a németek inkább kényszerűségből, s nem meggyőződésből élesztgetik a nemzetiségi szokásokat egyes helyeken. Egy kicsit erőltetettnek tűnt ez a nemzetiségi tevékenység. A németek azt hangoztatták, hogy nincs nemzetiségi igényük, a felmérők azt állították, hogy van. Sem elméletben, sem gyakorlatban nem láttak világosan az egész megyében. De más megyékben sem.

Egyes adatok szerint előfordult, hogy magyarosító szándékkal léptek fel az iskolában, mert könnyen tudomásul vették, hogy a nemzetiségi szülők közömbösek gyermekeik nemzetiségi oktatásával szemben. A zirci és a veszprémi járásból éppen ezekről az esetekről láttunk példákat. A zirci járás területén sem a járási könyvtárban, sem a községi könyvtárakban nem voltak német nyelvű könyvek. A járás legfontosabb nemzetiségi teendőit abban jelölték meg, hogy csökkenteni kell a fellazítási politika hatását, erősíteni kell az MSZMP ideológiai tevékenységét.⁶⁹⁷

Tolna megyében 1968-as becsült adatok alapján a lakosság 8%-a, 20 700 fő volt német, bár ennél jóval többen – 28 000-en – beszélték a nyelvet. A németek döntő többsége paraszt volt. A német szülők nagy számban küldték gyermekeiket egyetemre, főiskolára, akik az oklevél megszerzése után nem tértek vissza falujukba, kivéve néhány pedagógust. Tolnában sem beszélték

már a fiatalok nagyszülei nyelvét, a megyében nem volt igény az anyanyelvi oktatásra. Bonyhádon felsőbb szervek német gimnáziumot akartak létrehozni, de a beiskolázási nehézségek miatt ez nem járt sikerrel. Még Bonyhádon sem volt német oktatás. A megye könyvtáraiban nem működött a nemzetiségi könyvtárrészleg. A szekszárdi járásban csak Bátaszéken volt német nyelvű könyv, összesen három darab. A belecskai könyvtárba 25 német könyvet küldött a Német Szövetség. Az egész megyében csak hét községben volt német nyelvű egyházi szertartás. A Medinán élő délszlávok jobban ragaszkodtak nemzetiségi mivoltukhoz, görögkeleti vallásukhoz, mint más nemzetiségiek. Még a vegyes házasság is ritka volt soraikban.

A bonyhádi járás termelőszövetkezeti elnökei 25%-ban, a KTSZ-ek elnökei 50%-ban, az iskolaigazgatók 33%-ban, a műszaki vezetők 20%-ban német nemzetiségűek voltak. A zömmel székelyletelepesek lakta Kakasdon az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején német nemzetiségű termelőszövetkezeti elnököt választottak. Igaz, hogy az MSZMP Tolna Megyei Bizottsága kizárt soraiból egy termelőszövetkezeti elnököt, mert közel 25 évig eltitkolta, hogy önkéntes SS volt. A nemzetiségi tudat, a nemzetiségi identitás Tolnában is lényegesen csökkent.⁶⁹⁸

Zala megyében a letenyei és a nagykanizsai járásban 9000 nemzetiségi élt az 1970-es évek elején. Ott is folyt az asszimiláció. Az iskolai oktatást a szülők és a hivatalos fórumok is közömbösen vették. Mégis Zala volt az egyedüli megye az országban, ahol kifüggesztették a kétnyelvű feliratokat, s lelkesen hozzákezdtek a nemzetiségi klubok szervezéséhez is.⁶⁶⁹

Hartán, Csávolyban, Nemesnádudvaron és Miskén megkezdtek a helytörténeti és honismereti kutatásokat, és hozzákezdtek a nemzetiségi hagyományok gyűjtéséhez. Vas megyében a kultúrcsoportok munkájában lényeges színvonal- és létszámcsökkenés volt tapasztalható. Még a nagy hagyományú együttesek munkája is visszaesett. A felsőszölnöki fúvószenekar megszűnőben volt. A nemzetiségi napok elszürkültek, rendszertelenné váltak. Indokolt volt e hagyomány újjáélesztése és továbbfejlesztése lehetőleg úgy, hogy e területek valamely nemzeti ünnepéhez vagy történelmi eseményéhez kapcsolódják a rendezvény – vélték a vasiak.⁷⁰⁰ Ognyenovics Milán tette szóvá, hogy Vas megyében sehol sem voltak kétnyelvű feliratok.

A német és a délszláv nemzetiségű lakosok könyvtári ellátottsága Győr-Sopron megyében sem volt kielégítő. A Német Szövet-

ség 1960-ban több kötetet ajándékozott Ágfalvának és Fertőrákosnak, zömmel gót betűs német klasszikusokat (Goethét, Schillert stb.). Hogy nem ilyen könyvek kellene a falusi nemzetiségi könyvtárakba, azt még a Német Szövetségben is illett volna tudni. Kópházán és Undon a délszláv nyelvű könyvállomány zöme az 1953 körül szerb-horvát nyelvre fordított szovjet regények voltak. Így akarták nemzetiségeinket internacionalizmusra nevelni. Később a Délszláv Szövetség Walt Disney, Grimm szerb-horvátra fordított ifjúsági műveit küldte el Undra és Kópházára.⁷⁰¹

Nemcsak Veszprémben, hanem Győr-Sopron megyében is erőltetettnek ítélték meg a nemzetiségi politikát. – Hol szalmalánggal ég ez a politika, hol erőltetni kell, de mindenképpen végletek tapasztalhatók e téren. Magyar anyanyelvű községekké minősítettek olyan helységeket, ahol nemzetiségek éltek, s kijelentették, hogy nincs igény, nincs szükség nemzetiségi iskolákra – hangsúlyozta egy felszólaló a megyei pártbizottság ülésén.

Somogy megye csurgói járásában csupán Órtilos-Szentmihályhegyen éltek horvátok. Nyelvoktatás nem volt, nemzetiségi rendezvényeket csak 1954–1962 között tartottak, azóta egyet sem, mert ilyen igény nem merült fel. Ez a település is teljesen asszimilálódott. A járási tanács elnöke azt kérte, hogy a megyei tanács tekintsen el a nemzetiségi lakossággal való szervezett foglalkozástól,⁷⁰² azaz ne legyen Órtilos-Szentmihályhegy nemzetiségi település. De a barcsi járásból is eltűntek a nemzetiségi községek. „Vannak olyan települések, a Dráva mentén Bélavártól Babócsáig délszláv, és Barcson német, ahol az asszimiláció előrehaladott volta miatt a nemzetiségekkel való kiemelt foglalkozás nem indokolt. A szövetségek sem igénylik azt.”⁷⁰³ Egész Somogy megyében a 11 németlakta községben egyetlen nemzetiségi óvodai csoport nem működött.

Pest megyében sok nemzetiséglakta községben, sőt járásban meg sem vitatták a Politikai Bizottság határozatát, mondván, ilyen igény nem volt a lakosság részéről. Megállapították, hogy a határon túl élő magyaroknak nagyobb az öntudata, mint a magyarországi nemzetiségeknek. Pest megyében 1961 óta 41,6%-al csökkent a német és a szlovák nyelvoktatás.

– A németek szeretik ezt az országot – mondták a Pest megyeiek. – Öt év alatt nyolc német távozott el a megyéből a Német Szövetségi Köztársaságába, de ugyanezen idő alatt több család hazajött onnan, s még többen bejelentették hazatelepülési szándékukat. Itt az ideje, hogy a németeket rehabilitáljuk az elkövetett

politikai lépések miatt – vallották a pártbizottságon. Megemlégték még: Tököl községben egyedül annyi délszláv élt, mint az egész megyében, és nem volt nemzetiségi könyvtáruk.⁷⁰⁴

Nagyon hátrányos helyzetben voltak az észak-borsodi kis szlovák települések. Ennek történelmi előzményei voltak. Némelyik községben létezett ugyan kultúrház, de felszerelés nélkül, még székek sem voltak benne. Szlovák nyelven nem volt olvasnivaló, s teljesen hiányzott a nemzetiségi értelmiség. Sérelmeik ugyan nem voltak, de félelmeik még nem szűntek meg.⁷⁰⁵

Békés megyében alaposan megvitatták a gondokat és a nehézségeket. A megyében becsült adatok alapján 86 000 nemzetiségi élt, és lemaradás volt az iskolai oktatásban, a kultúrmunkában, a könyvtárakban, a kétnyelvű feliratok kirakásában, de utcákat sem neveztek el még nemzetiségi személyekről. Szükséges a nemzetiségi önismeret, önérzet fokozása.⁷⁰⁶

A járási, megyei tanácsok és pártbizottságok mellett a nemzetiségi szövetségeknek is meg kellett vitatniuk a Politikai Bizottság határozatát. A Román Szövetség 1969. április 18–19-én, a Délszláv április 21–22-én, a szlovákok április 25–26-án, a németek április 28–29-én ültek össze.⁷⁰⁷ A nemzetiségi szövetségek lényegében ugyanazokat a problémákat elemezték, mint a járási, megyei értekezletek. Első helyen még mindig az iskolaügyekkel kapcsolatos elégedetlenség állt. Több rádiós és televíziós lehetőséget kértek. Kevés a nemzetiségi könyv, a nemzetiségi klub. Először merült fel, hogy tudományos igénnyel kellene foglalkozni a nemzetiségekkel, szakszerűen ápolni, szervezeten gyűjteni a hagyományokat. Fejleszteni kell az anyaországgal való kapcsolatokat; a románok parlamenti képviselőt kértek.

A szövetségek megvitatták az új alapszabály-tervezetet, amelyben nagyobb önállóságot kértek. Azt szerették volna, ha nem egyedül a Művelődésügyi Minisztérium a felügyeleti szervük, s azt kívánták, hogy a főtitkári funkciót is választás, ne kinevezés útján töltsék be. Vita volt a szövetségek és a Hazafias Népfront kapcsolatainak értékelésében. A nemzetiségi értekezletek – amelyeket kissé erőltetetten kongresszusoknak neveztek – iránt elsősorban Csehszlovákia és Jugoszlávia érdeklődött élénken. A Slovenska Matica négy vezetője a Szlovák Szövetség értekezletének idején Budapesten tartózkodott. Itt volt a Slovenska Matica Külföldi Szlovákok Intézetének igazgatója a helyettesével; ők már többször jártak Magyarországon, s szlovák iskolákat, települése-

ket látogattak meg az illetékes szervek megkerülésével és tudta nélkül.

A nemzetiségi értekezletek után megindultak az előkészületek a nemzetiségi dokumentáció létrehozására.⁷⁰⁸ A Német és a Szlovák Szövetségénél új főtitkárok belépése volt napirenden.

ÉLÉNKÜLÉS A NEMZETISÉGI POLITIKÁBAN

A Politikai Bizottság határozatát tárgyaló járási, megyei értekezletek, az ezeket előkészítő brigádvizsgálatok, a nemzetiségi szövetségek országos tanácskozásai egy ideig a figyelem középpontjába állították a nemzetiségi kérdést. Sok megyében visszatértek a határozatok megvalósítására is, és ez napirenden tartotta az ügyet. Az iskolák, kulturális és közintézmények nevét 1972-re már kilenc megye legtöbb nemzetiségi községében két vagy több nyelven kiírták, három megyében pedig folyamatban volt. Több mint száz községben ismét megindult a nemzetiségi nyelvoktatás. Ami a legörvendetesebb volt, a nemzetiségi óvodák száma 1968–1972 között 36-ról 95-re emelkedett, az óvodások száma pedig 1340-ről 3750-re futott fel. Az Országos Pedagógiai Intézetben nemzetiségi tanszék létesült, amelynek alapvető feladata a nemzetiségi oktatás szakmai, elméleti színvonalának emelése volt. A kulturális életben nagy aktivitást eredményezett a Röpülj Páva országos vetélkedő. Sok népművészeti csoport, szakkör, klub alakult, illetve újjáalakult: 1972-ben 195 nemzetiségi községben 436 nemzetiségi népművészeti csoport, szakkör, klub működött. Megkezdték az előmunkálatokat a mohácsi délszláv, a tatai német és szlovák, a békéscsabai szlovák és román nemzetiségi múzeum létrehozására.

A nemzetiségi osztály 1972. április 27-én összehívta a nemzetiségi klubok, szakkörök vezetőit, akik nagyon értékes tapasztalatcserét tartottak. A Komárom megyei községi művelődési otthonokban nemzetiségi szobákat rendeztek be.⁷⁰⁹

Kedvezően alakul a külpolitikai helyzet is. Szorosabbra fűzték a magyar–csehszlovák, magyar–jugoszláv és a magyar–NDK kapcsolatokat, s így nemzetiségek egyre több segítséget kaphattak anyaországuktól. Csehszlovákia és Jugoszlávia nemcsak támogatta a magyarországi nemzetiségek iskolai és kulturális igényeinek kielégítését, hanem ugyanezeket kérte a magyar kormánytól is az ott élő magyarság számára. Romániával ezen a téren csak mini-

mális előrehaladást lehetett elérni. Pedig a Román Szövetség mind erélyesebben követelte, hogy elsősorban az anyaországgal, de más államokkal is szorosabbra fűzhesse kapcsolatait. Csak kishatár menti találkozókra kerülhetett sor Arad és Bihar megyékkel. – Tartalmasabbá és nagyobb tekintélyűvé válna a munkánk, ha lennének külföldi kapcsolataink⁷¹⁰ – vélekedett Szilágyi Péter főtitkár. Bács-Kiskun megyében megrendezték a nemzetiségi községek tanácsi és művelődési intézményeinek vezetői számára az első tanácskozást, Békés, Csongrád, Komárom megyében összehívták a nemzetiségi aktivisták értekezletét. Nemzetiségi bizottságok, albizottságok jöttek létre országszerte, először Vas, Zala és Baranya megyében. Első ízben határozták el az Agitációs és Propaganda Bizottságban, hogy biztosítani kell a nemzetiségi kérdés rendszeres tudományos kutatását.⁷¹¹

Bács-Kiskunban azon az állásponton voltak, hogy fellépnek az olyan vélemények ellen, amelyek szerint a nemzetségi politikából csak annyit kell megvalósítani, amennyit a nemzetiségi lakosság igényel. Énnél többre, nagyobb kezdeményezésre, lelkesebb munkára van szükség – vélekedtek. – Nem szabad csupán formai elemmé szűkíteni a többnyelvű feliratokat, a nemzetségi bálokat, hanem a munka tartalmi oldalát kell erősíteni.⁷¹² De más megyékben is hasonlóan gondolkodtak. Szarvason 1972. június 11-én nemzetiségi találkozót rendeztek, ahol csehszlovákiai és romániai együttesek is részt vettek. Június 8–12. között gazdag program várta a találkozóra egybegyűlt ezres tömeget a Hármaskörösön és a szarvasi arborétumban. Az ünnepi beszédet Szentistványi Gyuláné, a Hazafias Népfront titkára tartotta.⁷¹³

Mint minden időszakban, az 1970-es években is az iskolaügy állott a nemzetiségi kérdés központjában. A nemzetiségi oktatás célját 1945 óta pontosan, tudományosan sehol nem határozták meg. Most a Szlovák és a Német Szövetség is kísérletet tett arra, hogy pontosítsa a fogalmat, de legjobban a Délszláv Szövetség közelítette meg az igazságot. „A nemzetiségi iskola célja az alkotmányban biztosított nemzetiségi oktatási jogok gyakorlati megvalósítása, az anyanyelv tanulása és fejlesztése irodalmi szintre, a nemzetiség megőrzése, valamint a nemzetiségi nyelvet beszélő emberek iránt támasztott társadalmi igény kielégítése.”⁷¹⁴ A nemzetiségi iskola céljául tűzte ki a nemzetiség fenntartását és megőrzését. A Délszláv Szövetség úgy értékelte a helyzetet, hogy megnövekedett az érdeklődés az anyanyelvi oktatás iránt. Ez egyrészt az anyanyelv és a kultúra tudatos megbecsüléséből

eredt, másrészt abból, hogy egyre nagyobb szükséglet mutatkozott a két- és többnyelvű emberek iránt. A délszlávok követelték a kormánytól, hogy minden délszlávlakta községben olyan pedagógus legyen a nyelvoktató iskola igazgatója, aki beszéli a nyelvet. Sőt a Délszláv Szövetségnek olyan javaslata volt, hogy ez utóbbi községekben a népek kölcsönös megbecsülése és barátságá érdekében a magyar gyerekek is tanulják a nemzetiség nyelvét.⁷¹⁵

A románok is megfogalmazták követeléseiket, szerették volna felvetni őket a készülő román-magyar kulturális munkaterv vitájában, majd belevenni a terv pontjai közé. Szerették volna a következőket:

- rendszeresen részt venni Romániában a Nemzetközi Folklór Fesztiválon;
- román művészeti együttesek lépjenek fel Magyarországon;
- több határ menti folklórtalálkozó legyen Bihar, Arad és Temes megyékkel;
- magyar és román táncinstruktorok kölcsönös cseréje;
- magyar és román népművelő szakemberek cseréje;
- évente 8–10 oktatót Romániába továbbképzésre küldeni;
- pedagógusjelöltek fél-, egyéves ösztöndíja Romániában;
- a román nyelvű magyar és egy romániai gimnázium rendszeres kapcsolata.⁷¹⁶

A nemzetiségi iskola nem csupán tradíciót ápoló intézmény, hanem ugyanúgy az életre készít fel, mint minden magyar iskola. Szükség lenne arra, hogy a nemzetiségi nyelvet ne csak az iskolában, hanem a településen is mindenütt használják. Olyan javaslat is volt, hogy a nemzetiségi területeken a középiskolákban a második idegen nyelv a szomszédos állam nyelve legyen.⁷¹⁷ Ez a javaslat nem valósult meg. A Művelődésügyi Minisztérium egyik, 1972-ben közzétett állásfoglalása a nemzetiségi oktató-nevelőmunka sajátos céljáról, feladatairól szól:

- fejlessze ki a tanulóknak anyanyelvük és a magyar nyelv magas színvonalú használatának igényét és készségét;
- nyújtson a tanulóknak korszerű anyanyelvi és irodalmi alapműveltséget, tegye képessé őket általános műveltségüknek anyanyelven történő továbbtanulás vagy önművelődés útján való fejlesztésére is;
- neveljen anyanyelvük és anyanyelvi kultúrájuk szeretetére, megbecsülésére, nyújtson kellő ismeretanyagot annak elsajátításához, mozdítsa elő haladó hagyományaik megőrzését,

mélyítse el kultúrájukhoz, anyanyelvükhöz való ragaszkodásukat;

- fejlessze ki a tanulóknál a népek barátságának, összefogásának eszméjét.⁷¹⁸

A nemzetiségi oktatási intézmények szaporításának és az iskolákban folyó tartalmi munka emelésének az igénye együtt jelentkezett. Tolna megyében a nemzetiségi nyelvet oktató iskolák és a tanulók száma 1968–1972 között 37%-al emelkedett.⁷¹⁹ Ha nem is volt még általános jelenség, de már több és jobb németórát tartottak. „Klinger Lőrincné tanárnő a németórákat teljesen német nyelven tartotta” – tudósított a Neue Zeitung –, korábban a nemzetiségi órák zömét magyar nyelven tartották. „A németórán nem hangzik el egyetlen magyar szó sem. Ezt a gyerekek megszokták már. A tanárnő utasításait megértik és követik anélkül, hogy fordítani kellene.”⁷²⁰

A Művelődésügyi Minisztérium 1972-ben megvizsgálta a nemzetiségi oktatás helyzetét, és összehasonlította a kapott adatokat az 1968-as állapottal.⁷²¹

	Az intézmények száma		A tanulók száma		A pedagógusok száma	
	1968	1972	1968	1972	1968	1972
Nemzetiségi óvoda	36	95	1 350	3 755	40	130
Ebből német	6	39	230	1 695	8	52
Ebből román	5	12	228	337	6	17
Ebből szerb-h.	10	15	249	500	10	20
Ebből szlovák	15	29	633	1 223	16	41
Nemzetiségi tannyelvű ált. isk.	23	22	1 991	1 899	156	177
Ebből német	1	2	24	136	5	11
Ebből román	8	7	802	648	56	62
Ebből szerb-h.	8	8	459	461	40	51
Ebből szlovák	6	5	706	654	55	53
Nemzetiségi nyelvet oktató ált. isk.	254	293	18 284	20 363	353	459
Ebből német	123	146	9 460	11 416	168	235
Ebből román	8	9	241	277	11	14
Ebből szerb-h.	54	57	3 490	3 216	72	83
Ebből szlovák	63	75	4 649	5 060	95	119
Ebből szlovén	6	6	444	394	7	8

Különösen örvendetes a fejlődés a nemzetiségi óvodáknál, ahol átütő eredményt sikerült elérni. Az óvodák és az óvodások száma több mint háromszorosára, 40-ről 130-ra emelkedett. A nyelvoktató iskolák száma is jelentős fejlődést mutat, de a kétnyelvű iskolák száma csökkent.

Emelkedett a nemzetiségi művészeti együttesek, klubok száma:⁷²²

	Német	Román	Szerb, horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
Énekkar	58	2	25	45	3	133
Zenekar	47	1	20	18	3	89
Néptánccsop.	50	5	31	39	–	125
Színjátszó cs.	17	1	17	12	1	48
Klub	7	2	19	12	1	41
Összesen:	179	11	112	126	8	436

A 436 csoport és klub 195 községben működött, s ez az 1968-as helyzethez viszonyítva 24%-os emelkedés. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ebben az időben Magyarországon mintegy 600 nemzetiségi település volt, tehát 405 településen, az összesnek kétharmadában nem működött művészeti csoport vagy klub.

Somogy megye barcsi járásából Lakócsán, Tótújfaluban, Potonyban és Szentborbáson megjelentek a kétnyelvű feliratok. A járás nemzetiségi községeiben három év alatt négy új pedagóguslakást építettek a tanácsok. Jelentős anyagi támogatásban részesítették a művészeti csoportokat. Minden nemzetiségi községben könyvtárat hoztak létre, s gyarapították a nemzetiségi könyvtárlományt.⁷²³

Baranyában 1972-ben 17 német, 11 délszláv, és egy délszláv és német lakosságú települést vizsgáltak meg, ahol 23 000 nemzetiségi élt. Megállapították, hogy lassú az előrehaladás a kétnyelvű feliratok kihelyezésénél. Javult a nemzetiségi könyvtárlátás. A vizsgálat kimutatta, hogy a nemzetiségek több községben jobb anyagi helyzetben voltak a magyar lakoságnál. Elemezték a belső migrációt is, hiszen a termelőszövetkezetek megalakulásával megindult az elvándorlás a faluról. A nemzetiségi községek lakossága csökkent.⁷²⁴

Község	Lakosság		+ növekedés - csökkenés
	1960	1970	
Áta	498	385	-113
Bikal	1 000	1 022	+22
Bóly	3 245	3 309	+64
Drávasztára	939	921	-18
Felsőszentmárton	2 039	1 820	-219
Geresdlak	1 618	1 332	-286
Hímesháza	1 708	1 445	-263
Kásád	674	563	-111
Kátoly	593	546	-47
Kökény	583	508	-75
Lippó	830	737	-91
Magyarsarlós	455	389	-66
Márok	908	837	-71
Mecseknádasd	2 423	2 223	-200
Mohács	18 015	19 583	+1568
Nagyhajmás	708	657	-51
Nagynyárád	2 264	1 938	-326
Ófalu	792	598	-194
Pécsudvard	713	713	-
Pogány	741	706	-35
Somberek	2 015	1 998	-17
Szajk	959	896	-63
Szalánta	755	725	-30
Szederkény	1 674	1 644	-30
Szemely	515	504	-11
Szentlászló	1 105	965	-140
Töttös	1 002	892	-130
Véménd	2 380	2 319	-61
Versend	1 167	1 142	-25
Villány	2 769	2 781	+12
Összesen	55 087	54 098	

Bóly, Bikal, Villány lakossága nőtt, a többieké csökkent. Közel 4000 nemzetiségi lakos városba költözött, jelentős részük asszimilálódott. Baranyában is csökkent a nemzetiségiek száma. Az 1972. április 18-i megyei pártbizottsági ülésen megállapították, hogy az anyanyelvi oktatásban nem mindenütt bátorítják kellően a nemzetiségi szülőket, kultúrájuk, hagyományaik ápolása nem eléggé hatékony.⁷²⁵ Sok megyében úgy foglalkoztak a nemzetiségek valóságának ügyével, mint visszahúzó tényezővel. A vallásos-

ság, a vallási rendezvények és szertartások minden időben jelentős kohéziós erőt képeztek a nemzetiségek között. Külön elemezték a hittanra járó tanulók számát, amely szinte mindenütt magasabb volt a hittanra járó magyarok számánál. A bicskei járásban 1970–1974 között Etyeken, Mányban, Vértesacsán és Vértesbogláron a nemzetiségi tanulók 15–20%-a járt hittanra. De Békés megyében és másutt is hasonló volt a helyzet.⁷²⁶

Tolna megyében eredményesen folyt a nemzetiségek tárgyi emlékeinek gyűjtése. Gyönkön, Zombán és Medinán már kiállításokat is rendeztek belőlük. Fellendülőben volt a nemzetiségi folklór ápolása, de a kétnyelvű feliratokat még mindig nem helyezték el a megyében.⁷²⁷ Néhány járásban megváltozott a vezetés szemlélete is a nemzetiségi kérdésben. Amíg korábban a nemzetiségi igények elhalásáról, megszűnéséről beszéltek, most, 1973-ban, az igények jelentkezését tüntették fel. A móri járásban arról tárgyaltak, hogy bármennyire is csökkent az anyanyelv használata, a nemzetiségi sajátosságok továbbra is megmaradtak, és igény jelentkezik a hagyományok, a kultúra és a nyelv ápolására. Ez az igény korábban is megvolt, csak nem tárták fel, nem törődtek vele. De még mindig tapasztalható volt a nemzetiségi kérdés lebecsülése is. Éppen a móri járási pártbizottság ülésén fejtette ki egy résztvevő, hogy a nemzetiségi kérdéssel nem kell túlzottan foglalkozni. – A nemzetiségi kérdés gyakorlatilag megszűnt a járásban – mondotta a felszólaló –, mert az azonos életmód, az azonos életforma megszüntette a különbségeket. Nemzetiségi kérdés ott van, ahol elnyomás van.⁷²⁸ Ez az álláspont nem volt általános.

Szemléletbeli változás mutatkozott a külföldi kapcsolatok megítélésében is. Korábban a merev álláspontokat erősítette a fellazítástól való félelem. Nem vették szívesen, ha a Német Szövetségi Köztársaságból idelátogatók hatással voltak németségünkre. Most más volt az értékelés. „A kapcsolatok, látogatások hatása általában pozitív. Az idelátogatók elismeréssel nyilatkoznak társadalmi, gazdasági fejlődésünkről, hiszen a gyakorlatban tapasztalják a Nyugaton rólunk terjesztett rosszindulatú hírek valótlan-ságát. Az itthoni hozzátartozók, rokonok büszkék az elért eredményekre, gazdasági gyarapodásukra, életkörülményeikre, amit saját munkájukkal valósítottak meg. Azon a véleményen vannak, hogy mindez többet ér az ottani modern csillogásnál.”⁷²⁹ Az igazság a két értékelés között lehet. A móri járás volt az egyetlen, ahol nagyon pontosan és helyesen fogalmazták meg az integráció

és az asszimiláció közötti különbséget és ennek politikai célját. – A nemzetiségek integrációja a magyar hazafisággal járó kötelezettségek tudatos vállalását, az ország építésében való aktív részvételt, közösségvállalást a magyar lakossággal és a vele való érdekazonosulást jelenti anélkül, hogy feladnák nemzetiségüket, nyelvüket, kultúrájukat, anélkül, hogy asszimilálódnának, beolvadnának a magyarságba. Az integrálódás és az asszimilálódás megfogalmazása nemcsak a nemzetiségek számára fontos, hanem a magyar nacionalizmus leküzdésére és a szomszéd országokban jelentkező nacionalista tendenciák ellen is⁷³⁰ – állapították meg a móri járásban.

A szentendrei járásban 1973-ban a lakosság 20–22%-a volt nemzetiségi: szerb, horvát, német anyanyelvű. Büszkék voltak arra, hogy végre anyanyelvükön olvashatták a közintézmények feliratait. A járás vezetői abban jelölték meg a központi feladatot, hogy nagyobb lehetőségeket kell biztosítani a nemzetiségek nyelvének, kultúrájának, hagyományainak ápolására. – A nemzetiségi tudat egyik éltetője az anyanyelvhez és a kultúrához való közelítés – mondták a járás vezetői. A nemzetiségi községekben dolgozó 34 óvónő közül 14 beszélt a nemzetiség nyelvét. Talán az egyetlen járás volt Magyarországon, ahol minden nemzetiségi községben megoldották az óvodáskorúak anyanyelvi foglalkoztatását. Pomázon szerb klubot hoztak létre, úgy vélekedve, hogy a modernizáció felé haladó világban is van értelme és mondanivalója a hagyományoknak. Békés megyében Battonyán háromnyelvű feliratok, másutt kétnyelvűek jelentek meg a közintézményeken. Nemzetiségi tájház terveit születtek Tótkomlóson és Békéscsabán. Nőtt az óvodások anyanyelvi foglalkoztatása.⁷³¹

A nemzetiségi szövetségek 1973-ban ismét országos értekezleteket, kongresszusokat tartottak. A pártközpont és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából Orbán László a német, Gosztonyi János a szlovák, Simó Jenő a délszláv, Garamvölgyi József a román kongresszuson vett részt és szólalt fel. A négy évvel korábbi hasonló rendezvényekhez képest lényeges változást az jelentett, hogy a kongresszusok munkanyelve a nemzetiségi nyelv lett, a felszólalók döntő többsége anyanyelvén beszélt. De jelentős szemléletbeli változás következett be a nemzetiségi tudat megítélésében is. Nem a szövetségek beszámolóit, hanem a felszólalók vetették fel, követelték a szövetségektől, hogy fokozottabban foglalkozzanak a nemzetiségi tudat ébrentartásával és fejlesztésével. S ezt a felsőbb szervek jelenlévő képviselői nem kifogásolták. A

felszólalások között második helyen szerepelt az a kívánság, hogy nemzetiségi nyelven foglalkoztató óvodákat is létesítsenek minden olyan helységben, ahol anyanyelvi oktatás folyik. A kongresszusoknak jelentős szlovák és jugoszláv visszhangja volt.⁷³² Német nyelvterületen és Romániában nem reagáltak az országos értekezletekre.

A nemzetiségi politikának és magának a nemzetiségi létnek is alapkérdése az anyanyelvi oktatás, ennek egyik feltétele pedig a nemzetiségi pedagógusképzés. A korábbi évtizedekhez viszonyítva ez a fontos nemzetiségpolitikai ügy is jobban a középpontba került. A Pécsi Tanárképző Főiskola tanácsa 1974. október 20-án vitatta meg a négy nemzetiségi tanszék képviselőjével a nemzetiségi pedagógusképzés helyzetét és feladatait. Sommásan megállapították, hogy a német, a szlovák és a román szakon végzett hallgatók jelentős része nem nemzetiségi iskoláknál helyezkedik el, hanem másik szaktantárgyával keres tanári állást, vagy elhagyja a pályát, ezért a nemzetiségi iskoláknál képesítés nélküli oktatókkal kell dolgozni. A délszláv szakosoknál ugyanez volt a helyzet, néhány évvel korábban Ognyenovics Milán szóvá is tette a dolgot, s olyan ösztöndíj-rendszert követelt, amely néhány évig a pedagóguspályán tartja a végzett hallgatókat. A tanácsülés elvetette az adminisztratív intézkedések rendszerét, s a nevelőmunkát, a nemzetiségi identitástudatot helyezte a középpontba. De ennek a német szakon ellentmondott az a tény, hogy a felvett hallgatóknak több mint fele nem nemzetiségi származású volt, tehát itt nem lehetett identitástudatról beszélni. Természetes megoldás csakis az lehetett, hogy növeljék a nemzetiségi származású hallgatók számát. A délszláv tanszéken 1949 óta 160 általános iskolai tanári oklevelet adtak ki. Az oktatóknak azonban csak nagyon kis százaléka tevékenykedett a nemzetiségi iskolákban. Tekintettel arra, hogy az 1960-as évek közepétől fellendült az általános iskolákban a német nyelv tanítása, növelni kellett a német nyelvszakos tanárok számát. Természetes, hogy más a német nemzetiségi anyanyelvi oktatás, és más a német idegennyelvi oktatás. Az előbbi feladatra külön pedagógusokat kellett felkészíteni. Az oktatási, képzési feltételeket a pécsi főiskolán dolgozták ki.

A román tanszék 1949-ben a budapesti Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolán kezdte meg működését, majd 1955-ben Szegedre költözött. Évente 4-6 hallgatót vettek fel. Nagyon nehezen sikerült elérni, hogy tartós kapcsolatokat építhessenek ki román

felsőoktatási intézményekkel. De sikerült. Egy bukarestivel, egy pítessivel, egy constantaival, egy nagyváradival és egy nagybányaival léptek közvetlen kapcsolatba, s ennek következtében minden hallgató egy alkalommal 10–14 napot tölthet valamelyik román intézményben.

A szlovák tanszék 1949-ben Budapesten jött létre, 1955-ben Szegedre költözött. Szlovákiai oktatási és tudományos intézményekkel tartott fenn kapcsolatokat: a nyitrai pedagógiai fakultással, a prágai Károly Egyetem mellett működő pedagógusképző intézményekkel. A tanácsülés állást foglalt abban, hogy a nemzetiségi tanítóképzés nem felel meg a korszerű követelményeknek, azt alapvetően át kell szervezni főiskolai szintűre.⁷³³

Új nemzetiségi tantervek készültek 1974-ben, s nemzetiségi pedagógusaink jobban figyelembe vehették a tájnyelvi beidegződéseket, a magyar nyelvi környezet hatását, az illető nemzetiségi nyelvének „elszakadását” az anyaország irodalmi nyelvétől.⁷³⁴ Azaz: a nemzetiségi oktatás közeledett a sajátos magyar milióhoz.

Az 1970-es években egyre több elméleti igényű cikk, tanulmány látott napvilágot a nemzetiségi pedagógia tárgykörében. Lassan megindultak a nemzetiség-történeti kutatások is. Az MSZMP Társadalomtudományi Intézete már az 1960-as években felvette kutatási témái közé a nemzetiségi politika vizsgálatát, de még tíz év múlva sem lehetett tapasztalni ennek legalább részeredményeit. A Magyar Tudományos Akadémián 1974-ben indult meg az a munka, amely a magyarországi délszlávok, németek, románok és szlovákok életének, a magyar társadalomban betöltött szerepüknek, kulturális mozgalmáiknak dokumentumait kezdte gyűjteni az 1945–1975 közötti időszakból. E feladatot később átvette az Állami Gorkij Könyvtár.

A Baranya Megyei Levéltárban is megindult a nemzetiségek történetének kutatása a betelepüléstől napjainkig. Itt a délszlávok és a németek történetével foglalkoztak. A Baranyai Helytörténetírás című levéltári évkönyv ezekben az években kezdte rendszeresen publikálni a kutatási eredményeket. Megindult Baranyában a nemzetiségek demográfiai kutatása is.⁷³⁵

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzkutató Csoportja 1973-ban megjelentette 413 oldalas évkönyvét, amelyet Diószegi Vilmos halála után Istvánovits Márton és Kósa László szerkesztett. Az évkönyvben a magyarországi nemzetiségek és a határon túl élő magyarok néprajzának kutatási eredményeit összegezték. A szerzők között neves néprajzosok, muzeológusok találhatók:

Sarosácz György, Paládi Kovács András, Hutterer Miklós, Krupa András, Andrásfalvy Bertalan, Thiery Árpád, Újvári Zoltán, Domokos Pál Péter, Kallós Zoltán, Manga János, Faragó József, Martin György, Kovács Ágnes, Imre Samu.⁷³⁶

A nemzetiségek életére, problémáira vonatkozó kutatások szélesebb körű megindulása nagyon pozitív társadalmi jelenség volt. Nemcsak fenntartotta, hanem fokozta is a nemzetiségek ügye iránti érdeklődést. Ez még a nemzetiségi kérdést tárgyaló jelentésekben is tükröződik, amelyek színvonala jelentősen emelkedett. A tatabányai városi pártbizottság 1974. október 22-én tartott ülésén megállapították, hogy a városi iparosodás következtében nagyfokú az asszimiláció, minden paraszti családban megtalálható az ipari munkás, aki bejár a városba dolgozni. A nemzetiségi falvak lassan elvesztik mezőgazdasági jellegüket, mert több lesz bennük az ipari dolgozó lakos, mint a mezőgazdasági.⁷³⁷

Az 1970-es évek közepén már kulturáltabban értelmezték a fellazítási politikát, s ez jó hatással volt a nemzetiségek helyzetére. A Fejér megyei Etyekre két különbusszal 50-50 fő nyugatnémet turista érkezett. A község vezetői és a Német Szövetség aktivistái ünnepélyesen fogadták őket. Barátsági estet szerveztek és közös kiránduláson vettek részt a helyi termelőszövetkezetben és szőlőgazdaságban. Vértesbolgáron hasonló módon fogadták a nyugatnémet turistákat, mindenben készségesen álltak rendelkezésükre. Persze, előfordultak kisebb incidensek, de ezek nem voltak gyakoriak és jellemzők.⁷³⁸

A szombathelyi járási tanács alapos előkészítő munkával nyújtotta be jelentését az MSZMP Vas Megyei Bizottságához a szombathelyi járás nemzetiségi községeinek közművelődési munkájáról, a művészeti csoportok fejlődésének anyagi és személyi feltételeiről. A járás kilenc nemzetiségi községe a Pinka völgyében, az osztrák-magyar államhatár közelében helyezkedik el. A fejlődés egyértelmű és kézzelfogható. Közművelődési objektumot alakítottak ki, klubkönyvtárat, pinceklubot hoztak létre, énekkarok, tánccsoportok, zenekarok alakultak újjá a német és a horvát községekben. A 2010/1972. számú kormányhatározat értelmében nemzetiségi ifjúsági klubot hoztak létre Peresznyén, Horvátzsidányban, Nardán, Horvátlövön, Szentpéterfán. „Az elmúlt néhány évben fejlődött a nemzetiségi lakosság tudata, eszmei és kulturális szintje”⁷³⁹ – jelentették Szombathelyről.

Baranya megyében a Nemzetiségi Bizottság az 1974. augusztus 9-i ülésén 80 nemzetiségi településről készített jelentést vitatott

meg. A vizsgált nemzetiségi települések lakossága 1971. január 1-jén 104 089 fő volt, amely 1976-ra 106 194-re emelkedik, s ez 2%-os növekedést jelent. A növekedés mértéke azért alacsony, mert az urbanizáció következtében feltartóztathatatlan és folyamatos az asszimiláció. A Nemzetiségi Bizottság következtetése és javaslata: „Véleményünk az – írják –, hogy rövid időn belül a nemzetiségi lakosság csak a zárt területi és gazdasági egységet alkotó településekre korlátozódik, és csak ott, ahol a nemzetiségi öntudat még jelen van, és a nemzetiségi hagyományok megőrzése és ápolása érdekében az igény a jövőben is felmerül. A nemzetiségek nyilvántartása, róluk a jövőben adatszolgáltatás ilyen tendenciák mellett jelenleg is problémát jelent, amelynek felülvizsgálatát indokoltnak tartjuk.”⁷⁴⁰ A Baranya Megyei Nemzetiségi Bizottság dramatizálta a nemzetiségek helyzetét. Nem úgy, mint a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége, amely 1975 szeptemberében, a szövetség fennállásának 20. évfordulója alkalmából tájékoztatót adott ki az elmúlt két évtized eredményeiről. A tájékoztató a legnagyobb elismeréssel írt a német nemzetiségi oktatásról, amelyben 1969 volt a fordulat éve. „Több mint 50 óvodában van anyanyelvi foglalkozás, 156 iskolában tanítanak német nyelvet 12 000 tanulónak, német középiskolák vannak, 200 művészeti együttes tevékenykedik, 60 énekkar, 50 zenekar stb. működik az országban. A »Reich brüderlich die Hand« (Baráti Kéznyújtás) nyelvápoló és tehetségkutató versenyre 100 helységről 120 csoport jelentkezett. Eddigi eredményeink biztosítékai további sikereinknek.”⁷⁴¹ A tájékoztatóból árad a túlzott optimizmus, a „minden nagyon szép, minden nagyon jó, mindennel meg vagyok elégedve” szemlélet, amely azonban inkább csak a felső vezetést jellemezte.

Vitathatatlan, hogy 1969 után egészséges fejlődés indult meg a nemzetiségi politikában, s ennek következtében javult is valamit a helyzet a nemzetiségek életében, de ezt a javulást csak az 1969 előtti helyzethez viszonyítva lehet érzékelni.

Az 1970-es évek közepére kiépült a nemzetiségi pedagógusképzés rendszere. Szarvason román és szlovák nyelvű óvónőképző működött, Kecskeméten délszláv, Sopronban német. 1974-től német és szerb-horvát nyelvű óvónő középfokon is oklevelet kapott. Baján délszláv és német nyelvű tanítóképző, Debrecenben román nyelvű, Esztergomban szlovák, Szombathelyen szlovén nyelvű. Általános iskolai tanárképzés volt Pécsen szerb-horvát, német nyelven, Szegeden román és szlovák nyelven. Az ELTE

szláv, román és német tanszékeken a középiskolák számára képeztek nemzetiségi tanárokat.⁷⁴²

A nyelvoktató iskolákba járt a nemzetiségi nyelvet tanulók 91,9%-a, a kétnyelvű iskolákba pedig 8,2%-a. A nyelvoktató iskolák a tiszta magyar környezet hatására egyáltalán nem voltak intenzívek. A kétnyelvű iskolák pedig a nem kielégítő kollégiumi ellátás miatt csekély létszámúak maradtak, hiszen ezekbe széles területekről jártak be a tanulók. Általános iskolai nemzetiségi kollégiumok működtek: Pécsen és Budapesten szerb, horvát, Budapesten, Békéscsabán, Sátoraljaújhelyen és Szarvason szlovák, Bólyban német, Gyulán román. A nemzetiségi tannyelvű – kétnyelvű – általános iskolák száma és a tanulók száma is minimális emelkedést mutat: a tanulók száma 1972–1975 között 1899-ről 1903-ra, a nyelvet tanulók száma ugyanezen idő alatt 20 363-ról 23 438-ra emelkedett.⁷⁴³ A nemzetiségi pedagógusképző intézményekben egyre több óvónőt, tanítót és tanárt képeztek.

A nemzetiségi pedagógusképzés eredményei 1974-ig:⁷⁴⁴

Tanév	Német	Román	Szerb, horvát	Szlovák	Szlovén	Összes	Levelező
<i>Óvónőképzés</i>							
1968/69	8	2	1	5	-	16	2
1973/74	16	4	5	7	-	32	1
<i>Óvónő szak- középiskola</i>							
1968/69	-	-	-	-	-	-	-
1973/74	6	-	9	9	-	24	-
<i>Tanítóképzés</i>							
1968/69	2	-	-	-	-	4	-
1973/74	4	7	1	3	4	19	3
<i>Tanárképzés</i>							
1968/69	38	16	20	22	-	96	31
1973/74	66	36	36	46	-	162	105

Egyes megyékben felerősödött az a felfogás, hogy az oktatást az óvodákban kell kezdeni, és a fenti személyi feltételek biztosítása mellett nagy gondot kell fordítani a tárgyi feltételek megteremtésére is. Komoly gondot okozott az a tény, hogy az óvodáskorú gyerekek igen kis hányada értette a nemzetiségi nyelvet, az irodalmi nyelvvel kizárólag csak az óvodában találkozott. De az

óvodások mind szívesebben vettek részt a nemzetiségi foglalkozásokon. A falu és az óvoda ünnepélyein nemzetiségi műsort adtak, amelyeken a 3–6 éves gyerekek mindig nagy sikert arattak a szülők között, és egyre többen írátták be gyermekeiket nemzetiségi óvodába.⁷⁴⁵

Minden nemzetiségnek volt középiskolája is, egyetemi, főiskolai tanszékek működtek; de nemzetiségi fakultások nem voltak. Finnországban az alig félmilliónyi svédnek teljes egyetemet tartanak fenn. Nálunk a legnagyobb nemzetiség száma becsült adatok alapján alig haladja meg a 200 000-et; nemzetiségeink saját egyetemi fakultást nem is követelnek, ez nem is lenne reális.

A szlovének eleinte arra kényszerültek, hogy szerb–horvát tankönyvekből ismerjék meg a művelődés alapjait. Ők azonban, bár délszlávok, nem értik a szerb–horvátot, mert nyelvük a szlovének egy dialektusa.⁷⁴⁶ A szlovén tanító-, majd tanárképzés megindítása előtt már változás állt be e téren, s a szlovén gyerekek az 1970-es évek elején szlovén irodalmi nyelvet tanultak. Szentgotthárdon és Rábatótfalun 1964-ben indult meg a szlovén oktatás igen alacsony szinten, mert a gyerekek magyarul is, szlovénül is gyengén tudtak. A szentgotthárdi Vörösmarty Mihály gimnáziumban 1976-ban szlovén nyelvű továbbképző szakkör működött. A városi könyvtárban 195 szlovén nyelvű könyv volt, de a kölcsönzés néhány főre korlátozódott.⁷⁴⁷ Szlovén nyelvű óvodák hosszú ideig nem működtek az országban.

Amíg a bicskei járásban 1964-ben a termelészövetkezetek megalakulásától várták a nemzetiségi kérdés végleges megoldását, azaz a nemzetiségek megszűnését, 1976-ban már más véleményen voltak. – A járás valamennyi nemzetiségi községében van igény a német nemzetiségi oktatásra, de az igényeket nem tudják mindentől kielégíteni – vélekedtek a járás vezetői. Az oktatás Etyeken, Száron, Vértesacsán megoldódott, Mányon szerveződik, Vértesbolgáron akadályok vannak. A bicskei Vajda János gimnáziumban a tanulók fele második idegen nyelvként a németet tanulta. Van igény óvodai nyelvoktatásra is, de nehéz volt biztosítani a személyi feltételeket.⁷⁴⁸ A bicskei járás német lakossága erősen ragaszkodott saját nemzetiségi kultúrájához is.

Oktatási év	Etyek	Mány	Szár	Újbarok, Vértesacska	Vértesboglár
1972/73	76	-	96	98	-
1973/74	89	65	92	117	-
1974/75	91	53	97	135	-
1975/76	92	51	94	136	-

Azokon a helyeken, ahol rendszeresen vagy esetenként visszatértek a nemzetiségekről hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzésére, élő volt a nemzetiségi munka. Az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága megállapította, hogy a szigetvári járás vezetőinek véleménye szerint a járásban nem élnek nemzetiségiek, tehát nem is kell velük foglalkozni. A Német Szövetség és a megyei pártbizottság megállapította, hogy Somogyhárságyon, Szentlászlón és Endrőcön jelentős számban élnek nemzetiségek, s kötelezte a járási bizottságot, hogy a német nemzetiség helyzetét vizsgálja meg.⁷⁵⁰ A barcsi járási pártbizottság úgy határozott, hogy a Dél-szláv Szövetség segítségével feldolgozza a járás délszláv nemzetiségi községeinek történetét, amely erősíteni fogja a nemzetiségi tudatot. Ugyancsak eldöntötték, hogy megbízzák a Pécsi Tanárképző Főiskola német tanszékét a szuloki németek múltjának feltárásával, s az elkészült munkát megjelentetik.⁷⁵¹ Sajnos, e kiadványok eddig még nem kerültek napvilágra.

A külpolitikai kapcsolatok minden időszakban hatást gyakoroltak a nemzetiségi politikára. Magyarország és Jugoszlávia tudományos, kulturális és oktatási együttműködési munkatervet dolgozott ki a nemzetiségi vonatkozású feladatokra az 1977, 1978, 1979-es évekre. A munkatervből az alábbi fő területek emelhetők ki:

- kölcsönösen ösztöndíjakat adományoznak,
- kölcsönösen fogadják a pedagógusokat,
- könyveket, oktatási anyagokat cserélnek,
- író-olvasó találkozót szerveznek,
- bővítik a színházi kapcsolatokat,
- megszervezik a gyermek- és kultúrcsoportok kölcsönös látogatását.⁷⁵²

Lényegében ugyanilyen munkatervet írtak alá a Német Demokratikus Köztársasággal. Romániával nehezen lehetett elérni a kölcsönösséget. A mi igényünk az alábbi volt:

- szervezzünk író-olvasó találkozót,
- tanulmányutakat a nemzetiségi írók részére,
- bővítsük a színházi kapcsolatokat,
- tegyenek kölcsönös látogatásokat a kultúrcsoportok,
- közművelődési szakemberek cseréje (Románia küld két románt 60 napra, Magyarország küld három magyart 90 napra),
- könyvtári kapcsolatok bővítése,
- széles körű tapasztalatcserék,
- kölcsönös néprajzkutatás,
- közös rendezvények szervezése.⁷⁵³

A Csehszlovákiával megkötött kulturális munkaterv hasonló pontokat tartalmazott.

FELÜL ELÉGEDETTEK, ALUL MINDEN A RÉGI

A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1978. január 10-én határozatot hozott a nemzetiségi politika néhány időszerről és a nemzetiségi szövetségek 1978-ban esedékes kongresszusainak előkészítéséről. A határozat az alábbi problémákkal foglalkozott:

a) A német, a délszláv, a szlovák és a román nemzetiséghez tartozók száma az 1970. évi népszámlálás alapján 103 000 fő. Becslések szerint számuk 450 000. A nemzetiségek gazdasági, politikai, közéleti egyenjogúsága érvényesül. Az illetékes párt-, állami és társadalmi szervek jól látják el nemzetiségpolitikai feladataikat.

b) A nemzetiségi oktatás iránti igények az elmúlt évtizedben jelentősen emelkedtek: 1968-ban 35 175 gyermek tanult. A nemzetiségi óvodások száma négy és félszeresére nőtt, a németeknél tízszeresére. A nyelvoktató iskoláknál a németek és a szlovákok érdeklődése erősödött, a tanulók száma egyharmaddal nőtt. Nem emelkedett azoknak a száma, akik a kétnyelvű iskolába járnak. Kevés az ilyen típusú iskola.

Az iskolák tankönyvekkel, pedagógusokkal való ellátása jó. A nemzetiségi pedagógusképzés számszerűen kielégítő. Kevés a kollégiumi férőhely, nincs német középiskolás kollégium.

Az elmúlt időszakban nagy számban helyeztek el nemzetiségi településeken két- vagy többnyelvű feliratot az iskolákon, kulturális és más közintézményeken. Több helyen állítottak szobrot,

emléktáblát, neveztek el utcát, közintézményt neves nemzetiségi személyek tiszteletére. A nemzetiségi, illetve a vegyes lakosságú községek neve a közúti helységnévtáblákon csupán magyarul van feltüntetve. A nemzetiségi feliratok, helységnevek alkalmazásában helyenként tartózkodás, bizonytalanság tapasztalható. Egyes vegyes lakosságú községekben a magyar anyanyelvűek indokolatlannak tartják a nemzetiségi jogegyenlőség ilyen módon való kifejezését. De maguk a nemzetiségek sem szorgalmazzák, hogy elkerüljék a magyar anyanyelvűekkel való esetleges vitás helyzetek kialakulását.

Jelenleg 504 nemzetiségi kulturális csoport – szakkör, tánckar, zenekar, kórus, irodalmi színpad, színjátszó- és bábcsoport stb. – működik az országban. Tervszerűbb a nemzetiségi könyvkiadás. A tömegtájékoztatás rendszeresen és színvonalasan foglalkozik a nemzetiségek életével. A német, a szlovák és a délszláv lap hetente, a román kéthetente jelenik meg. A Szolnokon 1974-ben létrehozott szlovák nemzetiségi rádióadás műszaki okokból nem tud eleget tenni feladatának. A románok is kérnek körzeti rádióadást.

c) Nemzetközi kapcsolatainkban megnőtt a nemzetiségek anyanyelvi, kulturális ellátásában való államközi együttműködések jelentősége. A Német Demokratikus Köztársasággal, Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával egyezmények alapján működünk együtt ezen a téren. A Német Demokratikus Köztársaság részéről 1974 óta készségesen segítik a magyarországi németek körében végzett anyanyelvi oktatási, kulturális munkát. Ma már zavartalan az együttműködés Jugoszláviával. Az 1971–1972. évi problémák idején horvát és szlovén értelmiségiek igyekeztek nem hivatalos kapcsolatokat létesíteni a magyarországi délszlávok körében. A budapesti jugoszláv nagykövetségen a közelmúltban a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó külön megbízottat állítottak munkába. Csehszlovák és főként román részről – nyilvánvalóan a viszonyosság igényének elhárítása céljából – tartózkodás tapasztalható a nemzetiségi kérdésben való együttműködéstől. Ugyanakkor a budapesti Csehszlovák Kultúra a magyarországi szlovákság körében is végez tájékoztató tevékenységet.

A Német Szövetségi Köztársaság és félhivatalos szervei fokozott érdeklődést tanúsítanak a magyarországi német lakosság helyzete iránt. A Német Szövetségi Köztársaság budapesti nagykövetségének képviselői rendszeresen keresik az alkalmat, hogy kapcsolatba kerüljenek a Német Szövetséggel. Az NSZK-beli honfitársi szövetség (Landsmannschaft) 1977-ben előadót kért Ma-

gyarországról nemzetiségi politikánk ismertetése végett. A turistaforgalom keretében megélénkültek a kapcsolatok a Magyarországról kitelepített és a hazánkban élő németek között. E kapcsolatoknak káros politikai hatása nem érzékelhető. A német nemzetiség idősebb tagjaiban még élénken él a kitelepítések emléke, 30 év múltán sem sikerült megszüntetni a bizalmatlanságot. Ma is félnek bármiféle listára való felvételtől, a múlt megismétlésétől. A kitelepítettek és itthon maradottak egyaránt várják, hogy a kitelepítések során elkövetett „túlkapásokat” hivatalos fórum vagy személy elítélje.

d) A nemzetiségi szövetségek felelősségérzettel képviselik a nemzetiségek sajátos érdekeit. A Délszláv, a Szlovák és a Német Szövetség még ma sincs megfelelő épületben.

Megvalósítandó intézkedések:

- A megyei tanácsok, a Hazafias Népfront tárgyalja meg a területükön élő nemzetiségek helyzetét. Hozzanak létre mindenütt Nemzetiségi Bizottságokat.
- Az Oktatási Minisztérium bővítse a nemzetiségi tannyelvű iskolák körét és tanulóinak számát, növelni kell a nemzetiségi diákokotthonok férőhelyeit, emelni kell a nemzetiségi iskolák színvonalát;
- Szélesíteni kell a nemzetiségi témájú és nyelvű közművelődés hatókörét.
- Ahol a lakosság legalább egyharmada nemzetiségi állampolgár, a nemzetiségi nyelvű feliratokat is használják a közintézményeken és a helységnévtáblán.
- A nemzetiségi sajtóban a helységneveket egységesen az adott nemzetiség által használt elnevezéssel kell jelölni.
- A magyar sajtó továbbra is rendszeresen foglalkozzon a nemzetiségekkel, a román nyelvű újságot hetilappá kell alakítani.
- Az 1980. évi népszámlálást fel kell használni a pontosabb adatok megszerzése érdekében.
- Biztosítani kell a három szövetség megfelelő budapesti elhelyezését.
- A nemzetiségek oktatási, kulturális szükségleteinek jobb kielégítéséhez továbbra is igénybe kell venni a kölcsönösség alapján a külföld segítségét.
- A nemzetiségi szövetségek 1978 őszén tartsák meg esedékes kongresszusukat.⁷⁵⁴

A Politikai Bizottság határozata most sem emelte ki a nemzeti-
ségi tudat fejlesztésének fontos feladatát, sőt meg sem említette

azt, mert ellentétben állt a kor divatos internacionalizmusával. A kétnyelvű feliratokkal, a helységnevtáblákkal, a Német, a Szlovák és a Délszláv Szövetség elhelyezésével már harmadízben foglalkozott. A határozat felölelte a nemzetiségek jelentős problémáit. Bővebben kellett volna foglalkoznia azzal, hogyan lehetne dinamikusabban fejleszteni kapcsolatainkat Romániával, Csehszlovákiával és Jugoszláviával. Minél jobbak, eredményesebbek ezek a kapcsolatok, annál inkább növekednek a feltételek a sikeresebb nemzetiségi politika művelésére, még kölcsönösségi alapon is.

A határozat megállapította a nyelvoktató iskolák számának és tanulóinak látványos emelkedését. Ez azonban ne tévesszen meg bennünket. A nemzetiségi oktatás lényege az anyanyelven történő oktatás. Ez pedig nem fejlődött.

A nemzetiségek számára nem a kétnyelvű feliratok, nem a helységnevtáblák voltak a legfontosabbak, de még ezeket sem tudta a hivatalos politika évtizedek óta megvalósítani, csak rész-eredményeket ért el ezen a téren. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság 1973. március 9-én határozottan állást foglalt a kétnyelvű feliratok és táblák mellett. A nemzetiségi osztály 1976. április 9-re elkészített egy központi listát a nemzetiségek nagyjairól, a helységnevekről, s ezt a listát elküldte a megyéknek.⁷⁵⁵ Majd eljuttatták a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetébe is, hogy ott foglaljanak állást a javasolt helységnevek ügyében.⁷⁵⁶ A megyék által javasolt helységnevek nem tértek el a nemzetiségi osztály javaslataitól.

A Bács-Kiskun megyei javaslatok:

Bátya – Bacin	Vaskút – Waskut
Dusnok – Dusnok	Harta – Hartau
Hercegszántó – Sabtovo	Császártöltés – Tshaisserdet
Nemesnádudvar – Nadwar	Bácsbokod – Wikitsch
	Csátalja – Tshatali ⁷⁵⁷

Komárom megyében tizenhárom nemzetiségi község nevét javasolták két nyelven kiírni:

Kesztölc – Kestuc	Máriaalom – Kirwa
Piliscsév – Civ	Leányvár – Leinwar
Pilisszentlélek – Hute	Aka – Acker
Bakonysárkány – Scharkan	Kecskéd – Ketschke
Agostyán – Agustin	Várgesztes – Gesctitz
Dunaszentmiklós – Niglo	Vértessomló – Schemling ⁷⁵⁸
Vértestolna – Tolnau	

A Szlovák Szövetség hat helység szlovák nevének meghonosítását javasolta, noha a szlovák lakosság 18 községet nevezett szlovákul, a Ludove noviny pedig 13 települést írt szlovák nyelven.

Pilisszentkereszt - Mlynky	Felsőpetény - Horne Petany
Tótkomlós - Slovensky Komlos	Alsópetény - Dolne Petany
Békéscsaba - Békéska Caba	Szügy - Sudice. ⁷⁵⁹

A Német Szövetség 1982 elején 111 kétnyelvű helységnévtábla német nevére tett javaslatot.⁷⁶⁰ Néhány példa ezekből:

Pécs - Fünfkirchen	Bátaszék - Baderseck
Baja - Frankenstadt	Kőszeg - Güns
Balf - Wolfs	Szombathely - Steinamanger
Csobánka - Tsowanka	Városlőd - Waschludt
Kercseliget - Gertsleck	Hidegkút - Kaltenbrunn
Bonyhád - Bonnhard	Váralja - Waroli

A románok 18 nemzetiségi falujukba nem kértek kétnyelvű helységnévtáblákat. A Foaia Noastrát hetilappá kívánták fejleszteni, amelyet a PB-határozat jóváhagyott, és 500 példány helyett 1500-ban kívánták kiadni, mert ennyire mindenképpen igény volt. A gyulai román középiskola 1950 óta a volt Városházán működött, és nagyon rossz állapotban volt, ajtói, ablakai életveszélyesek; a helybeliek az épület felújítását, illetve új épületet kértek.⁷⁶¹

A románok és a szlovákok már 1977-ben sürgették a tannyelvű iskolák számszerű és minőségi fejlesztését.⁷⁶² A Szlovák Szövetség 1977. május elején kibővített titkársági ülést tartott a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, ahol megvitatták a szlovák tanszék szerepét a nemzetiségi oktatásban.⁷⁶³ Majnek Attila, szlovák szövetségi titkár egyik beszámolója szerint a felsőoktatásban végzetek „eltűnnek” a nemzetiség számára.⁷⁶⁴ Ezt további anyagi és erkölcsi ösztönzéssel, a nemzetiségi tudat fejlesztésével lehet orvosolni.

A nemzetiségi szövetségek jogosan követeltek több információt a központi szervektől. Különösen gyenge volt a külpolitikai információ azokból az államokból, amelyek a nemzetiségek anyaországi voltak. Such János, a Szlovák Szövetség főtitkára azt is szóvá tette, hogy a kapott információk döntő többsége szervezeti jellegű, sokszor periferiális problémáról szólnak, de alapvető nemzetközi, nemzetiségpolitikai kérdésekről nincs információ.⁷⁶⁵

A nagy, átfogó politikai elvek a felsőbb fórumokon születnek, s hiába jók, ha a falvakban sok helyen azok ellenében cselekszenek.

Lazicska József tárnoki lakos felszólalt a Szlovák Szövetség országos választmányi ülésén 1978. február 10-én. Elmondta, hogy a község vezetői letagadják a meglévő nemzetiségi problémákat. Szorgalmazta, hogy a szlovák nyelvet újból tanítsák a községben. Ledorongolták. A helyi szlovák pávakör tevékenységét sem anyagiilag, sem erkölcsileg nem támogatták. A pávakör fel is oszlott. Blaskó Mihály tokaji lakos a kétnyelvű utca- és helységnévtáblák elszabotálása miatt a gyakorlati nemzetiségpolitika megváltoztatásáért írt panaszlevelet Lázár György miniszterelnöknek.⁷⁶⁶

Mivel a Politikai Bizottság 1978. január 10-i határozata arról is rendelkezett, hogy a rádió és televízió rendszeresen és nagyobb terjedelemben foglalkozzon a hazánkban élő nemzetiségekkel, a nemzetiségi osztály felkérte a Magyar Televíziót, hogy készítsen filmet a nemzetiségek életéről, munkájáról.⁷⁶⁷ A kért film nem készült el, indoklás nem volt.

Az Oktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet, a Magyar Pedagógiai Társaság és a nemzetiségi szövetségek először rendezték meg hazánkban a nemzetiségi pedagógusok országos tanácskozását 1978. május 2-3-án. A nagyszabású, látványos, kissé propagandaízű rendezvény nagy nemzetközi visszhangot keltett. A konferencia központi kérdése az anyanyelvi oktatás volt, mint a nemzetiségi lét egyik alapfeltétele. – A nemzetiségi oktatás legfontosabb intézménye a kétnyelvű iskola, ennek továbbfejlesztése, mennyiségi növelése alapvető feladat – hangsúlyozták a tanácskozáson.⁷⁶⁸ A nemzetiségi oktatás egyik lényeges visszahúzó tényezője a sok képesítés nélküli nevelő.⁷⁶⁹ Gosztonyi János oktatásügyi államtitkár beszédében azt emelte ki, hogy a nemzetiségek továbbélésének, fejlődésének egyik legfőbb előfeltétele a szervezetében és tartalmában is korszerű oktatás. Az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az élőbeszéd tanítására, arra, hogy az anyanyelv az iskola tényleges munkanyelve legyen.⁷⁷⁰ Ha csak a tanítási órákon használják a nemzetiségi nyelvet, nagyon sokat romlik az intenzitás foka. Többször kifejtették már ezt az elvet, de a gyakorlatban semmi sem történt. Azt is elemezték, hogy ne csak az iskolában, hanem a községben, a közéletben is használják a nemzetiség nyelvét. Így lesz élő a nyelv. De hiába mondták és határozták el, ha a tanácsban nem beszélték vagy rosszul beszélték a nemzetiség nyelvét.

Persze, hallani lehetett olyan szélsőséges hangokat is, amelyek a nemzetiségi nyelvoktatás félreértelmezéséről, félremagyarázásáról tanúskodtak. Egy alkalommal a televízióban a riporter azt

kérdezte a fiatal délszlávoktól, hogy milyen nyelven beszélnek otthon? – Magyarul – volt a válasz. „Örömmel hallani ragaszkodásukat a magyar hazához – írta levelében egy kunszentmiklósi termelőszövetkezeti tag a Művelődési Minisztériumba. – Minek kell ezeknek anyanyelvi oktatás? Félttem hazám egységét! Nem szabad elnevelni őket.”⁷⁷¹ Holott a nemzetiségi nyelvoktatás és nyelvhasználat nem veszélyezteti, hanem erősíti a nemzeti egységet. – A 40–50%-ban nemzetiség lakta Ósagárdon, Nőtincsen és Berkenyén a tanács vezetői feleslegesen tartották a nemzetiségi politikát, a kétnyelvű feliratokat nem helyezték el, az egészet adminisztratív feladatnak tekintették – értékelte e községek munkáját a felső vezetés.⁷⁷² Viszont a bánki faluműzem eredményes gyűjtőmunkát végzett a nemzetiségi lakosság hagyományainak és tárgyi emlékeinek megőrzése érdekében. Az MSZMP Nógrád Megyei Bizottsága negyedszer határozott arról, hogy azokon a helyeken, ahol a lakosság egyharmada nemzetiségi, a nemzetiség nyelvén is ki kell írni az intézmények nevét.⁷⁷³ Nem írták ki, és sehol sem történt ezért komolyabb felelősségre vonás.

Mivel Bácsbokodon a járási hivatal adatai szerint a németek aránya nem érte el a 33%-ot, a Wikitsch német helységnévtábla használatát nem javasolták.⁷⁷⁴ Bács-Kiskun megyében a felsőbb vezetés ajánlotta, hogy az újszülöttek anyakönyvezésénél engedélyezzék a szülőknek a hagyományos nemzetiségi utónevek bejegyeztetését. Továbbá bátorítani kell a nemzetiségeket, hogy családi ünnepeiket, a temetéseket anyanyelvükön rendezzék meg.⁷⁷⁵ Mindez azonban csak buzdítás volt, nem konkrét segítség. A Szlovák és a Német Szövetség munkáját meg is bírálták Sáriban, ahol kevés segítséget adtak a kulturális intézmények felszereléséhez és a nyelvtanuláshoz.⁷⁷⁶

Több panasz futott be a nemzetiségi osztályhoz a szlovénektől. Boros Ferenc osztályvezető személyesen látogatott végig hét szlovén nemzetiségi községet, s jelentésében arról számolt be, hogy lakóik nagyon rossz anyagi adottságok és körülmények között élnek. Tannyelvű iskolájuk nincs, heti 4 órában van anyanyelvi oktatás, három községi óvodában kevés gyerekekkel foglalkoznak anyanyelvén, egyetlen szlovénlakta községben sincs helységnévtábla.⁷⁷⁷ A szlovén nemzetiség anyagi és kulturális helyzete ugyanolyan, mint harminc évvel ezelőtt.

Komárom megyében több község vezetői tagadták a nemzetiségi politika szükségességét, s a tanácsokon azért nem alkalmaztak nemzetiségi nyelvet beszélő ügyintézőt, mert „nem igényelték a

nemzetiségiel".⁷⁷⁸ Ugyanaz a logika, mint a könyvtárak esetében: nincs könyv, mert nincs igény – nincs igény, nem kell könyv. Nincs ügyintézés, mert nincs igény – nincs igény, nem kell ügyintéző. Egyes községi vezetők a nemzetiségi politikát pusztán elvnek tartották, amelyet nem kell megvalósítani. A kétnyelvű feliratokat azzal az érveléssel tartották vissza, hogy azok nem tetszenek a magyar lakosságnak. Amikor ezt felsőbb fórumok konkrétan megvizsgálták, a magyarok ellenérzésének semmi nyomát nem találtak.⁷⁷⁹ Komárom és Nógrád megye 1977-től szlovák nyelvű olvasótábort szervezett, 1978-ban pedig Baranyával együtt német nyelvű olvasótábort, amelyeken 20-20 tanuló vett részt. Ez öröndetes, de szórványos jelenség volt.

Sem az 1970. évi népszámlálás, sem az 1980. évi nem mutatott ki annyi nemzetiségit Komárom megyében, mint a megyei tanács és a Hazafias Népfront becsült adatokon nyugvó közös listája. Semmi okunk sincs kétségbe vonni a becsült adatok valódiságát, amelyeket a helyi tanácsok szolgáltattak. E tanácsok nem voltak érdekeltek sem több, sem kevesebb nemzetiségi lakos kimutatásában. E tanácsi minősítések a már ismert szempontok alapján a legfontosabb nemzetiségi ismérveket vették alapul. Még voltak 1978-ban olyan települések Magyarországon, ahol a lakosság 97,7%-a nemzetiségi volt.

A nemzetiségi lakosság Komárom megyében 1978 októberében a községi tanácsok becsült adatai alapján:⁷⁸⁰

Helység	Összlakosság	Nemzetiségi	Az összlakosság nemzetiségi %-a
<i>Szlovákok:</i>			
Vértesszőlős	2 000	1 800	90
Tardosbánya	1 606	1 484	92
Oroszlány	20 460	1 100	5,5
Sárisáp	4 300	700	16,2
Kesztölc	2 500	2 100	84
Mogyorósbánya	903	120	13,2
Piliscsév	2 569	1 920	74,7
Pilisszentlélek	430	420	97,7
<i>Németek:</i>			
Csolnok	3 280	2 670	70
Leányvár	1 641	386	24
Agostyán	552	440	80
Dunaszentmiklós	529	470	90
Kecskéd	1 700	1 440	80
Tarján	2 670	1 869	70
Vértestolna	601	560	93
Várgesztes	457	425	93
Vértessomló	1 713	1 440	80,8
Baj	1 950	1 300	66,6
Tát	5 636	375	6,7
Nyergesújfalu	8 643	384	4,4
Szomor	824	24	3
Dág	1 282	911	72
Máriaalom	642	320	50
<i>Tatabányán:</i>			
Alsógalla	12 600	80	6,3
Felsőgalla	5 000	3 240	64,8
Bánhida	nincs adat	4 000	-

Lehet-e ilyen, nemzetiségiek is lakta községekről azt állítani, hogy ezekben csak elv a nemzetiségi politika? A fentiekhez hasonló kimutatások készültek más megyében is. A nemzetiségi megyének egyáltalán nem nevezhető Hajdú-Biharban 1978. augusztus 8-án vitatta meg a megyei tanács a román nemzetiség helyzetét. Megállapították, hogy az 1970. évi népszámlálás alapján a megyében mintegy 1000 román él, de a tanácsi becsült

adatok mást mutatnak. Bedőn a lakosság 85,5%-a, Körösszegapátiban 48%-a, Körösszakálon 50%-a, Pocsajon 54%-a román nemzetiségű. Ez pedig többszöröse a hivatalos népszámlálási adatoknak. A megyei tanács nem is fogadta el a pontatlan, felületes jelentést, újbóli tárgyalást tűzött ki.⁷⁸¹

Az 1978-as esztendőben több cikk, több értékelés jelent meg a kétnyelvű oktatásról, műveltségről. A hivatalos vélemény a kétnyelvű oktatást nemzetiségi, tannyelvű oktatásnak minősítette, pedig csak a tantárgyak felét tanították nemzetiségi nyelven. De ez is jóval többet jelentett a nyelvoktató iskoláknál. Szinte mindenki egyetértett a kétnyelvű iskolák számának emelésével, de az ehhez szükséges személyi és dologi feltételek csak kis részben voltak meg. Nem volt világos nemzetiségeink körében a kétnyelvűség társadalmi funkciója, szükségessége.⁷⁸² Enélkül pedig a kétnyelvű iskolák számának emelése, ezen iskolák benépesítése csak ábránd maradt. – Két nyelv tudása műveltség-többletet nyújt, s a nemzetiségi nyelv ügye nemcsak a nyelvápolás szakembereié – vallották többen helyesen. – A tanulóknak tudatában kell lenniük a nemzetiségek által megszerezhető kétnyelvű műveltség egyéni és társadalmi hasznosságának – mondták mások.⁷⁸³ A nyelv ügyét a nemzet, a nemzetiség sorskérdéseként kell felvetni, s ennek alapján a kétnyelvűség nem végcél, hanem egy közbeeső állomás az igazi nemzetiségi tannyelvű oktatás felé. Ettől azonban még nagyon messze voltunk Magyarországon.

A nemzetiségi szövetségek 1978 novemberében tartották meg esedékes országos rendezvényeiket. A nagy, látványos előkészületek után a kongresszusok alapgondolata az MSZMP és a kormány nemzetiségi politikájának az igazolása volt. Ez kivétel nélkül érvényes volt mind a négy szövetség kongresszusának értékelésére, bár árnyalati különbségek voltak köztük. De mi mást is tehettek volna? A románok kongresszusa szinte semmiféle változást nem kívánt az MSZMP nemzetiségi politikájában. „A hazánk területén élő román nemzetiségi dolgozók egyetértenek ezzel a politikával, ezért azt kérik, hogy e helyes nemzetiségi politikát a párt vigye tovább, s következetesen érvényesítse a jövőben is.” De még lehetett fokozni a dicséretet. „Ebben az országban a nemzetiségi lakosság soha nem kapott még olyan támogatást anyagi biztonságának megteremtéséhez, kultúrájának és anyanyelvének szabad megőrzéséhez, ápolásához, illetve gyakorlásához, mint jelenleg.”⁷⁸⁴ A beszámoló alapján szinte nem is lehetett eredményesebb nemzetiségi politikát elképzelni Magyarországon. Pedig

a román nemzetiségi gyerekek közül mindössze 624-en tanultak kétnyelvű iskolában, a román nyelvű helységnévtáblák nem voltak a helyükön, a kétnyelvű feliratok legtöbb helyen hiányoztak, nem volt román nemzetiségű országgyűlési képviselő. A kongresszusi beszámoló egyáltalán nem foglalkozott a román nemzetiségi tudat csökkenésének okaival, az asszimilációt meg sem említette.

Az MSZMP politikájának dicséretében nem maradt el a románokétól a szlovákok kongresszusa sem. „Az egyenjogúság nálunk a gyakorlatban valósult meg. Alkotmányunk a jogokat nemcsak deklarálja, hanem biztosítékot is nyújt azok gyakorlására. A jogegyenlőség biztosítása, a nemzetiségi politika gyakorlata arra irányul, hogy elháruljanak fejlődésünk előtt a nemzetiségi helyzetből objektíve adódó nehézségek.”⁷⁸⁵ Elemezték, hogy a szlovák tannyelvű általános és középiskolák tanulóinak száma éveken át stagnál, aminek egyik oka az, hogy a szlovák nemzetiségű szülők körében még nem eléggé tudatos saját anyanyelvük továbbfejlesztésének, nemzetiségük öntudatos vállalásának igénye, illetve a kétnyelvűség egyéni és társadalmi hasznosságának felismerése. Nem állnak rendelkezésre a szükségleteknek megfelelő szakképesítéssel rendelkező pedagógusok sem. Jobban meg kellett volna vizsgálni, hogy a szlovákság miért nem vállalja öntudatosan nemzetiségét. Ez azonban a kongresszus során fel sem merült. „Legalapvetőbbnek azt tekintjük – olvasható a beszámolóban –, hogy különböző fórumokon anyanyelven is népszerűsíthetjük pártunk politikáját.”⁷⁸⁶

Lényegében hasonló felfogás tükröződött a német és a délszláv kongresszuson is; ezek ismertetésére itt nem térünk ki. Mindinkább felerősödött az az elv és gyakorlat, hogy a nemzetiségi szövetségek az MSZMP politikáját képviselik a nemzetiségek felé, s csak másodsorban töltenek be némi érdekvédelmi funkciót is. A szövetségekkel átdolgoztatták, módosították alapszabályzataikat. Hiába erősítették meg „A szövetségek célja és jogállása” című első pontban, hogy a szövetségek a magyarországi nemzetiségek alkotmányos nemzetiségi jogait és érdekeit képviselő társadalmi szervezetek, a domináló elv a harmadik pontban volt, amelyben megfogalmazták: a szövetségek a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján munkálkodnak. S e párt internacionalista politikája jelentősen ellentmondott a nemzeti és nemzetiségi érdekeknek, bár az utóbbi évtizedben erjedés, változás is tapasztalható volt. Hogy mennyire nem voltak önállóak a nemzetiségi szövetsé-

gek és lapjaik, azt bizonyítja a Foia Noastra esete. A Román Szövetség hetilapja 1979. augusztus 5-én nem adott tájékoztatást a Romániában hozott benzinkorlátozási rendeletről, de a tengerparti életet ismertette, s ez nagy bűnnek számított a pártközpontban és a nemzetiségi osztályon.⁷⁸⁷

Ha már a nemzetiségek hozsannákat zengtek a párt politikájáról, a párt is meg volt elégedve a nemzetiségekkel, azaz saját politikájával. „Az itt élő nemzetiségek hazánk egyenjogú állampolgáraiként vesznek részt az építőmunkában, a politikai életben. Anyanyelvüket szabadon használhatják, nemzetiségi kultúrájuk ápolásához és fejlesztéséhez megfelelő segítséget kapnak. A nemzetiségek otthonra leltek, jól érzik magukat hazájukban, a szocialista Magyarországon.”⁷⁸⁸

A NEMZETISÉGI POLITIKA OLYAN, MINT A GYÓNÁS...

A budai járásban 1979-ben 11 településnek volt nem magyar lakossága is. Kevés volt a nemzetiségi óvónő, az általános iskolai tanár, kevés volt a könyv és a gyermekirodalom. A százhalombattai vezetők, de az itt élő nemzetiség egy része is azt javasolta, hogy mivel kevés nemzetiség él a településen, ne igényeljenek különös figyelmű nemzetiségi politikát. Az MSZMP Pest Megyei Bizottsága azon a véleményen volt, hogy a kevés nemzetiséggel rendelkező településeket még inkább segíteni kell, mert e helyeken nagyobb az asszimiláció⁷⁸⁹

A Pest Megyei Pártbizottság 1979. szeptember 21-én ismét megvizsgálta a megyében élő nemzetiségek helyzetét. Megállapította, hogy a nemzetiség fejlődésében fontos szerepet játszó értelmiség jelentős része a megyében is elvész a nemzetiség számára. A műszaki értelmiség, a közgazdászok, de még gyakran a pedagógusok is eltűnnek, nem térnek vissza a falusi környezetbe, elsősorban azért, mert nem találják meg azt az elhelyezkedési lehetőséget, amelyet keresnek. A nemzetiség nemcsak integrálódik, hanem be is olvad a magyarságba. Pest megyében a nemzetiségi igények felkeltését állították a központba. Az ellenőrzések során gyakran találkoztak olyan véleményekkel: amit kellett, megtettük, ennél többre nincs szükség. A megye vezetői ellenőrizték a kétnyelvű feliratok kihelyezését, a nemzetiségi helységnevtáblákat. Az első menetben mindössze 2–3 községnek volt ilyen igé-

nye. A községek vezetői kijelentették, hogy nem jelentkező igényeken nincs mit kielégíteni. Végül is egyeztetések, ösztönzések eredményeként 15 községben kerültek ki a kétnyelvű táblák.⁷⁹⁰ A határmenti járások nemzetiségei jó államközi kapcsolatok és kellő szervezeti keretek között sokat kaphatnak a szomszédos államok anyanemzetétől. A váci járás és az érsekújvári (Nové Zámky) járás között több éves hagyománya volt a találkozóknak, művészeti csoportok kölcsönös fellépéseinek, a termelőszövetkezeti kapcsolatoknak, úttörő-csereüdültetéseknek stb.⁷⁹¹

Dunabogdány lakosságának 60%-a német, 40%-a magyar volt. A felnőtt lakosság nyelvművelése érdekében nyelvtanfolyamot akartak szervezni, de a felnőttek nem érezték szükségét annak, hogy a német nyelvet jól megtanulják, s a tanfolyam nem is indult meg. – El kell végezni a szükséges igényt felkeltő folyamatokat és feladatokat – fogalmazták meg egyértelműen és optimistán.⁷⁹²

Szentendrén harmincéves megszakítás után az 1979/80-as tanévben 13 tanulóval indult meg a szerb-horvát oktatás.⁷⁹³

A nemzetiségek számát Pest megyében, de másutt is úgy állapították meg, hogy aki a magyart jelölte meg anyanyelvének, de a községben nemzetiséginek számított, azt nemzetiséginek tekintették. S a nemzetiségi lakosok zömét ezek az egyének képezték.⁷⁹⁴

A pomázi esperes azt nyilatkozta a Vecernje Novosti belgrádi lap riporterének, hogy a vegyes házasságok következtében csökken a magyarországi szerbek száma. Ha egy szerb fiatal magyar nőt vesz feleségül, gyermekei már magyarok lesznek. Magyarországon csak három iskolában lehet szerb szavakat hallani; szerb színház nincs még kétnyelvű formában sem. Lórév abszolút szerb többségű hely, ahol gyakran hallani az ősök nyelvét, de nem elégszer. A magyar kormány ugyan elhatározta, hogy szerb óvodákat, iskolákat nyit, de nincs gyerek, aki ősei nyelvét ismerné és tanulhatná.⁷⁹⁵

A bicskei járásban kijelentették, hogy jó együtt dolgozni a nemzetiségi lakosokkal, mert minden kezdeményezésre élénken reagálnak,⁷⁹⁶ s ha öröm velük együtt dolgozni, akkor meg is kell becsülni őket.

Az 1970-es években egyre több cikk, tanulmány és néhány kötet jelent meg nemzetiségeink múltjáról. Nőtt az 1945 utáni időszakról szóló tanulmányok száma is. Egyértelműen fellendült a két világháború közötti időszak nemzetiség-történetének feltárása. Különösen kiemelkedett Tilkovszky Loránt tevékenysége, aki a

németek történetének sokoldalú megírásában alkotott maradandót. Igen jelentős Balogh Sándor és Bellér Béla történetírói tevékenysége is.

Széles körben intenzívebben folyt a nemzetiségi néprajz kutatása. – A nemzetiségi néprajzi adatok feltárása, a modern kultúrába beépíthető hagyományok kiválogatása tovább tudja alakítani a sajátos nemzeti műveltséget⁷⁹⁷ – vallották a néprajzkutatók. Tanulmányok és cikkek értelmezték az emberi jogok és a kisebbségek kapcsolatát. Rávilágítottak arra, hogy a kisebbségek jogait nem lehet leszűkíteni az emberi jogokra, mert az több annál. E téren zűrzavar jellemezte még a helsinki értekezlet záródokumentumát is – tehát fontos és sürgős az egyértelmű értelmezés. A még mindig tapasztalható szubjektív és emocionális értékelések ellenpólusaként egyértelműen tisztázni kellett, hogy az antifasiszta küzdelmekben részt vett magyarországi nemzetiségek a progressziót képviselték.⁷⁹⁸

Az 1980. évi népszámlálás hivatalos eredményei semmi szenzációval nem szolgáltak. A hazánkban élő nemzetiségek száma az anyanyelv és nemzetiség bevallása alapján a korábbi évtizedek népszámlálási tapasztalataihoz hasonlóan alakult: nemzetiségeink jelentős része nem vallotta be nemzetiségét, sőt anyanyelvét sem. A pontosabb, reálisabb adatok megszerzése végett az ország 509 nemzetiséglakta helységében becsléshez folyamodtak. A községi tanácsok családonként minősítették a nemzetiségeket: a) egyértelműen nemzetiségi kulturális igényű család; b) nemzetiségileg vegyes, nyelvileg nem asszimilálódott; c) nemzetiségileg vegyes, nyelvileg asszimilálódott.⁷⁹⁹ A tanácsi minősítéssel alapvetően más eredmények születtek, mint az önkéntes bevallás alapján.

Az 1980. évi népszámlálás nemzetiségi eredményei:⁸⁰⁰

Nemzetiség	Anyanyelv szerint	Nemzetiség szerint
Szlovák	16 054	9 101
Román	10 141	8 874
Horvát	20 484	13 895
Szerb	3 426	2 805
Szlovén	3 142	1 731
Német	31 234	11 310
Összesen:	84 481	47 716

A tanácsi minősítés alapján a magyarországi nemzetiségek száma 1980-ban 260 294 fő volt.⁸⁰¹

A népszámlálásoknak, mint minden alkalommal, 1980-ban is voltak negatív tapasztalatai, de ezek alapvetően nem változtattak az eredményeken. A nemzetiségi szövetségek összegyűjtötték a tapasztalatokat, és elküldték azokat illetékes helyekre. A Szlovák Szövetség jelentése szerint Szarvason bizonytalanság volt tapasztalható a fogalmak, az összefüggések miatt. Egyesek magyar anyanyelvűnek vallották magukat, de a számlálóbiztos kérdésére szlovákul válaszoltak. Sámsonházán több összeíróbiztos nem kérdezett rá a nemzetiségre. Kiskőrösön csak 50 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, mert ez korábban hátrányt jelentett. Pilisszentkereszten a szlovákok 80%-a vallotta be anyanyelvét és 15%-a a nemzetiségét. Ezt a szövetség nem tartotta reálisnak. Terényben a számlálóbiztosok csak azt kérdezték meg, hogy milyen nyelvet beszélnek a magyaron kívül. Répáshután a lakosság 90%-a vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, de anyanyelvként a magyart jelölték meg.⁸⁰²

A magyarországi román anyanyelvűek számának drasztikus csökkenése az 1960–1980-as években ment végbe.

A román anyanyelvűek száma néhány kiemelt, románok által lakott településen:⁸⁰³

Helység	1960	1970	1980
Kétegyháza	3 021	2 809	2 445
Méhkerék	2 345	2 328	2 375
Elek	1 219	1 077	820
Battonya	790	531	360
Pusztatottlaka	630	455	283
Lökösháza	237	162	92
Magyarcsanád	519	465	357
Körösszakál	268	266	231
Körösszegapáti	549	422	374
Bedő	291	102	74
Vekerd	144	88	1
Egyéb községek	640	505	237
Községek összesen:	10 653	9 210	7 649
Városok összesen:	5 054	3 514	nincs adat

A Román Szövetség jogosan kifogásolta, hogy Vekerden a számlálóbiztosok nem álltak feladatuk magaslatán.

A Német Szövetségtől azt jelentették, hogy több helyen a számlálóbiztosok meg sem kérdezték az anyanyelvet és a nemzetiséget, egyszerűen előre beírták magyarnak a németeket. Ugyanígy jártak el a szövetség aktivistái is, akik átjavították a beírt választ. – A népszámlálás nemzetiségpolitikai célját nem érte el – vélekedtek a németek.⁸⁰⁴

E tapasztalatok alapján a Pécsi Tanárképző Főiskola Német Tanszékén 1980 folyamán 1500 német nemzetiségű egyénnel kérdőíveket töltettek ki. Az alábbi négy kérdésre kértek választ: 1. Német származású-e? Igen: 91,7%, nem: 8,3% 2. Minek vallja magát? Magyarnak: 12%, német származású magyarnak: 14%, magyarországi németnek: 74%. 3. Származott-e abból hátránya, hogy németnek vallotta magát? Igen: 40%, nem: 60%. 4. Származhat-e ma ebből hátránya? Igen: 2%, nem: 98%.⁸⁰⁵

Komárom megyében 1980. január 1-jén 1417-en szlováknak, 1475-en németnek vallották magukat, holott a nagy helyismeretű tanácsi vezetők és nemzetiségi aktivisták becslése alapján 13 000 szlovák és 22 000 német élt a megyében. A becsült számok tízszeresei a népszámlálási adatoknak, s a becsült számok álltak közelebb a valósághoz.⁸⁰⁶ Nemzetiségeink megtanulták, hogy inkább igényeiket csökkentik még a nemzetiségi tudat rovására is, és a többséggel való harmonikus együttműködésre törekedtek; legfőbb törekvésük a diszkrimináció elkerülése volt. Ez egyértelműen tükröződött a népszámlálási adatokban. Pedig aki magát német nemzetiségűnek vallotta, nem számított ekkor már a magyar nemzet ellenségének. De ugyanezek a tapasztalatok jelentkeztek a szlovákoknál is, valamint a románoknál és a szerbeknél, horvátoknál, szlovéneknél.⁸⁰⁷

Régi tapasztalat, hogy ha nem megfelelő a tartalmi tevékenység, átszervezik a munkát. A művelődésügyi miniszter a nemzetiségpolitikai feladatok eredményesebb ellátása érdekében újjászervezte az 1971-ben létrejött Oktatási Minisztériumi Nemzetiségi Bizottságot, amelyben a különböző államigazgatási és társadalmi szervezetek képviselői – mintegy 20 fő – vettek részt. A bizottság munkája 1975-től szünetelt. Pozsgay Imre miniszter 1980 nyarán létrehozta a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottságot, amelynek döntéselőkészítő funkciókat szántak. A miniszter álláspontja alapján kijelölték a nemzetiségi önálló osztály helyét is, amely a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság Titkárságaként dolgoz-

hatott tovább. Az önálló osztály feladata: figyelemmel kíséri a magyarországi nemzetiségek helyzetét, ennek alapján a nemzetiségpolitikai feladatok végrehajtásában érintett minisztériumokkal és országos hatáskörű szervezetekkel együttműködve javaslatokat dolgoz ki a nemzetiségeket érintő állami döntések meghozatalához, részt vesz a döntések meghozatalának szervezésében és ellenőrzésében, a különböző állami szervezetekkel és társadalmi szervezetekkel kapcsolatos tevékenység összehangolásában.⁸⁰⁸ Az új átszervezés kézzelfogható, lényeges változást nem hozott a hazai nemzetiségi politikában. Annyi azonban még világosabbá vált, hogy hol a helye a nemzetiségi politikának. Kormány szinten nem volt fóruma, egy szakminisztériumban a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság irányította a munkát, amelynek titkársága volt az önálló nemzetiségi osztály, s ez alá tartoztak a nemzetiségi szövetségek. Ha az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos és Kulturális Osztályát is idesoroljuk, amely első fokon irányította a nemzetiségi politikát, akkor az önálló nemzetiségi osztály a hierarchiában az ötödik, hatodik helyen állt.

Amíg a nemzetiségi területeken dolgozó szakemberek egy része igyekezett őszintén feltárni a fejlődést gátló tényezőket, s konkrétan megnevezték a nehézségeket, jelen volt egy, a nemzetiségi politikát általánosan dicsérő irányzat is, amely a csekély eredményeket felnagyította, a hibákat elhallgatta. Ez utóbbi irányzat sem köthető nevekhez, hanem egyes cikkekhez, tanulmányokhoz. A sok példa közül csak egyet említünk. P. Kovács Péter a Köznevelésben „A jószomszédság jegyében” címmel cikket írt. Felsőszölnökről szlovén, Hercegszántóról délszláv, Gyuláról román tapasztalatokat gyűjtött, s mindhárom helyen azt látta, hogy az eredményes nemzetiségi politikának megvannak a személyi és tárgyi feltételei, mindenütt dicséretes a nemzetiségi politika, és ha a csepp tükrözi a tengert, akkor a többi helyen sem lehet semmi probléma. A cikk az abszolút elégedettséget, az általános belenyugvást tükrözi. Felsőszölnökön, Hercegszántón és Gyulán a nemzetiségi iskolák kiemelt támogatást kaptak; ma úgy mondjuk: bázisiskolák voltak, segítették a többieket. A cikkíró differenciálás nélkül közölte a kétnyelvű és a nyelvoktató iskolák adatait, s kijelentette, hogy a létszámot tekintve a maximumra értünk. A tanulók száma már nem változhat.⁸⁰⁹ Ugyanakkor Lagler Erzsébet óvodai szakember arra világított rá, hogy az óvodai munkában, az óvónőképzésben lényeges hiányosságok hátráltatják az eredményes előrehaladást. A szarvasi óvónőképzőnek

nincs óvodai csoportja, a végzett hallgatók teljesen gyakorlat nélkül kerülnek ki. Az óvónőképzésben nincs szakosodási lehetőség.⁸¹⁰ Kővágó László a Der Donauraum 1980. 3. számában „Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika Magyarországon” címmel közölt cikket, amelyben az 1945 utáni telepítéspolitikával, a lakosságcserevel, a nemzetiségi jogok megvalósulásával foglalkozott. Bőven sorolja, nagyítja az eredményeket, de egyetlen gondot, nehézséget sem vet fel.⁸¹¹ A cikk persze a külföld számára készült, de őszintén kell informálni külföldön és belföldön egyaránt. Josef Lenart, a Szlovák Kommunista Párt első titkára feljegyzést kért a magyarországi szlovákok oktatásáról. Az elkészült feljegyzés nagyon elbűjtatta az igazi nemzetiségi iskolák adatait: 1980-ban mindössze 739 szlovák gyerek tanult kétnyelvű nemzetiségi iskolákban, a nyelvoktató iskolák tanulói ennek tízszeresét tették ki.⁸¹² Természetes, hogy a kimutatásban több mint hétezer szlovák gyerek tanulta nemzetiségi nyelvét.

A globális számok néha kielégítő eredményeket tükröztek, de ha mélyebbre hatolunk, a részletek tárják fel igazán a valóságot. Tolna megyében 1980-ban 417 óvodás járt nemzetiségi óvodába, ugyanakkor a Bonyhád környéki 10–12, németek által 30–40%-ban lakott községben egyetlen német óvoda sem volt; természetesen az óvodás korú gyerekek otthon maradtak.⁸¹³

Az eredményes nemzetiségi politika tükröződik a nemzetiségi lapok olvasótáborának bővülésében, a lapok megjelent és megvásárolt számaiban. A nemzetiségi osztály 1–2 évenként értékelte a lapokat, és meghatározta a soron következő feladatokat. A Ludovik Noviny 1979. évi számait a nemzetiségi osztály szinte jelesre minősítette. Jó a lap külpolitikai orientációja, színes, tarka a kulturális rovat, vonzó a nők számára készített oldal, kissé bátortalan az aktuális irodalmi rész. Az újság követendő útja: a nemzetiségi egyenjogúság aktív védelme, a nemzetiségi jogok népszerűsítése, a nemzetiségi tudat ébrentartása és erősítése, bemutatni a nemzetiségi lakosság életét, ápolni a kapcsolatokat az anyanemzettel. A Foia Noastra 1979. évi számait igen kemény bírálat érte, mert a lap kül- és belpolitikai rovata nem orientált kellőképpen, nem népszerűsítette a párt politikáját, keveset foglalkozott a gazdasági élettel, nem vette figyelembe olvasóinak különböző életkorát, és sok helyesírási hiba volt az egyes számokban.⁸¹⁴ Igaz, a nemzetiségi politikában valóban figyelembe kell venni a differenciálást, mert mást igényel a fiatal és mást az öreg, de a derékhadnak is

más gondjai vannak – állapították meg Pusztavámon,⁸¹⁵ amikor a német sajtó hatását értékelték.

A nemzetiségi lapok olvasótáborára egyre csökkent. A csökkenés okait a nemzetiségi osztály abban látta, hogy erősödött az asszimiláció, mind kevesebben beszélték a nyelvet, a rádió, a televízió elvonta az olvasókat, megnőtt az érdeklődés a magasabb színvonalú külföldi lapok iránt, végül rossz volt a terjesztés.⁸¹⁶ Ez utóbbi gond többször volt terítéken. Mind a négy nemzetiségi szövetség többször tette szóvá a Posta Központi Hírlap Iroda gondatlan munkáját a nemzetiségi lapok terjesztésével kapcsolatban. Feltették, hogy a csütörtökön megjelenő lapokat a posta csak a következő héten terjeszti, így csökken a lapok aktualitása, későn jutnak el az előfizetőkhez, sérülnek, megrongálódnak a gondatlan kezelés következtében, nem szedik lelkiismeretesen az előfizetési díjakat.⁸¹⁷ Fontos szerepe van a sajtónak a szövetségek és az egyének, családok kapcsolatában, a nemzetiségi tudat, az identitás fejlesztésében. Ugyancsak fontos szerepet játszottak a nemzetiségi kalendáriumok, amelyeknek számait egyes családok rongyosra olvasták; több családnak e kalendárium volt az egyetlen olvasmánya. A kalendáriumok évi 5000–12 000 példányban jelentek meg, amelyeket szinte kivétel nélkül értékelt a nemzetiségi osztály. A legkeményebb bírálatot a Narodni Kalender 1980. évi száma kapta. Tele volt ellentmondásokkal, viszont Ognjenovics Milán 25 felvételen szerepelt benne, és a neve még többször volt olvasható. A kalendárium nem állt összhangban a párt nemzetiségi politikájával, pedig a párt politikáját kellett volna tükröznie. Sötétben festette le a horvátok életét és helyzetét. Azt írja: „Ki kell tartani, minden nap kevesebben vagyunk, minden nap szegényebb a nyelvünk.” A kalendárium kevés cikket ír a szocializmust építő horvátokról.⁸¹⁸ Ha a nemzetiségi kiadványok őszintén írtak, nem tetszett a hivatalos szerveknek, de tetszett a nemzetiségeknek; ha a hivatalos irányzat kívánságait írták meg, nem tetszett a nemzetiségeknek, s nem vették meg azokat.

A nemzetiségi osztály 1980–1981. fordulóján elemző jelentést készített az ország nemzetiségi politikájáról. – A nemzetiségi politika jó hatással van az ország lakosságára – állapította meg a jelentés. – Jó munkát végeznek a szövetségek. Eredményesek a nemzetiségi kongresszusok. Jól dolgoznak a megyei párt- és állami szervek. Sok helyen nemcsak a nemzetiségiek, hanem a magyarok is tanulják a nemzetiségi nyelvet. Eredményesen folyik a nemzetiségi kultúrmunka. Jó a nemzetiségi politika, új irányvo-

nalra nincs szükség.⁸¹⁹ A kor igazi problémáit a nemzetiségi osztály nem tárta fel. Természetes, hogy több helyen a magyar gyerekek is tanulták a nemzetiség nyelvét a szolidaritás és az együttműködés jegyében, de az ilyen magyar gyerekek száma még jóindulattal sem emelkedett 100 fölé. Ugyanakkor több ezer, több tízezer nemzetiségi gyerek nem tanulta vagy alig tanulta őseinek nyelvét. Erről említést sem tett a nemzetiségi osztály jelentése. A valóság az volt, amit Käfer István éles szemmel tárt fel a magyarországi szlovákság 1980. évi igazi gondjairól. „E 20 000–30 000 körül mozgó nemzetiségi kisebbség is viseli a fordulat éve előtti események következményeit – írja Käfer István. – Nem kezdeményezi nemzeti fennmaradásának lehetővé tételét, iskolahálózatát szlovákiai illetőségű, áttelepült magyarok szervezték, tartották fenn sok esetben egészen napjainkig. Néhány százra tehető a nemzeti öntudattal rendelkező értelmiségi; a Szlovák Szövetség aktivistái, akiknek sok esetben nem megfelelő szintűek az anyanyelvi ismeretei, óvakodnak a nemzeti kisebbségi lét kérdéseinek felvetésétől, az anyanemzethez fűződő kapcsolatok megteremtésétől, s nemegyszer a nacionalizmus újjáéledésétől tartanak, ha ezek a problémák a magyar közélet részéről felmerülnek.”⁸²⁰ Mert bizonyos lépéseket a magyar közélet nacionalizmusnak minősít.

Veszprém megyéből is azt jelentették a nemzetiségi osztálynak, hogy a németek keveset olvasnak, a könyvtárak szegényesen vannak ellátva német könyvekkel, anyanyelvi újság csak a városokban van, a Neue Zeitung előfizetőinek száma egyre csökken az egész megyében, egyedül Herenden van nemzetiségi oktatás.⁸²¹

Az MSZMP Békés Megyei Bizottsága 1982. március 10-én tárgyalta ismételten a nemzetiségek ügyét. Megállapította, hogy Békéscsabán, Eleken, Kétegyháza és másutt hivatalos helyeken is használják a nemzetiségek nyelvét. Tíz településen többnyelvű felirat van. A Foia Noastra hetilappá vált. A Magyar Rádió szolnoki stúdiója román és szlovák nyelven rendszeresen sugároz; igaz, hogy az adást Békés megyében nem lehet fogni. A Magyar Televízió szegedi stúdiójában szlovák adás lesz. Több mint 4460 általános iskolás tanuló részesül anyanyelvi oktatásban. A gyulai gimnázium új épületbe költözött. Jó a kishatárforgalom, eredményes a kulturális munka Arad megyével.⁸²² Bár mindez igaz volt, mégis kicsit torzított az értékelés. A mezőkövácsházi Tóth Zoltán osztályvezető azt írta a Békés Megyei Tanácsnak, hogy a battonyai délszláv és román tanítási nyelvű isko-

la létszáma annyira csökkent, hogy egy osztályban mindössze két tanuló van. Az iskola nagyon rossz anyagi és személyi feltételek mellett működik, a történelem, a földrajz és az ének tanítása magyar nyelven folyik. Meg kell szüntetni ezt a nemzetiségi iskolát, át kell alakítani nyelvoktató iskolává, hiszen a tanulók a beiskolázásnál alig ismerték a nemzetiség nyelvét.⁸²³ A minisztérium nem engedélyezte az átszervezést, a körülmények nem változtak.

Ismételten megfogalmazták a nemzetiségi szövetségek feladatait. Itt a nemrég elfogadott alapszabályzatokkal szemben első helyen szerepelt a párt politikájának szolgálata, majd a nemzetiségi jogok biztosítása, a kultúra megőrzése és ápolása, az oktatási ügyi szervek segítése, az együttműködés szilárdítása a magyarokkal és más nemzetiségekkel, az anyanemzet és Magyarország kapcsolatának erősítése.⁸²⁴ A nemzetiségi kérdés kiváló ismerője, Kóvágó László sem vetette papírra, hogy a nemzetiségi szövetségek érdekvédelmi feladata az identitástudat erősítése és fejlesztése.

A kétnyelvű feliratok elhelyezése nem tekinthető formális gesztusnak, hanem a nemzetiségi egyenjogúság érvényesülésének fontos megnyilvánulása. Több mint húsz éve született döntés arról, hogy azokon a helyeken, ahol a lakosság 30%-a nemzetiségi, a közintézményeken és az országúti helységnévtáblákon két- vagy háromnyelvű feliratokat kell alkalmazni. E határozat végrehajtására még 1982-ben sem került sor. Azt persze érzékenyebben veszi a magyar közvélemény, ha a kétnyelvű táblák sorsáról a szomszéd államokban lévő magyar nemzetiség lakta községekben van szó.

A Német Szövetség 1982. január-február havában az országos választmányi tagok segítségével felmérte a kétnyelvű táblák helyzetét. Kiderült, hogy a megyék egy részében az intézkedést megértéssel fogadták; másutt, pl. Győr-Sopron, Veszprém megyékben egyáltalán nem került sor a kétnyelvű táblák kihelyezésére. Több megyében (Komárom, Bács-Kiskun, Pest, Tolna, Vas, Somogy megyében) hosszú egyeztetés után fogadták el a szövetség ez irányú javaslatát. Baranyában több helyen rakták ki a táblákat, mint a szövetség tervezte. Sok helyen vitára adott alkalmat a 30% meghatározása. A népszámlálási adatok és a becsült számok mást mutattak. A népszámlálás adatai alapján alig lehetett volna bármilyen táblát kirakni a nemzetiségi községekben, hiszen ezek szerint kevés olyan település volt az országban, ahol a lakosság

30%-a nemzetiségi lett volna, s több helyen éppen ezzel indokolták a táblák hiányát.

Nagyon tanulságosak a Német Szövetség tapasztalatai. Baranyában a nemzetiségi lakosság örömmel fogadta a kétnyelvű táblákat. Ám Máriakéménden a község két végén elhelyezett német nyelvű helységnévtáblát zöld olajfestékekkel átfestették, a felirat olvashatatlan lett. Ez az átfestés éppen akkor történt, amikor a kitelepített németek közadakozásból harangot ajándékoztak a máriakéméendi kegytemplomnak, s a hazalátogatók részvételével felavatták azt. Véménden két alkalommal kitörték a táblát és az árokba dobták. Bács-Kiskun megyében Csátalján, Vaskúton, Gárán, Bácsszentgyörgyön nem voltak kétnyelvű táblák. Másutt örömmel fogadták a táblákat. Békésben csupán Gyula városnak van német neve, a többi településnek nincs, táblák tehát nem voltak. Borsod-Abaúj-Zemplénben Herceghután helyeztek el táblát, amelyet időnként levettek, majd visszahelyeztek. Fejér megyében Etyeken, Újbarokon, Mányban és Vértesacsán voltak táblák, Száron és Vértesbogláron nem. Különösen a Nyugatról hazalátogató rokonoknak tetszettek a táblák. E megyében több helyen is felvetették, hogy Erdélyben és a Felvidéken is hasonlóan kellene eljárni. Győr-Sopron megyében sehol sem voltak táblák, noha egyes községek lakosságának 40–50%-a nemzetiségi volt. Komárom megyében voltak táblák a települések két végén és emblémák a közintézményeken. „Na végre!” – kiáltottak fel egyesek. „Minek kell ez, ki beszél itt még németül?” – kérdezték mások. Nagy felháborodást keltett Kecskéden, hogy a német feliratot helyesírási hibával írták. Nógrádban csak Szendehelyen és Berkenyén volt felirat. Pest megyében agitációval sikerült kihelyezni a német táblákat; Dunabogdányban valaki letörte az egyiket. Somogyban a vezetők úgy döntöttek, hogy Nágocs, Zics és Miklósi községekben nem teszik ki a táblákat, mert nincs igény azokra. Tolnában több német község szélén nem volt tábla, még Nagymányokon sem, ahol a lakosság 50%-a német volt. Sok helyen azt mondták, azért nem kell, mert akik itt élnek, azok tudnak magyarul.

A közintézmények kétnyelvű feliratainak kihelyezését a végrehajtási utasítás a községi tanácsok hatáskörébe utalta, míg a helységnévtáblákról a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium, valamint a helyi tanácsok közösen döntöttek. Pest, Somogy, Tolna, és Győr-Sopron megyében kevés intézményre helyeztek ki kétnyelvű feliratokat.⁸²⁵ Csongrád megyében sehol sem volt helységnévtábla.⁸²⁶ Fodor Gábor 1983-ban dicsekvően írta, hogy Magyaror-

szágon 172 nemzetiségi települést jelez kétnyelvű közúti tábla;⁸²⁷ de azt már nem írta meg, hogy 330 ilyen települést nem jelez.

A nemzetiségi szövetségek ötévente összeülő kongresszusai – annak ellenére, hogy nagy szellemi és anyagi energiákat emésztettek fel – nem nevezhetők mérföldkőnek a nemzetiségi mozgalomban. Az 1983 őszén sorra került országos értekezletek az előre megadott szempontok alapján eléggé mechanikusan számoltak be a végzett munkáról. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1983. március 1-jei határozata megállapította, hogy a kongresszusok olyan időszakban ülnek össze, amikor hazánkban fokozódott az érdeklődés a nemzetiségi kérdések iránt. A PB kötelezte a megyei pártbizottságokat, esetenként az alsóbb pártfórumokat, hogy ismételten vizsgálják meg a nemzetiségi politikát, s ezzel segítsenek a soron lévő nemzetiségi kongresszusoknak, növeljék azok hatékonyságát. Ezek a megyei és járási pártbizottsági ülések, valamint a Hazafias Népfront rendezvényei közel sem voltak olyan hatásosak, mint a korábbiak. Sematikussá, mechanikussá váltak. A Politikai Bizottság eddig hozott határozatai tették ilyenné a nemzetiségi politika vizsgálatát. Romány Pál, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának első titkára így fogalmazta meg ennek a politikának a lényegét: a nemzetiségi politika olyan, mint a gyónás, időnként rászánjuk magunkat, de úgy sem várunk tőle semmit.⁸²⁸ Valóban, időnként meggyónták, hogy mit nem végeztek el, milyen hibákat követtek el, s lényegében minden maradt a régiben. Még mindig a látványos, az ünneplőbe felöltöztetett nemzetiségi politika kora járta. Nagy rendezvények, kongresszusok, értekezletek, bálók, felvonulások szervezése és lebonyolítása állt inkább a központban, mintsem a szürke hétköznapi munka. Beszámolni az eredményekről, rögzíteni a végzett munkát, szinte igazolni magunkat, hogy mi mindent megtettünk. A kongresszusokat, a megyei, járási értekezleteket meg kellett tartani, de mindenki tudta, hogy ezek után sem lesz semmiféle változás.

A románok kongresszusa megállapította, hogy a hazai románság a mindennapi életben nem élt eléggé a nemzetiségi létből adódó lehetőségekkel, az anyanyelven való művelődés igénye alatta maradt a vártnak. Örömmel számoltak be arról, hogy a Magyar Televízió szegedi körzeti stúdiója 1982 elejétől havi 15 percben román nyelvű műsort is sugárzott. Azt kérték a műsor szerkesztőitől, hogy a folklórfeldolgozások és a román népi játékok képernyőre kerülése mellett nagyobb gondot fordítsanak a közéletben tevékenykedő román nemzetiségű aktivisták eredmé-

nyeinek bemutatására. Román nemzetiségről román nemzetiségnek szóljon az adás. Ismételten szóvá tették, hogy javítani kellene Magyarország és Románia államközi kapcsolatait, ami kedvezően hatna a magyarországi románokra.⁸²⁹

A délszlávok kongresszusának egyik központi gondolata az oktatás volt. Az óvodások és az óvodák száma 1978–1983 között ugyan emelkedett, ez azonban még nem elégítette ki az igényeket – mondták. A kétnyelvű oktatás bővítése, terjesztése alapvető feladat. A szülők között még mindig nem népszerű a kétnyelvű oktatás. Ebben az oktatási formában 1983-ban alig több mint 400 általános iskolás tanuló vett részt. Vannak olyan települések, ahol három nyelvet kellene tanulni: magyart, horvátot vagy szlovént, németet Horvátzsidányban, Felsőszölnökön, Felsőcsatáron. A vasi nemzetiségi területeken a kétnyelvű oktatás feltételeit még nem teremtették meg.⁸³⁰ Különösen nehéz a szlovének helyzete. Felsőszölnökön ugyan lényegesen nőtt a szlovén nyelvű könyvek száma: 1984-ben 800 kötet volt a község klubkönyvtárában, de kicsi volt a forgalom, a kölcsönzés. Az iskolai könyvtárban 1400 szlovén és 400 német könyv volt, de itt is kevesen kölcsönöztek. Még a könyvtáros sem beszélte a szlovén nyelvet. A szlovének magyarul jobban tudnak, mint szlovénül. A kétnyelvűség felé nem történt semmi előrehaladás.⁸³¹

Örvendetes, hogy 1983 szeptemberében megindult az oktatás a pécsi szerb–horvát gimnázium első osztályában.

A délszlávok értelmiségük egy részét Jugoszláviában képezték. Az államközi kulturális kapcsolatok segítségével az 1983/1984-es tanévben 42 szerb, horvát, szlovén ösztöndíjas tanult Jugoszláviában.⁸³²

Város	Szak	Ösztöndíjasok száma
Belgrád	Orvostudomány	2
Újvidék	orvostudomány	6
	jugoszlavisztika (szerb-horvát nyelv és irodalom)	5
	földrajz	1
	agrártudomány - állattenyésztés	1
Zágráb	jugoszlavisztika	8
	történelem - szerb-horvát	1
	etnológia - művészettörténet	2
	művészettörténet - szerb-horvát	1
	állatorvostan-hallgató	2
	agrártudomány - halászat	2
	agrártudomány - állattenyésztés	1
	elektromérnök	1
	TV-rendező	1
	TV-operatőr	1
Ljubljana	szlovén nyelv és irodalom	4
	szlovén nyelv - néprajz	1
	szlovén nyelv - népművelés	1
	újságíró	1
	Összesen:	42

A szlovákok kongresszusa megállapította, hogy eddig tizenhat településen helyeztek el szlovák nyelvű helységnévtáblákat. Ezt az intézkedést a szlovákok elismeréssel, a magyarok megértéssel fogadták. - Kívánatos lenne - mondták a kongresszuson -, hogy a középületeken túl szélesebb körben, üzletekben is elhelyezzenek szlovák nyelvű feliratokat, s a szlovák nyelvet hivatalos helyeken is használhassák. Megállapították, hogy növekszik ugyan a nemzetiségüket tudatosan vállaló értelmiségiek száma, de ez még mindig kevés. Nagytarcsán és Vonyarcon új általános iskolát adtak át, bővült a nemzetiségi oktatás lehetősége. A szlovák nyelvű olvasómozgalomban nyaranta 250 tanuló vesz részt. A szlovák színjátszás 1970 óta folyamatosan csökken, de nő a kórusok száma. A kongresszus nagy elismeréssel szólt a szövetség lapjának, a Ludové Novinynek a szerepéről, amely rendszeresen beszámolt a szlovákság mindennapi életéről, segítette nemzetiségi önismeretének fejlődését, s előmozdította a hazai szlovák irodalom kibontakozását. Mivel a szolnoki szlovák rádióadás technikai okokból nem volt megfelelő, a szlovák nyelvű műsort a miskolci rádió sugározta. 1983-ban megindult a

szlovák nyelvű tévéadás is. A szlovák kongresszus nagyon optimistán értékelte az általános helyzetet: „Előrehaladásunk alapja, kiindulópontja pártunk minden területen bevált, elismert, helyes politikája. Munkánkra kedvezően hat, hogy a nemzetiségekkel való foglalkozás hazánkban társadalmi üggyé vált.”⁸³³

Igen kedvezőnek ítélte meg az általános helyzetet a németek kongresszusa is: „A magyarországi németek körében érvényesül a politikai, a gazdasági és az állampolgári egyenjogúság. A németek szorgalmasan vesznek részt a gazdasági folyamatok meggyorsításában, a feladatok megvalósításában, és élvezik munkájuk gyümölcsét. Közéleti aktivitásuk megnőtt, nemzetiségi igényeik növekednek, a bizalmatlanság időszakának vége. A magyarországi németek örülnek annak, hogy már konfliktusmentesen ragaszkodhatnak hazájukhoz, Magyarországhoz és nemzetiségükhöz.”⁸³⁴ Ez a konfliktusmentesség azt jelentette, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmából a 220 000-re becsült magyarországi németből mindössze 32 231 merte bevallani német anyanyelvét s ennél jóval kevesebb a német nemzetiségét. Megközelítően száz község német nyelvű táblát kapott. „A magyarországi németek hangulata és közérzete jó.”⁸³⁵ Az anyanyelv be nem vallásának döntő oka az volt, hogy a német származásúak nagy részének magyar lett az anyanyelve.

Ennél is messzebb ment az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága: 1983. július 5-én a megyei tanáccsal közösen tartott ülésükön kijelentették: Magyarországon túlhajtják a nemzetiségi politikát. „Miért vagyunk olyan következetesek a lenini nemzetiségi politika alkalmazásában, amikor szomszédaink a magyar nemzetiségekkel szemben ezt gyakran nem teszik meg, sőt elemi követelményeknek sem tesznek eleget.”⁸³⁶ Nagy baj az, ha a kormány vagy egy megyei irányító fórum dicséri vagy túldicséri saját politikáját. Az MSZMP és a kormány példaértékű nemzetiségi politikára törekedett. Erre azonban egyetlen területen sem volt reális alap. A politika, benne a nemzetiségi politika nem attól jó, hogy a vezetés arra törekszik vagy annak kiáltja ki, hanem attól, ha mások annak minősítik. A nemzetiségi politika akkor jó, amikor arról nem kell beszélni, beletartozik mindennapi életünkbe, amikor a nemzetiségek elégedettek, amikor az valóban társadalmi ügy. A móri járásban annak örültek a vezetők, hogy a tanácsoknál vannak olyan emberek, „akik értik a sváb nyelvet, és az idősebbekkel így is tudnak foglalkozni. Ma már az emberek fel sem vetik, hogy ki a magyar, ki a sváb.”⁸³⁷

Kevés olyan megye volt az országban, ahol a hivatalos iratokban kétnyelvű helységneveket használtak volna. Ez már valamilyen szemléletbeli változásról tanúskodott. Az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága 1983. március 21-én tárgyalta a megye nemzetiségeinek helyzetét. Kimutatást készített arról, hogy becsült adatok alapján a nemzetiségi községek lakosságának hány százaléka nemzetiségi, van-e kétnyelvű helységnévtábla, az intézményeken van-e kétnyelvű felirat, van-e a tanácson nemzetiségi nyelvű ügyintéző, tárgyalták-e a nemzetiségi kérdést, hány nemzetiségi tanácstag van, az óvodákban és az iskolákban vannak-e nemzetiségi csoportok? A megvizsgált 21 település közül ötnek a nemzetiségi lakossága volt kevesebb az összlakosság 50%-ánál, hétben nem volt kétnyelvű helységnévtábla, ötben nem volt kétnyelvű felirat, ötben nem volt nemzetiségi nyelvet beszélő tanácsi ügyintéző, ötben nem tárgyalták a nemzetiségi kérdést.⁸³⁸ A nemzetiségi községek neve magyarul és a nemzetiség nyelvén is szerepelt az előterjesztésben. Egy Komárom megyei nemzetiségi oktató szerkesztett olyan kép- és szókártyákat, amelyeket országos újtásnak is elfogadtak, mert ezekkel a nyelvoktatás változatosabb és eredményesebb lett. A Komárom megyei nemzetiségi napok 1976 óta két-évenként ismétlődő egyhetes műsorsorozata, az Oroszlányi Vértes Napok, a tatai Országos Nemzetiségi Fesztivál rendezvényei nemcsak az ünnepeken, hanem a hétköznapokon is megmozgatták a közvéleményt.⁸³⁹

Bács-Kiskun megyében mind több községnek lett külföldi testvérkapcsolata: Bácsalmás-Bezdn, Hercegszántó-Bacski-Breg, Harta-Teutschental, Kiskőrös-Naswad, Ruzenberek. A megyében elkészült az első nemzetiségi monográfia, amelynek elemző felhasználása segítséget nyújtott a nemzetiségi közművelődési tevékenység teljesebb kibontakozásához.⁸⁴⁰

Somogyban a német nemzetiség 1983-ban teljes szórványban élt. Az egykori német települések majdnem teljesen eltűntek. A 13, németek által is lakott településen a nyelvet alig beszélték, nyelvoktatást egyedül Kaposfőn igényeltek, de a 40-50 gyerek többsége nem is volt nemzetiségi.⁸⁴¹ Ha Komárom megyében szemléletváltásnak lehetett nevezni azt a tényt, hogy a megyei okmányokban a nemzetiségi községek nevét a magyar mellett németül és szlovákul is leírták, akkor Baranyában még ennél is tovább mentek. A megyei tanács 1984. március 12-i ülésének beszámolóját, hozzászólásait, egész jegyzőkönyvét a magyar mel-

lett német és szerb-horvát nyelven is megjelentették. Ehhez hasonló példa sehol az országban nem volt.

Baranyában már az 1970. évi népszámlálás után a Hoóz-féle tanácsi minősítéssel számbavették a nemzetiségeket; s ezt megismételték az 1980. évi népszámlálás után is. Baranya 301 települése közül 67 olyan község volt, ahol a lakosságnak legalább 30%-a nemzetiségi volt, tehát az összes település lakóinak több mint 20%-a.

Baranyai települések, ahol a lakosság legalább 30%-a nemzeti-ségi:⁸⁴²

Község	Összlakosság	Nemzetiség	%	Német	Délszláv
Áta	283	14	49,9	49	82
Babarc	1 054	680	64,5	256	-
Bár	801	256	32,0	256	-
Beremend	3 226	965	30,0	792	173
Bezedek	358	162	45,2	158	4
Bóly	3 768	2 059	54,7	2 023	36
Borjád	470	191	40,6	180	11
Drávakeresztúr	225	187	83,1	-	187
Drávasztára	690	654	94,8	-	654
Dunaszekcső	2 727	878	32,2	855	23
Erdősmárok	217	104	63,8	69	35
Erdőmecske	621	386	61,7	376	7
Fazekasboda	305	223	73,1	223	-
Feked	439	388	88,4	388	-
Felsőszentmárton	1 470	1 432	97,4	-	1 432
Geresdlak	1 180	706	59,8	706	-
Görcsönydoboka	545	475	87,2	475	-
Gyód	434	314	72,4	314	-
Hásságy	410	288	70,2	288	-
Hegyhátmaróc	285	90	31,6	90	-
Hetvehely	568	245	43,1	245	-
Hímesháza	1 321	803	60,8	803	-
Kásád	435	305	70,2	12	293
Kátoly	475	442	93,0	97	345
Kisjakabfalva	276	102	37,0	102	-
Kisnyárád	347	241	69,5	241	-
Kökény	499	289	57,9	4	285
Lánycsók	2 435	897	36,8	826	71
Lippó	660	282	42,7	241	41
Liptód	428	391	91,4	391	-
Magyarsarlós	342	244	71,4	94	150
Majs	1 404	574	40,9	570	4
Maráza	333	142	42,6	89	53
Máriakéménd	654	259	39,6	251	8
Márok	655	259	39,5	259	-
Mecseknádasd	2 085	1 765	84,5	1 759	2
Monyoród	260	139	53,5	85	54

Község	Összlakosság	Nemzetiség	%	Német	Délszláv
Nagybudmér	293	144	49,2	144	-
Nagykozár	837	594	71,0	256	338
Nagynyárád	1 707	836	49,0	822	14
Obánya	224	209	93,3	209	-
Ófalu	509	496	97,5	496	-
Olasz	695	504	72,5	355	149
Palkonya	448	191	42,6	191	-
Palotabozsok	1 421	667	46,9	667	-
Pécsdevecser	186	108	58,1	108	-
Pécsudvard	619	482	77,9	56	426
Pécsvárad	4 075	1 226	30,1	1 217	9
Pócsa	266	125	47,0	123	2
Pogány	680	487	71,6	193	294
Romonya	418	136	32,6	132	4
Somberek	1 937	1 030	53,2	1 022	8
Szajk	861	513	59,6	505	8
Szalatnak	615	194	31,5	178	16
Szalánta	960	606	63,5	6	600
Szederkény	1 640	913	55,7	876	37
Szemely	432	186	43,0	4	182
Szentlászló	915	329	36,0	329	-
Székelyszabar	795	405	50,9	401	4
Szűr	414	317	76,6	317	-
Töttös	754	494	65,5	456	38
Udvar	266	144	54,1	144	-
Versend	1 017	477	46,9	180	297
Véménd	2 024	1 091	53,9	1 091	-
Villány	2 932	1 364	46,5	1 329	35
Villánykövesd	451	307	68,1	307	-
Vókány	1 099	359	32,7	349	10
Összesen:	62 122	32 888	70,6	26 450	6 438

Baranyában gondot fordítottak azokra a településekre is, ahol a lakosság 30%-ánál kevesebb nemzetiség élt, hiszen e településeken még nagyobb szükség volt a fokozott figyelemre. A Nemzeti Bizottság külön feladatául kapta ezt a nehéz, körültekintő munkát. Takács Gyula, a nemzetiségi politikáért is felelős megyei elnökhelyettes olyan légkört kívánt megteremteni a megyében, amelyet nem befolyásol magyar részről az előítélet, a lappangó nacionalizmus, a tetteket helyettesítő „nincs rá igény”-szemlélet, vagy a tényeket nem ismerő „mi eltúlozzuk” megállapítás. De a nemzetiségiak részéről is tapasztalható volt a közömbösség, tétlenség, kisebbségi érzés, a múltból táplálkozó félelem és érvényesülési megfontolás. A reális helyzetelemzés lehet csak az alapja az eredményes nemzetiségi politikának.

A tanácsulésen megállapították, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a nemzetiségi önismeretre, az iskolai művelődési anyag-

nak tartalmaznia kell az anyanyelven túl a nemzetiségek történelmét, sajátos hozzájárulásukat az ország kultúrájához, történelméhez. Stark Ferenc, a nemzetiségi osztály vezetője arról beszélt, hogy Baranya intézményeiben olyan kutatómunka indult meg, amely mélyre hatolhat a nemzetiségek önismeretében, tudatában. – A nemzetiségek tudati állapotát csak az alapos, sokoldalú szociológiai vizsgálatok tárhatják föl egzakt módon – hangsúlyozta Mándics Mihály. Hambuch Géza azt a gondolatot fejtegette, hogy Magyarország nemzetközi tekintélye egyre nagyobb mértékben függ attól, hogy milyen nemzetiségi politikát folytatnak a határon belül.⁸⁴³

A Délszláv Szövetségben a szlovének egyre jobban elégedetlenkedtek amiatt, hogy érdekeik háttérbe szorulnak a szerb és a horvát nemzetiség érdekei mögött. A magyarországi szlovének hátrányos helyzetben voltak anyagilag és politikailag egyaránt. A körmendi járás szlovénlakta vidékén még termelészövetkezeteiket sem tudták létrehozni, olyan gyenge volt a föld minősége.⁸⁴⁴ A világ kétmillió szlovénjéből 1,9 millió élt Szlovéniában, a többiek Észak-Amerikában, Olaszországban, Ausztriában és Magyarországon. A nálunk élők sajátosságai: az ország nyugati határán mentén élnek apró-, sőt törpefalvakban, igen kevesen vannak, nem a szlovén köznyelvet, hanem ennek ősrégi változatát beszélnek.⁸⁴⁵ A szlovének 1973-tól a jugoszláv–magyar államközi szerződések alapján a ljubljanaei egyetem különböző szakain folytatnak tanulmányokat. A Szentgotthárd környéki szlovén nemzetiségű fiatalok közül évente 2–3 fő tér így haza, s a szlovén értelmiség legkvalifikáltabb és legöntudatosabb rétegét alkotják. Igaz, hogy a Szlovéniában végzett szakemberek igen kis része tér vissza kibocsátó községébe,⁸⁴⁶ de még ezek sem vesznek el teljesen a szlovén nemzetiség számára, nagyrészüket megtartja kapcsolatait.

A szlovének erősödésében, izmosodásában jelentős állomás volt a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán 1982. szeptember 1-jén megnyílt szlovén tanszék. Ebben az évben heten szereztek diplomát a ljubljanaei egyetem bölcsészkarán, a hét tanár közül kettő kint maradt. A szlovén tanszéken a hallgatók száma 1985-ben 27 volt: 20 nappali, 5 levelező, 2 kiegészítő szakos. Egyelőre nem sikerült teljesen szlovén nemzetiségű hallgatókkal benépesíteni a szakot, hanem a jó nyelvtudású Rába vidéki szlovén fiatalokon kívül felvettek gyenge nyelvtudású Vas megyei horvátokat is, akik sem az irodalmi szlovénben, sem a dialektus-

ban nem voltak jártasak; sőt minimális szlovén nyelvtudású magyarok is felvételt nyertek. A horvátok és a magyarok számára felvételi előkészítő tanfolyamokat szerveztek.⁸⁴⁷

A növekvő szlovén értelmiségiek számára nem közömbös nemzetiségük sorsa. Ezért felmérést készítettek a szlovének számáról részben a tanácsi minősítés alapján, részben saját gyűjtésükkel. Szentgotthárd mellett hét településen éltek jelentős számban szlovének:⁸⁴⁸

Felsőszölnök	916 lakosából	890 szlovén
Alsószölnök	518 lakosából	205 szlovén
Szakonyfalu	451 lakosából	442 szlovén
Apátistvánfalva	491 lakosából	481 szlovén
Kétvölgy	211 lakosából	206 szlovén
Orfalu	84 lakosából	84 szlovén
Rábatótfalu	680 lakosából	544 szlovén

Az 1980-as évek első felében jelentősen nőtt a szlovén népi táncgyűttesek, táncszakkörök, honismereti csoportok és tagjaik száma. Vezetőik fiatal értelmiségiek és főiskolai hallgatók voltak. Jelentősen gyarapodott a könyvállomány is: Szentgotthárdon 572 szlovén könyv, Alsószölnökön 763, Felsőszölnökön 705, Kétvölgyön 406, Orfaluban 160 volt található a polcokon.⁸⁴⁹ A kötetek száma meghaladta a szlovén lakosság számát. Igaz, hogy még mindig kevés volt az olvasó, a kölcsönző, de már az is eredmény volt, ha a képek miatt nézték a könyveket.

A szlovének érdekeinek hathatósabb érvényesítése céljából a Délszláv Szövetség Országos Választmányának szlovén nemzeti-ségű tagjai 1986. február 16-án létrehozták a szlovén csoportot, amely önállósította magát. Elnök Bartakovics Ferenc, alelnök Soós Ferencné, titkár Szukics Marianna lett.⁸⁵⁰ A szlovének kiválása és önállósulása után rövid időre megalakult a horvátok és a szerbek szövetsége is, és így végleg megszűnt a Délszláv Szövetség. A három délszláv nemzetiség közül a szerbeknek volt jelentősebb számú öntudatos értelmiségi rétege, amely korábban arányát messze meghaladóan képviseltette magát a szövetség vezetésében. Ez egyébként hagyományos konfliktusforrás volt a horvátokkal és a szlovénekkal; ez utóbbiak értelmisége lényegében csak 1945 után, s különösen az elmúlt évtizedekben izmosodott meg.

FAKULTATÍV NEMZETISÉGPOLITIKA?

Amikor gomba módra jelentek meg a különböző hetilapokban és folyóiratokban a nemzetiségi politikát elvtelenül dicsőítő, hozsannázó írások,⁸⁵¹ a hozzáértő vezetők és szakemberek valódi, élő problémákat tártak fel, ha egyelőre nem is a nagy nyilvánosság előtt. Jakab Róbertné, a Szlovák Szövetség elnöke 1986 novemberében Pozsgay Imrének, a Hazafias Népfront főtitkárának, Szűrös Mátyásnak, az MSZMP KB külügyi titkárának és az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának igen figyelemreméltó, gondolatgazdag és konstruktív szellemű feljegyzést küldött el, amelyben nem csak a szlovákok gondjai tükröződtek.

- A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos tennivalók nem vagy kezdetleges módon integrálódnak a helyi politika feladatrendszerébe - vélekedett Jakab Róbertné. - Nincsenek intézményes garanciák a társadalomszervezés valamennyi szintjén, így az elvek a gyakorlatban nem érvényesülnek. A rétegpolitikai feladatokat nem lehet szakmapolitikai eszközökkel végrehajtani. Így a művelődés területén kívül eső feladatok ellátatlanok maradnak. A nemzetiségi szövetségek a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartoznak. Ez ellentmondásos és politikailag nem indokolható helyzet.⁸⁵² Erős az asszimiláció. A nemzetiségi lakosság egy része öntudatosan vállalja nemzetiségi voltát, meg akarja őrizni identitását, ugyanakkor a többség nehezen viseli ennek szükségszerű hátrányait, korlátait, és főleg nem vállalja az esetleges konfliktusokat. A különböző jogszabályokban rögzített tevékenységet, amely az identitás megőrzésére és fejlesztésére irányul, erősen megkérdőjelezzik.

- Az alkotmányban biztosított anyanyelvhasználati jog nem érvényesülhet - folytatta Jakab Róbertné -, mert az ügyintézők nem ismerik a nyelvet. Még ott sincs nemzetiségi vezető, ahol a lakosság 90%-a nemzetiségi. A közművelődési törvény (1976. V. 9. §) és az oktatási törvény (1985. 7. § 1., 2., 3., 5. pontja) nem más, mint szépen megfogalmazott mondatok összessége. Ironikus megjegyzések hangzanak el ezekkel kapcsolatban szomszédaink részéről.

- Ma csak a nyelv, az irodalom, a történelem és a földrajz tanítása folyik anyanyelven kétnyelvű iskoláinkban, ezeket mégis tanítási nyelvű iskoláknak nevezzük. Gyengék ezekben a tárgyi feltételek. A nemzetiségi nyelvoktatást csak akkor hirdetik meg iskoláinkban, ha van rá pedagógus. Hiába van igény nyelvokta-

tásra, ha nincs, aki tanítson. A nyelvórák zöme csatlakozó órákban zajlik. A nemzetiségi iskolahálózat kifejezés erős túlzás, nincs ilyen hálózat. Nyelvet tudó népművelő, könyvtáros, muzeológus, etnográfus nincs Magyarországon. Ezek képzése nem is biztosított.

- A magyar tömegtájékoztatásban a nemzetiségi kérdés leegyszerűsítve, problémamentesen, megszépítve jelentkezik. A nemzetiségi rádióadások csak rövidhullámon foghatók; azok nem hallják, akikhez szól. A nemzetiségi nyelvű televízióműsor havi 20 perc. Jelenleg egy-egy helyi vezető problémaérzékenységétől függ a nemzetiség sajátos szükségleteinek számbavétele és kielégítése. Sürgősen fel kell számolni a rosszindulatúan „fakultatív nemzetiségi politikának” nevezett hazai gyakorlatot. A nemzetiségi szövetségek a Minisztertanácshoz tartozzanak.⁸⁵³

Nagyon kemény, őszinte, de igaz megállapítások voltak ezek, s alátámasztották más tapasztalatok is.⁸⁵⁴ Az 1987-ben aláírt magyar-nyugatnémet államközi szerződésben a magyar kormány vállalta, hogy a magyarországi németység kulturális, iskolai ügyeit magas szinten és eredményesen fogja intézni. Államilag sokat javultak a magyar-német kapcsolatok, de bővültek a rokonságot is. Közeledtek egymáshoz a lakóhely szerinti régió érdekei és a nemzetiségi érdekek. A hazai németység között az integrációra való törekvés primátust kapott, háttérbe szorítva a nemzetiségi sajátosságokat (népviselet, nyelvi, zenei hagyományok ápolása, csoportokhoz való tartozás igénye stb.). A nemzetiségi értékek megőrzésére, megerősítésére még mindig kevés intézmény állt rendelkezésre.⁸⁵⁵

A németység tudatára még mindig erős hatást gyakorolt a közelmúlt ideológiája, a többségi nemzettel való konfliktusok sorozata, a kollektív bűnhődés, a társadalomból való kiszakítás és a társadalmon belüli elszigetelődés negatív élménye. Sem tudományosan, sem hivatalosan nem kaptak választ alapvető kérdéseikre. A nemzetiségi osztályra 1985 elején névtelen levél érkezett Bajorországból, amelyben az állt, hogy a magyar állam ítélje el a németek egykori kollektív felelősségre vonását és adjon erkölcsi elégtételt a kitelepített németeknek. A szélsőséges nyugati értékelések a kitelepítésekért az egész magyarságot vádolták. A nemzetiségi kérdést összekapcsolták a szomszéd államokban élő magyarok ügyével, mondván: a magyarok olyat követelnek, amit másoktól megtagadtak, vagy ma is megtagadnak. Stark Ferenc osztályvezető azon a véleményen volt, hogy őszintén kell írni a

magyarországi németek kitelepítéséről, de figyelembe kell venni a német kitelepítés és a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény kapcsolatát érintő nagyfokú csehszlovák politikai érzékenységet.⁸⁵⁶

A horvátok történelmi múltjukból is igyekeztek erőt meríteni napi harcaikhoz. Kópházán letelepedésük 450. évfordulója alkalmából nagyszabású ünnepséget tartottak, ahol Mándics Mihály főtitkár mondott ünnepi beszédet horvátul s magyarul. A hajdan betelepült 1800 lakosból még ma is 80% horvát. – Ha a múltat kibírtuk, a jövőt is elviseljük⁸⁵⁷ – lelkesített a főtitkár.

Először horvátul, majd magyarul jelent meg Kerecsényi Edit munkája, „A Mura menti horvátok története és anyagi kultúrája” címmel. A Mura mentén hét községben éltek horvátok: Fityeházán, Molnáriban, Murakeresztúron, Petriventén, Semlyénházán, Tótszentmártonban és Tótszerdahelyen. Egyetlen községben sem volt kétnyelvű oktatás, pedig a községek többségében a lakosságnak több mint fele horvát volt.⁸⁵⁸ A nemzetiségi értelmiségiek mind gyakrabban vetették fel, hogy alaposabb vizsgálatok, mélyebb elemzések kellenének a nemzetiségek helyzetének jobb megértéséhez. Sajnálattal kell megállapítani, hogy komolyabb szociológiai, szociálpszichológiai megközelítésű vizsgálatok még el sem kezdődtek a nemzetiségek tudatállapotának taglalására. – Egy-egy településmonográfia, egy-egy iskolára kiterjedő nyelvpszichológiai tesztvizsgálat jelezte a pislákoló szándékot – sóhajtoztak a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának szerb-horvát tanszékén. Az anyanyelv funkciója a szomszédokkal való kommunikációban merül ki. A közigazgatásban, az iskolában, a gazdasági életben az államnyelv mindenhatósága érvényesül. Ennek mai utóhatása a névmagyarosítás.⁸⁵⁹ Ezek a megállapítások minden nemzetiségre érvényesek.

A tennivalókat mind többen fogalmazták meg hol türelmetlenebbül, hol meggondoltabban. Az Állami Gorkij Könyvtár (ÁGK) kutató kollektívája logikusan csokorba kötve foglalta össze a teendőket: *a)* a nemzetiségi nyelvoktatás fejlesztése, *b)* a nyelvi, szakmai továbbképzés, *c)* a könyvellátás javítása, *d)* a könyvesboltok fejlesztése, *e)* a nemzetiségi alkotók kiállításának bővítése, *f)* közös kiadások, feldolgozások az anyaországgal, *g)* kulturális együttműködés az anyaországgal, *h)* tömegtájékoztatás nemzetiségi nyelven, *i)* a sajtó, a rádió jobban álljon a nemzetiségek szolgálatába, *j)* kutató konferenciákat kell tartani a nemzetiségeket érintő témákban, *k)* UNESCO tanulmányokat kell készíteni, *l)*

fejleszteni a kishatárforgalmat, m) erősíteni a nemzetiségek híd szerepét.⁸⁶⁰ Mindez azonban csak kívánság maradt.

Az 1980-as évek közepén ismételten előtérbe került az iskolapolitika. A pártközpontban készült bizalmas tájékoztató már nem az általánosságok szintjén fogalmazott a nemzetiségi iskolapolitikáról, hanem konkrétan elemezte, hogy az intézményi ellátottság iskolafokozatonként és nemzetiségenként más és más. A 324 nyelvoktató általános iskola közül 97 működik kistelepüléseken, ahol a nyelvoktatás folyamatossága attól függ, akad-e a feladatot vállaló, nyelvet oktató pedagógus. Körzeti funkciókat tölt be 83 iskola. A tannyelvű és nyelvoktató iskolák nemzetiségenkénti aránya nagymértékben különbözik:⁸⁶¹

románok	6 nemzetiségi tannyelvű	8 nyelvoktató iskola
szlovákok	5 nemzetiségi tannyelvű	82 nyelvoktató iskola
délszlávok	6 nemzetiségi tannyelvű	49 nyelvoktató iskola
németek	- nemzetiségi tannyelvű	183 nyelvoktató iskola

Mint látható, a magyarországi németeknek egyetlen kétnyelvű iskolájuk sem volt.

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. október 13-án állást foglalt a hazai nemzetiségi oktatás helyzetéről és a további feladatokról. Az állásfoglalás többek között a következő gondokat emelte ki: A nemzetiségi lakosság anyanyelvi művelődéséhez szükséges feltételek előmozdításában – különösen az utóbbi évtizedben – eredmények születtek. Ennek ellenére ma is jelentős tartalmi és szerkezeti problémák nehezítik a nemzetiségi oktatás hatékony működését és azt, hogy teljesítse fontos funkcióját a nemzetiségek anyanyelvi kultúrájának megőrzésében és fejlesztésében, egészséges azonoságtudatuk alakításában.

Elhatározták, hogy a következő években korszerűsítik és fejlesztik a nemzetiségi oktatást.

Még a folyó ötéves tervben meg kellett teremteni annak a lehetőségét, hogy megkezdődjön a budapesti szerb-horvát iskola és kollégium felújítása, a budapesti szlovák iskola és kollégium új elhelyezését szolgáló beruházás, továbbá magyar-német tannyelvű iskolák létesüljenek a hazai német nemzetiség számára. A nemzetiségi szövetségek közreműködésére és szervező munkájára építve mindehhez társadalmi hozzájárulást is biztosítani kell. Lépéseket kell tenni a nemzetiségi oktatás tananyagainak korszerűsítésére, a pedagógusok ellátottságának javítása, a pedagógus-továbbképzés szervezeti bővítése érdekében.

A bizottság a megyei és helyi tanácsok feladatává teszi, hogy folyamatosan kísérjék figyelemmel a nemzetiségi oktatás fejlődését. Majd leszögezi: „A nemzetiségi oktatást szolgáló intézmények személyi és tárgyi feltételeinek, működési körülményeinek javításában céltudatosabban kell építeni az államközi együttműködési és testvérmegyei kapcsolatok lehetőségeire. Igényelni kell az érintett országok közreműködését a nemzetiségi pedagógusok képzésében, az oktatási segédeszközök biztosításában stb. Elő kell mozdítani a nemzetiségi iskolák kapcsolatainak fejlesztését az érintett országokban működő partnerintézményekkel. A bizottság felkéri a nemzetiségi szövetségeket, hogy a Művelődésügyi Minisztériummal és a Külügyminisztériummal együttműködve állítsák össze a nemzetiségi oktatás feltételeinek javítását szolgáló igényeket.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság szükségesnek tartja, hogy a nemzetiségi szövetségek fokozottan segítsék az oktatás fejlesztését célzó központi és helyi erőfeszítéseket, ezekhez nyerjék meg a nemzetiségi lakosság támogatását.”⁸⁶²

Az Agitációs és Propaganda Bizottság fenti állásfoglalása előtt megvitatták a Művelődésügyi Minisztérium jelentését a nemzetiségi oktatásról. E jelentés megerősítette a nemzetiségi iskola szerepét az egész nemzetiségi politikában, hiszen az iskolának nemcsak a nyelvoktatást kell vállalnia, hanem a nemzetiségi létből adódó, a tanításon túlmenő feladatokat is. Az oktatás terén halmozódtak fel a legszembetűnőbb feszültségek a támogató elvek és a megvalósítás között: az anyagi eszközök szűkössége mellett ez utóbbit szemléleti problémák is nehezítették. Az oktatásban mutatkozó gondok rávilágítottak a nemzetiségi politika esetlegeségére. Az is kiderült, hogy változtatni kell az eddigi gyakorlaton, azon a felfogáson, amely a problémák megoldását elsősorban országos feladatnak tekintette. A nemzetiségiek lakta településeken a sajátos problémák sok helyütt nem épültek be a helyileg megoldandó tennivalók sorába, gyakori volt a kampányszerűség.⁸⁶³

A Művelődésügyi Minisztérium úgy látta, hogy a nemzetiségi tannyelvű iskolákat megszüntető 1960-as rendeletét az érdektelenségre hivatkozva kellett meghoznia, azóta kétnyelvű oktatás folyik, de az elnevezés a régi maradt. Olyan iskola, ahol minden tárgyat a nemzetiség nyelvén tanítanak, nincs az országban. Mint a korábbi kimutatásban látható, kétnyelvű iskola is összesen

19 van. A teljes anyanyelvi képzésnek határt szab a nyelvet tudó oktatók és szaktanárok alacsony száma.⁸⁶⁴

A nemzetiségi oktatásnak ez a súlyos ellentmondása, a teljes anyanyelvi képzés hiánya komoly politikai problémát is felvet. Az alkotmány nem a kétnyelvű oktatást, hanem az anyanyelven történő oktatást garantálja. Ezt pedig maradéktalanul csakis a nemzetiségi nyelvű oktatás elégítené ki, a magyar nyelv tanítása mellett. Igaz, hogy számottevő igény erre az oktatási formára nem mutatkozott, hiszen még a kétnyelvű iskolákat sem lehetett benépesíteni és számukat növelni. Amde a teljes anyanyelvi képzés lehetőségének a hiánya határainkon túl állandóan megújuló kritika tárgya volt. Belföldön is többen bírálták ezt a megoldást. Sem a kevés nemzetiségi pedagógus és szaktanár, sem a „nincs igény rá” indok nem volt elfogadható, mert mind a kettőért a magyarországi nemzetiségi politikát minden időszakban irányító állami és pártfórumok voltak a felelősek. A „nincs igény rá” olyan politikai probléma, amely nemzetiségeink lanyhuló, gyengülő identitástudatával függ össze. Mind a hat, hagyományosnak tekintett nemzetiségünk – a német, a román, a szlovák, a szerb, a szlovén és a horvát – szinte ösztönösen igyekezett elhárítani a társadalmi, gazdasági fejlődéssel együtt járó asszimilációs hatásokat. Nagyobb ösztönzéssel és segítséggel szilárdulhatott volna nemzeti tudatuk is. Ebben az esetben jobban igényelték volna a nemzetiségi tannyelvű iskolát.

A nemzetiségi lét megőrzése szempontjából nagy jelentőségű, a célnak tartalmában és szervezetében egyaránt megfelelő oktatást csak a hazai nemzetiségi viszonyok konkrét, tudományos pontosságú feltárására lehet alapozni. A nemzetiségi óvodák, iskolák ugyanis az oktatási rendszer szerves részeként a nevelés, képzés általános tennivalóin kívül olyan specifikus feladatokat hivatottak megoldani, amelyek nemcsak a nyelvek különbözőségéből, hanem a nemzetiség tulajdonságainak összességéből is adódnak. Ez a tény a magyar nemzetiségi politikában hosszú időn át – 1960-tól – a szükségesnél jóval kevesebb figyelmet kapott. Még ma is csak szórványos kutatási eredmények vannak ezen a téren.

Földrajzilag szétszórtnan élő nemzetiségeink azonosságtudatát nagyrészt az állampolgári és a helyi etnikai kötődés határozza meg. Ezért igen gyenge a belső védettségük a társadalom objektív belső folyamatainak asszimilációs hatásaival szemben. A védettséget elsősorban az iskolai oktatás erősítheti. Nemzetiségeink az

1940-es évek második felétől jó két évtizeden keresztül a szükségnél jóval kevesebb politikai támogatást kaptak. Az intézmények fejlődése megrekedt, sőt, az iskolák esetében a leépülés is bekövetkezett. Többen azt állították, hogy Magyarországon az 1950-es évek közepére kiépült a nemzetiségi oktatási hálózat, az oktatási rendszer. Az iskolák egy része valóban létrejött, de nem állt össze rendszerré, hálózattá, s 1960-ban ez a fejlődés is megrekedt. Mindez akkor következett be, amikor a termelőszövetkezetek megalakulásával, az urbanizáció erősödésével a növekvő mobilitás felbontotta a nemzetiségi lét hagyományos kereteit, anélkül, hogy helyükbe a nemzetiségi lét kontinuitását korszerűen biztosítóak léptek volna.⁸⁶⁵

Az 1970-es évek elejétől a nemzetiségi érdekvédelem az aktívabb kisebbségvédelmi politikára támaszkodva a művelődési intézményekben kereste a kiutat. Főleg az iskola szerepe értékelődött fel. A nemzetiségi iskolákban sokkal több lehetőség volt, mint amennyit eddig ki tudtak belőle bontani. Nemcsak az oktatásban, hanem az egész nemzetiségi politikában is távol estek a döntések a nemzetiségi lét mindennapjaitól, így a helyi közösségek számos problémáját nem is oldották meg. E döntések segítettek a sajátos igények felszínre kerülését, de globális, általános álláspontjukat a helyi tapasztalatok gyakran nem igazolták vagy nem is jutottak le addig.

Szomszédaink többször és több oldalról felvetették a teljes nemzetiségi oktatás hiányát. A délszlávoknak pl. 1988-ban összesen hat tannyelvű iskolájuk volt az egész országban. S a Művelődésügyi Minisztérium még csökkentette is a jugoszláviai ösztöndíjasok számát. A délszlávok keseregtek: „Magyarországon a mi hívő nemzeti kisebbségeinket megfosztják attól a jogtól, hogy jugoszláviai iskolákban tanuljanak. A Jugoszlávián kívül élő népünk főképpen templomokon keresztül őrzi identitását. A szomszédainkkal ezt tudatni kellene.”⁸⁶⁶

A Délszláv Szövetségben el is készítették azt a listát, amely a kért konkrét jugoszláviai segítséget tartalmazta: *a)* jugoszláv írók bevonása a tankönyvkiadásba, *b)* oktatási szemléltető és segéd-eszközök küldése, *c)* szótárak lexikonok és kiadványok ajándékozása, *d)* történelmi szakkönyvek küldése, *e)* a kötelező és ajánlott olvasmányok bővítése, *f)* latin és cirill betűs írógépek szállítása, *g)* külföldi ösztöndíjasok képzési keretének bővítése, *h)* gyermekirodalom, elsősorban óvodások számára, *i)* magyarországi tanu-

lók küldése egy hónapra jugoszláviai iskolákba, j) jugoszláviai sajtótermékeket nagyobb számban küldjenek Magyarországra.⁸⁶⁷

A kétnyelvű és a teljes nemzetiségi nyelvű iskolák értelemzését vitatta Petró László, a budapesti szlovák tanítási nyelvű általános iskola és gimnázium igazgatója Köpeczi Béla miniszterhez küldött levelében. Petró Lászlót erre a Szlovák Szövetség bátorította, amikor beszámolt előttük.⁸⁶⁸ De a miniszter válasza így szólt: „A kétnyelvű gimnáziumok létesítési módját Ön a hazai nemzetiségekkel szemben és a szomszédos országokkal szemben politikai tapintatlanságnak tekinti. – Ezt a minősítést a hozzáfűzött magyarázatokkal sem fogadhatom el. A kétnyelvű gimnáziumok megszervezését az idegennyelv-oktatás fejlesztése iránti társadalmi igény tette szükségessé, körülményeik pedig távolról sem luxus-színvonalúak. A kétnyelvű gimnáziumok kedvező sajátosságait a nemzetiségi gimnáziumokra is ki kívánjuk terjeszteni. A kétnyelvű gimnáziumok nem csökkentik a nemzetiségi nyelv szerepét. Ezen iskolákban nemzetiségi érdekek érvényesülnek. Végezetül megjegyzem, hogy az elismerten problematikus nemzetiségi oktatásunk összehasonlítása más országok gyakorlatával jóval árnyaltabb elemzést követel.”⁸⁶⁹ Nem volt egészen igaza a miniszternek, hiszen a kétnyelvű gimnáziumokban a tantárgyak felét magyarul, felét nemzetiségi nyelven tanították. Az ún. nemzetiségi gimnáziumok is kétnyelvű iskolák voltak. Nem vitás, hogy hol kisebb a nemzetiségi nyelv szerepe: egy kétnyelvű, vagy egy teljesen nemzetiségi nyelvű iskolában.

Budapesten az 1980. évi népszámlálás alapján 1914 német, 1124 szerb, horvát, szlovén, 1054 szlovák és 559 román élt. Budapest főváros tanácsa 1988. decemberében vizsgálta meg a nemzetiségi oktatás helyzetét. A fővárosban önálló nemzetiségi óvoda nem működött, csupán a VIII. kerületben és a VI. kerületben alakult meg 1985 őszén és 1986 tavaszán szerb-horvát és szlovák anyanyelvi csoport. Mindössze két-két, anyanyelvet beszélő óvónő foglalkozott a vegyes nemzetiségű csoportokkal. Felmerült az igény német nemzetiségű óvodai csoport alakítására is. Budapesten egy horvát-szerb és egy szlovák nemzetiségű iskola működött. Épületükben 1952-ben és 1954-ben helyezték el őket. Az épületek az oktatás feltételeinek nem feleltek meg, rekonstruálni kellett volna őket, vagy új épületben elhelyezni az iskolát. Az alsó tagozaton anyanyelven oktattak, a felsőn pedig a reál tantárgyakat magyarul, a humán tárgyakat a nemzetiség nyelvén. Ezen kívül egy általános iskolában nemzetiségi tagozat indult az

1986/87-es tanévben. A két nemzetiségi gimnázium a tizenkét osztályos iskola felső négy osztálya. Volt még egy gimnázium a fővárosban, német nemzetiségi tagozatos osztályokkal, és egy óvónőképző szakiskola, ahol szlovák nemzetiségi tagozatos osztályok működtek. A szlovák gimnáziumba 74, a szerb-horvát gimnáziumba 132 tanuló járt. Mindkét gimnáziumban kétnyelvű oktatás folyt.

Bár a fővárosban számos kezdeményezés történt a nemzetiségi iskolák anyagi és személyi feltételeinek javítására, a tanulók egészséges nemzetiségi öntudatának fejlesztésére és az anyanyelv szeretetének kialakítására, a szerb-horvát és a szlovák intézmények tanárai élesen bírálták a hazai nemzetiségi politikát, benne a nemzetiségi oktatást is. Fájdalmas volt nekik, hogy az 1988-as bérrendezés megszüntette a nemzetiségi pótlékot. Azt kérték, hogy a nemzetiségi iskolák ne a kerületek, hanem a fővárosi tanács hatáskörébe tartozzanak. A kerületi tanácsok kemény bírálatot kaptak a nemzetiségi iskolák rossz felszereltsége miatt is.

A budapesti szlovák nemzetiségi általános iskola adatai (Mező Imre út 73-75.):

	1983/84	1984/85	1985/86	1986/87	1987/88	1988/89
Tanulólétszám	191	185	182	184	178	181

A budapesti szerb-horvát nemzetiségi általános iskola adatai (Rózsák tere 6.):

	1983/84	1984/85	1985/86	1986/87	1987/88	1988/89
Tanulólétszám	144	160	170	190	189	181

A budapesti nemzetiségi gimnáziumok adatai:

	1983/84	1984/85	1985/86	1986/87	1987/88	1988/89
Tanulólétszám						
szerb-horvát	156	141	111	122	132	128
szlovák	80	70	73	70	74	72

A tanácsülés megígérte, hogy javítani fogják a tárgyi és személyi feltételeket, és felkérte a Művelődésügyi Minisztériumot: vizsgálja meg annak lehetőségét, hogy a nemzetiségi iskolákban az

oktatást minden tantárgy esetében nemzetiségi nyelven folytatásák.⁸⁷⁰ Erre a javaslatra a minisztérium nem reagált.

A nemzetiségi szövetségek 1988 végén tartották soron következő kongresszusaikat. A Német Szövetség december 3-án és 4-én elemezte az elmúlt négy év munkáját. Első alkalommal hívtak meg külföldi vendégeket a Német Szövetségi Köztársaságból, a Német Demokratikus Köztársaságból és Svájc-ból. A beszámoló és a hozzászólók nagy többsége az anyanyelv széles körű használatának fontosságáról beszélt: a közéletben, az utcán, a családban és a mindennapokban gyakrabban kell használni a nemzetiségi nyelvet, mert ez alapvető feltétele a nemzetiség továbbélésének. Elismeréssel nyugtázták, hogy az utóbbi években jelentősen megnövekedett nemzetközi kapcsolatok igen pozitív hatással voltak hazai németiségünkre. Ezek segítséget jelentettek az anyanyelv megőrzésében. A nemzetiségi lét kiteljesítése, a nemzetiségpolitikai gyakorlat tovább javítása érdekében elengedhetetlen egy alulról építkező érdekképviselő kialakítása minél hamarabb. A szövetség új elnöke Manherz Károly lett, főtitkára ismét Hambuch Géza, s két új titkárt választottak: Wolfart Jánost és Schnaider Lászlónét.⁸⁷¹ A kongresszus megállapította, hogy a német anyanyelv és a nyelvhasználat válságban van Magyarországon.

A szlovákok országos értekezletén behatóan elemezték a nemzetiségi tudatot. A hazai szlovákságban igen erős a helyi összetartozás érzése, de nem mondható el ugyanez az azonosságtudatról, a nemzetiségi hovatartozás vállalásáról. A különböző generációk létüket maguk gyúrnák abból az anyagból, amelyet örökül kaptak. A mai szlovákság derékhada, a középkorú generáció, keveset vagy alig valamit kért és kapott örökségének nyersanyagából, s így öntudatosodása nem biztató. Továbbra is kettős tendencia figyelhető meg a téren: egyrészt erősödik a nyelv elhagyása, a nyelvi váltás, másrészt sokoldalúan érezhető a régebben lebecsült szlovák népi kultúra elemeinek újrafelfedezése, értékeinek felismerése.

A társadalmi mozgástérben a nemzetiségi egyén és csoport számára is iránytű az adott többségi közösség értékrendje. Ha a magyarság érték kategóriáiból teljesen hiányzik a hazai kisebbségek kultúrája, akkor hosszú távon értékét veszti magában a kisebbségben is. „Szlovákságunk azonosságtudatának ébresztéséhez, erősítéséhez sürgős szükséglet a kisebbségi érzést szüntető, a nemzeti önértékelést pozitívan támogató aktív nemzetiségpolitikai gyakorlat, amely megújulást hoz mind a nyelvhasz-

nálat, mind a kultúra ápolása, de legfőképp az oktatás, s így az új kulturális értékek megteremtése területén.”⁸⁷²

A szerb-horvát kongresszuson hasonló problémák merültek fel. E nemzetiség körében is egyre nagyobb méreteket öltött az asszimiláció. Anyanyelven vagy legalábbis két nyelven oktató iskolákra van szükség – hangoztatták –, mert a szerb-horvát gyerekek nagy többsége magyar nyelvű óvodába, iskolába jár, ahol a nemzetiségi nyelvet az oroszhoz hasonló óraszámban és hatásfokkal tanulja. A körzetesítéssel, az összevonásokkal magyar többségű közép- és alsófokú központokba vitték az iskolát, a tanácsot, az orvosi rendelőt, ahol a munkanyelv természetesen a magyar. E jellemző adminisztratív intézkedések erősen elősegítették az elnemzetlenítés folyamatát. Nem a kongresszuson, hanem egy feljegyzés kapcsán merült fel, elsősorban szerb értelmiségi körökben, hogy a „legszolgálatkészebbek” képviselik őket, azaz olyanok, akik a hatalom, és nem a saját nemzetiségük érdekeit tartják szem előtt.

A szerb-horvátok feladatai: *a)* az igaztalanul meghurcoltak rehabilitálása, *b)* biztosítani az anyanyelven történő oktatást, átmeneti időszakban külföldi vendégtanárok alkalmazásával, buszoztatással vagy kollégiumok létesítésével az általános iskolától az egyetemig: ez az egyetlen módja az asszimiláció megállításának, visszafordításának, *c)* a kollektív jogok biztosítására bizonyos közigazgatási, regionális autonómia adható a hét Zala megyei horvát községnek és a hét faluból álló Rába menti szlovén településnek. A nemzetiségi szövetségek évtizedek óta elhúzódó elhelyezését meg lehetne oldani valamelyik MSZMP-épület átadásával.⁸⁷³

A nemzetiségi kongresszusokkal egyidőben megkezdődött a nemzetiségi törvény irányelveinek megfogalmazása, kidolgozása. Az egyik, 1988. szeptember 20-án megfogalmazott változat hangsúlyozta, hogy a magyarországi nemzetiségek egyik történeti adottsága az, hogy az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején az ismert okokból következően széleskörűen megindult a nemzetiségi helyzetből való menekülés, az asszimilációra törekvés, és elkezdődött a nemzetiségek felszámolásának a folyamata, amely az automatizmus politikájában testesült meg. Később, 1969 után, ez a folyamat megállt. A jelenlegi helyzet a kivezető út, a felemelkedés egyik szakaszaként értékelhető, de nem tekinthető még teljesen kielégítőnek, konszolidálnak. Éppen ezért a nemzetiségi törvény megalkotása során is számot kell vetni azzal, hogy

az állam és a társadalom nem maradhat meg a nemzetiségi jogok iránti spontán igények kielégítésénél, hanem törekedni kell az igények felkeltésére, ösztönzésére, a jelentkező igények hangsúlyozottan pozitív, kedvező kezelésére.

Nemzetközileg és nálunk is különös figyelmet kell fordítani a nemzetiséghez tartozás kritériumának kérdésére. A tervezet elveti a „származás” szerinti kritériumot, amely a tanácsi minősítés alapja. Az etnikai értelemben vett „származás” a demokratikus jogrendszerben nem meghatározható, megfoghatatlan kategória. Erre hivatkozni a fasiszta ún. faji törvényekre való közvetett vagy közvetlen utalást is jelentené, így ez jogrendszerünkben elfogadhatatlan, nemzetközi tekintetben súlyosan kompromittáló volna. Emellett a származási kritérium, mint az egyén etnikai hovatartozását akaratótól és tudatótól függetlenül meghatározó tényező, tudományosan is téves, félrevezető. Ebből következik, hogy – az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normáknak megfelelően – a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén, alanyi jogából folyó elhatározáson alapulhat. Más kérdés az, hogy az egyén e döntésnél tekintetbe veheti kulturális, kommunikációs szokásait és igényeit, valóságos vagy vélt családi leszármazását. Ebből következik az a követelmény is, hogy a törvény előkészítésének, társadalmi vitájának és érvényesítésének alkalmát fel kell használni arra, hogy tovább szorítsuk vissza az etnikai származással kapcsolatos előítéleteknek a közgondolkodásban még fellelhető maradványait.⁸⁷⁴ A tervezet a teljes nemzetiségi nyelven folyó iskolai oktatással számol, az óvodától a középiskoláig bezárólag.

A tervezet kicsit túlexponálja a származás szerinti kritériumot, s erőltetetten hozza kapcsolatba a fasiszta faji törvényekkel, amelyekhez semmi köze nincs. Mivel a nemzetiségi szövetségek nem tölthettek be valóságos érdekképviselői szerepet, több megyében felmerült a nemzetiségi érdekképviselőtek megvalósítása. Megszűnt a nemzetiségi bizottság, s a Német Szövetség határozata alapján elsőként Komárom megyében 1989. január 18-án létrejött a megyei német nemzetiségek érdekképviselői szervezete. Az érdekképviselőlet célja az volt, hogy politikai, kulturális szervező munkával segítse a magyarországi németeket anyanyelvük tanulásában, használatában, a nemzetiségi jogok gyakorlásában. Az érdekképviselőlet tagjai az egyes települések, területek kongresszusi küldöttei voltak. Céljukat konkrét, egyes községeket érintő munkatervekbe foglalták. Ugyanebben az időben alakult meg a

Komárom megyei szlovákok érdekképviselője, hasonló céllal.⁸⁷⁵ Természetes, hogy nem szabad túlértékelni ezeket a megyei érdekképviselői szervezeteket, de a nemzetiségi érdekek szószólóiként, az új utak keresőiként érdemleges munkát végeztek. Hasonló szervezetek más megyében is létrejöttek.

Az 1980-as évek végén mind sürgetőbb feladatként jelentkezett Magyarországon a nemzetiségi politika alapvető reformja, illetve szervezeti és tartalmi megváltoztatása. De olyan vélemények is elhangzottak, hogy ezt a nemzetiségi politikát nem lehet megreformálni: úgy, ahogy van, félre kell tenni. Glatz Ferenc művelődésügyi miniszter olyan tervezetet készített, amely szerint „a jövőben ugyanolyan alapon és fontossággal kell foglalkozni a Magyarországon élő nemzetiségekkel, mint a határon túl élő magyarsággal... Emberi jogi szempontból ugyanis semmivel sem fájóbb a határon túl élő magyarság problémája, mint az itteni kisebbségek esetleges gondjai... Trianon óta először minisztériumban miniszterhelyettes foglalkozik majd a kisebbségek ügyeivel.”⁸⁷⁶

Még 1989 őszén létrejött a Minisztertanács keretén belül a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkársága, amelynek élén Tabajdi Csaba állt. Ide kerültek a nemzetiségi ügyek, a nemzetiségi szövetségek, és megszűnt az önálló nemzetiségi osztály. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkársága nagy lendülettel fogott hozzá a szükséges változtatások megszervezéséhez. A belügyminisztériummal közösen dolgozták ki elgondolásaikat a nemzetiségek országgyűlési képviselőjének megoldására. Javaslatuk az volt, hogy a parlament létszámát 6-13 fővel kellene megemelni, s így minden nemzetiségnek lenne önálló képviselője.⁸⁷⁷ Vita volt abban, hogy a képviselői helyeket a nemzetiségek létszáma vagy más szempontok alapján osszák el. Majd 1990 májusában olyan elgondolás született, hogy a nemzetiségek és a kisebbségek érdekeit nyolc fő képviselje a parlamentben, akik parlamenti biztosok lennének, nem szavazhatnának, de felszólalhatnak a parlamenti üléseken. Ez lényegében az ombucmanrendszer, amelyet 1992 szeptemberében elfogadott a magyar parlament.

A deklarált jogok és a gyakorlat között egyre nőtt a feszültség, az elvek és a valóság között egyre nőtt a távolság. Amíg a hivatalos fórumokon, a sajtóban, a rádióban és a televízióban jogosan mind erősebb lett a határainkon túl élő magyarságért való aggodalom, amíg a magyar nemzettudat mindinkább magáénak érezte a külföldi magyarságot is, addig a nemzettudatnak csak esetleges

része volt a hazai nemzetiségek léte. A magyarországi nemzetiségek hátrányos helyzetéről még általánosságokban sem volt tanácsos megnyilatkozni.

Jakab Róbertné, az Országgyűlés akkori elnöke, a Szlovák Szövetség főtitkára 1989. június 27-én szlovák és magyar nyelven felszólalt az országgyűlésben. Szóvá tette, hogy a szlovák gyerekek magyar óvodákba járnak, amelyekben általában heti két alkalommal félórás anyanyelvi foglalkozásokon vesznek részt. Összesen három olyan szlovák óvoda van, ahol kísérletképpen a hét 3., illetve 4. napján igyekeznek szlovákul is foglalkozni a gyerekekkel. Olyan gyerekekről van szó, akiknek a szülei sem járhattak már nemzetiségi oktatási intézményekbe.⁸⁷⁸ A felszólalást a magyar nyelvű lapok nem közölték, s abban az időben az országgyűlésről nem volt még közvetlen rádió- és televízió-közvetítés.

Néhány héttel később öt magyarországi szlovák értelmiségi, Gregor Papucek költő, Alexander Kormos, a Szlovák Szövetség irodalmi szekciójának elnöke, Stefan Kraslán, az irodalmi szekció titkára, Alexander Zelka, a szövetség honismereti szekciójának elnöke és Imrich Fuhl költő nyílt levelet tett közzé a Ludové Novinyben. A nyílt levél azzal foglalkozik, hogy Magyarországon egyetlen szlovák óvoda, egyetlen általános és középiskola sincsen. A kétnyelvű iskolákat a nemzetiségek nem ismerték el tannyelvű iskoláknak, nem is voltak azok. Ezeket csak a hivatalos magyar fórumok tartották olyannak.

Az öt szlovák értelmiségi nyílt levélben fogalmazta meg az alábbi gondokat: „Ezek után nem tudjuk, mit gondoljunk, amikor Szűrös Mátyástól azt halljuk, hogy a XX. század végén nem tarthat igényt az államok közösségének megbecsülésére az az ország, amelyik nem biztosítja a nemzetiségeknek az őket megillető jogokat. Mert ha a magyar vezetés tudatában van ennek a minden kétséget kizáró igazságnak, akkor azt is kell tudnia, hogy a nemzetiségi politikájának eddigi gyakorlatát nagyon gyorsan és gyökeresen meg kell változtatni, mert az eddigi gyakorlat mellett a magyarországi nemzetiségeknek semmi esélyük sincs a fennmaradáshoz.”⁸⁷⁹

A Magyar Nemzetben nyilatkozott Alexander Kormos: „A nemzetiségek megmaradásához intézmények kellene, mert nélkülük eltűnünk egyszer s mindenkorra. Am nem hiszem, hogy ezzel bárkinek jobb lesz az élete a Kárpát-medencében.”⁸⁸⁰ A magyarországi szlovákok irodalmi folyóirata, a SME (Vagyunk), 1988. novemberi első számának bevezetőjében Alexander Kormos

így fogalmaz: „Vagyunk. Magyarországon léteznek szlovákok. Igaz, ez tény. De az a kérdés, hogy a jelenlegi feltételek mellett létezőnk-e holnap is. Nem közömbös, hogy ez a létezés pusztán vegetáció vagy teljes emberi élet lesz-e, emberhez méltó élet. Egy egyenrangú emberé, akinek nemzetiségi tudata szerves és természetes része emberi tudatának, méltóságának... Vagyunk és leszünk”⁸⁸¹ – adja meg az optimista programot Kormos.

A magyarországi szlovákok száma – mint a többi magyarországi nemzetiségé is – az elmúlt 50 évben rohamosan csökkent. S ha nem lesznek teljes szlovák nyelvű intézményei, ez a csökkenés nem állítható meg. Sem a nyelvoktató szlovák iskolákban, sem a kevés kétnyelvű iskolában nem lehet az anyanyelvet gyakorolni. A tannyelvű iskolák létrehozása vagy visszaállítása nemzetiségünk létérdeke, magyar nemzeti érdek is. A mai Magyarország többnemzetiségű ország, és senkinek se lenne jobb, ha nem az maradna. A kölcsönösség ideológiája kalmár szellem, rossz tanácsadó, alapvetően azért, mert a kisebbségi jogokat attól függetlenül kell biztosítani, hogy viszonzják-e azokat. A szlovákiai magyar nem felelhet a magyarországi szlovákokért, a magyarországi szlovák sem a szlovákiai magyarokért. Csakis a hivatalos nemzetiségpolitikát lehet elismerni vagy bírálni, kitüntetni vagy felelősségre vonni. A két probléma teljesen független, önálló egymástól.

Örvendetes minden olyan kapcsolat és lépés, amelynek az a célja, hogy a nemzetiségek ne szolgálhassanak ürügyül a nemzeti ellentétek szításához. A magyarországi szlovák és a szlovákiai magyar írók 1989. október 14-én Pozsonyban találkoztak egymással, a szlovák írószövetség meghívására. Ebben az éledőben lévő szlovák nyelvű irodalom iránti érdeklődés és tisztelet nyilvánult meg. A magyarországi delegáció tagjai – köztük Mihail Hrivnak, Alexander Kormos, Ondrej Medved, Gregor Papucek – találkoztak a szlovákiai magyar írókkal: Dobos Lászlóval, Duba Gyulával, Keszeli Ferencsel és Tőzsér Árpáddal. A nemzetiségi írók megállapodtak abban, hogy közös erőfeszítéseket tesznek a kétoldalú kapcsolatok szorosabbra fűzéséért, a nemzetiségi jogok gyakorlati megvalósításáért.

A Magyar Tudományos Akadémián több mint 25 éve tevékenykedik a magyar–csehszlovák vegyesbizottság,⁸⁸² amely 20. ülészakát 1989. október 18-tól éppen Békéscsabán tartotta. A téma a nevek, a helységnevek írása és a történelemkönyvek hitelessége, igazsága volt. A szlovákiai nemzetiségi sajtóban ma is csak a

magyarlakta települések egy részének nevét lehet anyanyelven vagy két nyelven használni. Az 1986-ban megjelent szlovák életrajzi lexikonban Batthyány Lajost Bátán Ludovitnak, Széchenyi Istvánt Séceni Stefannak, Zrínyi Miklóst pedig Zrinsky Mikulásnak olvashatjuk. Az 1848-as magyar forradalomról és szabadságharcról más a magyar értékelés és más a szlovák, de az 1945-1949 közötti telepítéspolitikát is homlokegyenest másképpen értékelik itt és ott. S ha a szlovákiai magyar iskolákban magyar történelemkönyvből tanulnak a diákok, s a magyarországi szlovák iskolákban szlovák történelemkönyvekből, akkor igen ellentmondásos értékelést kapnak. Az értékeléseknek közelíteniük kellene egymáshoz, ha a teljes nézetazonosság nem is valósulhat meg. Amikor a vegyesbizottság tagjai végigsétáltak a Matica Slovenska anyagi támogatásával épült tótkomlói művelődési házban, a könyvespolcok tetején csak magyarul olvashatták az eligazító feliratokat. Kölcsönösen szükség van a közeledésre, de úgy, hogy mind a kettő haladjon a másik felé; ezt kívánják a nemzetiségi érdekek.

A szomszédos országokban zajló eseményeknek közvetlen, konkrét hatásai vannak a magyarországi nemzetiségiekre. A magyarországi románok egy részét félelem fogta el a hirhedtté vált marosvásárhelyi események hatására. Félelem attól, hogy a magyarok felbőszült csapata megjelenik valamelyik román lakta községben, és rajtuk vesznek elégtételt a Marosvásárhelyen történtekért. Mert érkeztek titokzatos fenyegető levelek. Az egyiket egy Komárom megyei kisközségben adták fel a Román Szövetség címére, „Szent István kommandó” aláírással. Az alpári hangnemben írt levélben az áll, hogy minden erdélyi magyar erőszakos haláláért tíz románt végeznek ki. Még jóval a marosvásárhelyi véres merénylet előtt részeg gyulai fiatalok egy csoportja bántalmazta a gyulai román gimnázium néhány diákját. A román gimnázium nemzetiségi nyelvű feliratára rávéste valaki a „Minek ez nektek?” kérdést. De ugyancsak jelzésértékű lehet a kettős kötődésű románság számára az is, hogy a gyulai ortodox templom ablakait beverték, és a templom falára a halál szimbólumát rajzolták rá.

„Furcsa politika az is, hogy a román tannyelvű, kétnyelvű iskolákban a gyerekek nem tanulják Románia történelmét, de mi azt követeljük, hogy a határon túli magyar iskolákban Magyarország történelmét is tanítsák” – mondotta Márk György, a Román Szövetség főtitkára. Vannak biztató jelek is napjainkban. A Békéscsa-

bai Tanítóképző Főiskolával kooperálva a színvonalas román nyelvű tanítóképzés megvalósulni látszik. A Foaia Noastra mellett megjelent a néprajzi, kultúrtörténeti periodika, az Izvorul (Forrás) és a Timpori (Idő). Csakhogy a magyarországi románok közül 1949-ben 14 713 vallotta be anyanyelvét, 1990-ben már csak 5353, tehát majdnem egyharmada. Mindehhez hozzá kell fűzni, hogy a „furcsa politika” nem azonos szituáció. A magyarországi románok soha nem voltak részei Románia történelmének, míg az erdélyi magyarok 1918-ig Magyarország történelmének részei voltak.

Nemzetiségeink közül kétségtelenül a németeket érte a legnagyobb anyagi, erkölcsi és politikai kár az elmúlt 50 évben, tehát jogosan remélték kárpótlásukat. A magyar kormány – az ország teherbíróképességére hivatkozva – először csak az 1949. június 8. utáni sérelmek orvoslására tervezett kárpótlást. A németeket pedig előbb érték a súlyos sérelmek, s jogosan tiltakoztak e megoldás ellen. Végül is a sérelmek orvoslásának kezdeti időpontja a második világháború elejétől datálódik, s a németeket a többiekkel hasonlóan bírálják el.

*

Mivel hazánkban csak néhány felsőfokú nemzetiségi oktatási intézmény működik, szükséges, hogy bővítsük a kereteket a nemzetiségi fiatalok külföldi, anyaországbeli tanulásához. A Szlovák Szövetség 1990 végén szorgalmazta ezt a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak írt levelében. A minisztérium válaszában leszögezte, hogy a nemzetiségi fiatalok anyanyelvi felsőfokú képzését – szükség esetén külföldi ösztöndíjasként is – magyar állami feladatnak tekinti, és biztosítani fogja. Az igények felmérése folyamatban van.⁸⁸³ Ján Pisut, a szlovák kormány oktatási, ifjúsági és sportminisztere 1991. május 21-én már arról nyilatkozott békéscsabai tartózkodása alkalmával, hogy 1991 őszén Szlovákiában fog tanulni tíz magyarországi szlovák fiatal, tíz szlovákiai magyar fiatal pedig Magyarországon.

Békés megye és a romániai Bihar megye vezetői úgy döntöttek, hogy nem várnak a két állam kapcsolatainak javulására, hanem, mint szomszédos megyék, sokoldalú együttműködési megállapodást írnak alá. Alá is írták. A viharsarki megye vezetői Arad megyével is hasonló szerződést írtak alá, amely a kulturális és sportkapcsolatok mellett kiterjedt a kereskedelemre is. Sarkad és Szalonta, majd később Méhkerék és Gent térségében két kishatár-

forgalmi átkelőhely létesítése is szerepelt a tervben. – Az anyaországi kapcsolatok nélkülözhetetlenek a nemzetiség számára. Erről beszélt Göncz Árpád köztársasági elnök 1991. június 21-i baranyai látogatása alkalmából. – A nemzetiségi öntudat, az identitástudat fejlődéséhez és feltámasztásához feltétlenül hozzájárul az anyaország, a nagy közösségek támogatása – mondotta. – Nem hiszem, hogy az itteni horvát közösségek boldogulnának a horvátok jóindulatú figyelme nélkül, és nem hiszem, hogy a baranyai némettség könnyen tudná nélkülözni Németországot. A nemzetiségi kérdés legfontosabb problémáját érintette Göncz Árpád, amikor azt fejtegette, hogy a megoldás kulcsa az anyanyelvi óvodák megteremtése. Ezek a nemzetiségi identitás gyökerei lehetnek, azonkívül az otthon tanult szókincset itt lehet gyarapítani annyira, hogy alkalmas legyen majd az iskolai tanuláshoz. A német nemzetiségi óvodák működtetésénél jobb helyzetben vagyunk, hiszen több nyugati segítséget ígértek hozzá; ám a szerb és a horvát óvodák működtetéséhez, illetve az óvónők és pedagógusok képzéséhez is az anyaországiak segítségét kell kérni. Vagy úgy, hogy óvónők, tanítók jönnék Magyarországra, vagy ottani képzésükkel és anyanyelvi tankönyvek biztosításával. Nagyon jó, hogy Pécsen megoldódott a német nyelv anyanyelvként való oktatásának egyetemi szintre emelése. A horvát nyelv hasonló szintű oktatásához elképzelhető lenne vendégprofesszorok meghívása. Fontos, hogy a különböző szaktárgyakat, a tudományokat is anyanyelven tanulják a hallgatók. Hiszen létkérdés, hogy nyelvüket ne csak otthon beszéljék tökéletesen, hanem minden területen képzett értelmiségi réteggel rendelkezzenek a hazánkban élő nemzetiségek.

A jelenlegi hivatalos magyar fórumok mintha többet foglalkoznának a külföldön élő magyarság ügyével, mint a hazai nemzetiség problémáival, vagy pontosabban: kevesebbet foglalkoznak a magyarországi nemzetiségekkel, mint a külföldi magyarsággal. Für Lajos honvédelmi miniszter nemrég elhangzott miskolci beszédében azt mondotta, hogy „a Kárpát-medencében az egész magyar nemzet védelme elválaszthatatlan része a nemzeti biztonság fenntartásának. Ezért a parlamentnek és a kormánynak mindent meg kell tennie azért, hogy véget érjen a határokon túli magyar kisebbségek veszélyeztettsége, és hogy megszülessenek a magyar kisebbségek fennmaradásának garanciái.”⁸⁸⁴ Ugyanilyen kisebbségpolitikát támogató garanciákat kellene adni a hazai nemzetiségeknek is.

A hazai nemzetiségek megítélésében manapság többféle nemzetiségi kategóriát, diszkriminációt lehet találni. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal és a Kisebbségi Kerekasztal konszenzusával elkészült nemzetiségi törvénytervezetet a magyar kormány Strasbourg-ban az Európa Tanácsban és másutt példaképpen ismertette, ugyanakkor a kormány annak egy másik, csonkított változatát vitatta meg. Ebből a csonkított változatból világosan kitűnt, hogy egyes kisebbségekkel szemben hátrányosan megkülönböztető szabályokat alkalmaznak, és ez sérti a jogegyenlőség elvét. Tehát nálunk vannak szerencsés és gazdag kisebbségek, és szegény, diszkriminációnak kitett nemzeti és etnikai kisebbségek. Az elsőbe tartozik a német kisebbség. Őket segíti a magyar-német megállapodás, amely közös befektetésekkel és anyagi támogatásokkal áll a német kisebbség mellé. A Baján működő Német Oktatási és Közművelődési Központ létesítését Németország néhány millió márkával támogatja, a költségek másik felét a magyar kormány és a megyei, valamint a bajai önkormányzat állja.⁸⁸⁵ Nem a németeknek nyújtott támogatás a sok, hanem a többieknek nyújtott a kevés.

Jeszenszky Géza magyar és Hans-Dietrich Genscher német külügyminiszter 1991. december 18-án Bonnban parafálta a két ország közötti államszerződést, amelyet 1992 januárjában Antall József miniszterelnök és Helmut Kohl kancellár írt alá. A szerződésben külön fejezet foglalkozik a nemzeti kisebbségek jogaival, azok védelmével, leszögezve: a Magyarországon élő németeknek joguk van etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megővése és továbbfejlesztése érdekében tevékenykedni, s nem kell tartaniuk attól, hogy akaratuk ellenére megkísérlik asszimilálni őket. Joguk van továbbá anyanyelvük szabad használatára, emberi és alapvető szabadságjogaik gyakorlására. A két állam a szerződés szerint fellép azért, hogy jogi érvényű kötelezettségekké váljanak azok a kisebbségi és nemzetiségi jogvédelmi elvek, amelyeket a dokumentumokban rögzítettek. Lehet, hogy idővel a többi magyarországi nemzetiség anyaországával is köt ilyen szerződést a magyar kormány. A külpolitikai kapcsolatainkban jelentős szerepet játszó magyar-német államközi szerződés gyümölcsöző hatással van hazai németiségünk fejlődésére is.

A magyar kormány nyilatkozott a többi nemzetiségről is. Ki nyilvánította azt az elhatározását, hogy kiemelt figyelmet fordít a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek ügyére, az ezzel kapcsolatos kérdések rendezésére. A kormány rögzítette nyilat-

kozatában álláspontjának alapvető elveit és azt a törekvését, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek problémakörével az európai normák és elvek szerint foglalkozik.

A németországi kormánykörök és egyéb fórumok értékelik a magyar kormány nemzetiségi politikáját, sőt nemzetközi példának ajánlják. A Bundestag 1992. május 24-én egyhangúlag jóváhagyta a magyar-német alapszerződést. Ebből az alkalomból nyilatkozott Hambuch Géza, a Német Szövetség főtitkára a Schwäbische Zeitungnak. Szerinte a magyar kormány politikai okokból megkülönböztetést alkalmaz a mintegy 200 000 magyarországi német kisebbséggel szemben. A magyarországi nemzetiségi politika nem példaértékű – mondotta a főtitkár. Magyarországon nincs egyetlen német óvoda, általános vagy középiskola. A magyarországi németeknek nincs parlamenti képviselőjük. Nincs kizárva, hogy megnő a Németországba visszatelepülők száma, ha nem látják a lehetőségét nemzetiségi identitásuk megőrzésének.⁸⁸⁶ Tehát, amíg a szerbek, a horvátok, a szlovének azért panaszkodnak, hogy a magyar kormány megkülönböztető politikát alkalmaz a németek javára, a németek hivatott képviselője azt nyilatkozza, hogy a németek is hátrányban vannak. A magyar parlament német nemzetiséghez tartozó tagjai közül öten azt válaszolták Hambuch Gézának, hogy nyilatkozata az ország pozitív nemzetközi megítélésének gyengítését szolgálja.⁸⁸⁷

A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó különböző szociológiai felmérések száma nőtt, tudományos színvonaluk emelkedett, mind mélyebbre ásnak, s felszínre hozzák az igazságot. A Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés hazánkban elsőként végzett igazán alapos kutatásokat hazai szlovákságunk között. Ennek eredményeit Szántó János szociológus ismertette a Friedrich Ebert Alapítvány által rendezett konferencián 1991. szeptember elején. Mindenekelőtt megállapította, hogy a magyarországi politikai vezetés az elmúlt 40 év folyamán hagyta a maguk útján haladni a politikailag veszélytelen nemzetiségeket. Az automatizmus határozta meg, hogy az etnikai kisebbségek miként képesek kifejezésre juttatni érdekeiket. Nem korlátozták a nemzetiségi nyelvek használatát, de pozitív tartalmú nyelvtörvények sem születtek. A nemzetiségekkel kapcsolatos politikában neutrális hatalmi álláspont tükröződött. Alig törekedtek arra, hogy a helyi hatalmokban a nemzetiség nyelvét is beszélők dolgozzanak. A helyi hatalom képviselői a központi hatalom gondolkodásmódja szerint a maguk kádereit ültették az íróasztalok mögé, s nem azt

nézték, beszél-e a nemzetiség nyelvét, hanem azt, hogy megfelel-e a politikai követelményeknek.⁸⁸⁸

A hazai szlovákság között a kettős kötődés semmiféle konfliktust nem okozott. Amellett, hogy valaki szlovák nemzetiségűnek vallja magát, vállalja azt is, hogy magyar.

Még az utolsó percben is jobb tenni, mint azután, mert onnan már nincs visszatérés. A nemzetiségek nem akarnak eltűnni. A sokoldalú, a nemzeti korlátozásoktól mentes, a diszkriminációk nélküli fejlődési időszak kora még el sem kezdődött.

Amióta nemzetiségek vannak, mindig gond volt velük, illetve a nemzetiségeknek volt gondja az elnyomó nemzettel. Nem a nemzetiségek voltak a rosszak, a gonoszok, hanem azok a társadalmi körülmények, amelyek az ellentéteket szülték, feszítették a nemzetiségek és a többségi nemzet között. Vajon, helyére kerülhet-e a nemzetiségi kérdés, lesz-e olyan időszak, amikor megszűnnek a nemzetiségi gondok? Igen, eljön ez a korszak is. Az államhatárok jelentőségének háttérbe szorulása, leépülése, a nemzetiség és az anyanemzet kapcsolatának korlátlan lehetősége, az államközi kapcsolatok ideális szintre emelése, a nemzeti elfogultság, a gyűlölködés teljes felszámolása az előfeltétele ennek a leendő állapotnak. Mindezeket belátható időn belül nem érhetjük el. De addig ki kell tartani, és a kölcsönös erőfeszítésekkel nem szabad felhagyni.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1945-től napjainkig tartó magyar nemzetiségi politikát sikertelen történelmi kísérletnek foghatjuk fel. Ez idő alatt a hivatalos népszámlálási adatok alapján a nemzetiségiek száma 660 267 fő-ről 49 209 főre esett vissza Magyarországon, azaz alig 8%-uk maradt meg. Ezen idő alatt a magyarok száma 8 655 798-ról 10 312 633-ra nőtt. Hazai nemzetiségeink számát a második világháború, a kényszermunka, a kitelepítések, a lakosságcsere mintegy 150 000–300 000 fővel csökkentette. Ámde a többi 300 000 fő itt van az országban, jelentős részük asszimilálódott, vagy az asszimiláció küszöbén áll. Az elmúlt 40–50 év politikája, benne nemzetiségi politikája is vétkes abban, hogy elfojtotta a nemzeti, etnikai önállóságot, s a nemzetiségi kérdés megoldását a nemzetiségek megszüntetésével kívánta elérni. Az automatizmus politikája egyértelműen a nemzetiségek eltűnésével számolt; ma már senki sem vitatja, hogy ez a politika jelenleg is érezteti hatá-

sát. Hiába hozott a felsőbb politikai vezetés jó és látványos határozatokat a nemzetiségi kérdésről. A nemzetiségi egyenlőségre vonatkozó határozatok a jogszabályok szintjén maradtak; a „fakultatív nemzetiségpolitika” nem tette lehetővé, hogy az ígéretek társadalmi valósággá váljanak. Az automatizmus szükségszerűen erősíti az asszimilációt.

*

Káros gyakorlatnak fogható fel az a koncepció, amely szerint az asszimilációt sürgetni éppoly veszélyes, mint megállítani, ellene harcolni. Természetes asszimilációról akkor beszélhetünk, amikor a nemzetiségi egyén kiszakad ősi környezetéből, idegen etnikum közé szorul, nem gyakorolhatja nemzetiségi szokásait, nyelvét, lassan felszívódik. Az urbanizációt, a modernizációs folyamatot azonban nem szabad szembeállítani az asszimiláció elleni küzdelemmel. Az 1980-as évek folyamán városainkban fellendült a nemzetiségi klubmozgalom, amely az egyes városi nemzetiségek összetartását szolgálta, s fenntartotta, erősítette a nemzetiségi identitástudatot. E klubok nagyobb városokban kerületenként is működhetnének, akár iskolákat is tarthatnának fenn, nyelv- és egyéb tanfolyamokat szervezhetnének. A klubok felkutatathatnák a városokba szakadt nemzetiségeket, tagokká fogadhatnák őket, és sokrétű tevékenységükkel védhetnék a nemzetiségi érdekeket. De a klubok tagjai lehetnének a vegyesházasságok nemzetiségi tagjai is, vagy az ilyen házasságokból származó gyerekek. E klubok segítségével lassítani lehetne a természetes asszimilációt oly módon, hogy nem sértenénk vele más nemzeti, nemzetiségi érdekeket.

Sürgősen meg kell alkotni és el kell fogadtatni Magyarországon a nemzeti kisebbségekről szóló törvényt, amely összegezi a nemzetiségek alapvető jogait és a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos magatartási normákat. Nem elegendő annak kinyilvánítása, hogy a Magyar Köztársaság nem támogat olyan politikát, amely a kisebbségnek a többségi nemzetbe való beolvasztását eredményezi, illetve amely a kisebbségek lakta területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak a kisebbségek szempontjából hátrányos megváltoztatására irányul. Kevés az a megítélés, hogy nem támogatunk ilyen politikát. Azt kellene megerősíteni, hogy törvény szerint is üldözzük azt, aki ilyen politikát folytat.

A nemzetiségi kérdést fel kell emelni a közügyek színvonalára. Balogh Edgár, a 80 év feletti neves erdélyi magyar író-politikus

azt vallotta: ahogyan közös társadalmi feladat és kötelesség az energiatermelés vagy az állattenyésztés, úgy közös a nemzetiségi igények szolgálata is: a nyelvművelés, az iskoláztatás, a könyvkiadás, a helytörténet, a szókincs bővítés, a színház, a rádió és a televízió anyanyelvi tökéletesítése, meg annyi más, ami megőriz, és az állampolgári feladatok megfelelő teljesítésére alkalmassá tesz. Ebben megfogalmazódik a többségi nemzet és a nemzetiség feladata is. Ahhoz, hogy közügyé váljék a nemzetiségi kérdés, nagyon sok még a tennivaló. A nemzetiségi demokrácia még alig látszik hazánkban. Fejlődésének előfeltétele, hogy az állam hivatalos szervei egyenrangú társadalmi partnernek és hatalmi tényezőnek tekintsék nemzetiségeinket. A születendő nemzetiségi törvény ne csak az alapelveket, hanem azok megvalósításának gyakorlati alkalmazását is garantálja. A nemzetiségeknek az országgyűlésben és az önkormányzatokban olyan képviselői legyenek, akik nem elsősorban pártérdekeket, hanem nemzetiségi érdekeket képviselnek. Az ombucman alkalmazása csak átmeneti állapot lehet. Addig nem lesz közügy a nemzetiségi kérdés, amíg meg nem valósul a szabad nyelvhasználat. Nemzetiségi községeink számát – nem hivatalos és nem tudományosan elfogadott becslések alapján – 550-re teszik. E településeken alig beszélnek a nemzetiségi nyelvet. E települések felében sincs olyan önkormányzati hivatalnok, aki beszélné s főleg használná a nemzetiségi nyelvet. A nemzetiségi nyelv használata teljesen az iskola nemzetiségi óráira szűkölt. Sőt, még ezeket az órákat is magyarul tartják. A kétnyelvű iskolákban a tanórán kívül, a folyosón, az udvarban, a tanári szobában a munka nyelve a magyar.

Nemzetiségi településeink közigazgatási szerveiben csak kétnyelvű alkalmazottakat kellene foglalkoztatnunk. A kétnyelvű feliratok, a kétnyelvű helységnévtáblák nemzetiségi településeink felében, harmadában találhatók meg. A régebbi politikai vezetés 30 éven át nem tudta megvalósítani ezt a határozatát, mert nem volt közügy a nemzetiségi kérdés.

Meg kell szüntetni a bábáskodást, a paternalizmust a nemzetiségi kérdésben. Az automatizmus politikája magára hagyja a nemzetiségeket, közömbös irántuk; a paternalizmus pedig helyettük akarja elvégezni a feladatokat, kirekeszti, megkerüli őket. „A nemzetiségekkel a nemzetiségekért!” – jelszó még nem vált gyakorlattá. A nemzetiségek olyan hatalmat, olyan kormányt ismernek el és támogatnak, amely az ő érdekeiket, értékeiket is képviseli, ellenkező esetben önvédelmi reflex-szerűen a politika ellen

lépnek fel, vagy teljes közömbösséget mutatnak iránta. A nemzetiségi kérdés legfőbb tényezői nem a hatalmi szervezetek, hanem a nemzetiségek. Nélkülük vagy ellenükre hosszabb távra semmi nem oldható meg.

Egy-egy ország nemzetiségi politikáját világosan tükrözi nemzetiségi iskolapolitikája. Minden időben kulcskérdés a nemzetiségi iskola. Senkinek nem érdeke hazánkban sem az igazság elhallgatása. Magyarországon kétnyelvű iskolák vannak, ahol a tantárgyak egy részét magyar nyelven, más részét a nemzetiség nyelvén tanítják. Olyan iskolák, óvodák, ahol teljesen nemzetiségi nyelven folyik az oktatás, ahol az iskola munkanyelve a nemzetiségi nyelv, 1960 óta nincsenek Magyarországon. Az akkori politika megtartotta az eredeti fogalmat, a nemzetiségi oktatás fogalmát, de a tartalmat alapvetően megváltoztatta, azzal érvelve, hogy a nemzetiségi érdek, a szülői érdek nem kívánja a tiszta nemzetiségi oktatást. Természetes, hogy a mi kis létszámú nemzetiségeink esetében nem lehet teljessé tenni a nemzetiségi oktatást az óvodától az egyetemig bezáróan. A legutóbbi adatok szerint Magyarországon 43 000 általános iskolai tanuló részesül nemzetiségi oktatásban. De közülük 40 000 csak heti egy-két órás nyelvórárt kap, 3000 pedig kétnyelvű iskolába jár. Teljesen nemzetiségi oktatásban egy tanuló sem részesül. Az új nemzetiségi törvénytervezet kimondja, hogy a nemzetiségi közösségeknek joguk van az anyanyelvű vagy anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven történő) óvodai nevelésre, joguk van alsó- és középfokú oktatási feltételeiknek megvalósítását kezdeményezni, saját országos nevelési, oktatási, kulturális, tudományos intézményhálózatot létrehozni. De erre a feltételeket is meg kell teremteni.

Az 1960 előtti nemzetiségi iskolahálózatot nagyon nehéz lenne visszaállítani. A hatvanas évektől kezdődően viharosan felgyorsult a kisiskolák megszüntetésének a folyamata s felerősödött a nagylétszámú körzeti iskolák szervezése. Ez azt eredményezte, hogy lényegesen csökkent a nemzetiségi oktatást pótteherként vállaló tanulók száma.

Az önkormányzatok nem vállalhatják egyedül magukra a nemzetiségi iskolák újjászervezésének anyagi terheit. Az egyházak sem képesek erre. Csakis a központi oktatásügy oldhatja ezt meg. Az óvodától a középiskoláig bezárólag ki kell építeni a nemzetiségi oktatásügy hálózatát, még olyan módon is, hogy nemzetiségeink anyanemzetétől ideiglenesen vendégtanárokat kérünk. Különösen megoldható ez a határ mentén elhelyezkedő nemzetiségi

csoportok esetében. Egy rugalmas iskolahálózatban mód nyílhatna arra, hogy a határokon átívelő együttműködés valósuljon meg elsősorban a románok, a szlovének, a horvátok esetében, de a Komárom, Nógrád megyében élő szlovákok nemzetiségi iskoláiban is. Teljesen nemzetiségi főiskolai, egyetemi oktatást kis részben itthon, nagyobb részben a nemzetiségek anyaországában kell biztosítani. Meg kell szüntetni a nemzetiségi középiskola zsákutca jellegét. Mindezekhez javítani kell az államközi kapcsolatokat, – de úgy is mondhatnánk: mindezek javítják az államközi kapcsolatokat is. Sürgősen hozzá kell fogni ehhez a halaszthatatlan munkához, mert minden perc késés további jelentős károkat okoz. A nemzetiségi iskolahálózat megteremtése és működtetése fejlesztheti tovább a nemzetiségi értelmiséget is, amely nélkül nincs nemzetiségi lét.

A nemzetiségi kultúra ápolása is az iskolákra, a nyelvre épül. Az öntevékeny kultúrcsoportok, mindenfajta kulturális együttesek széleskörű tevékenysége, hazai és külföldi szereplése erősíti a nemzetiségi önismeretet, az identitástudatot, ugyanakkor hírnevet szerez a magyar kultúrának is, amelynek szerves része. A nemzetiségi kultúra még messze nem teljesedett ki, még nem érte el csúcspontját. Anyagi, erkölcsi és politikai támogatás szükséges további fejlesztéséhez. Mivel a magyarországi nemzetiségek nyelve archaikus, regionális tájnyelv, az iskolában pedig az irodalmi nyelvet tanulják, a nyelv nem lehet kizárólagos jellemzője egy nemzetiségnek. Legalább ilyen fontos, talán még hatásosabb közösségformáló tényező a kulturális örökség. Ez a népi kultúra, amely egy életformához kötődve tölti be megtartó és formáló feladatát. Erre a hagyományos kultúrára épülhet csak, perspektivikusan, a magasabb kultúra is. Márk György, a Román Szövetség főtitkára jelentette ki, hogy a nyelvnél erősebb kötelékek is érződnek a magyarországi románok között. A románul már nem beszélő emberek éppen szokásaik, hagyományaik, a nemzetiségi művészethez való kötődésük alapján vallják magukat román nemzetiségűnek.

A nemzetiségi politika nem lehet egy adott ország kizárólagos belügye. A nemzetiségi ellentétek eleve magukban hordják a nemzetek konfliktusának, a fegyveres harcok kirobbanásának a lehetőségét is. Ez pedig már nemzetközi biztonsági ügy. A jó nemzetiségi politikának egyik legalapvetőbb feltétele a két ország kielégítő, aktív, termékeny államközi kapcsolata, amelyben a

nemzetiség vagy nemzetiségek a híd szerepét játszhatják. A jó államközi kapcsolatok teszik lehetővé és megnyugtatóvá a nemzetiségi politika folytatását, ez az a termékeny talaj, amelyen biztos termésre számíthatunk. Különösen fontos ez ott, ahol a két ország kapcsolatában kölcsönös szerepet játszhatnak a nemzetiségek. Magyarországon éppen ilyen helyzet van. Hazánk nemzetiségeinek anyaországai a szomszédos államok, amelyekben jelentős számú magyar nemzetiség él. Nem a kölcsönösség elve a fő irányadó a nemzetiségi kérdésben, de ha ez az elv érvényesül mindkét félnél, mindkét nemzetiségnek hasznára válik.

Mivel a nemzetiség egy nemzet része, a nemzet nem lehet közömbös nemzetiségének sorsa iránt. Nemcsak joga, hanem kötelessége is harcolni a határokon túl élők fejlődéséért, az esetleges sérelmek megszüntetéséért az érvényes nemzetközi normák keretén belül. Ezért sem lehet teljesen belügy a nemzetiségi kérdés. A jó államközi kapcsolatok megszüntetik vagy minimálisra csökkenthetik a nemzetiségi konfliktusokat. Magyarországnak alapvető érdeke ezen kapcsolatok jelentős erősítése.

A szomszédos államokban élő magyarság számáról különféle adatok vannak forgalomban. A Brockhaus Enciklopédia adatai alapján Romániában 1 734 000, Csehszlovákiában 572 000, Jugoszláviában 550 000, a volt Szovjetunióban 166 500, Ausztriában 70 000 magyar él. E magyar nemzetiség érdekeit csak konszolidált, termékeny államközi kapcsolatokkal lehet megfelelően képviselni a kölcsönös megértés alapján. E kapcsolatok napjainkban még sokat fejlődhetnek a függetlenné, önállóvá vált Szlovákiával, Kis-Jugoszláviával, Romániával és Ukrajnával. Konfliktusok esetén panaszt tehetünk nemzetközi fórumoknál, de legtöbb esetben itt is csak erkölcsi elégtételt kapunk. A jó államközi kapcsolatok az alapjai mindennek.

*

Erősíteni, fejleszteni kell az identitástudatot. Az elmúlt 50 esztendőben a leglátványosabban elhanyagolt terület volt a nemzetiségi tudatformálás. Néha ugyan ilyeneket is megfogalmaztak különböző fórumokon, de e feladatok nem épültek be a nemzetiségi intézményrendszer működésébe. A nemzetiségek a kibocsátó nemzet részei maradnak, de az adott ország állampolgárai, az adott országban születtek, dolgoznak. Kettős kötődésűek, amely sajátossá teszi őket. E kettős kötődés kiegészíti, kibővíti egymást, ezt kell harmonizálni, szimbiózisba hozni. Két vagy több nép közös

hazát alkotó együttélése, szoros összefonódása az alapvető érdekek kölcsönös figyelemben tartása szerint – ez az a bázis, amelyre építhetünk. Az önazonosságához való jog olyan alapvető emberi jog legyen, amely egyéneket és közösségeket egyaránt megillet, amelynek alapján egy nemzetiséghez való tartozás vállalása és vele való azonosulása ne okozzon félelmet senkiben.

A nemzetiségi identitás és az állampolgári státus összefér egymással. A magyarországi nemzetiségeket a sajátos magyar fejlődés alakította olyanná, amilyenek; nem teljesen olyanok, mint anyaországi nemzettársaik. Az ungarndeutsch tudatot meg lehet különböztetni a többi ország németiségének identitásától éppen úgy, mint ahogy a magyarországi románok, szlovének, a horvátok, szerbek és szlovákok is a magyar hatások alatt árnyaltan különböznek anyaországbeli társaiktól. A sajátos magyar hatások, az egyre erősödő magyar dominanciájú kétnyelvűség lényegesen megkülönböztet.

A nemzetiségi jogok széles skáláját, e jogok gyakorlati megvalósítását kell biztosítani ahhoz, hogy a nemzetiség ragaszkodjék saját közösségéhez, jól érezze magát, otthon érezze magát az adott országban, s ne törekedjék szeparatizmusra, esetleg kivándorlásra. Az identitástudat fejlődésének alapvető feltétele, hogy semmiféle hátrány ne érje a nemzetiséget önmegvalósítása, nemzetisége bevallása miatt. A nemzetiség természetes jelensége legyen a mindennapi életnek feltűnés, szenzáció, dicséret, elmarasztalás nélkül. Természetes lenne, ha teljesen megszűnnének a szorongások, a görcsök, a gátlások, ha a nemzetiségi lét semmiféle hátrányt nem jelentene, ha a nemzetiségek anyaországának néhány politikai hatalmát vagy politikai lépését nem azonosítanák az egész nemzetiséggel: a hitlerizmust a magyarországi németiséggel, a kiátkozott titóizmust a magyarországi szerbekkel, horvátokkal, szlovénekkal, a Ceausescu-diktatúrát a mai román-sággal vagy Horthy politikáját a szlovákiai magyarsággal. De a marosvásárhelyi véres eseményekért sem tehetik felelőssé a magyarországi románságot. Sok még az előítélet, a káros kollektív megítélés.

Az identitástudat erősítésében jelentős szerepet játszik nemzetiségeink anyaországgal való kapcsolata. A nemzetiségeket és szervezeteiket olyan jogok illetik meg, amelyek alapján közvetlen kapcsolatokat építhetnek ki anyanemzetükkel és más országokkal.

Minden körülmények között szorossá kell tenni és fejleszteni

kell az anyaország és a nemzetiségek kapcsolatát. Mivel nemzeti-
ségek nyelvén egy archaikus, regionális tájnyelv, nyelvi tovább-
fejlődésük, bekapcsolódásuk az egyetemes kultúrába csakis anya-
nemzetük nyelvén, valamint a befogadó ország nyelvén lehet-
séges. De kultúrájuk, identitásuk szilárdítása, erősítése is megkö-
veteli ezt a rendszeres, állandó kapcsolatot. Ez lényegében a nem-
zetiség hídszerepe: összekötni a két ország kultúráját, műveltsé-
gét, kétoldalú forgalmat biztosítani a hídon, amely mindkét or-
szágot gazdagítja, de fejleszti, teljesebbé teszi a nemzetiséget is.

*

Meg kell valósítani hazánkban a nemzetiségi demokráciát, amely-
nek többlete van az általános demokráciával szemben: a népet
nemcsak a demosz, hanem az etnosz értelmében is emancipálja.
Biztosítani kell az egyéni és a kollektív jogokat. Nincs igazuk
azoknak, akik azt állítják, hogy egy országon belül elsők az állam-
polgári jogok, majd az emberi jogok. De olyan érvelések is van-
nak, hogy minek kell külön emlegetni nemzetiségi jogokat, azok
benne vannak az emberi jogokban. Nem, a nemzetiségi jogok sa-
játosak. A teljesség igénye nélkül nézzük meg, melyek ezek a jo-
gok:

- jog a nemzetiségi lét, sajátosság fenntartására, kibontakozta-
tására,
- jog a nemzetiség politikai és egyéb igényeinek kifejezésére,
képviselésére,
- jog az arányos képviselésre az országgyűlésben és az önkör-
mányzatokban,
- jog a nemzetiségi identitás tiszteletben tartására,
- jog a nemzetiségi közélet, társasélet és vállalkozás szervezé-
séhez,
- jog a nemzetiségi nyelv, a nemzetiségi hagyományok, szoká-
sok, kultúra ápolásához, fejlesztéséhez,
- jog a nemzetiségi tannyelvű iskolák létesítéséhez és fenntar-
tásához,
- jog a nemzetiségek által is lakott települések nemzetiségi
elnevezéséhez,
- jog e településeken a közintézmények kétnyelvű tábláinak
elhelyezésére; az utcák, terek nemzetiségi személyekről nyer-
jenek elnevezést,

- jog a nemzetiségi nyelvű állami és egyházi szertartások, rendezvények tartására,
- jog arra, hogy a nemzetiségek által is lakott településeken az ügyintézésre, a hirdetésekre a nemzetiségi nyelvet is használják,
- jog az anyaországgal való együttműködésre,
- jog saját újságok, könyvek kiadására,
- jog a megfelelő anyanyelvi tájékoztatáshoz stb.

Végül az állam adjon garanciát arra, hogy ezek a jogok a gyakorlatban is megvalósuljanak. Nyilvánvaló, a jogokat és a kötelességeket arányba kell hozni ezen a téren is. Ha a nemzetiség otthonának, hazájának tekinti és vallja az adott országot, akkor aktívan dolgozik a közös honért, akkor működhet a nemzetiségi demokrácia is.

*

Magasabb szintre kell emelni és mindenekelőtt koordinálni kell a nemzetiségtudományi kutatásokat nemzetközi és hazai szinten egyaránt. A nemzetiségpolitikai gyakorlattól lényegesen elmaradt, fáziskésésben van a nemzetiségelméleti tevékenység. A nemzeti, nemzetiségi politika sokrétű gyakorlata, területi és fejlődésbeli problémái újabb és újabb gondolatokat vetnek fel a világ minden táján. Ezekre gyorsabban és egzaktabb módon kellene reagálni. Feltétlenül szükség lenne annak kidolgozására, hogyan lehetne kialakítani azt a megegyeztető józan felfogást és gyakorlatot, amely az államegységet és a nemzetegységet nem azonosítja, de nem is állítja szembe. Hazánkban szükség lenne egy nemzetiségtudományi intézményre, amely a Minisztertanács hatáskörében önállóan, függetlenül tevékenykedhetne, valamilyen mellérendeltségben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatallal. A nemzetiségi, etnikai tudományos kutatások ma úgy folynak, hogy az a szellemi erők pazarlásával jár. Szervezett, összehangolt, kellően irányított munkával többszörös eredményt érhetnénk el. Még nagy apparátus sem kellene. Kis ráfordítással nagy eredmény születhetne a nemzetiségek és a magyarság javára.

Erősíteni kell azokat a történelmi szálakat, amelyek elválaszthatatlanul összekötnek bennünket nemzetiségeinkkel. Persze hogy voltak ellentmondások, sőt, véres, kegyetlen összeütközések is közöttünk. Ezekből is okulnunk és tanulnunk kell. De több volt a pozitív, mint a negatív példa. Nemzetiségeink szeretik ezt az országot. – A németiség a maga ősi eredetiségében, jellegéhez

való merev ragaszkodásában e haza derék fiának vallja magát, meg fogja őrizni nemzetiségét, kultúráját, és még sokáig fog élni szűkebb otthona és a magyar haza gyermeki tiszteletében és szeretetében – vallotta egy német történész. A többi nemzetiséggel is évszázados, sőt évezredek közös küzdelmek kötnek össze bennünket. A szlovákok itt voltak már a Kárpát-medencében, amikor mi bejöttünk a Duna-Tisza tájára. Ezer év történelmi tanulságai csak termékenyek lehetnek mai küzdelmeinkhez. Nem lehet, nem szabad elsorvasztani, eltűnni hagyni egy „ezeréves” hazai nemzetiséget. De a többiekkel is így vagyunk.

A nemzetiségi törvény vagy külön rendelet mondja ki, hogy Magyarországon nemzetiségi község az olyan település, amelynek lakói 20%-ban nemzetiségiek, azaz, minden ötödik lakos nem magyar. Ahol pedig tíznél több nemzetiségi személy él, ott a nemzetiség nyelvén ki kell írni a település nevét és kétnyelvű táblákat kell elhelyezni a közintézményeken. A helységnevek a nemzetiségi identitás szimbólumai.

Maradéktalanul biztosítani kell a nemzetiségi nyelvű egyházi szertartásokat, mert a vallás az egyik legerősebb kohéziós erő nemzetiségeink számára.

Egy adott kormány, adott politikai irányzat soha ne dicsérje saját nemzetiségi politikáját, különösen ne állítsa azt példaképnek más országok elé. Arra legyen büszke, ha mások, elsősorban a nemzetiségek dicsérik politikáját, és ha ezzel a politikával a nemzetiségek anyanemzete is elégedett. A nemzetiségi kérdést a nemzetiségekkel és azok anyanemzetével együtt kell megoldani. Jelentéktelenné kell tenni, majd lebontani az országhatárokat, s lehetővé tenni a nemzetiségek és anyanemzeteik között a korlátlan kapcsolatokat zavartalan kiépítését.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AGK	Állami Gorkij Könyvtár, Budapest,
Bm. B. I.	Baranya Megyei Bíróság Irattára, Pécs
Bm. L.	Baranya Megyei Levéltár, Pécs
Bács m. L.	Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét
Bé. m. L.	Békés megyei Levéltár, Gyula
Csm. L.	Csongrád Megyei Levéltár, Szeged
Em. L.	Esztergomi Levéltár, Esztergom
Fm. L.	Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár
Föv. B. I.	Fővárosi Bíróság Irattára, Budapest
Gy. Sm. L. I.	Győr-Sopron Megyei Levéltár, Győr
Gy. Sm. L. II.	Győr-Sopron Megyei Levéltár, Sopron
H. Bm. L.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen
K. K. K. O.	Külföldi Kulturális Kapcsolatok Osztálya
K. S. H.	Központi Statisztikai Hivatal
M H Sz I	A Magyarországi Horvátok Szövetségének Irattára, Budapest
M N Sz I	A Magyarországi Németek Szövetségének Irattára, Budapest
M R Sz I	A Magyarországi Románok Szövetségének Irattára, Gyula
M Sze Sz I	A Magyarországi Szerbek Szövetségének Irattára, Budapest
M Szl Sz I	A Magyarországi Szlovákok Szövetségének Irattára, Budapest
M Szlovének Sz I	A Magyarországi Szlovének Szövetségének Irattára, Budapest
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP Bm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Baranya Megyei Bizottságának Archívuma, Pécs
MSZP Bács m. B. A.	Magyar Szocialista Párt Bács-Kiskun Megyei Bizottságának Archívuma, Kecskemét
MSZP Bé. m. B. A.	Magyar Szocialista Párt Békés Megyei Bizottságának Archívuma, Békéscsaba
MSZMP Fm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Fejér Megyei Bizottságának Archívuma, Székesfehérvár
MSZP Gy. Sm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Győr-Sopron Megyei Bizottságának Archívuma, Győr
MSZP Km. B. A.	Magyar Szocialista Párt Komárom Megyei Bizottságának Archívuma, Tatabánya
MSZP Nm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Nógrád Megyei Bizottságának Archívuma, Salgótarján

PIA	Politikatörténeti Intézet Archívuma, Budapest
MSZP Pm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Pest Megyei Bizottságának Archívuma, Budapest
MSZP Sm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Somogy Megyei Bizottságának Archívuma, Kaposvár
MSZP Tm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Tolna Megyei Bizottságának Archívuma, Szekszárd
MSZP Vas m. B. A.	Magyar Szocialista Párt Vas Megyei Bizottságának Archívuma, Szombathely
MSZP Ve. m. B. A.	Magyar Szocialista Párt Veszprém Megyei Bizottságának Archívuma, Veszprém
MSZP Zm. B. A.	Magyar Szocialista Párt Zala Megyei Bizottságának Archívuma, Zalaegerszeg
MMI	Művelődési- és Közoktatási Minisztérium Irattára, Budapest
NH	Népgondozó Hivatal
OFT	Országos Földbirtokrendező Tanács
OL	Országos Levéltár, Budapest
Sm. L.	Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár
Tm. L.	Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd
UMKL	Új Magyar Központi Levéltár, Budapest
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
Vas m. L.	Vas Megyei Levéltár, Szombathely
Ve. m. L.	Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém
Zm. L.	Zala Megyei levéltár, Zalaegerszeg

JEGYZETEK

- 1 Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. Valóság, 1982. 1. sz. 34–36. old.
- 2 E. Fehér Pál: Nemzet-nemzetiség. Kritika, 1977. 12. sz. 3–4. old.
- 3 Ugyanott.
- 4 Kővágó László: Kisebbség-nemzetiség. Bp. 1977. 198. old.
- 5 Andics Erzsébet: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika. Bp. 1946. 3. old.
- 6 Klotz Miklós: Nemzetiségi politikánkról. Kritika, 1979. 2. sz. 20. old.
- 7 Lásd bővebben Stark Ferenc: A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája. In: 300 Jahre Zusammenleben... 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. I. Bp. 1988. 190 old.; Nemzetiségek Baranyában. Pécs 1984. 47. old.
- 8 Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője. Bp. 1911. 5. old.
- 9 Marx-Engels művei. 16. kötet. Bp. 1964. 405. old. – A pontos szöveg: „Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja.”
- 10 Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912. 497. old. Idézi Fukász György is: A polgári radikálisok nacionalizmusa (Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés) In: A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Bp. 1964. 209–231. old.
- 11 Garamvölgyi József: Előszó. In: Magyarok és szlovének Bp. 1987. 5. old.; Bellér Béla: A magyarországi németek megítélése a második világháború után. – A szerző azt írja, hogy nincs külön politika és nemzetiségpolitika. A nemzetiségpolitika és minden kisebbséggel szembeni politika része a kormánypolitika egészének. Az a kormányzat, amely nem engedi érvényesülni valamely nemzeti vagy felekezeti kisebbség jogait, bajban van a többségi nép demokratikus jogaival is. (In: 300 Jahre Zusammenleben... II. 171. old.)
- 12 Joó Rudolf: A kisebbségi demokrácia fogalma. Tiszatáj, 1985. 12. 50–57. old.
- 13 Kozma Mihály: A nemzetiségi tudat és a hazai románság. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Szerkesztette Polányi Imre. Pécs 1984. 33. old.
- 14 Michael Novak: The Rise of the Unmeltable Ethnics (Nő a be nem olvadók száma. New York 1970.) című könyvét szinte napok alatt szétkapdosták. Hasonlóan nagy érdeklődés mellett gyorsan fogyott el N. Glazer–D. P. Moynihan: Beyond the Melting Pot (Az olvasztótégely mögött. Cambridge–London 1970.) című kötete is.
- 15 Szeli István: A magyar kultúra útja Jugoszláviában. Bp. 1983. 136. old.
- 16 Joó Rudolf: Nemzetiségi kérdés – kisebbségtudomány. Magyar Tudomány, 1981. 11–12. sz. 953–959. old.
- 17 Lásd bővebben Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségtudományi kutatások. – A szerző „Kisebbség és tudomány” című könyve 1989-ben jelent meg, amely elsősorban a szomszédos államokban élő magyarsággal foglalkozik.

- 18 Juraj Zvara: Munkásosztály és nemzet. Bratislava 1977. Idézi E. Fehér Pál: Nemzet-nemzetiség. Kritika, 1977. 12. sz. 3-4. old.
- 19 Horváth Márton-Zibolen Endre „30 év neveléstudomány és művelődéspolitiká” (Bp. 1975.) című 335 oldalas bibliográfiájában egy-két nemzeti-ségi témájú cikk szerepel csak. Nem véletlen ez.
- 20 Kövágó László: A nemzetiségi kérdés Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1982. 5. sz. 84-93. old.
- 21 Katus László: A nemzetiségi történeti kutatások főbb problémáiról és a nemzetiségi munkacsoport munkájáról. Történelmi Szemle, 1960. 4. sz. 536-543. old.
- 22 Herczegh Ferenc-Lukács József: Nemzetiségi politikánk kérdései. Szombathely 1974. 8. old.; Társadalmi Szemle, 1974. szeptember 10.
- 23 Kövágó László: Magyarországi nemzetiségi kutatások. Bp. 1984.
- 24 Kövágó László: Nemzetiségeink történelemoktatásáról. Századok, 1972. 3. sz. 678-683. old.
- 25 Tóth Gyula: A nemzetiségi dokumentáció ügye Magyarországon. Kritika, 1981. 12. sz. 5. old.
- 26 MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai, 1981. 48.130/1981. – Az Országos Pedagógiai Intézet 1975-ben tanulmánykötetet jelentetett meg, amelynek célja a nemzetiségi öntudat fejlesztése volt. A kötetben az alábbi szerzők tanulmányai olvashatók: Dr. Mokuter Iván: Nemzetiségi oktatásunk egyes nyelvhasználati és nyelvművelési kérdéseiről.; Dr. Drahos Ágoston: A két-nyelvűség kérdése és néhány didaktikai konzekvenciája.; Dr. Siptár Ernő: A német nemzetiségi tanárképzés néhány oktatáslélektani problémája.; Kozma Mihály: A hazai román anyanyelvi képzés nyelvi alapja és az ebből következő feladatok.; Jakab Róbertné-Szabó Gyula: A nemzetiségi nyelvoktatás szóbeli szakaszának néhány problémája.; Dr. Fekete Bertalan: Az anyanyelvi és a magyar nyelvi íráskészségek alakulása szerb-horvát tanítási nyelvű általános iskoláinkban.; Gulka Géza: Nemzetiségi iskola Szabadka és környékén. In: Nemzetiségi iskola – anyanyelvi nevelés. Bp. 1975.
- 27 Az adatok több forrásból valók. Arday Lajos: A magyarországi nemzetiségekre vonatkozó jelenkori kutatási eredmények. In: Kövágó László: Magyarországi nemzetiségi kutatások. Bp. 1984.; MMI XI. Nemzetiségi Osztály iratai, 1981. 48.064/1981.; Herczegh Géza: Előszó. In: Tanulmányok a nemzeti kisebbségek jogi védelméről. Pécs 1988. I. 1-2. old.; Für Lajos: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségstudományi kutatások.
- 28 Lásd bővebben Für Lajos: Kisebbség és tudomány. Bp. 1989.
- 29 Dr. Hegyi András: Helyzetfelmérő tanulmány a nemzeti kérdés a Dél-Alföldön című témához. Szeged 1978.
- 30 Hegyi András: Deszk története és néprajza. Szeged-Deszk 1984. – A monográfiát ismerteti Katona Imre: Két új falumonográfia. Báránd története és néprajza. Kettős kötődés a határ menti Deszken. Forrás, 1986. 12. sz. 77-80. old. – Fehér Zoltán: Egy régi bajai néprajzkutató tanár, Bellovics Bálint. Honismeret, 1985. 3. sz. 30-23. old.
- 31 Hambuch Géza: Tanulságok a mának és a holnapnak. Megnyitó beszéd. In: 300 Jahre Zusammenleben... I. 17. old.
- 32 Köteles Pál: Az érem második oldala. Alföld, 1982. 8. sz. 90-91. old.
- 33 Jakab Róbertné: Előszó. In: Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. Bp. 1985. 72. old.

- 34 Lásd bővebben Für Lajos: Európa első nemzetiségi törvénye. Tiszatáj, 1974. 8. sz. 58–66. old.
- 35 Lásd bővebben Gáll Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség. Bp. 1978. 351–352. old.
- 36 Joó Rudolf: A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Bp. 1983. Nemzetiségi füzetek 5. – Németországban (Manfred Straka szerint) a Volsksgruppe (népcsoport) kifejezés a nemzetiszocializmus idején kompromittálódott, ezért a Volksteilt (nemzetrész) használják. (Straka, Manfred: Handbuch der europäischen Volksgruppen. Az európai népcsoportok kézikönyve. Wien–Stuttgart 1970. 2. old.) – A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó német szakirodalom szinte egyöntetűen a „Volsksgruppe” kifejezést használja. A fogalom kompromittálódását kevésbé érzékeli.
- 37 Joó Rudolf: Etnikum, kisebbség, szórvány. Confessio, 1983. 3. sz. 3–9. old.
- 38 Lásd bővebben Lőrincz Péter: Történelmi terminológiánk problémái. Léttünk, 1973/1. 50–51. old. Idézi Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Bp. 1983. 20–21. old.
- 39 Gáll Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség. 354. old.
- 40 Szabó Imre: A kisebbségek és az emberi jogok. Valóság, 1979. 1. sz. 1–13. old.
- 41 A nemzetiségek minimális száma Svédországban 100 fő.
- 42 Joó Rudolf: A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai nyomán.
- 43 Albert Soboul: Problema regional et realitas sociales. (A vidék problémái és a társadalmi valóság.) La Nouvelle Critique, 1975. 11. sz. 41–54. old.
- 44 Yves Person: Présentatiõn. Minoritas nationales en France. (Franciaország nemzeti kisebbségeinek bemutatása.) Les Temps Modernes, 1973. 8–9 sz. 1–18. old.
- 45 Albert Verdoodt: La protection des droits de l’homme dans les Etats pluri-lingues. (Az emberi jogok védelme a többnyelvű államokban.) Bruxelles 1973. 6. old. – Az eddigi fogalmak meghatározásánál az alábbi forrásokat használtuk fel: Joó Rudolf: Etnikum, kisebbség, szórvány. Confessio, 1983. 3. sz. 3–9. old.; A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Bp. 1983. Nemzetiségi füzetek 5.; Új Magyar Lexikon, Bp. 1962.; Magyar Értelmezõ Kéziszótár, Bp. 1972.; Kóvágo László: Kisebbség-nemzetiség, Bp. 1977. Gáll Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség. Bp. 1978.
- 46 Szücs Jenő: Nemzet és történelem. 2. kiadás. Bp. 1984. 228. old.
- 47 Pierre Fougeyrollas: Unite nationale et minoritas culturelles. (Nemzeti egység és kulturális kisebbség.) Esprit 1968. 12. sz. Idézi Joó Rudolf: A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai.
- 48 William Petersen: On the subnations of Western Europe. (Al-nemzetek Nyugat-Európában.) Ethnicity. Cambridge–London 175. 181. old. Idézi Joó Rudolf fenti munkájában.
- 49 Robert Lafont: Sur la France. (Franciaországról.) Paris 1968. 39–79. old. Idézi Joó Rudolf ugyanott.
- 50 Robert A. Kann: Das Nationalitätenproblem der Habsburger-Monarchie. (A Habsburg Monarchia nemzetiségi problémái.) Gratz–Köln 1969. 41. old.
- 51 Lásd bővebben: Új Magyar Lexikon. Bp. 1962. 5. kötet. Mf-R 162. old. és Magyar Értelmezõ Szótár. Bp. 1972. 997. old.
- 52 Sztálin: Marxizmus és nemzeti kérdés. Bp. 1948. 11. old.; Sztálin nemzet-fogalmával is foglalkozik Szigeti József: A kultúra szocialista tartalmának és

- nemzeti formájának kérdéséhez. Társadalmi Szemle, 1962. 8–9. sz. 85–100. old.
- 53 Ormos Mária: A nemzeti–nemzetiségi kérdés aktualitása. In: Nemzeti–nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 22. old.
- 54 Ugyanott, 23. old.
- 55 Lenin legfontosabb cikkei a nemzeti–nemzetiségi kérdésről: Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdésre vonatkozóan. Lenin Összes Művei. LÖM 24. kötet. Bp. 1970. 113–147. old.; A nemzeti kérdés programunkban. LÖM 7. kötet. Bp. 1965. 220–228. old.; A nemzetiségi politika kérdéseihez. LÖM 25. kötet. Bp. 1970. 66–74. old.; Tézisek a nemzeti kérdésről. LÖM 23. kötet. Bp. 1969. 114–122. old.; A forradalmi proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga. LÖM 25. kötet. Bp. 1971. 57–65. old.; A nemzeti önrendelkezési jogáról. LÖM 25. kötet. Bp. 1970. 255–316. old.; A nemzeti kérdésről szóló referátum tézisei. LÖM 24. kötet. Bp. 1970. 379–391. old.; A nemzetiségek egyenjogúsága. LÖM 25. kötet. Bp. 1970. 89–89. old.; A nagyoroszok nemzeti büszkeségéről. LÖM 26. kötet. Bp. 1971. 95–99. old.; Június brosúrájáról. LÖM 30. kötet. Bp. 1971. 1–15. old.; A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga. LÖM 27. kötet. Bp. 1971. 243–257. old.; Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei. LÖM 30. kötet. Bp. 1971. 16–56. old.; A nemzetiségek, illetve az „autonómizálás” kérdéseihez. LÖM 45. kötet. Bp. 1975. 335–361. old.
- 56 Ormos Mária: A nemzeti–nemzetiségi kérdés aktualitása. In: Nemzeti–nemzetiségi tudat. 23. old.
- 57 Lásd bővebben Molnár Erik: A nemzeti kérdés. Magyar Tudomány, 1960. 10. sz. 571–587. old.
- 58 Dömötör Sándor: Nemzeti jelleg, etnikai csoport. Magyar Tudomány, 1961. 4. sz. 241–244. old.; Molnár Erik: Válasz Dömötör Sándor hozzászólására. Magyar Tudomány, 1961. 4. sz. 245–248. old.
- 59 Arató Endre: A nemzetfogalom vitája a Szovjetunióban. Párttörténeti Közlemények, 1969. 1. sz. 104–123. old.
- 60 Király István: Hazafiság és internacionalizmus. Magyar Tudomány, 1973. 6. sz. 345–362. old.
- 61 Pach Zsigmond Pál: Hazafiság és internacionalizmus. Magyar Tudomány, 1973. 7–8. sz. 505–507. old.
- 62 Stier Miklós: Hazafiság és internacionalizmus. Vitaösszefoglaló. Századok, 1974. 1. sz. 220–261. old.
- 63 Glatz Ferenc: Zárszó. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. 172. old.
- 64 Stefka István: Hol a haza? Nemzetiségek Magyarországon 1945–1980. Bp. 1982.
- 65 Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Bp. 1975. 7. old.
- 66 Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Bp. 1976. 85. old.
- 67 Arató Endre: A magyar nacionalizmus kettős arculata a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában (1790–1849) In: A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Bp. 1964. 79–142. old.
- 68 Bibó István: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. Bp. 1946. 68. old.
- 69 Szende Béla: Adalékok a magyarországi nemzetiségek megítélésének kérdéséhez. In: Nemzetiségeink. Pécs 1987. 45–57. old.

- 70 Csepeli György: Érzés és élmény a nemzeti hovatartozásban. Tájékoztató, 1980. 6. sz. 22-32. old.
- 71 Jászi Oszkár: A Habsburg Monarchia felbomlása. Bp. 1982. 339-346. old.
- 72 Páskándi Géza: A kisebbségpszichológiáról. Valóság, 1979. 5. sz. 38-57. old.
- 73 Nemzetiségek Baranyában. A Baranya megyei tanács 1984. március 12-i ülésének anyaga. Pécs 1984. 52. old.
- 74 Hanák Péter: Etnikum és közösségtudat. Confessio, 1978. 2. sz. 29-37. old.
- 75 Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. Bp. 1947. 127. old.
- 76 O L K. 27 MT Jegyzőkönyvek. 1918. december 1. 17. old.; Szocializmus, 1917. 1-2. szám.
- 77 Kende János: Nemzeti-nemzetiségi kérdés és a munkásmozgalom. História, 1982. 4-5. sz. 22-26. old.
- 78 Harriet Ferenci: Erősíteni kell az identitástudatot. Interjú Manherz Károlyval, a Magyarországi Német Szövetség elnökével. Magyar Horizont, 1990. 5-6. sz. 22-26. old. – A félelem hatását és a téves történelmi értékeléseket lásd: Deutscher Bote, 1992. 3. sz.
- 79 Krupa András: A nemzetiségi lét Békésben. In: Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 222. old.
- 80 Áts Erika: Több nyelven, egy akarattal. Bp. 1976. 18-19. old.; Simon V. Péter: Német polgárság magyar földön. Vasi Szemle, 1982. 1. sz. 141-142. old.
- 81 Kósa László: Nemzetiségek a mai Magyarországon. Valóság, 1969. 4. sz. 12-22. old.
- 82 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok történetéből. 75-76. old.
- 83 Gyivicsán Anna-Kozma Mihály-Győri Nagy Sándor-Szász János András: A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői. Bp. 1985.
- 84 Manga János: Die Slowaken in Ungarn. (Szlovákok Magyarországon.) Acta Ethnographica XXI. 1972. 279-316. old.; Manga János: A magyarországi szlovákok. Népi kultúra – népi társadalom. VIII. 1973. 211-249. old.; A magyarországi szlovák etnikai csoportok. In: Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségpolitika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 262-265. old.
- 85 Kovács László: Megyénk szlovák nemzetiségének anyanyelvi kultúrájáról. Borsodi Szemle, 1973. 4. sz. 93-96. old. – Hasznos megállapításokat tesz a szlovák irodalom és a hazai szlovákság identitástudatának kapcsolatáról Pavel Kondax „A felszabadulás utáni szlovák irodalom” című cikke. In: Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 309-311. old.
- 86 MSZISZI 242/1958. Bielik György titkár feljegyzése. Budapest, 1958. március 26.
- 87 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok történetéből. 73-74. old.
- 88 Győri Nagy Sándor: Nyelvállapot és nemzetiségtudat Brennbergbánya német ajkú lakossága körében. In: A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői. Bp. 1985. 197. old.
- 89 Lásd bővebben Sarosácz György: Baranya horvát és szerb népcsoportjai. A Janus Pannonius Múzeum füzetek. 17. Pécs 1978. 5. old.

- 90 Duro Sarosac: A magyarországi délszlávok. In: Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségek a mai Magyarországon. Bp. 1984. 305. old.
- 91 Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. Bp. 1975. 25. old.
- 92 Csuka Zoltán: Magyarok és szerbek. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolata a szomszéd népekkel. Szerkesztette: Gál István. Bp. 1947.
- 93 Arató Endre: A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig. 9-15. old.
- 94 Hadrovics László: Magyarok és horvátok. Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolata a szomszéd népekkel. Szerkesztette: Gál István. Bp. 1947.; Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története. Bp. 1969.; Kerecsényi Judit: A Zala megyei horvátok. Zalaegerszeg 1979.
- 95 Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségpolitika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 99. old.
- 96 Miátovics Mihály: A Baranya megyei délszlávok. Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 90-97. old. Tándics Marin: Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944-1964. Csávoly 1969.
- 97 Kovacsevics Mátyás-Vértes Elemér: Négy nemzetiség vidám farsangja Mohácson. Baranyai Művelődés, 1959. március 78-80. old.
- 98 Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története. Bp. 1969. 120. old.
- 99 Pável Ágoston: Magyarok és szlovének. In: Magyarország és Kelet-Európa. A magyarság kapcsolata a szomszéd népekkel. Szerkesztette: Gál István. Bp. 1947. 159-160. old.
- 100 Székely András Bertalan: Vallás és identitás a magyarországi szlovének körében. Vigilia, 1987. 7. old.
- 101 Szabó László: A magyarországi szlovénség identitástudata fejlesztésének tennivalói a szervezett állami oktatásban. Hidak. Bp. 1988. 139-150. old.; A szlovének tudati elemeinek részkérdéséről lásd bővebben Verseghi György: Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv-magyar határ mentén. Bp. 1987.
- 102 Edward Kardelj: A szlovén nemzeti kérdés fejlődése. Novi Sad 1961. 496. old.
- 103 Kozma Mihály: A nemzetiségi tudat és a hazai románság. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 232. old.
- 104 Ugyanott.
- 105 Sarusi Mihály: Román műhely Gyulán. Kritika, 1983. 9. sz.
- 106 Rehák László: A kisebbségtől a nemzetiségig. Újvidék 1979. 64. old.
- 107 Solymár Imre: Regionális mentalitás és történeti életmódmodell a völgyégi sváboknál. Dunatáj, 1983. 2. sz. 61-70. old.
- 108 Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi lét, nemzetiségi tudat a mai Magyarországon. Politika-Tudomány, 1986/3. 43-57. old.
- 109 Mit ér az ember, ha nemzetiségi? Seres Attila beszélgetése Tabajdi Csaba miniszterhelyetttel, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárság vezetőjével. Népszabadság, 1990. április 7.
- 110 Kósa László: Hagyomány és közösség. Bp. 1984. 12. old.
- 111 Garai Gábort idézi Jakab Róbertné - Stark Ferenc: Nemzetiségi oktatásunk. Pedagógiai Szemle, 1977. 6. sz. 496-502. old.
- 112 PIA 288/f. 5/98. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.

- 113 MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai, 1959–60 között.
- 114 MSZP Vas m. B. A. 1 f. 1962. 8 ö. e. és Drahos Ágoston–Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. Regio, 91/2. 191. old.
- 115 Ádám Antal: A nemzetiségekre vonatkozó alkotmányi és törvényi szabályozás lehetőségeiről. In: Tanulmányok a nemzeti kisebbségek jogi védelméről. I. Pécs 1988. 14–15. old. és MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai. 1978–1988. között.
- 116 Arday Lajos–Hlavik György: Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről. Bp. 1988. 69. old.
- 117 Stark Ferenc: Negyedszázados a nemzetiségi óvodahálózat. Óvodai nevelés, 1980. 9. sz. 313–316. old.
- 118 Fehér Zoltán: „Kóló, csárdás ölelkezik.” (A kétnyelvűség virágai.) Forrás, 1981. 7. sz. 7–11. old. – A kétnyelvűség és a gyermekfolklór kapcsolatáról ír a szerző a „Csicsija babája” című cikkében. Forrás, 1985. 11. sz. 77–83. old.
- 119 Vendégh Sándor: A tanulók kétnyelvűsége nemzetiségi iskoláinkban. Pedagógiai Szemle, 1961. 7–8. sz. 632–642. old.
- 120 Hazafiság, nemzetköziség. Jegyzet, Bp. 1981–82. 248. old.
- 121 Vendégh Sándor: A tanulók kétnyelvűsége nemzetiségi iskoláinkban. 632–642. old.; Mokuter Iván: Nemzetiségi oktatásunk egyes nyelvhasználati és nyelvművelési kérdéseiről. In: Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 241–242. old.
- 122 Verseghi György: Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén. Bp. 1987. 514. old.
- 123 Ezt Lenin is többször elítélte LÖM 23. kötet. Bp. 1969. 317. old.
- 124 Mokuter Iván: Mjesna imena kao simbol narodnosnog identiteta. (A helységnevek, mint a nemzetiségi identitás szimbólumai) In: Nas Kalendár, 1989. 113–120. old.
- 125 Lásd bővebben Herman József: Nyelv, állam és politika. Kritika, 1985. 3. sz. 3–5. old.
- 126 Mammel Ádámné: Az anyanyelv átörökítésének, a kétnyelvűség kialakításának helyzete a nemzetiségi óvodákban. Óvodai Nevelés, 1985. 11. sz. 292–296. old.
- 127 Ugyanott.
- 128 Ugyanott.
- 129 Az adatok forrása Drahos Ágoston–Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. Regio, 91/92. sz. 180 old. és Mammel Ádámné: Az anyanyelvi nevelés-oktatás feladatai. Óvodai Nevelés, 1980. 9. sz. 316–321. old. Az óvónők külföldi továbbképzéseken vettek részt. (Narodne novine, 1975. 25. sz.)
- 130 Mammel Ádámné: Az anyanyelv átörökítésének, a kétnyelvűség kialakításának helyzete nemzetiségi óvodáinkban. Óvodai Nevelés, 1985. 11. sz. 292–296. old.
- 131 Boár Andrásné: Román anyanyelvi nevelés a battonyai nemzetiségi óvodában. Óvodai Nevelés, 1978. 2. sz. 57–58. old.
- 132 MSZP Gy. Sm B i fond, 3 cs. 334 ö. e. Az MSZMP Győr–Sopron megyei Bizottsága 1969. június 10-i ülésének jegyzőkönyve.
- 133 MSZP Nm. B. A. Ügykezelés. A magyar pártbizottság 1988. szeptember 27-i ülésének jegyzőkönyve.

- 134 Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi lét és nemzetiségi tudat a mai Magyarországon. 43–57. old.
- 135 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 113. old.
- 136 Lásd bővebben Kozma Tamás: Kétnyelvűség és iskola. Köznevelés, 1970. 19. sz. 31–34. old.
- 137 Szende Béla: Hány nyelven beszélnek a nemzetiségiek? Élet és Tudomány, 1986. 23. sz. 709. old.
- 138 Verseghi György: Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén. Bp. 1987.; OPI előterjesztés a Közoktatási Revíziós Terület vezetői értekezletén 1986. Előterjesztő: Szabolcsi Miklós. Készítette: Fenyves József.
- 139 Visegrádi Tamás: A nemzetiségi politika gyakorlata Baranya megyében. Pártélet, 1984. 4. sz. 82–85. old.
- 140 Kővágó László: Néhány megjegyzés nemzetiségi ügyekről. Baranyai Művelődés, 1976. 1. sz. 3–7. old.
- 141 MI XI. Nemzetiségi osztály iratai, 1981. 48.227/1981.; A Somogy Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának jelentése. Kaposvár, 1981. november 17.
- 142 Urosevics Daniló: A nemzetiségek anyanyelvi olvasási kultúrájának fejlesztése. Bp. 1971. 15. old.
- 143 Szabó Gyula: Nemzetiségi tankönyvkiadásunk húsz éve. Pedagógiai Szemle, 1969. 11. sz. 1002–1008. old.
- 144 Arday Lajos–Hlavik György: Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről. Bp. 1988. 72. old.
- 145 Mészáros György: Nemzetiségi könyvkiadásunk tíz éve. In: Együtt a nemzetiségekkel. 254. old. és MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai. 16 198/1978.
- 146 Joó Rudolf: Nemzetiségi nyelv és tudat a magyarországi nemzetiségi középiskolákban. In: Kővágó László: A magyarországi nemzetiségi kutatások. Bp. 1984. 41–42. old.
- 147 Hazafiság–nemzetköziség. 242. old.
- 148 Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. Valóság, 1980. 8. sz. 87–101. old.
- 149 Ugyanott. – Uebersicht des Bevölkerungstaandes des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850 nach der amtlichen Volkszahlung. Ofen 1951. (Áttekintés a magyar korona országai lakosságának helyzetéről az 1850. évi népszámlálás alapján. Buda 1851.)
- 150 PIA 288 f. 3/98 között.
- 151 Hoóz István: A nemzetiség szerinti megoszlás számbavételének nehézségei. Valóság, 1981. 5. sz. 97–104. old.
- 152 UMKL XIX: A -1-1 1 d.
- 153 Páskándi Géza: A kisebbségpszichológiáról. Valóság, 1979. 5. sz. 37–57. old.
- 154 Lásd bővebben Urosevics Daniló: A magyarországi délszlávok története.
- 155 Tilkovszky Loránt: Három évtized a magyarországi németiség életében 1945–1975. Jelenkor, 1985. 4. sz. 414–416. old.
- 156 Kozma Mihály: Román nemzetiségek magyar környezetben. (Interetnikai vizsgálatok a Békés megyei Méhkeréken) In: Gyivicsán Anna–Kozma Mihály–Györi Nagy Sándor–Szász János András: A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői. Bp. 1985. 110. old.

- 157 Kozma Mihály: A nemzetiségi tudat és a hazai románság. In: Nemzeti, nemzetiségi tudat. Szerkesztette Polányi Imre. Pécs 1987. 234. old.
- 158 A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége 1973. novemberi VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Sokszorosított anyag. Lásd még Zöldi László: Nemzetiségi közművelődés Magyarországon. Kritika, 1975. 6. sz. 3-4. old.
- 159 Csatári Dániel: Szocializmus és nemzetiségi kérdés. Tolna megyei Népiújság, 1974. február 26.
- 160 Tamás Ervin: Minden lélek számít. Beszélgetés Hoóz Istvánnal. Élet és Irodalom, 1982. 4. sz. 7. old.
- 161 Tilkovszky Loránt: Botránykő vagy hídpillér? Dunántúli Napló, 1990. december 15.
- 162 Hoóz István: A nemzetiségek száma és területi megoszlása Baranya megyében. Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 105-114. old. Az előzményeket, az 1960. évi népszámlálás tapasztalatainak levonását lásd Hoóz István: A nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. KSH Népeségtudományi Kutató Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának Közleményei. 18. Bp. 1961. 1. sz. 127. old.
- 163 Hoóz István: A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. Demográfia, 1975. 1. sz. 23-26. old. és A nemzetiség szerinti megoszlás számbavételének nehézségei. Valóság, 1981. 5. sz. 97-104. old.
- 164 Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. Valóság, 1980. 8. sz. 87-101. old.
- 165 Csepeli György: Nemzeti tudat és érzésvilág. Bp. 1984. 10. old.
- 166 Központi Statisztikai Hivatal. 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. Készült 200 példányban. 141. példány. Bp. 1983. 5. old.
- 167 Rehák László: A kisebbségtől a nemzetiségig. Szabadka-Újvidék 1978. 59-60. old. - A szerző regionális érdekeknek nevezi a nemzetiségek ezen kettőségeinek egyik oldalát.
- 168 Ats Erika: Több nyelven, egy akarattal. Bp. 1976. 21. old.
- 169 Szabó Ernő: Nemzetiségi kultúra, kétnyelvűség, néprajz. Népművelés, 1980. 11. sz. 26-28. old.
- 170 Mándity Marin: Milyen híd a nemzetiség? Élet és Tudomány, 1986. 18. sz. 901. old.
- 171 Edward Kardelj: Szocialista öngazgatás. Válogatás E. Kardelj műveiből. Újvidék 1976. 5-42. old.
- 172 Kővágó László: A nemzetiségi kérdés Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1982. 5. sz.
- 173 Joó Rudolf: Nemzetiségi kérdés, kisebbségi egyenjogúság napjainkban. In: Együtt a nemzetiségekkel. 146. old.
- 174 Herczegh Géza: A kisebbségek nemzetközi jogi védelme. In: Tanulmányok a nemzeti kisebbségek jogi védelméről. Pécs 1988. II. 409-410. old.
- 175 Ugyanott.
- 176 Ugyanott.
- 177 Joó Rudolf: A kisebbségi demokrácia fogalma. Tiszatáj, 1985. 12. sz. 50-57. old.
- 178 Kemény G. Gábor: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Hét évszázad írásaiból. Bp. 1962.
- 179 MRSZI 220/1983. Petru Silaghi főtítkárról beszámolója.

- 180 MSZP Vas. m. B. A. 1 f. 1 cs. 1981. 69 ö. e.; MSZP Nm. B. A. 1 f. 3 cs. 1969. 346 ö. e.; MSZP Fm. B. A. 19 f. 1 cs. 1976. 18 ö. e., 24 f. 1 cs. 1981. 23 ö. e.; MSZP Ve. m. B. A. VB. anyagok jegyzőkönyvei. 7 ö. e. 1958. december 22-i ülés jegyzőkönyve.
- 181 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 1979-12. 18.022/1979.
- 182 Szende Béla: Adalékok a magyarországi nemzetiségek megítélésének kérdéséhez. In: Nemzetiségeink. Pécs 1987. 45-57. old. A hídépítő szerep múltjáról ad figyelemreméltó képet Hans Sauter: „A magyarországi németek hídépítő szerepe” című cikke. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. 253-256. old.
- 183 Tilkovszky Loránt: Botránykő vagy hídpillér. Dunántúli Napló, 1990. december 15.
- 184 Népszabadság, 1992. február 8.
- 185 Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény 18. pontja kimondta: „A fegyverszünet egész időtartamára Szövetséges Ellenőrző Bizottságot létesítenek Magyarországon, amely a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság képviselőjének elnöksége alatt és az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok képviselőjének részvételével szabályozni és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását.” (A párizsi békeszerződés és magyarzata. 2. függelék. Fegyverszüneti egyezmény. Bp. 1947. 75. old.) A SZEB tagjait és teljes apparátusát a fegyverszüneti egyezmény 11. pontja alapján a magyar állam tartotta fenn.
- 186 Andics Erzsébet: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika. Bp. 1946. 55. old.
- 187 Lásd bővebben Bibó István: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. Bp. 1946.
- 188 Andics Erzsébet: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika. 41-42. old. - A szerző Gratz Gusztáv „Bethlen külpolitikája és kisebbségpolitikája” című cikkét idézi. Magyar Szemle, 1934. október.
- 189 Korom Mihály: A nácibarát és revíziós külpolitika végső következménye: Magyarország részvétele a második világháborúban. In: A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Bp. 1964. 426-462. old.
- 190 Lásd bővebben Csatári Dániel: Forgószélben. Bp. 1968.
- 191 Niederhauser Emil: Nemzetiségek, nemzetiségi kérdés a Duna-medencében a felszabadulás után. Debreceni Szemle, 1984. 2. sz. 99. old.; A magyarországi nemzetiségekről. Kritika, 1983. 6. sz. 7-8. old.
- 192 Kövágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakításának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 79-94. old.
- 193 Hegedűs Nándor: Új nemzetiségi politika. Huszadik Század, 1947. 1. sz. 46-48. old.
- 194 Lásd bővebben Janics Kálmán: A hontalanság évei. München 1979. és Glatz Ferenc: Zárszó. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. 273. old.
- 195 Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Bp. 1946. 122. old.
- 196 PIA 274 f. 10 cs. 30 öe. A miniszterelnökségi szaktanácsadó elaborátuma a San Franciscó-i értekezletről. Budapesti, 1945. augusztus 2.
- 197 Ugyanott és Polzovics Iván: A nemzetiségi kisebbségek új helyzete. Bp. 1947. 2-6. old.
- 198 Fűzes Miklós: Modern rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban. Bp. 1990.; Lásd még Zielbauer

- György: Szabolcs-Szatmár megye németisége 1944–1945-ben. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1989/1. sz. 29–40. old. A szerző egyéb, a témával összefüggő cikkei: Borsodi Szemle, 1991/1., Békési Élet, 1981/1., Műhely, 1987/6., Somogy, 1987/6., Neue Zeitung, 1989. május, 1990. február 27.; Erdmann Gyula: Deportálás és kényszermunka. Új Auróra, 1986/6. 13–22. old., Gyarmati Zsigmond: Jóvátétel? Szabolcs-Szatmári Szemle, 1989/2. sz. 135–138. old.
- 199 Joseph B. Schechtman: The Elimination of German Minorities in Southern Europe. (A dél-európai német kisebbség megsemmisülése.) Journal of Central European Affairs, 6. sz. 152–162. old
- 200 Magyar Televízió Panoráma műsora, 1989. december 4.
- 201 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. Bp. 1990. I. kötet. 81. old.
- 202 Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. Bp. 1988. 14–15. old.
- 203 NKVD – Narodnij Kommissariat Vnutrennih Del (Belügyi Népbiztosság) 1934–1946 között működött. Elődje a GPU – Goszudarsztvennoje Polityicseszkoje Upravlenyje (Állami Politikai Ügyosztály) 1922–1934 között fejtett ki tevékenységet. Ez a szervezet az 1917-ben létrejött CSEKÁ-ból alakult. A szovjet állambiztonsági szervek sorában 1946-tól az Állambiztonsági Minisztérium következett, majd 1954-ben alakult meg a KGB – Komityet Goszudarsztvennoj Bezopanosztyi (Állambiztonsági Bizottság).
- 204 Füzes Miklós: Modern rabszolgák. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborokban 1945–1949. Bp. 1990. 360. old. – Füzes Miklós álláspontját bírálja Tilkovszky Loránt: A Magyarországról deportált németek száma 30 000–35 000 volt, s a meghaltak száma sem haladta meg az 50%-ot. Tilkovszky szerint e munkatáborokban más volt a helyzet, mint a zsidók esetében, mert itt munkaerőre volt szükség, nem a németek likvidálására, s itt a hazatérés reménye is fennállt. (Tilkovszky Loránt: A magyarországi németek a szovjet munkatáborokban. Regio, 1991. 1. sz. 191–199. old.) Értékes adatokat és összefüggéseket tár fel Erdmann Gyula cikke: Deportálás, kényszermunka. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban. Gyula, 1990. 157. Gyulai füzetek. 4.) A Szabolcs-Szatmár megyei Mérk községben 1945. január 3-án úgy szedték össze a németeket, hogy a policájok reggel korán bekopogtak a német családokhoz: a 17–45 év közötti lakosság jelenjen meg az iskolában, mert sőt és cipőt fognak osztani. Gyanútlanul elmentek, s mikor ott volt mindenki, szuronyos katonák körülfogták az épületet. (Zielbauer György: A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–1955. Szombathely 1990. 18. old.)
- 205 Lásd bővebben Lásztity S. Lyubomir: A magyarországi délszlávok negyven éve. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 202–205. old. és Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 83. old.
- 206 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 83. old.
- 207 MSZP Bé. m. B. A. 1945. 60. f. 1 ö. e.
- 208 Borsody István: Magyar-szlovák kiegyezés. A cseh-szlovák-magyar viszony utolsó száz éve. Bp. 1945. 126. old.
- 209 MMÍ Elnökségi iratok, 1945. augusztus 17. Vaskó Mihály: Adalékok a nemzetiségi oktatás történetéhez 1945–1948. Pedagógiai Szemle, 1982. 7–8. sz. 612–626. old.
- 210 Wágner Ferenc: Nemzetiségpolitika és demokrácia. Köznevelés, 1945. 9. sz. 1–2. old.

- 211 Csm. L. Főispáni elnöki iratok, 1945. A belügyminiszter 1945. június 13-án kelt leirata a megyei főispánhoz.
- 212 Rigóné Péter Irén: A nemzetiségi oktatás és művelődés fejlődése Csongrád megyében 1945–1984. MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága Évkönyve. Szeged 1985. 143–147. old.
- 213 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 81. old.
- 214 PIA 274 f. 10 cs. 36 ö. e. Budapest, 1945. december 6-i feljegyzés.
- 215 Bm. L. Főispáni bizalmas, 372/1945. A főispán jelentése a külügyminiszterhez. Pécs, 1945. május 9. – A mohácsi polgármester jelentette a főispánnak, hogy május 13-án a SZEB megbízottja, Ocskány ezredes Mohácson járt az ügyben. Mohácsi polgármesteri iratok, 6 eln./1945. A szegedi helyzetről lásd MSZP Bé. m. B. A. 60 f. 1 ö. e. Szeged, 1945. június 5.
- 216 Korom Mihály: Népi demokráciánk születése. Bp. 1981. 150. old.
- 217 Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéhez 1944–1945. Szeged 1970. 237. old.
- 218 UMKL XIX-A – 1 e 2 d. V/1. Gasparics József levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Mohács, 1946. január 3.
- 219 Bm. L. Főispáni bizalmas, 242/1947. Kivonat a mohácsi képviselőtestület 1947. március 27-i ülésének jegyzőkönyvéből.
- 220 Bezerédy Győző: Dunaszekcső és Bár története. Dunaszekcső 1970.
- 221 Lásd bővebben MSZP Bács-Kk. m. B. A. 1 f. 9 cs. 42 ö. e. Jelentések a nemzetiségekről.
- 222 Kövágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakításának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 71–94. old.; Barics Ernő: A magyarországi délszlávok nemzetiségi tudatáról. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 224. old.
- 223 UMKL VKM KKKO XIX. I. 1 e 10 d 39–2 Győr-Moson vármegye és Győr thj. város főispánjának levele. Győr, 1946. január 19.
- 224 Vas m. L. Főispáni elnöki iratok, 1945–46. XXI. 1 a/1. – A levelet Levuskin vezérőrnagy 1945. december 8-án átküldte Tildy Zoltán miniszterelnöknek. Idézi Stipkovits Ferenc: A nemzetiségi összeírás és az iskolaügy 1945–46-ban a vendvidéken. In: Dunántúl településtörténete. VIII. PAB-VEAB Pécs 1990. 113–122. old.
- 225 Lásd bővebben Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945) Bp. 1981. 450–451. old.; Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar-román viszony 1940–1945) 469. old.
- 226 Ugyanott, 471. old.
- 227 Pál Jób riportja. Beszélgetés Groza Péterrel. Groza Péter emlékére. Bp. 1984. 17. old.
- 228 Szabad Nép, 1945. június 24.
- 229 Foia noastra, 1970. 2. szám. Kétegyházi eredmények. Visszaemlékezés.
- 230 Csabai Lászlóné–Tarján G. Gábor: A Magyarországi Románok Kultúrszövetségének rövid története. In: Hozzájárulás. (Tanulmányok a magyarországi románokról.) Bp. 1988. 125–144. old.
- 231 Szabó János: A nemzetiségi kérdés Csanád megyében (1944–1948). MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve. Szeged 1984. 5–17. old.
- 232 MSZP Bé. m. B. A. 60 f. 1 ö. e. Jelentés. 1945.

- 233 MMI A Nemzetiségi Önálló Osztály „Oktatáspolitiká-nemzetiségpolitika” című előterjesztése 1985-ben.
- 234 Vaskó Mihály: Adalékok a nemzetiségi oktatás történetéhez 1945–1948. *Pedagógiai Szemle*, 1982. 7–8. sz. 612–626. old.
- 235 Lásd bővebben Vaskó Mihály fent idézett cikkét, valamint Drahos Ágoston–Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. *Regio*, 91/2. sz. 169–170. old.; Kovács Péter: A nemzeti kisebbségek oktatásügyéről. *Köznevelés*, 1956. 16. sz. 365–367. old.
- 236 Moravek Endre: A nemzetiségi iskolaügy újjászervezése. *Köznevelés*, 1946. 6. sz. 8–9. old.
- 237 UMKL XIX-A-1 d. 1 d.; 11 d. 39–2.; 1 d.
- 238 Ugyanott. A Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának levele a Vas megyei tanfelügyelőséghez. Szentgotthárd, 1946. január 25.
- 239 Ugyanott. Pogány, 1946. január 25.
- 240 Ugyanott. Kökény, 1946. február 11. Jegyzőkönyv.
- 241 Lásztity S. Lyubomir: A magyarországi délszlávok negyven éve. In: *Nemzeti-nemzetiségi tudat*. Pécs 1987. 204. old.
- 242 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 12 d. 39–3. Magyar Dezső tanügyi tanácsos, tanfelügyelő jelentése a VKM-hez. Pécs, 1946. március 2.
- 243 Ugyanott, 1946. márciusi állapot.
- 244 Ugyanott. Tótújfalu, 1946. március 12.
- 245 Beszámoló a Magyarországi Szlovákok Antifasiszta Frontjának mohácsi nagygyűléséről, 1946. március 17. Sloboda, 1946. március 21.
- 246 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. A Vas megyei tankerületi főigazgatóság jelentése a VKM-be. Szombathely, 1946. március 30.
- 247 Stipkovits Ferenc: A nemzetiségi összeírás és az iskolaügy 1945–46-ban a vendvidéken. In: *A Dunántúl településtörténete VIII. PAB-VEAB*. Pécs 1990. 117. old. és *Szabad Nép*, 1946. április 21. A magyar és jugoszláv nemzetiségi probléma.
- 248 UMKL VKM KKKO XIX-I: 1 e. 10 d. 39–2. Gara, 1946. április 20.
- 249 Ugyanott. A Vas megyei tanfelügyelő jelentése, 1946. május 7.
- 250 Ugyanott, 11 d. Dr. Simon László államtitkár körlevele a tankerületi főigazgatókhoz. Budapest, 1946. május 13.
- 251 Ugyanott, 10 d. Moravek Endre feljegyzése. Budapest, 1946. május 2.
- 252 Ugyanott. A bizottság összegező jelentése. Budapest, 1946. május 21.
- 253 PIA 274 f. 10 cs. 36 ö. e. Jelentés. Budapest, 1946. május 21.
- 254 Bm. L. Főispáni általános, 406/1946. A Baranya megyei főispán jelentése a belügyminiszterhez. Pécs, 1946. június 7.
- 255 Ugyanott. A siklói járási főjegyző jelentése a Baranya megyei főispánhoz. Siklós, 1946. szeptember 24.
- 256 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. Az apátistvánfalvi főjegyző levele a Vas megyei tankerületi főigazgatóhoz. Apátistvánfalva, 1946. október 15. A minisztérium levele a Vas megyei tankerületi főigazgatóhoz. Budapest, 1946. november 15.
- 257 Vas m. L. Tanfelügyelői iratok, 1945–46. XX. IV. 502/1. Idézi Stipkovits Ferenc: A nemzetiségi összeírás és az iskolaügy 1945–46-ban a vendvidéken. In: *Dunántúl településtörténete VIII. PAB-VEAB*. Pécs 119. old.
- 258 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. Jegyzőkönyv, 1946. november 24.
- 259 *Nase Novine*, 1946. december 11.

- 260 UMKL VKM KKKO XIX-I. 13 d. 39-3.
- 261 Ugyanott. Moravek Endre feljegyzése. Budapest, 1947. január 2.
- 262 Bm. L. Főispáni általános, 768/1946. A Baranya megyei főispán levele a pécsi, mohácsi, siklósi járás főjegyzőihez. Pécs, 1946. november 9.
- 263 Dunántúli Népszava, 1946. november 20.
264. Szabad Nép, 1946. december 14.
- 265 PIA 283 f. 12 cs. 140 ö. e. Budapest, 1946. november 29. Rob Antun főtítkár, Vuics Pavle elnök.
- 266 Ugyanott, 276 f. 60/526. Feljegyzés, 1946. július 23. Lásd még Lázár György: Szlovák iskolaügy Magyarországon (1945-1949) Századok, 1983. 6. sz. 1359-1375. old.
- 267 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 12 d. 39-3.; Ugyanott. A Bihar megyei tanfelügyelő jelentése a VKM-be.
- 268 Ugyanott, 13 d. 39-3. Berettyóújfalu, 1946. március 25. és H. B. m. L. Tanfelügyelői iratok, 214-3/1946. Idézi Vaskó Mihály is: Adalékok a nemzetiségi oktatás történetéhez (1945-1948) Pedagógiai Szemle, 1982. 7-8. sz. 612-620. old.
- 269 Ugyanott, 11 d. 39-2. Jegyzőkönyv. Sarkadkeresztúr, 1946. június 24.
- 270 Ugyanott és H. B. m. L. Tanulmányi felügyelői iratok. 9. 1.146/1946. Jelentések.
- 271 Ugyanott. A Minerva Nyomda vezetőjének jelentése. Kolozsvár, 1946. november 29.
- 272 Ugyanott. Feljegyzés. Budapest, 1946. augusztus 17.
- 273 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 12 d. 39-3. A szegedi tankerületi főigazgató jelentése a miniszterhez. Szeged, 1946. január 18.; A korábbi magyar-szlovák kapcsolatokról lásd bővebben Tilkovszky Loránt: Magyar-szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után (1938-1941). Századok, 1964. 3. sz. 383-418. old.
- 274 Ugyanott, 10 d. 39-2. Borsod megye és Miskolc thj. város tanfelügyelőjének jelentése a minisztériumba. Miskolc, 1946. január 28.
- 275 Ugyanott. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tanulmányi felügyelőjének jelentése a minisztériumba. Budapest, 1946. január 18.; Ugyanott. Budapest, 1946. január 28.; Ugyanott. 11 d. Komárom-Esztergom vármegye a tanulmányi felügyelőjének jelentése a miniszterhez. Esztergom, 1946. február 12.
- 276 Ugyanott. Pilisszentlélek, 1946. február 5. (65 aláírás.)
- 277 Ugyanott. Esztergom, 1946. február 10.
- 278 Ugyanott. Bodó Lajos, Esztergom-Komárom megye tanulmányi felügyelőjének jelentése a miniszterhez. Esztergom, 1946. február 10.
- 279 Ugyanott. Esztergom, 1946. március 18.
- 180 Ugyanott. Borsod megye és Miskolc város tanfelügyelőjének jelentése a miniszterhez. Miskolc, 1946. május 18.
- 281 Ugyanott. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tanfelügyelőjének jelentése a miniszterhez. Budapest, 1946. április 30.
- 282 Ugyanott. Helyzettanulmányok. 1946 nyara.
- 283 Ugyanott. Békés megye tanulmányi felügyelőjének jelentése a miniszterhez. Gyula, 1946. november 7.
- 284 Ugyanott. A Nógrád-Hont vármegyei tanfelügyelő jelentése a miniszterhez. Balassagyarmat, 1946. október 28.

- 285 PIA 247 f. 10 cs. 36 ö. e. Lantos János jelentése a békéscsabai szlovák nagygyűlésről, 1946. augusztus 19.
- 286 Ugyanott.
- 287 Ugyanott. Jelentés Békéscsabáról, 1946. augusztus 20. Idézi Kővágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakulásának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 71–94. old.
- 288 MSZP Bé. m. B. A. 19 f. 1 cs. 3 ö. e. Békéscsaba, 1946. július 12.; lásd még az 1946. december 17-i ülés jegyzőkönyvét.
- 289 Szita László: A baranyai németek és délszlávok története 1688–1948 között. In: Nemzetiségeink. Pécs 1987. 9–42. old.
- 290 Füzes Miklós: Nemzetiségi oktatás Délkelet-Dunántúlon 1945–1949. Baranyai Helytörténetírás, 1982. Pécs 1983. 588. old.
- 291 UMKL VKM KKKO XIX-I. Összesítések alapján. Az adatokat közli Vaskó Mihály is: Adatok a nemzetiségi oktatás történetéhez 1945–1948. Pedagógiai Szemle, 1982. 7–8. sz. 612–626. old.
- 292 PIA 274 f. 10 cs. 36 ö. e. Levél Révai Józsefhez. Békéscsaba, 1946. szeptember 10. Keleti Ferenc.
- 293 Ugyanott és Kővágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakulásának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 71–94. old.
- 294 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. Grösz József kalocsai érsek levele Bassola Zoltán VKM államtitkárhoz. Kalocsa, 1947. január 16.
- 295 Szabad Nép, 1947. július 4.; Népszava, 1947. július 4.
- 296 Bm. L. Főispáni bizalmas, 121/1947.; 276/194. Községi jegyzőkönyv, 1947. május 9.
- 297 Független Néplap, 1947. május 15.
- 298 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 ee. 10 d. 39–2. Sági Károly egyházközségi elnök levele a miniszterhez. Kópháza, 1947. szeptember 1.
- 299 Ugyanott. 11 d. Sopron vármegye és Sopron város tanfelügyelőjének jelentése. Sopron, 1947. szeptember 25.
- 300 Ugyanott. Sopron, 1947. szeptember 24.
- 301 Népszava, Új Dunántúl, 1947. szeptember 13-i számai.
- 302 PIA 274 f. 10 cs. 36 ö. e. A Magyar Kommunista Párt Békés megyei titkárságának levele az MKP Központi Vezetőségéhez. Békéscsaba, 1947. szeptember 20.
- 303 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. Dr. Bojta Béla miniszterelnökségi államtitkár levele a VKM-hez. Budapest, 1947. október 17. Nase Novine, 1947. október 11.
- 304 Ugyanott. 12 d. 39–3. Kimutatás a délszláv tannyelvű iskolákról. Budapest, 1947. október 28.
- 305 Nase Novine, 1947. november 1.
- 306 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39–2. Kimutatás a jugoszláviai magyarságról. Budapest, 1947. október 28.
- 307 Ugyanott. 11 d. Jelentés. Budapest, 1947. november 13.
- 308 Ugyanott. A Vas megyei tanfelügyelő jelentése a miniszterhez. Szombathely, 1947. november 27.; Mándity Mária délszláv kiségitő tanítónő jelentése. Szalánta, 1947. december 4.
- 309 Ugyanott. 10 d. Dr. Hang Ferenc tanügyi előadó jelentése. Pécs, 1947. december 4.

- 310 Lasztity S. Lyubomir: A magyarországi délszlávok negyven éve. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 209. old.
- 311 Szabad Nép, 1947. november 6. Új Dunántúl, 1947. november 9.
- 312 Dunántúli Népszava, 1947. december 2.
- 313 Új Dunántúl, 1947. december 9.
- 314 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 12 d. 33-9. Jelentés, 1947. január.; Ugyanott. 10 d. 39-2. Budapest vidéki tankerületi főigazgató jelentése a miniszterhez. Budapest, 1947. február 10.
- 315 A párizsi magyar békeszerződés és magyarázata. Bp. 1947. 11. old.
- 316 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39-2. Zsömbölyi József tanító levele a miniszterhez. Kondoros, 1947. február 25.
- 317 Ugyanott. 11 d. Paál Sámuel igazgató jelentése a miniszterhez. Szarvas, 1947. március 4.
- 318 MSZP Bé. m. B. A. 19 f. 1 cs. 3 ö. e. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság 1947. június 17-i üléséről.
- 319 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39-2. Rónai Béla iskolaigazgató jelentése a balassagyarmati tanfelügyelőhöz. Kóspallag, 1947. szeptember 17.
- 320 Ugyanott. Az iskolaigazgató jelentése a miniszterhez. Csabacsüd, 1947. szeptember 17.
- 321 Ugyanott. 13 d. Párkány István igazgató jelentése. Perbál, 1947. szeptember 19.
- 322 Ugyanott. Jelentések 1947 szeptember, október.
- 323 Ugyanott. Moravek Endre levele a gyulai tanfelügyelőhöz. Budapest, 1947. november 12.
- 324 Ugyanott. Jelentés. Budapest, 1947. november 5.
- 325 Szabadság, 1947. május 6. In: Groza Péter emlékére. Bp. 1984. 103. old.
- 326 Balogh Edgár: Történelmi találkozás Budapesten. In: Groza Péter emlékére. Bp. 1984. 96. old.
- 327 Világosság, 1947. május 5.
- 328 Makkai László: Magyarok és románok. In: Magyarország és Kelet-Európa. Bp. 1947. 214. old.
- 329 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. II. Bp. 1990. 125. old.
- 330 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39-2. Körösszakál, 1947. május 25. Aláírások.
- 331 Ugyanott. Ütő Lajos feljegyzése. Budapest, 1947. április 25.; Moravek Endre feljegyzése. Budapest, 1947. június 27.; A Csanád megyei tanfelügyelő jelentése. Makó, 1947. augusztus 21.; Nácsa Antal tanfelügyelő jelentése a miniszterhez.
- 332 Ugyanott. Moravek Endre feljegyzése. Budapest, 1947. augusztus 1.
- 333 PIA 274 f. 10/30. Az MKP PB. 1948. február 26-i ülésének jegyzőkönyve.
- 334 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 10 d. 39-2. Dr. Somodi József tanfelügyelő jelentése a miniszterhez. Gyula, 1947. november 8.
- 335 Gosztonyi Péter: Magyarország a második világháborúban. München 1984. 62. old.
- 336 Ugyanott. Az 1943. decemberi moszkvai tanácskozás jegyzőkönyvét Beneš kancellárjának főnöke, J. Smutny vezette, aki mindvégig jelen volt a megbeszéléseken. Smutny 1937-ben került Beneš mellé, s 1948-ig, az elnök haláláig annak közvetlen munkatársa volt. Smutny a tanácskozás csehszlovák

jegyzőkönyvét vezette. A Beneš-Sztálin-Molotov-jegyzőkönyv kiadására 1972-ben került sor angol nyelven, majd ezzel egy időben a „Kelet-Európa története” évkönyvben is megjelent németül. (Jahrbuch für Geschichte Ost-europas.)

- 337 Ugyanott. 63. old. – Antonescu Romániája 1941-ben 27 hadosztállyal vett részt a Szovjetunió elleni támadásban. Nemcsak a Kaukázusig kísérte el a német Wehrmachtot, de Besszarábiában és Bukovinán kívül még tiszta orosz területeket (pl. Odesszát) is román közigazgatás alá vett. Még 1943 decemberében is két román hadsereg harcolt szovjet földön, míg a magyaroknak ebben az időben néhány megszálló hadosztálya volt Ukrajnában és Fehér-Oroszországban.
- 338 Ugyanott. 64. old.
- 339 Arató Endre: A magyar–csehszlovák viszony ötven éve. Bp. 1969. 62. old.; Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. Bp. 1982. 104. old.
- 340 Juraj Zvara: A magyar nemzeti kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava 1965. 30. old.
- 341 Balogh Sándor: Id. mű, 104. old.
- 342 Balogh Sándor: Id. mű, 107. old.
- 343 Pravda, Bratislava, 1945. augusztus 7. Idézi Janics Kálmán: A hontalanság évei. München 1979. 150. old.
- 344 Balogh Sándor: Id. mű, 111. old.
- 345 Janics Kálmán: Id. mű, 149. old.
- 346 Stephan Kertész: Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. (A magyarországi németek kitelepítése.) Südost-Stimmen, Juli–August 1953. 17. old.
- 347 Borsody István: Magyar–szlovák kiegyezés. A cseh–szlovák–magyar viszony utolsó száz éve. Bp. 1945. 148. old.
- 348 Ugyanott, 153. old.
- 349 Cas, 1945. november 15. Idézi Janics Kálmán: Id. mű, 160. old.
- 350 Ugyanott, 152–153. old.
- 351 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I. Bp. 1990. 173. old.
- 352 UMKL XIX–A 1 e. 2 d. V/2.
- 353 Ugyanott. VKM KKKO XIX–I. 1 e. 11 d. 39–2.
- 354 Idézi Szabó János: A nemzetiségi kérdés Csanád vármegyében 1944–1948. MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának közleményei. Szeged 1984. 8. old.
- 355 Balogh Sándor: Id. mű, 116. old. – Figyelemre méltó összefüggéseket tár fel Zika Klára interjúja Balogh Sándorral: Néhány gondolat a nemzetiségi sorsváltozásokról. Tiszatáj, 1982. 6. sz. 55–60. old.
- 356 Janics Kálmán: Id. mű, 191. old.
- 357 Cas, 1946. március 26.
- 358 Janics Kálmán: Id. mű, 191. old. – Jellemző, hogy a pozsonyi Pravda 1968. február 28-án 300 000 magyarországi szlovákot tart számon.
- 359 Ugyanott, 182. old.
- 360 Arató Endre: Tanulmányok a szlovákiai magyarság történetéből 1918–1975. Bp. 1977. 349. old.; és A magyar–csehszlovák viszony ötven éve. Bp. 1969. 70–71. old.
- 361 A. J. Vysinszkij akadémikus beszédei. Praha 1953. Cseh nyelven. Idézi Janics Kálmán: Id. mű, 213. old.

- 362 Juraj Zvara: A magyar nemzeti kérdés megoldása Szlovákiában. Bratislava 1965. 45–47. old.
- 363 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 11 d. 39–2. Salgótarján, 1946. június 17. Nagy Antal igazgató levele a VKM-hez.
- 364 Juraj Zvara: Id. mű, 120. old.
- 365 Balogh Sándor: Id. mű, 120. old.
- 366 Polányi Imre: A szlovákság nemzeti tudatának alakulásáról. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. 249. old.
- 367 Szabad Nép, 1946. március 21. Idézi Balogh Sándor: Id. mű, 121. old.
- 368 PIA 274 f. T. 495. MKP Központi Titkársága ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1946. március 18. A SZEB csehszlovák delegációjának 90 tagja volt, amely aktívan tevékenykedett a lakosságcsere idején.
- 369 UMKL XIX-A 1 e. 2 d. V/1. Jelentéstöredék. Budapest 1946.
- 370 O L M. 1/IV-7. Idézi Balogh Sándor is: Id. mű, 124. old.
- 371 Juraj Zvara: Id. mű, 36–37. old.
- 372 Ugyanott, 32. old.
- 373 Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I. Bp. 1990. 356. old.
- 374 Juraj Zvara: Id. mű, 33–34. old.
- 375 Sloboda, 1946. október 16.
- 376 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 11 d. 39–2.
- 377 Bibó István: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. Bp. 1946. 101. old.
- 378 Nagy Ferenc: Id. mű, 270–271. old.
- 379 Ugyanott, 199. old.
- 380 UMKL XIX-A. 1 e. 2 d. V/2. Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Esztergom, 1946. július 30.
- 381 Szabad Nép, 1946. október 1.
- 382 UMKL XIX-A. 1 e. 2 d. V/2. Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz. Esztergom, 1946. október 28.
- 383 Cas, 1947. március 25. Idézi Janics Kálmán: Id. mű, 255–256. old.
- 384 Kis Újság, 1947. április 15.
- 385 MSZP Bé. m. B. A. 19 f. 1 cs. 3 ö. e. Békéscsaba, 1947. március 4. Jegyzőkönyv a megyei pártbizottság üléséről.
- 386 Janics Kálmán: Id. mű, 259–260. old.
- 387 PIA 283 f. 12 cs. 140 ö. e.
- 388 Csm. L. Csanád vármegye alispáni iratai. 6786/1947.
- 389 PIA Az MKP Békés megyei titkárságának jelentése. Békéscsaba, 1947. március 2. Az 1947 iktatlanok között.
- 390 Csm. L. Csanád vármegyei alispáni iratok. 6/1946.
- 391 Tarján G. Gábor: A mezőberényi szlovákok történetének rövid áttekintése. Bp. 1988. 85. old.
- 392 Ugyanott, Főispáni iratok, 8/1947. Idézi Szabó János: Id. mű, 11. old.
- 393 Juraj Zvara: Id. mű, 35–36. old.; Balogh Sándor szerint 1945–1949 között közel 200 000 magyar hagyta el a Felvidéket. (Népszabadság, 1992. március 7. És mégis elmentek.)
- 394 Magyar Televízió, 1991. május 19. Hét.
- 395 Hungaria, 1949. szeptember 9.

- 396 Johann Weidlein: Schicksalsjahre der Ungarndeutschen. (A magyarországi németek sorsdöntő évei.) Würzburg 1957. 151. old.
- 397 Stephan Kertész: Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. (A magyarországi németek kitelepítése.) Südost-Stimmen, 1953. Juli-August. 10. old.
- 398 Edward Beneš: Postwar Czechoslovakia (Csehszlovákia a háború után.) Foreign Affairs. Nr. 24. April, 1946. 400-401. old.
- 399 Szabad Szó, 1945. április 10. Kovács Imre az 1980-as évek elején már más állásponton volt. Juhász Gyula történész írja: „...Néhány évvel ezelőtt egyik előadója voltam egy emigráns egyesület konferenciájának, amelynek témája az 1945 utáni évek történelme volt. Mivel előadásomban az 1945 utáni társadalmi változásokról és társadalmi közérzetről szóltam, foglalkoztam röviden a svábok kitelepítésével is. Elmondtam, hogyan került arra sor, milyen volt politikai, társadalmi, szellemi és erkölcsi hatása. Velem szemben ott ült a konferencián ugyancsak előadóként Kovács Imre, aki bizonyára nem érezte magát valami jól egy olyan közönség körében, amelynek nagy része nem élte át felnőtt fejjel ezt a korszakot vagy nem magyarországi magyar volt, és ezért elutasító volt mindenféle nemzeti megkülönböztetéssel szemben. Kovács Imre nem vonakodott azonban elismerni felszólalásában, hogy tévedett, hogy nem volt igaza, s hogy ő maga is nagy mértékben felelős a történetekért. Nem keresett mentséget és nem igyekezett igazolni akkori álláspontját. Őszinte szembenézését múltjának ezzel a részével a hallgatóság elismeréssel fogadta.” (Kézirat. A Tudományos Minősítő Bizottság irattára, 1985.)
- 400 A magyarországi németek kitelepítéséről Balogh Sándor: „A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947.” Bp. 1982. című könyve (77-102. old.) és a szerző „A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950.” Bp. 1988. (233. old.) című munkája, valamint Zielbauer György: „Adatok és tények a magyarországi némettség történetéből (1945-1949) Bp. 1989. című könyve ad bővebb képet.” (A „sváb” elnevezést abban az időben gúnyos felhanggal használták.)
- 401 Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947. 80. old.
- 402 UMKL XIX-A 1 d. Budapest, 1945. április 16. Miklós Béla miniszterelnök jelentése Vorosilov marsallhoz, a SZEB elnökéhez.
- 403 Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945-1947. Bp. 1982. 85. old.
- 404 Fehér István: Adatok és tények a magyarországi németek történetéből. Tudományos szocializmus füzetek, 51. sz. 50. old.
- 405 Szabad Szó, 1945. április 22.
- 406 Zm. L. Főispáni bizalmas, 36-1945. Feljegyzés. Zala, 1945. április 24.
- 407 UMKL Küm. B. O. II-1-28. 305-306 old. Lásd még Balogh Sándor: Id. mű, 84. old. – Gyöngyösi János külügyminiszter és Puskin követ közötti előzetes konzultációról egyelőre még nincs elérhető dokumentum. Az 1945. május 14-i pártközi értekezlet után Gyöngyösi levélben tájékoztatta a SZEB elnökét arról, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Volksbund-tagság alapján mintegy 300 000 németet tervez kitelepíteni. A levélből kitűnik, hogy a németek kitelepítéséről már előzőleg is volt megbeszélés a SZEB és az ideiglenes kormány képviselői között.
- 408 Nagy Ferenc: Id. mű, 224. old.

- 409 Lásd bővebben a Magyar Közlöny 1945. évi 26., 65., 87. számait.
- 410 PIA 274 f. 10 cs. 34 öe. A székelyek letelepítéséről lásd bővebben Fehér István: Id. mű, 28–31. old. és László Péter: Népcseré Bonyhádon 1944–1948. In: Tanulmányok Bonyhád történetéből. Bonyhád 1987. 163–213. old.
- 411 Lásd bővebben Fehér István: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez. Bp. 1983. Mezőberényben a volksbundisták kötelesek voltak zöld karszalagot viselni. (Bé. m. L. Mezőberényi nemzeti bizottság iratai. 1945. március 19-i jegyzőkönyv.)
- 412 UMKL XIX–A 1 e. Budapest, 1945. május 4.
- 413 Nagy Ferenc: Id. mű, 173. old. és 264. old.
- 414 PIA 270–10. 35 ö. e. 18. old.
- 415 Nagy Ferenc: Id. mű, 172. old.
- 416 UMKL XIX–A 1 e. 1 d. – A végleges kimutatás novemberben készült el. Miklós Béla miniszterelnök 1945. szeptember 14-én levelet küldött Vorosilovnak, amelyben közölte a magyar kormány SZEB által kért tervét.
- 417 Ugyanott, 2 d. V/1. Bonyhád, 1945. október 16.
- 418 Bm. L. Főispáni általános, 825/1945. Az NH dél-magyarországi kirendeltségének levele a megyei főispánhoz. Pécs 1945. november 17. Baranyában ekkor 60 község autonómiáját szüntették meg, később még 35-ét.
- 419 Tm. L. Mórág község dobolási könyve, 1945. november 16.
- 420 UMKL XIX–A. 1 d. 1 d. Levél a miniszterelnökhöz. Budapest, 1945. december 15. – A volksbundisták fegyveres akcióiról, népi demokráciát veszélyeztető támadásairól fantasztikus méretű sajtókampány indult meg a „lakosság informálása” érdekében. Különösen a nyugati határ mentén nagyították fel az akciókat. (Vas m. L. Alispáni iratok, 9948/1945. Gy. Sm. L. II. Főispáni iratok, 1334/1945.) De még Somogyban is a nyugatról visszatért volksbundisták támadásairól készítettek jelentéseket. (Sm. L. Telepfelügyelői iratok, 155/1945.)
- 421 Magyar Közlöny, 1945. 65. sz.
- 422 Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. 385. old. – A Winterhilfswerk eredménye 1940–41-ben 1 150 000 P volt.
- 423 UMKL Gouvernement Press–Foreign Service. Department of State Washington. D. C. Dec. 7-th. 1945. Idézi Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése. 76. old. – A NSZET 1945. november 20-i döntése alapján a kitelepítések az alábbiak szerint történtek: Lengyelországból 2 millió német a szovjet zónába, 1 és fél millió német a brit zónába, Csehszlovákiából 1,75 millió német az amerikai zónába, 0,75 millió német a szovjet zónába, Magyarországról 500 000 német az amerikai zónába, Ausztriából 150 000 német a francia zónába települhet. (Department of State Bulletin. Bulletin des Aussenministeriums XIII/1945. Seite 937.)
- 424 Ugyanott, Küm. B. O. II/1 II-28.
- 425 Ugyanott, XIX–A. 1 e. 2 d. V/1. Budapest, 1945. december 17. A Magyarok Világszövetsége ügyvezető elnökének levele Nagy Ferenchez.
- 426 Magyar Közlöny, 1945. 211. szám. Nagyon érdekes ok–okozati összefüggéseket vet fel Bellér Béla: A magyarországi németek megítélése a második világháború után című cikkében. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. kötet 161–171. old.

- 427 UMKL Küm B. II/1. II-28. – Bakonyánán az NH képviselője kijelentette, hogy minden németet kitelepítenek, tekintet nélkül bűnösségére. (V. m. L. Főispáni iratok, 1049/1945.)
- 428 PIA 283 f. 12 cs. 7 ö. e. Dr. Szalai Sándor levele Szakasits Árpádhoz és Bán Antalhoz. Budapest, 1945. december 26.
- 429 UMKL Küm. B. O. II/1. II-28. – A németek kitelepítésének megindoklását, a méltó büntetés „erkölcsi alapját” írta meg Agárdi Ferenc: A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. Bp. 1946-ban kiadott munkájában. „A németek árulása, a magyarságra gyakorolt évszázados negatív hatása alapján érthető a kitelepítés. A harmincas években egyre feltűnőbbé váló disszimiláció, a visszanémesítés, a németesedésért meginduló nyílt politikai harc a maguk teljes veszélyességükben tárták fel a hazai „ötödik hadoszlop” készülődését. Az, hogy az árulásnak magyar megfelelője is akadt, mit sem von le a svábság történelmi felelősségéből, mert semmilyen számottevő mozgalom nem szállt szembe körükből a birodalmi ügynökök irányítása szerinti szervezkedéssel.” (286. old.) Úgy tűnik, Agárdi a Hűségmozgalmat nem ismerte.
- 430 Nyiri Tamás: A budaörsi kitelepítésről In: 300 Jahre Zusammenleben... II. kötet. 177–180. old.
- 431 Márai Sándor: Napló (1945–1957) Részletek. 1945. Bp. 1990. 24. old.
- 432 S. m. L. Barcsi földigénylő bizottság iratcsomó. NH nagyatádi körzete. Szulok, 164/1946.
- 433 Bm. L. Főispáni bizalmas, 419/1946. A mágocsi nemzeti bizottság elnökének levele a Baranya megyei főispánhoz. Mágocs, 1946. május 5., 6. Jegyzőkönyv.
- 434 Ugyanott. 393/1946. Pécs, 1946. május 31. Lásd még a megyei termelési biztos levelét a főispánhoz. 426/1946. Pécs, 1946. május 31. – Tolna megyében loptak, harácsolnak az NH egyes képviselői. (T. m. L. A Tolna megyei nemzeti bizottság levele a közellátásügyi miniszterhez. Szekszárd, 1945. augusztus 29.) Rábacsanakon és Magyarakimlén a telepések és a rendőrök kíméletlen magatartást tanúsítottak minden némettel szemben. (Gy. Sm. L. I: Főispáni bizalmas 24/1946. Győri Munkás, 1946. február 10.) Viszont a szepetneki nemzeti bizottság 8 nap szabadságot adott az internált németeknek. (Zm. L. Főispáni bizalmas, 29/1945. és MSZP Z. m. B. A. MKP csomó, 1945. A szepetneki nemzeti bizottság jegyzőkönyve, 1945. szeptember 16.)
- 435 UMKL VKM KKKO XIX-A. 1 e. 12 d. 39–3. A Tolna megyei tanfelügyelő jelentése a miniszterhez. Szekszárd, 1946. január 15.; 1 e. 2 d. V/1. Szederkény, 1946. január 15.
- 436 Ugyanott. Mindszenty József bíboros hercegprímás, esztergomi érsek levele a miniszterelnökhöz. Esztergom, 1946. január 24.
- 437 Ugyanott. Gönczi Károly egyházközségi elnök levele a miniszterelnökhöz. Csanádapáca, 1946. február 10. Özvegy Rumi Imréné levele. Izmény, 1946. január 29.
- 438 Nagy Imre belügyminiszter beszéde a Vas megyei főispán beiktatásán. Szabad Nép, 1946. február 5.
- 439 MSZP Vas m. B. A. 27 f. 1 ö. e. 1946. január 20.
- 440 Ravasz János: A 700 éves Szederkény. Pécs 1973. 106–107. old.
- 441 *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Vesprimiensis Anno 1945.* (A veszprémi katolikus egyházmegye körlevelei.) Dr. Ladislaus Bá-

- náss Administrator Apostolicus, Veszprém, 1946. március 6. II. számú körlevél.
- 442 Bm. L. Mohácsi polgármesteri iratok, 2367/1946. Mohács, 1946. május 5. – Hetvehelyen az intézkedő rendőr 10 percet adott a kitelepítési előkészületekre, s amikor ezért a postára szaladtak telefonálni, hogy orvoslást kérjenek Pécsről, a rendőr véresre verte őket. Általában a kiköltöztetés nagyon embertelenül történt a községben, az asszonyok ujjairól letépték a gyűrűt, az ékszereket elvették. A vármegyei rendőrség nem fékezte meg őket.
- 443 Ugyanott, 418/1946. A bizottság jelentése. Pécs, 1946. június 1. – A Baranya megyei rendőrség őrizetbe vette Daróczi János és Balog Sándor felfüggesztett telepfelügyelőket és az ibafai rendőrség négy tagját. Jogtalanul telepítettek ki embereket, és a rendőrökkel együtt több embert bántalmaztak. A jogtalanul kitelepítettek holmijából az értékesebbeket maguknak tartották meg. (Kis Újság, 1946. szeptember 27.)
- 444 Ugyanott. Nemzeti bizottsági jegyzőkönyvek, 1946. június 7. – Vojcsek Márton telepfelügyelő 13 lovat, kondányi disznót, 160 hektó bort harácsolts össze. Régen a németeket támogatta, majd 1945-ben vöröscsillagos partizán lett. (Dunántúli Népszava, 1946. november 15.)
- 445 PIA 2/5. 69. Tolna megye. 1946. Az MKP Tolna megyei titkárának jelentése 1946. május hóról. Szekszárd, 1946. június 11.
- 446 A Kis Újság 1946. július 10-i számában arról adott hírt, hogy eddig 338 000 német nemzetiségű érkezett meg Németországba. De július 13-án helyesbíti a számot 120 000-re.
- 447 UMKL Küm. B. O. II/1. II-28.
- 448 PIA 2/5-69. Tolna megye, 1945. Jelentés. Szekszárd, 1946. június 11.
- 449 Bm. L. Főispáni általános. 435/1946. Pécs, 1946. augusztus 1.
- 450 Bm. B. I. Pécsi népbírói iratok. 731-738/1946. Vallomások.
- 451 PIA 2/5-42. Baranya m. 1946. Az MKP pécsváradi járási titkárának jelentése. Pécsvárad, 1946. augusztus 25.
- 452 UMKL Küm. B. O. II/1. II-28.
- 453 A Nemzetgyűlés Naplója, 1946. november 28. Bp. 1952. IV. kötet. 99. old. Hajdú Gyula felszólalása. Egyesek úgy vélték, hogy a németellenes magatartás egyenlő a haladással. Még Bolgár Elek is úgy értékelte a helyzetet, hogy Németország vazallusainak, volt szövetségeseinek jó sokáig kell szenvedniük a világ közvéleményének gyanakvásától, fontos tehát, hogy milyen magatartást tanúsítanak Németországgal és a németességgel szemben. (Társadalmi Szemle, 1947. 3. sz. 187-193. old. A német kérdés.)
- 454 Hambuch Vendel: „Mucsi köztársaság” a kitelepítések és újratelepítések után (1946-1948). In: 300 Jahre Zusammenleben... II. 244. old.
- 455 Stephan Kertész: Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. 26. old.
- 456 PIA 2/5-69. Tolna m. 1945. Az MKP Tolna megyei bizottságának 1946. november havi munkaterve. Szekszárd, 1946. november 2.
- 457 Nagy Ferenc: Id. mű, 268. old.
- 458 Szabad Szó, 1947. március 29., Szabad Nép, 1947. március 29. – A Népszava arról tudósított, hogy Berlinben a hideg és az elégtelen táplálkozás következtében tömegével fagynak meg az emberek a lakásokban, az ágyban. Nincs tüzelő, befagynak a vízvezetékek. (Népszava, 1947. február 23.)
- 459 UMKL-A. 1 e. 2 d. V/1. Budapest, 1947. április 17. Nagy Ferenc levele Mindszenty Józsefhez. Mindszenty leveléből: „A magyar hatóságok itt

- ugyanazt csinálják a németekkel, mint a csehek a magyarokkal. Súlyos embertelenséggel otthonukból, jogaikból, javaikból elüldözik a németeket, ez bántja jogérzetünket.”
- 460 Szabad Nép, 1947. október 5.
- 461 Szabad Nép, 1947. december 25.
- 462 Vas m. L. Főispáni iratok. 583/1948.
- 463 MSZMP Pe. m. B. A. 1 f. 3 cs. 4i ö. e. Jegyzőkönyv.
- 464 UMKL XIX-A. 1 f. 5 d. Tökés Ottó belügyminisztériumi osztálytanácsos levele a miniszterelnökségre. Budapest, 1948. június 8.
- 465 Hans Sauter: A magyarországi németek hídépítő szerepe. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. kötet. 253–254. old.
- 466 Die Deutschen Vertreibungsverluste. (Német kitelepítési veszteségek.) Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 1958. 400. old.
- 467 Lucius D. Clay: Decision in Germani. (Döntés Németországban.) New York 1950. 313. old.; Amt des Militärgouverneurs für Deutschland USA. (Az Egyesült Államok németországi katonai kormányzatának hivatala.) 1–31 Juli, 1947. Statistisches Anhang.; Matthias Annabring: Das ungarländische Deutschtum (A magyarországi németiség) Südost-Stimmen, 1952. Sondernummer 2.
- 468 Johann Weidlein: Schicksalsjahre der Ungarndeutschen (A magyarországi németek sorsdöntő évei.) Würzburg 1957. 161. old.
- 469 UMKL, NH, Belügyminisztérium iratai. 1945–1948.
- 470 Szabad Szó, 1948. április 7.
- 471 Turóczy Károly: A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája. In: A marxizmus-leninizmus nemzetiségi politika a szocializmus építésének gyakorlatában. Bp. 1961. 40–78. old.
- 472 Herczegh Ferenc: Nemzetiségi politikánk eredményei és feladatai. Pártélet, 1978. 4. sz. 36–41. old. – Az emigrációban élő Horthy is híve volt a németek kitelepítésének, sőt, minden nemzetiség távozásának. Horthynak 1945. május 19-én Churchillhez és az angol királyhoz írt levelében – többek között – ez szerepel: „Leghőbb vágyunk lenne megszabadulni a német nemzetiségű magyar alattvalóktól, akik a leghálátlanabbul viselkedtek. Ugyancsak magyarokra lehetne kicserélni az összes többi nemzetiséget. Erre sohasem lehetne találni jobb alkalmat, hiszen mindegyik szomszéd állam súlyos veszteségeket szenvedett, és szüksége van a maga embereire.” Horthy e levelet Belgiumból írta. (História, 1992/7. 30. old.)
- 473 Füzes Miklós: Kitelepítés, kollektív felelősségre vonás. In: 300 Jahre Zusammenleben... II. kötet. 211. old.
- 474 M Szt Sz I 737/1955. Krajcsik Mihály titkár beszámolója. Budapest, 1955. október 28.
- 475 PIA 276 f. 60 cs. 526 ö. e. MDP Központi Vezetőségének Politikai Bizottsága. Határozat a Magyarországi Németek Kulturális Szövetségének létrehozására. Budapest, 1955. július 18.
- 476 Csabai Lászlóné–Tarján G. Gábor: A Magyarországi Románok Kultúrszövetségének rövid története. In: Hozzájárulás. (Tanulmányok a magyarországi románokról.) Bp. 1988. 125–144. old.
- 477 Ugyanott.
- 478 A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének története 1948–1988 kiállítás. Gyula 1988.

- 479 Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Bp. 1988. 283–284. old.
- 480 Új Dunántúl, 1948. január 27., Dunántúli Népszava, 1948. január 28.
- 481 UMKL VKM KKKO XIX-A. 1 e. 78 d. 3–2. Unk Zakariás, a román tannyelvű nép- és általános iskolák központi felügyelőjének jelentése a minisztériumba. Gyula, 1948. október 16.
- 482 Arató Endre: A nemzetiségi ügyosztály munkája elé. Köznevelés, 1949. 3. sz. 43–45. old.
- 483 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 78 d. 39–2. Balogh Gyula battonyai igazgató levele. Battonya, 1948. február 7.
- 484 Drahos Ágoston–Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945–1990. Regio, 91/2. sz. 171. old.
- 485 M Szi Sz I 24/1949. Ortutay Gyula miniszter levele a szlovák szövetségéhez. Budapest, 1949. január 12. – Az ügyosztálynak elsősorban külpolitikai funkciója volt, mivel a szomszéd népekkel való együttműködést kellett elősegítenie – mondotta Ortutay.
- 486 Ugyanott. 309/1949. Jelentés. Budapest, 1949. június 4. A minisztérium 1951-ig VKM, 1953-ig Közoktatásügyi, 1956-ig Oktatásügyi. Párhuzamosan működött a Népművelési Minisztérium.
- 487 PIA 276 f. 83 cs. 293 ö. e. Dr. Arató Endre beszámolója. Budapest, 1950. szeptember 15.
- 488 A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Szerkesztette Rákosi Sándor és Szabó Bálint. Bp. 1967. 602. old.; Lásd (Kövágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakításának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 79–94. old.
- 489 Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. 281–282. old.
- 490 M Szi Sz I 165/1949. Feljegyzés. Budapest, 1949. március 17.
- 491 Ugyanott, 737/1949. Titkári beszámoló az eddig végzett munkáról. Budapest, 1955. október 28. Krajcsik Mihály titkár. – A főtitkár 1950 nyaráig Boldoczki János, majd Keleti Ferenc volt. Titkár Krajcsik Mihály.
- 492 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 91. old.
- 493 Praca, 1947. szeptember 27. Memorandum Tildy Zoltán elnökhöz.; A magyarországi szlovákok iskolát követelnek; Kirohanás Mindszenty hercegprímás ellen, mert elítélte a szlovákiai magyarok üldözését; Nova Generácia, 1947. szeptember 15. Magyar iskolák Szlovákiában? Lesznek, mert a magyarok fele itt maradt. Sloboda, 1947. szeptember 28. Iskolákat a magyarországi szlovák kisebbségnek. Az Obrana Ludu, a Pravda, a Narodna Obrana és a többi lap a magyarországi szlovákság elnyomásáról írt.
- 494 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 78 d. 39–2. Budapest, 1948. április 2. A VKM átirata a külügyminiszterhez.
- 495 Ugyanott, Körlevél valamennyi tanfelügyelőnek. Budapest, 1948. július 27.
- 496 Ugyanott. Jelentéstöredékek.; Szabó Gyula igazgató levele a VKM-ba. Békéscsaba, 1948. szeptember 30.
- 497 Ugyanott. Összeállítás kimutatásokból és Vaskó Mihály: Adatok a nemzetiségi oktatás történetéhez 1945–1948. Pedagógia Szemle, 1982. 7–8. sz. 612–626. old.
- 498 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 107. old.
- 499 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 78 d. 39–2. Paulay Mihály tanfelügyelő jelentése a minisztériumba. Gyula, 1948. szeptember 7.; A VKM levele a

- Szabolcs vármegyei tanfelügyelőhöz. Budapest, 1948. szeptember 14. Jegyzőkönyv, készült Tardoson, 1948. szeptember 15.
- 500 Ugyanott. 80 d. 96-3. Előterjesztés nemzetiségi tanszékek létrehozására. Budapest, 1948. október 20.
- 501 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 111. old.; MSZP Bé. m. B. A. 19 f. 1 cs. 1 ö. e. Keleti Ferenc megyei titkár álláspontja.
- 502 KSH 1949. évi Népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. A népesség anyanyelv szerint. Bp. 1950. 315. old.
- 503 M Szl Sz I 411/1949.
- 504 UMKL Oktatási Minisztérium Vezető Kollégiumának ülése, 1949. február 28. XIX-I: 1 e. Jegyzőkönyv.
- 505 Ugyanott.
- 506 M Szl Sz I 457/1949. Krajcsik Mihály titkár jelentése a Nehézipari Minisztériumba. Budapest, 1949. november 23.
- 507 UMKL VKM Vezető Kollégiumának ülése, 1949. július 5. XIX-I. 1 r. Jegyzőkönyv.
- 508 Lásd bővebben Révai József: Élni tudunk a szabadsággal. Bp. 1949.
- 509 UMKL XIX-I. 1 r. Oktatási Minisztérium Vezető Kollégiumának ülése 149. február 28. Jegyzőkönyv.
- 510 Ugyanott. A szlovák iskolák szervezését nagyban segítette később az 1950 áprilisától megjelenő *Nas Pioner*, a *Nasa Sloboda* gyermekmelléklete, amely 5000 példányban jelent meg. (M Szl Sz I 788/1950. Krajcsik Mihály titkár levele az MDP Központi Vezetőségéhez. Budapest, 1950. december 6.)
- 511 Ugyanott, VKM KKKO XIX-I. 1 e. 78 d. 39-2. Dr. Nemes József miniszteri osztályfőnök jelentése. Budapest, 1948. január 5. – A Délszláv Szövetség megalakulásáról és az anyanyelvi oktatás érdekében kifejtett munkájáról ad értékes képet Tornyosi Péter: „A magyarországi délszláv népek a fejlődés útján” című cikke. *Sorsunk*, 1948. 3. sz. 177-179. old.
- 512 Ugyanott, Háklár Ferenc jelentése. Budapest, 1948. január 23.
- 513 Ugyanott, Gáspár Ágoston tanító levele a Vas megyei tanfelügyelőhöz. Alsószölnök, 1948. január 28.
- 514 Ugyanott, Oktatási Minisztérium Vezető Kollégiumának ülése, 1948. február 28. XIX-I 1 r.
- 515 Ugyanott, Budisin Zsiva, a Délszláv Szövetség helyi titkárának jelentése. Battonya, 1948. május 16.
- 516 Lásztity S. Lyubomir: A magyarországi délszlávok negyven éve. In: *Nemzeti-nemzetiségi tudat*. Pécs 1987. 208. old.
- 517 Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945-1950. 337. old.
- 518 Lásztity S. Lyubomir: *Id. mű*, 208. old.
- 519 Túróczy Károly: A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája. In: *A marxi-lenini nemzetiségi politika a szocializmus építésének gyakorlatában*. Bp. 1961. 40-48. old.
- 520 UMKL VKM KKKO XIX-I. 1 e. 39-2 Hován Andrija főtitkár, országgyűlési képviselő levele. Budapest, 1948. augusztus 25.; Miniszteri körlevél. Budapest, 1948. október 22.; Bática, 1948. október 15. Levél 15 aláírással a minisztériumba. (Szakonyfaluban, Vashegyalján, Alsószölnökön, Apátistvánfalván egy tanuló sem iratkozott be a szlovén nyelv oktatására.)
- 521 Ugyanott. A Délszláv Szövetség javaslata. Budapest, 1948. december 6.

- 522 Ugyanott. Kérelem a belügyminiszterhez. 1948. december 21.
- 523 Lásd bővebben Lásztity S. Lyubomir: A magyarországi délszlávok negyven éve. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs, 1987. 210 old. és Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 90–91. old.
- 524 Lásztity S. Lyubomir: Id. mű, 209. old.
- 525 MSZP Bé. m. B. A. 27 f. 2 cs. 252 ö. e. Pomucz Péter titkár jelentése az MDP Gyula városi Bizottságának. Gyula, 1950. augusztus 5. Az 1950. november 10-én megjelent Libertatea Noastra román nyelvű lap sokat segített a kulturmunkában. (Ugyanott.)
- 526 Köznevelés, 1950. 17. sz. 225–226. old. – A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Nevelési Főosztálya nemzetiségi csoportjának ismertetője.
- 527 PIA 276 f. 89. 293 ö. e.
- 528 M Szl Sz I 659/1950. Krajcsik Mihály főtitkár jelentése a Népművelési Minisztériumba a Szlovák Szövetség választási munkájáról. Boldoczki János főtitkár 1950. július 1-jén Magyarország csehszlovákiai követe lett, lemondott főtitkári funkciójáról. (Ugyanott, 490/1950.)
- 529 UMKL VKM Vezető Kollégiumának ülése. XIX-I. 1 r. 1951. március 5. Jegyzőkönyv.
- 530 Ugyanott.
- 531 Ugyanott.
- 532 Ugyanott. Lásd a 84/1950. M. T. számú rendeletet, 1950. március 20.: XIX-I 1 r.
- 533 M Szl Sz I 23/1951., 346/1951. Farkas Mária és Kovács Pál jelentése. Budapest, 1951. június 28., október 9.
- 534 Ugyanott, 45/1951. A nyíregyházi körzeti ügyvezető jelentése a központnak. Nyíregyháza, 1951. november 1.
- 535 Ugyanott, 346/1951. Moldován Illés ügyvezető titkár jelentése. Gyula, 1951. július 9.
- 536 Ugyanott. Pomucz Péter titkár jelentése. Gyula, 1951. július 9.
- 537 Ugyanott. Gombos János szervező jelentése. Gyula, 1951. október 19.
- 538 Ugyanott. Pomucz Péter főtitkár jelentése a Népművelési Minisztériumba. Gyula, 1951. július 22. Az MDP Békés megyei Bizottsága 1951. december 21-i ülésén megállapította, hogy rossz a nemzetiségi politika, mert a nemzetiségi párttagok nem fizetnek tagdíjat... Gyenge a nemzetiségi politika, mert a megyében nem elég eredményes a Tito-ellenes tevékenység, a Tito-banda leleplezése. (MSZP Bé. m. B. A. 27 f. 1 cs. 10 ö. e. Jegyzőkönyv.)
- 539 Ugyanott, 248/1951. Moldován Illés levele Debrecenbe. Gyula, 1951. augusztus 12.
- 540 MSZP Bé. m. B. A. 27 f. 1 cs. 10 ö. e. és M R Sz I 262/1951. Moldován Illés jelentése. Gyula, 1951. augusztus 31.
- 541 M R Sz I 396/1951. Moldován Illés titkár jelentése. Gyula, 1951. augusztus 31.
- 542 Ugyanott. 354/1951. Elekes Ernőné levele a Román Szövetséghez.; 95/1952. Moldován Illés titkár jelentése. Gyula, 1952. május 14.
- 543 Ugyanott. 66/1952. Keresztes Mihályné minisztériumi osztályvezető levele a Román Szövetséghez. Budapest, 1952. április 22. – Az osztályvezető szavazta, hogy az eredményes tojás- és baromfi-begyűjtés nemcsak a kultúrszövetség, hanem a párt- és állami szervezetek jó munkájának is az eredménye.

- 544 Ugyanott. Moldován Illés titkár jelentése. Gyula, 1951. szeptember 27. – A Népművelési Minisztérium a nemzetiségek számára konkrétan is megszabta a napi politikai teendőket. Előírta, hogy lapjai mivel foglalkozzanak: *a)* szocialista iparosítással, a mezőgazdaság kollektivizálásával, *b)* A gépesítéssel, újításokkal, új munkamódszerekkel, *c)* a munkaverseny-mozgalommal, *d)* a takarékossgal, *e)* a munkafegyelemmel. (Ugyanott. Borka József főelőadó levele a Román Szövetséghez. Budapest, 1955. augusztus 25.)
- 545 Ugyanott. 2/1952. Moldován Illés jelentése. Gyula, 1952. január 4.
- 546 Ugyanott. 325/1951. Moldován Illés levele a gyulai általános iskola és gimnázium igazgatójához. Gyula, 1951. október 18.
- 547 Ugyanott. Moldován Illés levele a gyulai járási tanácshoz. Gyula, 1951. november 14.
- 548 Rákosi Mátyás: A békéért és a szocializmus építéséért. Bp. 1951. 14. old.
- 549 UMKL XIX-I. 5 a. 859/53. Budapest, 1952. január 10. Körlevél. Ravasz János: A 700 éves Szederkény. Pécs 1973. 120. old.
- 550 UMKL XIX-I 1 f. 859/56–57. 244 d.
- 551 Ugyanott. A Tolna Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya vezetőjének jelentése a minisztériumba. Szekszárd, 1951. szeptember 15.
- 552 PIA 276 f. 89/293 ö. e. MDP Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztálya. Jelentés a nemzetiségi oktatásról. Dátum nélkül, de az előzetes háttéranyagok 1950 végét mutatják.
- 553 Ugyanott. Szabó Cs. Mihály jelentése. A szlovák nyelvtanítás kiértékelése és a teendők. Budapest, 1951. január 10. – Szabó Cs. Mihály a nemzetiségi osztály álláspontját képviselte.
- 554 MSZP Bé. m. B. A. 27 f. 2 cs. 249 ö. e. Az MDP Békés megyei titkáranak jelentése az MDP KV. Agitációs és Propaganda Osztályára. Békéscsaba, 1952. november 21.
- 555 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 92. old.
- 556 UMKL XIX-I 5 a. 859/52. 117 d. A miniszter levele a csömöri általános iskola igazgatójához. Budapest, 1953. május 3. – Ipolydamásdon 24 szlovák szülőt hívtak az iskolába szavazni: 3 igennel, 21 nemmel szavazott a szlovák nyelv tanításáról. Ipolydamásd, 1953. november 3. Jegyzőkönyv.
- 557 M Szl Sz I 128/1953. Kovács Irén VB-titkár levele a Szlovák Szövetséghez. Mogyorósbánya, 1953. március 17.
- 558 M R Sz I 67/1952. Moldován Illés ügyvezető titkár beszámolója az 1954-ben végzett munkáról. Gyula, 1955. január 19.
- 559 Ugyanott. 67/1952. Főtitkári jelentés a Népművelési Minisztériumba. Budapest, 1952. február 5.; PIA 276 f. 91/83 ö. e. A Népművelési Minisztérium elemző és revizori osztályának jelentése. Budapest, 1954. szeptember 8.; M Szl Sz I 67/1952. Főtitkári jelentés. Budapest, 1952. február 5.
- 560 Ugyanott.
- 561 Ugyanott. 873/1953. Budapest, 1953. december 27.; 350/1953. Szpán Jánosné igazgató levele a Román Szövetséghez. Battonya, 1953. július 14.; 6/1955. Nyisztor György feljegyzése. Elek, 1955. január 6.; Moldován Illés ügyvezető titkár jelentése a Népművelési Minisztériumba. Gyula, 1955. február 22.
- 562 Fábrián Zoltán: Tovább. Jegyzetek a magyarországi románokról. Népművelés, 1954. 8. sz. 1–2. old.

- 563 UMKL XIX-I 5 a. 859/52. Jelentések a minisztériumi körlevélre. Budapest, 1953. szeptember 3., október 27., december 18.
- 564 M SzI Sz I 586/1954. Krajcsik Mihály titkár jelentése a Népművelési Minisztériumba. Budapest, 1954. augusztus 6. és Gyivicsán Anna: Id. mű, 102. old.
- 565 M R Sz I 95/1951. Jóboru Magda miniszterhelyettes javasolta, majd jóváhagyta a tervet. Budapest, 1954. szeptember 6.
- 566 PIA 276 f. 91/83. A Népművelési Minisztérium jelentése az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályára a Délszláv Szövetségnél tartott általános vizsgálatról. Budapest, 1954. augusztus 23.
- 567 UMKL XIX-5. 859/52. 117 d. A Népművelési Minisztérium levele a Délszláv Szövetséghez. Budapest, 1953. március 17.; M R Sz I 577/1953. Feljegyzés. Budapest, 1953. december 9.
- 568 UMKL XIX-I 2 f. 859/54. 154 d.
- 569 PIA 276 f. 91/83 ö. e. Tájékoztatás a német nyelvű iskolák kialakításáról. Budapest, 1954. november 20. A nemzetiségi osztály jelentése, valamint az UMKL XIX-I 2 f. 859/54. 154 d. – Megvizsgálták, hogy a megyei lapok hogyan foglalkoznak a nemzetiségi kérdéssel Magyarországon. Az 1955. november 1-jére befutó jelentések megdöbbentő képet adtak a megyei lapok 1955. szeptember és október havi számairól. A lapok hallgattak a nemzetiségi életről, a nemzetiségek gondjairól, bajairól. Mintha nem is éltek volna hazánkban nemzetiségek. Néha kis, jelentéktelen híreket adtak. A Bács-Kiskun megyei Népújság, a Szabad Nógrád két hónap alatt egyetlen cikket, hírt nem közölt e megyékben élő számos nemzetiségről.
- 570 Zielbauer György: Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949) Bp. 1989. 134. old.
- 571 PIA 276 f. 60 cs. 526 ö. e. Az MDP KV határozata a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének létrehozására. Budapest, 1955. július 18. – Mecseknádasdon a németek német istentiszteletet kértek, de a felvidéki magyarok kijelentették, hogy az magyar nyelvű marad. (Bernics Ferenc jelentése. Ugyanott.)
- 572 Ugyanott, 276 f. 91/83 ö. e. Erdey-Gruz Tibor miniszter előterjesztése az MDP Titkárságához. Budapest, 1955. szeptember 30.
- 573 UMKL XIX-I 1 f. 259/54. 154 d. Körlevél Pécs, Szekszárd, Tatabánya, Békéscsaba, Budapest tanácsainak Oktatási Osztályai számára. Budapest, 1955. december 23. – Mihályfi Ernő miniszterhelyettes erről is beszélt az 1955. december 19-én, a Néphadsereg Színházában tartott nagyszabású nemzetiségi kultúresten. (PIA 276 f. 91/84. 114. old.)
- 574 Ugyanott és PIA 276 f. 91/83 ö. e. Előterjesztés a magyarországi nemzetiségi oktatás és népművelés helyzetéről. Budapest, 1954. november 15. Darvas József miniszter.
- 575 MSZP Bé. m. B. A. 27 f. 2 cs. 253 ö. e. Békéscsaba, 1955. november 16. Jegyzőkönyv a nemzetiségi tanácskozásról. – „Elméletileg nincs helyén a nemzetiségi kérdés. Mindig felülről várják az utasításokat, önállóan semmit sem csinálnak.”
- 576 MSZP Ko. m. B. A. 32 f. 1 cs. 60 ö. e. Tatabánya, 1955. február 4.
- 577 PIA 276 f. 81/83 öe. Előterjesztés a magyarországi nemzetiségi, oktatási és népművelési helyzetről. Budapest, 1954. november 15. Darvas József.
- 578 Ugyanott. 276 f. 81/84. Az MDP KV. Tudományos és Kulturális Osztály-

- ának jelentése a nemzetiségek között folyó politikai és oktatási munkáról. Budapest, 1955. november 8.
- 579 Ugyanott. Tamás István politikai munkatárs javaslata Andics Erzsébet osztályvezetőnek. Budapest, 1956. április 24.
- 580 Ugyanott. Az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 4-i határozata.
- 581 Polányi Imre: A szlovákság nemzeti tudatának alakulásáról. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 250–251. old.
- 582 PIA 276 f. 91/84. és PB 2364 film. Az MDP Politikai Bizottságának 1956. május 4-i előterjesztése a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. Budapest, 1956. május 4.
- 583 Ugyanott. Az MDP Központi Vezetőségének határozata. Budapest, 1956. május 16. Bizalmasként május 21-én jelent meg.
- 584 Ugyanott. 54 cs. 397 ö. e. Előterjesztés. Budapest. 1956. február 21.
- 585 UMKL XIX-I 2 k. Oktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiumának ülése. Budapest, 1956. július 15. Jegyzőkönyv.
- 586 Ugyanott, 1956. július 25.
- 587 Kovács Péter: Nemzeti kisebbségeink oktatásügyéről. Köznevelés, 1956. 16. sz. 365–367. old.
- 588 UMKL XIX-I 2 f. 859/56–5. Körlevél a megyékhez. Budapest, 1956. július; 244 d. A megyei tanulmányi felügyelő jelentése. Szekszárd, 1956. május 5.
- 589 M Szl Sz I 558/1956. Bernula Mihály titkár levele Erdey-Gruz Tibor miniszterhez. Budapest, 1956. április 6.
- 590 Ugyanott. 711/1956. Bernula Mihály levele Klaukó Mátyáshoz, Budapest, 1956. augusztus 8. Ugyanez a levél MSZP Bé. M. B. A.
- 591 Ugyanott. 572/1956. Jegyzőkönyv, készült a Békés Megyei Tanács Oktatási Osztályán 1956. június 7-én.
- 592 Ugyanott. 322/1956. Jegyzőkönyv., Piliscsév, 1956. július 4.; 320/1956. Jegyzőkönyv, Lucfalva, 1956. május 17.
- 593 Ugyanott, 572/1956. Jegyzőkönyv, Békéscsaba, 1956. június 7.; UMKL XIX-I 2 f. 859/56–57. 244 d. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Oktatási Osztályának jelentése. Debrecen, 1956. szeptember 8.
- 594 Ugyanott, Levélváltás az Oktatásügyi Minisztérium és Kávási Ferenc között. Budapest, 1956. augusztus 9.
- 595 M R Sz I 75/1956. A Román Szövetség jelentése a Népművelési Minisztériumba. Gyula, 1956. július 12.
- 596 PIA 288 f. 33/1957/5. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról. Budapest, 1957. június. Kállai Gyula.
- 597 MSZP Bé. M. B. A. 1 f. 3 cs. 11 ö. e. Békéscsaba, 1957. május 28.
- 598 Turóczy Károly: A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája. In: A marxi-lenini nemzetiségi politika a szocializmus építésének gyakorlatában. Bp. 1961. 40–78. old. Vas megyében a nemzetiségi területeken, főleg a szentgotthárdi járásban történt túlkapások sokat ártottak a párt ügyének – vonta le a tanulságokat Gosztonyi János megyei első titkár 1959-ben. (Pártkonferenciák és pártértekezletek Vas megyében. Dokumentumok 1945–1985. I. kötet. Szombathely 1985. 271. old.)
- 599 M Szl Sz I 158/1957. Bielek György titkárhelyettes feljegyzése. Budapest, 1957. április 1.; Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 95. old.

- 600 M H Sz I 24/1957. Délszláv pedagógusok első munkaértekezlete.
- 601 M R Sz I 221/1956. Kecskédi István, a Libertatea Noastra felelős szerkesztőjének levele. Budapest, 1956. december 8.; 19/1957. Jegyzőkönyv. Gyula, 1957. május 24.; 44/1957. Gyula, 1957. április 1.
- 602 PIA 288 f. 33/1957. Kivonat Magyarország nemzetiségeinek létszámadatából a KSH 1955. január 1-jei becslése alapján. Budapest 1956.
- 603 Ugyanott, 33/1957/5. Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról. Budapest, 1957. június. Kállai Gyula.
- 604 Ugyanott.
- 605 Ugyanott.; M Szl Sz I 401/1957. Feljegyzés. Budapest, 1957. június 5. – Kassai Géza ekkor írta „A magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés” című könyvét. Bp. 1959.
- 606 Ugyanott, 156/1957., 645/1957. Budapest, 1957. április 2. Kovács Péter és Bielik György titkár levélváltása.
- 607 Kővágó László: Nemzetiségi politika Magyarországon 1945 után. Bp. 1986.
- 608 MSZP Bács-Kiskun m. B. A. 1 f. 9 cs. 42 öe. Jelentés a kalocsai járásból. 1958. december 10.
- 609 MSZP Vas m. B. A. F. 1. 1958. ö. e. Jelentés a szentgotthárdi járási pártbizottság nemzetiségek között végzett gazdasági, politikai és kulturális munkájáról. Szentgotthárd, 1958. február 17.
- 610 Ugyanott, F. 1. 1959. 3 ö. e. Jelentés az MSZMP Vas Megyei Végrehajtó Bizottsága 1958. februári határozatának végrehajtásáról. Szentgotthárd, 1958. december 29.
- 611 Ugyanott, Az MSZMP Vas Megyei Végrehajtó Bizottságának 1958. február 21-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 612 MSZP Pest m. B. A. 1 f. 3 cs. 41 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1958. április 15-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 613 Ugyanott.
- 614 Kővágó László: A szocialista nemzetiségpolitika kialakításának útján. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 79–94. old.
- 615 MSZP Pest m. B. A. 1 f. 3 cs. 41 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1958. április 15-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 616 MSZP Bé. m. B. A. 1 f. 10 cs. 49 ö. e. Jelentések a nemzetiségi kérdéstről. Békéscsaba, 1958. november 28.
- 617 Ugyanott, Borka József jelentése. Békéscsaba, 1958. november 29.
- 618 MSZP Ve. m. B. A. 1/1958 7 öe. Az MSZMP Veszprém Megyei Végrehajtó Bizottságának 1958. december 22-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 619 Ugyanott. – Romádon a község vezetői nem akarták megengedni egy német kultúrcsoport fellépését, különböző trükköket sorakoztattak fel.
- 620 MSZP Bé. m. B. A. 1 f. 1 cs. 49 ö. e. Jelentések a nemzetiségi kérdéstről. Szenyida György jelentése. Békéscsaba, 1958. december 3.
- 621 M R Sz I 10/1958. – Ledényi Ernő osztályvezető-helyettes levele a nemzetiségi szövetségekhez. Budapest, 1958. január 13. – A nemzetiségi osztály kötelezte a szövetségeket arra, hogy az oktatással összefüggő tartalmi és szervezeti kérdések megvitatására 8–10 tagú bizottságokat hozzanak létre a legjobb pedagógusokból és szakemberekből, 1958. július 1-ig. Az osztály még a személyeket is megjelölte.

- 622 M R Sz I 2/1958. Szilágyi Péter főtitkár levele Münnich Ferenchez. Gyula, 1958. január 5.
- 623 Ugyanott, 58/1958. Levél Magyarcsanádról, 1958. április 21.; 57/1958. Szilágyi Péter főtitkár jelentése. Gyula, 1958. április 29.
- 624 MSZP B. m. Bé. A. 1 f. 10 cs. 49 ö. e. Jelentések a nemzetiségi kérdéstről. Tótkomlós, 1958. november 29.
- 625 Ugyanott, Borka József megyei szlovák szakfelügyelő jelentése. Békéscsaba, 1958. november 29.
- 626 Ugyanott, Jelentések a nemzetiségi kérdéstről. Békéscsaba, 1958. november 30.
- 627 PIA 288 f. 33/1958. 15 ö. e. Papp István feljegyzése a Budakeszin és Solymáron tapasztalt német jelenségekről. Dátum nélkül. A társiratok alapján 1958 október.
- 628 Ugyanott. 288 f. 5/98. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.
- 629 Ugyanott. A határozatot ismerteti és elemzi Kővágó László: Népköztársaságunk nemzetiségi politikája. Társadalmi Szemle, 1968. 11. sz. 29–38. old.
- 630 Ugyanott.
- 631 MSZP Ko. m. B. A. 1 f. 13 cs. és Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 36. old.
- 632 Kassai Géza: A magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1959.
- 633 MSZP Ve. m. B. A. 6/1958/3. A nemzetiségek helyzete a veszprémi járásban. Jelentés. Veszprém, 1959. november 26. Farkas Gusztávné.
- 634 MSZP F. m. B. A. 20 f. 11 cs. 1 ö. e. Az MSZMP bicskei járási végrehajtó bizottságának 1959. május 9-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 635 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1. 3/64. ö. e. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Végrehajtó Bizottságának 1959. február 23-i ülése. – A bajai járásban 1959 elején két német és két délszláv óvoda működött.
- 636 Ugyanott. A nemzetiségi öntudat múltjának elemzése olvasható Katus László ez évben megjelent cikkében: A nem magyar népek nacionalizmusának jellemvonásai és szerepe a soknemzetiségű Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1960. 2–3. sz. 330–335. old.
- 637 MSZP Pest m. B. A. 1 f. 3 cs. 52 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1959. január 5-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 638 MSZP Bé. m. B. A. 3 f. 1 cs. 52 ö. e. Az MSZMP Békés Megyei Végrehajtó Bizottságának 1959. január 3-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 639 Ugyanott. 1 f. 1 cs. 49 ö. e. István Mátyás levele az MSZMP Békés Megyei Bizottságához. Tótkomlós, 1959. június 5.
- 640 M H Sz I 15/1959. A nemzetiségi osztály jelentése, 1959. március 1-jei állapot.
- 641 MSZP Ko. m. B. A. 1 f. 3 cs. 98 ö. e. Az MSZMP Komárom Megyei Végrehajtó Bizottságának 1960. május 25-i ülése. Jegyzőkönyv. A csehszlovákiai Nyitra megyei és a Komárom megyei pártbizottság 1958-ban kölcsönös együttműködési tervet készített. Az együttműködésben az ipar, a mezőgazdaság, a kutatás, a tanácsi élet stb. szerepelt, de a nemzetiségi kérdés sehol nem volt. (MSZP Ko. m. B. A. 1 f. 3 cs. 36 ö. e. Tatabánya, 1958. február 5.)

- 665 M R Sz I 78/1965. Kricskovics Antal művészeti vezető és Dékity Márta titkár beszámolója az 1965-ös évről. Budapest, 1965. november 10.
- 666 Ugyanott. 35/1965. Ognjenovics Milán levele a Román Szövetséghez. Budapest, 1967. augusztus 10.; Kricskovics Antal művészeti vezető beszámolója. Budapest, 1966. augusztus 10.
- 667 PIA 288 f. 35/1966. 6 ö. e. Feljegyzés. Budapest, 1967. január 15.
- 668 MSZP Vas m. B. A. 1 f. 1 cs. 1962. 8 ö. e. Feljegyzés.
- 669 Kiss Gyula-Nyisztor Imre: A fellazítási politika következtében jelentkező sajátos tapasztalatok Veszprém megye nemzetiséglakta területein. Elméleti ülészak. Az MSZMP Veszprém Megyei Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem fennállása 10. évfordulója alkalmából. Veszprém, 1967. 218-236. old.
- 670 MSZP F. m. B. A. 20 f. 1 cs. 2 ö. e. Bicske, 1967. március 9. MMI 86/1988. A nemzetiségi önálló osztály Oktatáspolitiká-nemzetiségpolitika című előterjesztése, 1985.
- 671 M H Sz I 400/61/66. Tanulmánytervezet. 1966.
- 672 Ugyanott. 210/61/66. A délszláv pedagógusok tanácskozásának jegyzőkönyve.; Ognjenovics Milán jelentése a minisztériumba. Budapest, 1966. április 25. Ezért volt fontos, hogy 1968. július 21-től augusztus 6-ig 20 délszláv oktató vett részt Zadarban továbbképzésen.
- 673 Ugyanott. 99/76/66. Ognjenovics Milán levele a minisztériumba. Budapest, 1966. augusztus 3.
- 674 Drahos Ágoston: A szlovák, illetve nemzetiségi nyelvoktatás színvonala. Magyar Pedagógia, 1966. 3-4. sz. 399-405. old.; Mihaiesci György: Anyanyelv a nemzetiségi iskolában. Köznevelés, 1969. 10. sz. 22. old.
- 675 MSZP Gy.-S. m. B. A. 1 f. 3 cs. 334 ö. e. Az MSZMP Győr-Sopron Megyei Végrehajtó Bizottságának 1969. június 10-i ülése. MSZP N. m. B. A. 1 f. 3 cs. 329 ö. e. Az MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának ülése, 1968. november 29.
- 676 M R Sz I 58-2/1966. Szilágyi Péter főtitkár levele Lugossy Jenő művelődési miniszterhelyetteshez. Gyula, 1966. július 5.
- 677 In mehreren Sprache mit gemeinsamen Willen. Nationalitäten in der Ungarischen Volksrepublik. (Több nyelven egy akarattal. Nemzetiségpolitika a Magyar Népköztársaságban.) Bp. 103. old.
- 678 PIA 288 f 41/97 ö. e.; 288 f. 5/472 ö. e.
- 679 Ugyanott.
- 680 Kővágó László: Népköztársaságunk nemzetiségi politikája. Társadalmi Szemle, 1968. 11. sz. 28-38. old.
- 681 Gyivicsán Anna: Fejezetek a magyarországi szlovákok életéből. 99. old.
- 682 MSZP N. m. B. A. 1 f. 3 cs. 329 ö. e. Az MSZMP Nógrád megyei Bizottságának 1968. november 20-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 683 MSZP Ve. m. B. A. 12/1969/6. Az MSZMP pápai járási bizottságának jelentése a járásban élő nemzetiségek helyzetéről. Pápa, 1969. október 6.
- 684 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 9 cs. 42 ö. e. Jelentés Császártöltésről, 1969. május 17.
- 685 MSZP S. m. B. A. 8 f. Az MSZMP nagyatádi járási végrehajtó bizottságának és a járási tanácsnak együttes ülése, 1969. augusztus 14.
- 686 MSZP Gy.-S. m. B. A. 1 f. 3 cs. 334 ö. e. Az MSZMP Győr-Sopron Megyei Végrehajtó Bizottságának 1969. június 10-i ülése. - Kópházán a nevelők azt

- javasolták, hogy az iskolákban nem az irodalmi nyelvet, hanem a tájnyelvet kellene tanítani. A javaslatot elvetették.
- 687 MSZP N. m. B. A. 1 f. 3 cs. 346 ö. e. Hankó János megyei elnökhelyettes beszámolója a nemzetiségek helyzetéről hozott párthatározat végrehajtásáról. Salgótarján, 1969. június 30.
- 688 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1. 3/64 ö. e. Kalocsa, 1959. február 2.
- 689 Ugyanott. 1 f. 9 cs. 42 ö. e. Kalocsa, 1969. február 5.
- 690 Ugyanott.
- 691 Ugyanott. 1. 3/334 ö. e. – Pozsgay Imre, a Bács megyei pártbizottság 1969. februári ülésén azt fejtegette, hogy nem azért kell jó nemzetiségi politikát folytatnunk, mert ez fontos a külföld számára, hanem mert elveinkből következik. A kétnyelvű feliratok is azért kellene, de jelenleg nincsenek.
- 692 MSZP Ve. m. B. A. 1/1969/5. 3 ö. e. Az MSZMP Veszprém Megyei Végrehajtó Bizottságának és a megyei tanácsnak együttes ülése.
- 693 Ugyanott. Dr. Bodogán János megyei elnökhelyettes előterjesztése.
- 694 Ugyanott. Veszprém megyében 1969 után hivatalos fórumon nem tárgyalták a nemzetiségek ügyét. (Napirendjegyzék. 01-1)
- 695 Ugyanott. 6/1969/4. A veszprémi járási tanács jelentése a nemzetiségek helyzetéről. Veszprém, 1969. május 6. Horváth György elnökhelyettes.
- 696 Ugyanott. 17/1969/3. Dr. Szvetenay Miklós elnökhelyettes jelentése. Zirc, 1969. november 8. és 1970. május 21-i tanácsülés.
- 697 Ugyanott.
- 698 MSZP T. m. B. A. I/3/326/1969. AZ MSZMP Tolna Megyei és a Tolna Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának ülése, 1969. június 24.
- 699 Balázs Béla: A délszláv nemzetiségek helyzete Zala megyében. Pártélet, 1969. 6. sz. 79-81. old. – A megyei pártvégrehajtó bizottság és a megyei tanács közös ülését ismerteti a szerző.
- 700 MSZP Bács-K.k. m. B. A. Az MSZMP Megyei Bizottságának 1969. június 24-i ülése. Jegyzőkönyv.; MSZP Vas m. B. A. 1 f. 1969. 4 ö. e. Az MSZMP Vas Megyei Bizottságának 1969. július 17-i ülése. A határ menti nemzetiségi községek kulturális elmaradásáról is beszámolnak.
- 701 MSZP Gy.-S. m. B. A. 8 f. 3 cs. 269 ö. e. A megyei pártbizottság jelentése és a soproni járás pártbizottságának 1969. május 7-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 702 MSZP S. m. B. A. 8 f. 3 cs. 269 ö. e. és 4 f. Az MSZMP csurgói járási végrehajtó bizottságának és a járási tanácsnak együttes ülése, 1969. szeptember 4. Előterjesztő: Svenda István.
- 703 Ugyanott. A barcsi járási tanács jelentése a Somogy megyei pártbizottsághoz. Barcs, 1969. május 22. Krisztián Ferenc, VB elnökhelyettes. Ugyanilyen község lett Vízvár, Bolhó, Tarany, Háromfa, Bárdibükk, Bószénfa, Zics, Szorosad.
- 704 MSZP Pest m. B. A. 1 f. 3 cs. 356 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1969. április 15-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 705 Lázár István: Nemzetiségi gondok? Élet és Irodalom, 1969. 22. sz. 4. old. – Örvendetes, hogy 1969 folyamán elemző cikkek jelentek meg a nemzetiségi oktatás egyes kérdéseiről. (Szántó Katalin: A pedagóguson múlik.; Petrusán György: Kihasztnalatlan lehetőségek.; Hrionák Mihály: Valóságismeret, egyszerűségeket.; Fekete Tibor: Vita közben.)
- 706 MSZP Bé. m. B. A. 1 f. 3 cs. 325 ö. e. Az MSZMP Békés Megyei Végrehajtó Bizottságának 1969. május 20-i ülése.

- 707 PIA 288 f. 36/1969. 10 ö. e. Óvári Miklós készítette a beosztást. Budapest, 1969. január 21.
- 708 Ugyanott. 41/121 ö. e. Jelentés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságához. Budapest, 1969. június 6. Molnár János.
- 709 Ludove Noviny, 1972. 9. és Neue Zeitung 1973. 31. – A délszláv bázismúzeum 1975-ben nyílt meg Mohácson. (Sarosácz György: Baranya horvát és szerb népcsoportjai. A Janus Pannonius Múzeum füzetek, 17. sz. Pécs 1978. 3. old.)
- 710 M R Sz I Szilágyi Péter főtítkári levele a Művelődésügyi Minisztériumba. Gyula, 1972. január 14.
- 711 PIA 288 f. 41 cs. 200 ö. e. Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága elé, 1973 március. Garamvölgyi József miniszterhelyettes.
- 712 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 1 cs. 3 ö. e. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Végrehajtó Bizottságának 1971. április 13-i ülése.
- 713 M R Sz I 65/1972.
- 714 M H Sz I 28/1971. Felmérés. Budapest, 1971. március 25.
- 715 Ugyanott. Kozma Tamás „A pedagógia műhelyei” címmel arról írt, hogy ott a kétnyelvű közoktatás elméleti kérdéseit és gyakorlati lehetőségeit kutatják, tanuljunk tőlük. Köznevelés, 1970. 15. sz. 29–31. old.; Bellér Béla: „A nemzetiségi iskolapolitika története a legújabb korban” című cikkében azt fejtegette, hogy a jelenlegi kétnyelvű iskolák az 1923-as B) típusoknak felelnek meg. (Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 11–24. old.); Lantos József „Nemzetiségi anyanyelvi oktatás a mohácsi járásban” címmel adott gyakorlati útmutatásokat. (Ugyanott, 25–27. old.)
- 716 M R Sz I 41-1/1972. Szilágyi Péter főtítkári jelentése. Gyula, 1972. április 5.
- 717 Kővágó László: A nemzetiségi oktatás feladatairól. Köznevelés, 1971. 22. sz. 19–20. old.
- 718 MMI 286/1972 között és Kővágó László: Előszó. In: Jakab Róbertné-Mokuter Iván: Nemzetiségi iskola – anyanyelvi oktatás. Bp. 1975. 3–4. old.
- 719 MSZP T. m. B. A. I/6/1973. Az MSZMP Tolna Megyei Bizottságának 1973. június 19-i ülése.
- 720 Neue Zeitung, 1972. 3. sz.
- 721 PIA 288 f 41 cs. 200 ö. e., valamint Kővágó László: A nemzetiségi oktatásügyről. Köznevelés, 1972. 11. sz. 13. old.
- 722 Ugyanott. Az 1972-ben módosított alkotmányban a 61. § 1 és 2. pontja a régihez hasonlóan az állampolgárok egyenlőségét, valamint a hátrányos megkülönböztetés elleni védelmet mondja ki. Az anyanyelven történő oktatást az alkotmány ugyan kimondta, de a gyakorlatban ilyen nem volt.
- 723 MSZP S. m. B. A. AZ MSZMP barcsi járási végrehajtó bizottságának 1972. november 10-i ülése. – Köösszegapátiban viszont semmit sem tettek a község vezetői, hogy a középületeken kétnyelvű feliratok legyenek (M R Sz I 24/1972. Gitye János felszólalása a Román Szövetség 1972. március 3-án tartott országos választmányának munkaértekezletén.)
- 724 MSZP B. m. B. A. Ti/23/I. Az MSZMP Baranya Megyei Végrehajtó Bizottságának 1972. április 18-i ülése. – A pécsi rádió szerb, horvát műsora 1952-ben indult meg napi 30 percben. Filkákovity István: „A főszereplő mindig a nemzetiség” című cikkében azt fejtegette, hogy a nemzetiségnek nem szabad passzív befogadóként élnie, hanem aktívan kell tevékenykednie nyelve, kultúrája érdekében. Az irodalmi nyelv tanítása a fő cél, de a

- dialektusokat is figyelembe kell venni. (Baranyai Művelődési, 1973. 4. sz. 73–75. old.) Kerner Lőrinc, a német műsor szerkesztője azt írta, hogy 1956 decemberétől sugároz a pécsi stúdió, de komolyabb anyanyelvi műsor az 1960-as évek elejétől van.
- 725 Ugyanott. A Baranyai Megyei Tanács 1971. október 25-én a nemzetiségi tanácstagok kezdeményezésére Művelődési és Egészségpolitikai Bizottság keretében Nemzetiségi Albizottságot hozott létre, amely 1973-ban Nemzetiségi Bizottsággá vált. (Krauth János: A nemzetiségi bizottság munkájáról. Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 48–51. old.) A Művelődésügyi Minisztériumban is megalakult a Nemzetiségi Tanácsadó Bizottság. Tagjai: a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának, a külügyminisztériumnak, a pénzügyminisztériumnak, a Művelődésügyi Minisztériumnak, a pártközpontnak, a KISZ-nek és a Hazafias Népfrontnak a képviselői voltak. Részt vettek a munkában a nemzetiségi szövetségek is. Elnök: Garamvölgyi József miniszterhelyettes, titkár Kővágó László.) PIA 288 f.
- 726 MSZP F. m. B. A. 20 f. 1 cs. 5 ö. e. Az MSZMP bicskei járási végrehajtó bizottságának 1973. december 20-i ülése.; M R Sz I 57/1973.
- 727 MSZP T. m. B. A. I/6/1973. Az MSZMP Tolna Megyei Végrehajtó Bizottságának 1973. június 19-i ülése.
- 728 MSZP F. m. B. A. 24 f. 1 cs. 1 ö. e. Az MSZMP móri járási végrehajtó bizottságának jelentése. Mór, 1973. március 30.
- 729 Ugyanott.
- 730 Ugyanott.
- 731 MSZP Pest m. B. A. 1 f. 3 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1973. május 22-i ülése. – Külön felhívták a figyelmet a járás szórványtelepüléseire.; MSZP Bé. m. B. A. 1. f. 1 cs. 2 ö. e.
- 732 PIA 288 f 41/216 ö. e. Garamvölgyi József miniszterhelyettes jelentése. Budapest, 1973. december 6. – Domokos Lajos „Ellentétek nélkül” című cikkében idézi Berényi Jánost, a körösszegapáti községi tanács egyik román tagját: „Szeretnénk magunkat otthon érezni ezen a földön, saját hazánknak tudni ezt az országot. De azt a népet sem akartjuk feladni, amelyből kiszakadtunk.” (Hajdú-Bihari Napló, 1974. május 25.)
- 733 Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának irattára. TK. 101/1974.
- 734 Daróczy Sándorné: Új nemzetiségi tantervek. Köznevelés, 1974. 44. sz. 8. old.
- 735 Takács Gyula: Nemzetiségi politika Baranyában. Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 3–10. old. – Baranyában még azt is kimutatták, hogy a délszlávok és a németek jobb lakáskörülmények között élnek, mint a többi népeség.
- 736 Ferenczi Imre: Nemzetiségeink és nemzetiségi magyarok. Tisztatáj, 1974. 3. sz. 53–58. old. – Hocopán Sándor Gyulán jelentette meg „Közmondás-, szólásgyűjtemény román, magyar nyelven” című méhkeréki gyűjtésének eredményeit. Mintegy 1000 közmondást, szólást gyűjtött össze. Már korábban, 1971-ben jelent meg Krupa András „Jeles napok Békéscsabán élő szlovákoknál” című munkája. (Békéscsaba 1971.) A mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeumban is értékes dolgozatok, önálló kiadványok születtek: Mándoki László „Busójárás Mohácson, busómaszkok”, Füzes Endre „Egy régi tanyaépület Mohács-szigetén”, Frankovics György „Dráva menti hor-

- vát találós kérdések”, Sarosácz György „Baranyai délszláv szokások” (Sarosácz György: A délszláv néprajzi múzeum és annak nemzetiségi igénye. Baranyai Művelődés, 1973. 4. sz. 76–83. old.)
- Örvendetesen fellendülőben volt a nemzetiségek néprajzi kutatása is. A Délszláv Szövetségben 1970-ben néprajzi szekció alakult, a Német Szövetség 1972-ben néprajzi-honismereti szekciót hozott létre, a Román Szövetség honismereti bizottsága foglalkozott néprajzzal. Megszaporodtak a szerb, horvát és szlován etnográfusok magyarországi gyűjtőútjai. A viselet, a táplálkozás, a tárgyi emlékek, a szokások, a tájházak, a bázismúzeumok, gyűjtemények, népi kultúra kutatása jelezte a fejlődés folyamatát. Szaporodtak a publikációk a nemzetiségi néprajzból. (Kósa László: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásai 1945–1974. Etnographia, 1975. 2–3. sz. 422–435. old.)
- 737 MSZP Ko. m. B. A. 2 f. 3 cs. 98 ö. e.
- 738 MSZP Ko. m. B. A. Az MSZMP bicskei járási végrehajtó bizottságának 1974. július 18-i ülése. Az előterjesztés készítője Kárpáti József, a Hazafias Népfront járási titkára. Bicske, 1974. július 1.
- 739 MSZP Vas m. B. A. 1 f. 1974. 47 ö. e. Végvári István, a szombathelyi járási tanács elnökének jelentése. Szombathely, 1974. szeptember 4.
- 740 MSZP B. m. B. A. Előterjesztés a Baranya Megyei Nemzetiségi Bizottság 1974. augusztus 9-i ülésére. – Éppen az ellenkezőjét bizonyítja Budzsákli Mátyás: „A nemzetiségi egyenjogúság és jogok a Magyar Népköztársaságban” című cikke, amely teljesen „megnyugtat” bennünket arról, hogy Magyarországon minden rendben van, nincs semmi gond a nemzetiségi kérdésben. (Allam és Igazgatás, 1974. 9. sz.)
- 741 M N Sz I 125/1975. és MMI Önálló nemzetiségi osztály 158/1975.
- 742 Lásd bővebben Áts Erika: Több nyelven egy akarattal Bp. 1976. 31–32. old.
- 743 Ugyanott, 31. old. és MMI 286/1972.
- 744 Ugyanott, 95. old. Csak a bajai tanítóképzőben 1969–1976 között 40 fiatal szerzett német tanítói oklevelet.) MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 2 cs. 15 ö. e.)
- 745 MSZP B. m. B. A. A nemzetiségi nyelvoktató óvodák helyzete Baranya megyében. Készítette: Hegedűs Lászlóné óvodai felügyelő. Pécs, 1975. november 5. MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 2 cs. 14 ö. e. MSZP F. m. B. A. 20 f. 1 cs. 4 ö. e. stb.
- 746 Cseres Tibor: Tudásszomj anyanyelven. Élet és Irodalom, 1976. október 26.
- 747 MSZP Vas m. B. A. 1 f. 2 cs. 32 ö. e. Jelentés Szentgotthárdról, 1976. május 17.
- 748 Ugyanott. Etyeken idegenforgalmi céllal írták ki a közintézmények német neveit. (Ugyanott, 19 f. 1 cs. 18 ö. e.)
- 749 Ugyanott.
- 750 MSZP B. m. B. A. Ti/59. Az MSZMP Baranya Megyei Végrehajtó Bizottságának 1976. május 5-i ülése.
- 751 MSZP S. m. B. A. 3 f. 1 cs. 17 ö. e. Az MSZMP barcsi járási végrehajtó bizottságának jelentése. Barcs, 1976. június 10.
- 752 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 31 327/1977. Budapest, 1977. november 29. Értékes cikket írt Kemény G. Gábor „Mocsáry és a délszlávok” címmel, amelyben a szerző emlékeztet a kiváló nemzetiségpolitikus néhány fontos tanítására. (Tiszatáj, 1976. 10. sz. 45–54. old.)
- 753 Ugyanott. 31 190/1977. Budapest, 1977. augusztus 29.
- 754 PIA 288 f. 20 cs. 1069 ö. e.

- 755 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 31 11/1977. június 6.
- 756 Ugyanott. 31 290/1977. november 11.
- 757 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 2 cs. 15 ö. e. Kecskemét, 1978. június 15.
- 758 MSZP Ko. m. B. A. 1 f. 3 cs. 71 ö. e. A Komárom Megyei Tanács és a megyei Hazafias Népfront állásfoglalása. Tatabánya, 1978. október 6.
- 759 M Sz I Sz I 399/1977. Such János főtítkári levele a Kulturális Minisztériumba. Budapest, 1977. november 16.
- 760 M N Sz I 9/1982. Budapest, 1982. március 8.
- 761 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 1977. 1032/1977. Szilágyi Péter főtítkári levele Gosztonyi János államtitkárhoz. Gyula, 1977. március 10.; 31 056/1977.
- 762 Ugyanott és M Sz I Sz I 23/1977. Beszámoló. Budapest, 1977. december 5.
- 763 M Sz I Sz I 150/1977. Feljegyzés. Budapest, 1977. május 12.
- 764 Ugyanott. 285/1977. Beszámoló. Budapest, 1977. szeptember 5.
- 765 Ugyanott.
- 766 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 16 105/1978.; 16 043/1978.
- 767 Ugyanott. 16 094/1978. Boros Ferenc osztályvezető levele Megyeri Károly elnökhelyetteshez. Budapest, 1978. április 27.
- 768 Mándics Mihály: A nemzetiségi kongresszusok után. Pedagógiai Szemle, 1979. 4. sz. 353-358. old.
- 769 Rittner Hajnalka: Több nyelven – egy akarattal. Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 3-8. old.
- 770 Gosztonyi János: Az anyanyelv az iskola munkanyelve legyen. Köznevelés, 1978. 20. sz. 3-4. old.
- 771 MMI IV. A nemzetiségi osztály iratai. 16 181/1978.
- 772 MSZP N. m. B. A. 1 f. 1 cs. 25 ö. e. Az MSZMP Nógrád Megyei Végrehajtó Bizottságának 1978. augusztus 8-i ülése. – Nógrádban lényegesen csökkent a nemzetiségi községek száma. Berkenye és Szendehely német falvak voltak, de a szlovák falvak száma is 1958-ban 22 volt: Alsópetény, Bánk, Bér, Bokor, Csesztve, Egyházasdengeleg, Erdőkürt, Felsőpetény, Galgaguta, Keszeg, Legénd, Lucfalva, Nézsza, Nógrád, Nógrádsáp, Nőtincs, Osagárd, Patvarc, Sámsonháza, Szügy, Terény, Vanyarc.
- 773 Ugyanott.
- 774 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 1 cs. 23 ö. e. A járási hivatal döntését a megyei pártbizottság megváltoztatta.
- 775 Ugyanott. Túloz Klotz Miklós, amikor azt állítja, hogy szigorúan felelőségre vonták azokat, akik nem hajtották végre a hozott nemzetiségi határozatokat. (Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 109-111. old.)
- 776 MSZP Ko. m. B. A. 3 f. 2 cs. 5 ö. e. Az MSZMP dorogi járási bizottságának jelentése. Dorog, 1978. szeptember 29. – Jogosan tették szóvá a támogatás hiányát, mert a kulturális intézmények száma országosan gyarapodott és gazdagodott.
- 777 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 16 237/1978. Boros Ferenc feljegyzése. A nemzetiségi osztály néhány hónappal később Baranyában is látogatást tartott, de mindent rendben talált.
- 778 MSZP Ko. m. B. A. 1 f. 3 cs. 71 ö. e. A Hazafias Népfront Komárom Megyei Bizottságának jelentése. Tatabánya, 1978. szeptember 25. Dr. Havas Miklós.
- 779 Ugyanott.
- 780 Ugyanott. 1978. október 6. Az adatokat közli Dr. Botlik József is: „Német és

szlovák nemzetiségek Komárom megyében (1957–1982)” Tatabánya, 1982.
15. old.

- 781 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 16 187/1978. Kivonat a Hajdú-Bihar Megyei Tanács jegyzőkönyvéből.
- 782 Stark Ferenc: Az iskola a nemzetiségi műveltség legalapvetőbb intézménye. Köznevelés, 1978. 20. sz. 4–5. old.
- 783 Mándics Mihály: Nyelvében is él a nép. Köznevelés, 1978. 20. sz. 5. old.; Hlavács József: feladatunk a nyelvi hátrányok felszámolásában. Köznevelés, 1978. 20. sz. 5. old.
- 784 A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségének beszámolója az V. kongresszuson. Gyula, 1978. november 25–26. 2. és 37. old.
- 785 A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója az V. kongresszus óta végzett munkáról. Budapest, 1978. november. Sokszorosított anyag. 3. old.
- 786 Ugyanott.
- 787 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 18 313/1979.
- 788 Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1980.
- 789 MSZP Pe. m. B. A. 1 f. 15 ö. e. Az MSZMP Pest Megyei Végrehajtó Bizottságának 1979. május 2-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 790 Ugyanott.
- 791 Ugyanott. Tóth Albert, a váci járási pártbizottság titkárának hozzászólása. - A határ menti találkozók pozitív hatásáról írt Horváth Józsefné is a Narodne Novine 1981. 38. számában, amelyben a szombathelyi Szlovén Nyelvi és Irodalmi Tanszék 1980-ban történt megnyitását a maribori Pedagógiai Akadémiával való sokéves együttműködésnek és partnercserének tulajdonítja. A szlovén nyelvterületen több általános iskolának volt kapcsolata szlovéniai iskolákkal. A gyerekek levelezést folytattak, megismerték egymás életét, baráti kapcsolatok alakultak ki; mindez jó alkalmat adott a nyelvgyakorlásra. (MSZP Vas m. B. A. 1 f. 16 ö. e. Stefani Károly művelődési osztályvezető-helyettes jelentése. Szombathely, 1976. szeptember 15.)
- 792 Ugyanott.
- 793 Ugyanott. Belos Péter, a csobánkai általános iskola igazgatójának hozzászólása.
- 794 Ugyanott. és MSZP F. m. B. A. 24 f. 1 cs. 6 ö. e. Az MSZMP móri járási bizottságának jelentése. Mór, 1979. június 13. Varga János.
- 795 Vecernje Novosti, 1992. február 6.
- 796 MSZP F. m. B. A. 20 f. 1 cs. 8 ö. e. Az MSZMP bicskei járási végrehajtó bizottságának ülése, 1979. január 24.
- 797 Balassa Iván: A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásairól. Honismeret, 1979. 5–6. sz. 32–34. old.
- 798 Szabó Imre: A kisebbségek és az emberi jogok. Valóság, 1979. 1. sz. 1–13. old.
- 799 PIA 288 f 36/1980/16. Nyitrai Ferencné levele az MSZMP Tudományos és Kulturális osztályához. Budapest, 1980. február 5.
- 800 KSH 1980. évi Népszámlálás. 21. Demográfiai Adatok. Bp. 1981. 79. old.
- 801 Ugyanott. A KSH külön kiadványa a nemzetiségi adatokról.
- 802 M Szl Sz I 92/1980. Such János főtitkár levele a nemzetiségi osztályra. Budapest, 1980. március 13. - Ebben az időszakban értékes tanulmányok

- jelentek meg a szlovákság múltjáról, életéről. Dr. Molnár Pál-Ozsvárt Lőrinc: A nemzetiségi politika helyi megvalósításának áttekintése Nógrád megyében 1945–1975 között. Nógrádi Szemle, 1980. 3. sz. 83–90. old.; Tóth Emília: Eredmények és feladatok a magyarországi szlovákok népi kultúrájának kutatásában (1949–1979).; Veres László: A bükki szlovák falvak településtörténeti vázlat. In: Viga Gyula: Nemzetiségi falvak a Bükk hegységben. Miskolc 1980.
- 803 Zielbauer György: A nemzetiségi jogok a hazánkban élő románság létszámának alakulása tükrében. (Főiskolai Tudományos Közlemények. Szombathely, 1984. 133–145. old.)
- 804 PIA 288 f. 36/1980.- 6 ö. e. Réger Antal főtitkár jelentése. Budapest, 1980. január 22.
- 805 Szende Béla: A magyarországi németség tudati állapota. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 198–199. old.
- 806 Dr. Botlik József: Német és szlovák nemzetiségek Komárom megyében (1957–1982) Tatabánya, 1982. 11–12. old. Tolna megyében az 1980. évi népszámlálás alapján 1130, a becsült adatok szerint 19 000 német élt. (Tolnai Fórum, 1982. 1982/4. sz. 58. old.)
- 807 Szende Béla: A magyarországi németség tudati állapota. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 199. old.; MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 17 034/1980.
- 808 M Szi Sz I 258/1980. Pozsgay Imre miniszter levele Such János szlovák főtitkárhoz. Budapest, 1980. szeptember 8.; 265/1980.
- 809 P. Kovács Péter: A jószomszédság jegyében. Köznevelés, 1980. 35. sz. 3–5. old. – Felsőszölnököt a nemzetiségi osztály és a Vas megyei tanács a szlovén vidék kétnyelvű általános iskolai oktatásának bázisává fejlesztette. (MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 37 132/1982. Budapest, 1982. július 5.)
- 810 Lagler Erzsébet: A nemzetiségi óvónőképzés. Óvodai Nevelés, 1980. 9. sz. 321–322. old. – A pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban 1981-ban szerb-horvát szakos óvónőképzés indult meg. (Narodne Novine, 1981. február 5.); Mándics Mihály: „Horvátszerb gimnázium Pécssett?” című cikkében arról írt, hogy milyen fontos lenne egy ilyen oktatási intézmény a nemzetiség számára. A nemzetiségi tanítóképzésben az volt a gond, hogy nem volt kellő számú jelentkező. A végzetek elhelyezése nem volt tervszerű, suba alatt töltötték be a meglévő állásokat. (Révfi Tivadarné–Petőcz Jánosné: A nemzetiségi tanítóképzés objektív és szubjektív feltételei. Felsőoktatási Szemle, 1982. 10. sz. 612–616. old.)
- 811 László Kővágó: Nationalitätenfrage und Nationalitätenpolitik in Ungarn. Der Donauraum, 1980. 3. sz. 92–104. old.
- 812 MMI IV. Nemzetiségi osztály irata. 48 212/1981.
- 813 MSZP T. m. B. A. T647/1980. Az MSZMP Tolna Megyei Végrehajtó Bizottságának 1980. szeptember 16-i ülése. Jegyzőkönyv.
- 814 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 17 067/1980.; 48 238/1980.
- 815 MSZP F. m. B. A. 24 f. 1 cs. 23 ö. e.
- 816 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 17 133/1980.
- 817 Ugyanott. 18 143/1979. Feljegyzés. Budapest, 1979. június 8.
- 818 Ugyanott. 17 023/1980. Feljegyzés. Budapest, 1980. január 20.
- 819 Ugyanott. 48 019/1981. Budapest, 1981. január 31.

- 820 Käfer István: A magyarországi szlovák irodalom. Kortárs, 12982. 2. sz. 317–323 old. – A Slovenské Pohľady 1979. 9. számában Karol Tomiš „Zöld hajtások száraz gallyon” címmel cikket írt a magyarországi szlovák irodalom első megjelent kötetéről. Az antológia szerzője, Gregor Papucek, „a süllyedő hajó aranyrakományának” minősíti a munkát, s felveti, van-e szlovákul olvasó közönség Magyarországon, van-e értelme egyáltalán az erősen nyelvét és tudatát veszített szlovákság megmentésének?
- 821 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 37 247/1982.
- 822 MSZP B. m. B. A. 1 f. 1 cs. 49 ö. e. Az MSZMP Békés Megyei Végrehajtó Bizottságának 1982. március 10-i ülése. Jegyzőkönyv. A Román Szövetség azt kérte, hogy a Magyar Televízió szegedi stúdiója román műsort is adjon. (MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 17 026/1980.)
- 823 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 37 044/1982. Tóth Zoltán levele. Mezőkovácsháza, 1981. november 25.
- 824 Kővágó László: A nemzetiségi kérdés Magyarországon. Társadalmi Szemle, 1982. 5. sz. 84–93. old.
- 825 M N Sz I 2/1982.
- 826 MMI IV. Nemzetiségi osztály iratai. 48 263/1981.
- 827 Fodor Gábor: Nemzetiségi politikánk elvei és gyakorlata. Pártélet, 1983. 6. sz. 17–23. old.
- 828 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 1 cs. 20 ö. e. Az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottságának 1983. július 5-i ülése.
- 829 A Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója, 1983. november.
- 830 Dr. Vargyai Antal: A nemzetiségi politika Vas megyében. Állam és Igazgatás, 1984. 11. sz. 1014–1023. old.
- 831 Verseghi György: Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén. Bp. 1987. 532–533. old.; Szabó Ernő: Szlovének a Porabjén. Népművelés, 1984. 3. sz. 9–13. old.
- 832 A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója 1978–1983. Budapest, 1983. Sokszorosított anyag.
- 833 A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója, 1983. november. Sokszorosított anyag. – A kongresszuson felszólalt Benke Valéria az MSZMP képviselőjében. Többek között a következőket mondta: „Tudom, van olyan aggodalom önök között, hogy az iparba, a városba áramlással felbomlik a falu zárt nemzetiségi közössége, s ez a folyamat a nemzetiségeknek a magyarságba való beolvadásához vezet. Egy korszerű gazdaság és a városi élet természetesen kivált ilyen hatásokat, de a társadalmi előrehaladást megállítani, a nemzetiségi lakosság élet- és munkakörülményeit elavult viszonyok közé szorítani, konzerválni nem lehet, ez a nemzetiségeknek sem érdekük. Annál inkább megköveteli ez a folyamat a nemzeti sajátosságok megőrzését, a nemzetiségi tudat és önérzet ápolását és a hazához való kötődés erősítését.” (Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon. Bp. 1984. 83–84. old.)
- 834 A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója, 1983. november. Sokszorosított anyag.
- 835 Ügyanott.
- 836 MSZP Bács m. B. A. 1 f. 1 cs. 20 ö. e.

- 837 MSZP F. m. B. A. 24 f. 1 cs. 25 ö. e. Az MSZMP móri járási végrehajtó bizottságának ülése, 1983. október 4.
- 838 MSZP Ko. m. B. A. VB/7/2. 1983.
- 839 Ugyanott.
- 840 MSZP Bács-K.k. m. B. A. 1 f. 1 cs. 20 ö. e.
- 841 MSZP S. m. B. A. A Somogy Megyei Hazafias Népfront jelentése. Kaposvár, 1984. március 12.
- 842 Nemzetiségek Baranyában. A Baranya megyei tanács 1984. március 12-i ülésének anyaga. Pécs 1984. 12-13. old. - Mándics Mihály, a Délszláv Szövetség főtitkára azt javasolta, hogy a magyar utcaneveket fordítsák le nemzetiségi nyelvre: Zrínyi utca - Zrinyijeva ulica, Hunyadi utca - Hunyadijeva ulica, Felszabadulás utca - Oslobodenja ulica stb. A javaslat nem nyerte meg a tanácstagok tetszését.
- 843 Ugyanott, 52-58. old. - Még 1984-ben is voltak előítéletek, volt lappangó nacionalizmus a nemzetiségi kérdésben. Ebben az évben jelent meg Albert Gábor „Emelt fővel” című könyve. A szerző az új, felszín alatti németellenességet is feltárja művében. Milyen konkrét formákban nyilvánult ez meg? a) Több embert ingerelt a kitelepített németek gyakori hazalátogatása és olykor a viselkedése. b) A német nemzetiségűek - rossz lelkiismeretből fakadó - ajnározása. c) A német nyelvű oktatás erőltetése felülről. d) A németek túlságosan is divatba jöttek. e) A német származású értelmiségiek nagy számban kerültek vezető állásba, „sváb uralom lesz”. (Tilkovszky Lóránt: Nép és történelem emberi dokumentumokban. Jelenkor, 1984. 7-8. sz. 728-730. old.)
- 844 Rác János: Pártkonferenciák és pártértekezletek Vas megyében. Dokumentumok 1945-1985. Szombathely 1985. II. 91. old.
- 845 Szabó Ernő: Szlovének a Porabjén. Népművelés, 1984. 3. sz. 9-13. old. Szlovénül a Rába mente Porabjét jelent.
- 846 Verseghi György: Magyarok és szlovének. Együttműködésük és együttélésük a jugoszláv-magyar határ mentén. Bp. 1987. 513. old.
- 847 Ugyanott.
- 848 M H Sz I A magyarországi szlovének helyzete. Glanz Lászlóné alelnök jelentése. Szentgotthárd, 1985. július 16. Tájékoztató. Kiadja a Délszláv Szövetség titkársága, 1985. 26. szám.
- 849 Ugyanott. 35-36. old.
- 850 M Szlovének Sz I 5/1988. Feljegyzés. Szentgotthárd, 1988. május 15., valamint M H Sz I és M Sze Sz I.
- 851 Fodor Péter: A magyarországi nemzetiségek. Népművelés, 1984. 2. sz. 3-5. old. Gyurity József: Több nyelven, egy akarattal. Köznevelés, 1985. 16. sz. 9. old. stb.
- 852 M Szi Sz I Bizalmas. 1986. Budapest, 1986. november.
- 853 Ugyanott.
- 854 MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai. 30 058/1985. Bács-Kiskun megyei tapasztalatok. Kecskemét, 1985. május 10. stb.
- 855 Szende Béla: A magyarországi németiség tudati állapota. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 197. old.
- 856 MMI XI. Nemzetiségi osztály iratai. 30 038/1985. Stark Ferenc feljegyzése. Budapest, 1985. február 7.
- 857 Grubits Ferenc: Jubileum Kópházán. Soproni Szemle, 1985. 1. sz. 77-80. old.

- 858 Papp Ferenc: Horvátok Zalában. *Népművelés*, 1985. 8. sz. 32-35. old.
- 859 Barics Ernő: A magyarországi délszlávok nemzetiségi tudata. In: *Nemzeti-nemzetiségi tudat*. Pécs 1987. 224. old. – Ugyanakkor nemzetiségi múzeumok, tájházak jöttek létre. Baján bunyevác, Hartán német, Kiskőrösön szlovák. (Mándics Mihály: Falumúzeumok Bács-Kiskun megyében. Honismeret, 1985. 3. sz. 59-60. old.)
- 860 Arday Lajos-Joó Rudolf-Székely András Bertalan: Nemzetiségi kultúra és nemzetiségi politika Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 1985. 11. sz. 817-827. old.
- 861 MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának Tájékoztatója. 1987. 6. sz. 3-7. old. – A szlovén szaktanácsadó 1986-ban készített jelentése szerint a szlovén tanulók száma mérsékelten csökken. (M H Sz I 28/1986)
- 862 M H Sz I 35/1987.
- 863 Ugyanott.
- 864 Ugyanott.
- 865 M Szi Sz I 142/1988. Lásd bővebben Gázsó Ferenc előtanulmányát az Agitációs és Propaganda Bizottsághoz előterjesztett jelentéshez. Budapest, 1987. október.
- 866 Borba, 1988. október 26. Jog és nemzetiségeink.
- 867 M H Sz I 86/1988. Feljegyzés. Budapest, 1988. május 21.
- 868 M Szi Sz I 290-1988. Budapest, 1988. március 4.
- 869 Ugyanott. 293/1988. Budapest, 1988. március 31. Köpeczi Béla.
- 870 M H Sz I 125/1988. A fővárosi tanács ülése. Előterjesztő: Mezei Gyula főosztályvezető. Budapest, 1988. december 15.
- 871 Ugyanott. 132/1989. Wolfart János feljegyzése. Budapest, 1989. január 16.
- 872 Egy akarattal forrjon hát a vágy. A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának beszámolója a VII. kongresszus óta végzett munkáról. Budapest 1988. 40. old.
- 873 M H Sz I 56/1989. Arday Lajos feljegyzése. Budapest, 1989. augusztus 18.
- 874 Javaslat a nemzetiségi törvény politikai irányelveire. Budapest, 1988. szeptember 20. Sokszorosított anyag.
- 875 MSZP Ko. m. B. A. A Komárom megyei tanács 1989. március 30-i ülése.
- 876 M H Sz I 72/1989. Feljegyzés a Bundestag Belnémet Bizottsága delegációjának látogatásáról a Művelődésügyi Minisztériumban. Budapest, 1989. december 11. Glatz Ferenc.
- 877 Ugyanott. Gál Zoltán belügyminisztériumi államtitkár és Tabajdi Csaba levélváltása. Budapest, 1989. december 11.
- 878 Ludové Noviny, 1989. 21. szám.
- 879 Ugyanott, 23. sz.
- 880 Magyar Nemzet, 1989. július 15.
- 881 SME, 1988. 1. sz. Az adatok a Népszabadság 1989. június 22-i számából valók. E. Fehér Pál: „Létezőnk-e holnap is?”
- 882 M R Sz I 1-60/1990. Iktatatlan. – A magyar-csehszlovák történész vegyesbizottság munkájáról lásd bővebben: Magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek használatáról. Hungaro-Bohemicoslavaca 1. Budapest 1988.
- 883 M Szi Sz I 363/1990. Striker Judit csoportvezető levele Jakab Róbertné elnökhöz. Budapest, 1990. november 29.

- 884 Urosevics Daniló: Kisebbségi jogtalanságok. Népszabadság, 1992. április 15. – A hazai nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőinek kerekasztal-értekezlete 1992. február közepén elutasította a kormány kisebbségi törvénytervezetét. Az elutasítás indokai: *a)* a tervezet hátrányosan megkülönböztető szabályokat tartalmaz és alkalmaz egyes kisebbségekkel szemben, és ezzel sérti a jogegyenlőség elvét; *b)* a törvényjavaslatnak a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó új rendelkezései kizárják a kisebbségi lakosság többségét az önkormányzatokhoz való alkotmányos jog gyakorlásából, sőt egyes kisebbségeket teljesen megfosztanak ettől; *c)* a tervezet nem oldja meg a kisebbségek parlamenti képviseletét; *d)* nem tartalmaz valódi anyagi garanciákat; *e)* lényegesen szűkül a kulturális autonómia; *f)* egyes rendelkezések az érdekkellentétek kieleződésének a lehetőségét magukban hordják. A nemzetközi fórumokon – így az Európa Tanács előtt Strasbourgban is – ismertetett és nagy meglepéssel fogadott törvénytervezet nem egyezik meg a jelenlegi javaslattal. (MTI)
- 885 Ugyanott. Szende Béla: A magyarországi németiség tudati állapota. In: Nemzeti-nemzetiségi tudat. Pécs 1987. 193. old. – A Kisebbségi Kerekasztal 1991 január végén alakult meg s tizenhárom kisebbség több tucatnyi szervezetét tömöríti. Elnöke, Dancsev Toso azt vallja, hogy a jelenlegi pártok ne vonultassanak fel nemzetiségi képviselőket a parlamentben, mert az élet azt mutatja, hogy a pártfegyelem miatt az adott kisebbség érdekeinek képviselete másodlagos. A képviselőket a kisebbségek válasszák.
- 886 Schwäbische Zeitung, 1992. május 26.
- 887 Népszabadság, 1992. június 5. Aláírók: Bélafi Antal, Schmidt Ferenc, Speidl Zoltán, Figler János, Szauter Rudolf. E levélre a Magyarországi Németek Szövetségének elnöksége 1992. június 22-én válaszolt. Kijelentette, hogy az óvodák német nemzetiségi csoportjaiban hetente alig több mint fél óra jut német foglalkozásokra. A jelenlegi parlamentben vannak nemzetiségi eredetű képviselők, de ezek a pártok érdekeit képviselik. (Népszabadság, 1992. június 22.)
- 888 Magyar Hírlap, 1991. szeptember 11. Milyen ma Magyarországon szlováknak lenni? Szántó János kutatótársa Garami Erika volt.

A könyvben szereplő helységek

- Ágfalva 197, 202
Agostyán 153, 223, 228
Ajkarendek 199
Aka 223
Albertirsa 176
Alsógalla 228
Alsópetény 195, 197, 244
Alsószentmárton 33, 81, 96
Alsószölnök 34, 80, 81, 82, 96, 146, 250
Ambrózfalva 89, 107, 114, 141
Apátistvánfalva 34, 80, 81, 84, 85, 96, 250
Áta 33, 81, 96, 210, 247
- Babarc 247
Babócsa 33, 202
Bacski-Breg 246
Bácsalmás 33, 79, 81, 83, 96, 97, 153, 246
Bácsbokod 79, 81, 96, 138, 223, 226
Bácsszentgyörgy 241
Baj 153, 228
Baja 18, 33, 72, 79, 83, 216, 224
Baja-Szentistván 85, 96
Bakonygyepes 199
Bakonyjákó 196
Bakonykoppány 196
Bakonypölöske 199
Bakonysárkány 223
Bakonyszentiván 196
Bakonyszücs 196
Balázsfalva 80
Balf 224
Balinka 165
Bánd 195
- Bánhida 228
Bánk 144, 152
Bár 247
Barnag 181
Bátaszék 201, 224
Battonya 45, 71, 77, 87, 137, 146, 161, 162, 176, 234
Bátya 33, 148, 175, 223
Béb 196
Bedő 77, 87, 100, 137, 155, 229, 234
Békéscsaba 18, 89, 91, 93, 98, 99, 140, 141, 152, 154, 158, 161, 170, 217, 224, 239, 266
Bélavár 33, 202
Belecska 201
Belgrád 98, 139, 244
Belvárdgyula 33, 81, 83, 96
Benešov 106
Beremend 33, 247
Berkenye 226, 241
Berzence 33
Bezdán 246
Bezedek 247
Bezenye 33, 45, 96, 98, 192, 197
Bicske 185, 218
Bikal 210
Birján 33
Bolhó 33
Bóly 210, 217, 247
Bonn 65
Bonyhád 119, 201, 224
Borjád 247
Brennbergbánya 197
Brno 106
Bruck 66
Budakalász 97
- Budakeszi 179
Budaörs 125
Budapest 14, 69, 72, 90, 107, 113, 116, 136, 143, 146, 153, 157, 158, 163, 178, 217, 258
Bükkszentkereszt 141
Bükkszentlászló 89
Buzsák 33
- Ceske-Budejovice 106
Cinkota 90
Csabacsüd 99, 141
Csabacsüd-Nagyráta 99, 141
Csanádalberti 18, 89, 114, 141
Csanádapáca 127
Császártöltés 198, 223
Csátalja 223, 241
Csávoly 18, 33, 81, 201
Csév 89, 90, 144
Csikéria 33, 79, 81, 96, 138
Csikéria-Széchenyitelep 81
Csobánka 89, 99, 141, 224
Csolnok 165, 228
Csomád 144, 176
Csömör 90
Csorvás 90
Csővár 144
- Darvas 77, 100, 170
Dág 228
Debrecen 16, 216
Deszk 18, 74
Dorog 144
Döbrönte 196
Dunabogdány 241